

www.sobbiad.mu.edu.tr

www.mugla.edu.tr

SOBBİAD

MUĞLA
SİTKİ KOÇMAN
ÜNİVERSİTESİ

SOBBİAD
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi

SOBBİAD
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi
Journal of Social Sciences and Humanities Researches

Journal of Social Sciences and
Humanities Researches

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ali Koçman Kültür Sitesi Kat: 1
Kötekli / 48000 / MUĞLA

ISSN: 2149-5858.

Güz / Autumn
Yıl / Year: 2015

Sayı / Issue: 35

ISSN: 2149-5858.

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES

SOBBİAD

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi

ISSN 2149-5858

**Bu dergi 1302-7824 ISSN numaralı Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisinin devamıdır. Dergi Muğla Sıtkı
Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından
yayımlanmaktadır.**

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Adına Sahibi
Owner on Behalf Of Mugla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Mansur HARMANDAR

Editörler/Editors

Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN / Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ
Doç. Dr. Çiğdem PALA MULL
Doç. Dr. Cafer TOPALOĞLU
Doç. Dr. Hatice HİCRET ÖZKOÇ
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN

Dergi Sekreterleri/Editorial Secretaries

Araş. Gör. Mehmet Sait BENEK
Araş. Gör. Duygu DUMAN

Bilim Danışma Kurulu/Science Advisory Board

Ahmet Buran (Fırat Üniversitesi)
Bayram Coşkun (Muş Alpaslan Üniversitesi)
Bilal Eryılmaz (Medeniyet Üniversitesi)
C. Yenal Kesbiç (Celal Bayar Üniversitesi)
Cihan Çobanoğlu (University of South Florida)
Fevzi Okumuş (University of Central Florida)
Güljanat Kurmangazi Ercilasun (Gazi Üniv.)
İbrahim Güngör (Akdeniz Üniversitesi)
İbrahim Sirkeci (University of Regent)

M. Faysal Gökalp (Muğla Sıtkı Koçman Üniv.)
Mehmet Elgin (Muğla Sıtkı Koçman Üniv.)
Mustafa Öner (Ege Üniversitesi)
Mustafa Tanyeri (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Salih Yılmaz (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Sebahattin Çevikbaş (Muğla Sıtkı Koçman Üniv.)
Selahattin Bekmez (Gaziantep Üniv.)
Şükrü Karatepe (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Yakup Kepenek (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Yusuf Şevki Hakyemez (Karadeniz T.Ü.)

Kapak Tasarım/Cover Design

Okt. Özden IŞIKTAŞ

Baskı/Printing

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası
Mugla Sıtkı Koçman University Press

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (SOBBİAD) yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergi ASOS İndeks ve Open Academic Journals Index tarafından taranmaktadır.

Journal Of Social Sciences And Humanities Researches (SOBBIAD) is a refereed journal and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of Muğla University and Muğla Sıtkı Koçman University Journal of Social Sciences. The journal is abstracted by ASOS and Open Academic Journals Index.

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkür ederiz.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to evaluate the articles sent for current issue of the Journal

HAKEMLER/REFEREES

Prof. Dr. Ercan BALDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ÖREN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Engin DİNÇ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin USUL	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet EVİN	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Faysal GÖKALP	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÇİMAT	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Füsun ÖZERDEM	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Metin ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan ŞEKER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Sabahattin DENİZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Gürhan AKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Sabah BALTA	Yaşar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Baki Bora HANCA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Galip ÇAĞ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yahya ARAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Veli UĞUR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1	Burak Toygar HALİSTOPRAK	1
	The Role of Regional Organizations in Humanitarian Intervention: The Case of Liberia Peacebuilding Operation and ECOWAS Intervention	
2	Ebru GÜNLÜ	23
	Sosyal Girişimcilik Olgusunun Kavramsal Analizi ve Turizmde Sosyal Girişimcilik	
3	Şendil CAN, Büşra CEYHAN	43
	Eğitim Bilimleri Enstitüsü Lisansüstü Öğrencilerinin Bilimsel Rapor Yazma ve Yayınlama Konusundaki Görüşleri (Muğla İli Örneği)	
4	Ahmet Salik İKİZ	54
	Arap Baharının Kelebek Etkisi Batı Dünyasında Beklenen Değişmeler	
5	Özlem Karahan UYSAL	76
	Manisa İli Yunt Dağı Köylerinde Çiftçilerin Tarımsal Üretime Yaklaşımlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi	
6	Adnan KÜÇÜKALİ	100
	Engellilere Uygulanan Sosyal Yardımlar	
7	Baki Bora HANÇA	116
	Sözlü Kültürden Medyaya Metinlerarası Bir Örnek: Binboğalar Efsanesi Romanı ve Beyaz Gelincik Dizisi	
8	Engin KÜÇÜKSİLLE, Rozi MİZRAHİ	129
	Bedelsiz Sermaye Artırımı Duyurularının Şirketlerin Piyasa Değerlerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği	
9	İsmail Turan KALLİMCİ	150
	Bağımsızlık Sonrası Kırgız Şiirinde Dil Teması	
10	Mahmut AKPINAR	173
	Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)	

The Role of Regional Organizations in Humanitarian Intervention: The Case of Liberia Peacebuilding Operation and ECOWAS Intervention

Burak Toygar HALİSTOPRAK

İİBF Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü
toygarhalistoprak@gmail.com

Abstract

Humanitarian intervention has been a controversial but also one of the most frequently used instruments of world politics. The literature on the subject is abundant of studies both written in a critical tone and also aiming at proposing a better framework for humanitarian intervention. On that sense, the identity of the intervening body is an important part of the debates on the humanitarian intervention. According to a line of argument in the literature, the interventions in which regional international organizations play significant roles give much more effective results for consolidating a long-lasting peace and security compared to the interventions conducted solely by broader international bodies. Addressing to this debate, this article focuses on the case of intervention to Liberian civil war and the role played by ECOWAS, a regional international organization established by West African countries, in this operation. Throughout the article, it is suggested that ECOWAS's regional identity facilitated the acceptance of the operation by both the peoples and the political figures in the country. With this aspect, the article underlines that the case of Liberia presents many lessons for international community in order to practice more effective and fruitful interventions.

Keywords: Humanitarian intervention, peacebuilding, Liberia, regional organizations, international organizations, ECOWAS, Africa, local ownership.

İnsani Müdahalede Bölgesel Kurumların Rolü: Liberya Barış İnşası Operasyonu Örneği ve ECOWAS Müdahalesi

Öz

İnsani müdahale dünya politikasının hem en tartışmalı hem de en sıklıkla kullanılan araçlarında biridir. Konu üzerinde gelişmiş olan yazında insani müdahaleye eleştirel yaklaşan çalışmaların yanısıra, nasıl daha iyi müdahale çerçeveleri oluşturulabileceğine odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu anlamda, müdahale eden kurumların kimliği tartışmalarda önemli bir yer

tutmaktadır. Literatürdeki bir argümana göre, bölgesel kurumların önemli roller oynadıkları müdahale pratiklerinin, yalnızca uluslararası aktörler tarafından gerçekleştirilen müdahalelere göre, uzun süreli barış ve güvenliğin sağlanmasında daha etkin sonuçlar verdiği belirtilmektedir. Bu makale, yazında tartışılan bu konuya katkı sunmak amacıyla Liberya barışınşaası müdahalesine ve bu müdahalede Batı Africa devletleri tarafından kurulmuş bir örgüt olan ECOWAS'ın rolüne odaklanmaktadır. Makale boyunca ECOWAS'ın bölgesel kimliğinin, müdahalenin bölgede yaşayan halklar ve politik aktörler tarafından iyi karşılanmasında kolaylaştırıcı rol oynadığı tezi geliştirilmektedir. Bu yönüyle, makale Liberya örneğinin uluslararası toplumun daha iyi bir müdahale çerçevesi oluşturması için dersler içerdiğinin altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsani müdahale, barışınşaası, Liberya, bölgesel kurumlar, uluslararası kurumlar, ECOWAS, Afrika, yerel sahiplenme.

Introduction

In his very influential book, Murphy (1996) asserts that the debate on whether the international society should intervene into the domestic spheres of nation-states in order to prevent humanitarian crises such as massacres, ethnic cleansing, genocide will constitute the core of the evolving world order in twenty first century (Murphy, 1996: 3-4). Several developments that occurred in the post-Cold War era support the prediction of Murphy and many others who suggested that humanitarian intervention will be in the center of world politics. We witnessed the massacres in Somalia (Clarke and Herbst, 1996), Bosnia (Western, 2002), Kosovo (Henkin, 1999) and the interventionist reaction of the international community to these tragedies, while its ambivalent position caused much more severe violent conflicts, even genocides, in several other cases such as Rwanda and Darfur. Although the way international society reacts to such crises became subject to significant criticism, humanitarian intervention, still, appears to be an efficient tool to prevent bloodshed especially in post-colonial contexts where state collapse causes rise of violent instability. According to Murphy (1996: 2-3)

"though United Nations is not a world government and though its powers and ability to generate and enforce its commands are constrained by political pressures and reliance on ad hoc economic and military actions, it nevertheless provides new opportunities for enhancing a just world order through the use of humanitarian intervention in appropriate situations."

Still, not all accounts on humanitarian intervention are positive. Humanitarian intervention as a legal framework and as a political tool practiced by international community is still a controversial issue in world politics. For instance, Bellamy (2005) criticizes the framework of responsibility to protect

which is used as a justification for humanitarian intervention and argues that the efficiency of humanitarian intervention is undermined due to the delinquent and mistaken use of this framework by the international community. In a harsher critique, Nardin (2005) argues that humanitarian intervention represents a new form of imperialism and instrumentalized by the global north to exploit the global south.

Despite the existence of critiques, it is still considered as a legitimate tool of responding against humanitarian crises by international society. The literature increasingly focuses on the question of how to operate humanitarian intervention in more effective ways. In this debate, the identity of the interveners is a widely discussed subject. In this regard, a line of argument in the literature emphasizes that the likelihood of extracting successful outcome from an intervention is higher if the operation is practiced by a regional international organization because the operation would not be perceived as a foreign intervention (Levitt, 1998; Sarkin, 2009). This article addresses to this debate with a specific focus on the humanitarian intervention to Liberian civil war. Throughout the article, the argument emphasizes that the intervention to Liberian civil war is considered as a success story thanks to the efficient operations practiced by Economic Community of West African States (ECOWAS) and its military branch Economic Community of West African States Monitoring Group (ECOMOG), which are regional international organizations formed by West African countries.

The article is organized into three main subsections. In what follows, a brief historical background of the modern Liberia is presented. In this brief historical review, the social and political practices that constructed so-called Americo-Liberians as a privileged group, how these social practices caused a civil war are examined. Following this historical review, the civil war in Liberia, the factions fought in the war and how they became political actors in the future of Liberia are analyzed. The third section focuses directly on the external intervention to the civil war and the role played by ECOWAS in this intervention. Here, the article develops the argument that the success of the intervention lies in the fact that the ECOWAS intervention was welcomed and supported by the Liberian society as it was representing a regional identity. In other words, the intervention by ECOWAS was not perceived as a foreign intervention that would destabilize the country, instead its regional identity worked as a facilitator in the intervention and contributed to the success of the operation.

A Brief Historical Background of Modern Liberia its Civil War

The process that led to a civil war which was intervened by foreign powers in Liberia is quite correlated with the country's history and its

establishment. The way societal segments were built in the country is the outcome of the relationship between different classes taking part in the country's societal composition. Therefore, a brief overlook on the history of Liberia is necessary for understanding the historical realities that led to a civil war in the country.

Since its establishment as an independent republic in 1847 until the troublesome era started with coup d'etat in 1980, Liberia had been a stable country which cultivated close relationship with the West, specifically with the US, and prosperous compared to other African countries. Its ties with the United States have shaped the country's political and social structure which later caused a severe problem of unequal distribution of the country's wealth among different groups (Sherman, 2010). The modern history of Liberia is considered to start in 1822 through a reverse-colonization story. In 1822, the country was founded by returning freed slaves from the United States (McPherson, 2008: 7). Therefore, the foundation of Liberia "was motivated by the domestic politics of slavery and race in the United States as well as by US foreign policy interests" (US Department of State Webpage)¹. In early 1800s, African-Americans started to gain their freedom and the number of free blacks increased. The increase in the number of free blacks triggered several discussions about their status in the American society. American Colonization Society (ACS) was born into such a political context. The society was established as a civil society organization which seeks the conditions for resettlement of African Americans in Africa in a form of American colony. It was an attempt to bring effective solutions to African Americans as well as to satisfy the groups who were concerned by the presence of African Americans (Beyan, 1991: 36). Its major aim was to provide support in the building of the conditions for a sustainable colony in Africa, which would constitute excitement for those black Americans who are suffering from bad economic conditions in the US. Once the society voiced this view in 1816, the suggestion encountered considerable amount of support from the American political elites including evangelical groups and Quakers. Former American presidents Thomas Jefferson and James Madison publicly supported the campaigns of the ACS (US Department of State 2015)². The society initiated fundraising campaigns for its project of "repatriating the black Americans in the homeland" (Burin, 2005: 25).

With this aim, the Society sent its three representatives to the western coast of the Africa in 1816 to negotiate with the native people of the region on a piece of territory for the colony. The search focused on the region which is today called Sierra Leone and Liberia. Representatives' goal was to convince

¹ <https://history.state.gov/milestones/1830-1860/liberia> (Last accessed on 8 April 2015).

² <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/6618.htm> (Last Access: 02.06.2015)

local tribe leaders to sell a piece of land for this colony. despite the fact that the representatives could not find a place for a colony, the US Congress decided to land in west African coasts to build two colonies. The colony in Liberia was one of these two colonies. The forerunner for the Republic of Liberia which continues to be a sovereign state today is this colony. The name "Liberia" comes from the Latin root of "liber" which means free as the colony was founded as a land for free black Americans. In this respect, the country was envisaged to be the "Land of Free" as it was named as Liberia (West, 1970: 44). The colony, as it is apparent in the name, was founded as an entity dependent directly to the US, though it has its own constitution. The constitution of the colony was written in Washington, DC, therefore the colony's political system was modeled directly on the American presidential system. The colony attracted the interest of many African Americans. The idea of having a free country in the African continent constituted a point of attraction mainly because of two reasons: (1) African Americans were facing daily and routine racism in their life in the United States. It was not only social but also an economical problem as it left them uneducated and economically disadvantageous vis-a-vis white American population. Therefore, the idea of living in Africa was sounding sympathetic to those African Americans who were suffering from the results of racist atmosphere in the United States. (2) The ACS, especially in the first years of the colony, was telling the stories of how those black Americans who went to the colony successfully are integrated with the people there. The discourse was emphasizing that the black Americans who got familiar with the techniques of modern agriculture and farming are capable of taking the advantages of the virgin lands in the colony. The stories coming from the colony was singing the song of prosperous lives of black Americans returning to Africa.

The colony founded in the region constituted the ground for modern Liberian state. Although local tribes exist under several administrative structure in the region, they did not form a united state at the time colony was founded (Schick, 1980: 112). Since the colony was equipped with technologically advanced weapons for defense against the attacks of local tribes, it became the dominant political entity in the region. Until 1846, Republic of Liberia remained as a colony which was dependent on the United States. In 1846, the country declared independence to form a sovereign nation state under the name of Independent Republic of Liberia. Independence of Liberia and its establishment as a sovereign state was recognized by the United Kingdom and France who were the major powers in the African continent. Both the UK and France were taking a worrisome stance about the US activism in Africa. Once Monroe's term of presidency was over in 1825, he left his doctrine, "Monroe Doctrine", to the US as a strong tradition of foreign policy. According to President Monroe's doctrine, the US foreign policy should have been built upon some kind of an isolationism which would keep the US away from troubles

from other parts of the world (Falk, 1959). In this respect, US involvement in the African politics was already a controversial issue. Once the independence was declared by the colony as free Republic of Liberia, the US reaction to this step had been negative as it was perceived as a betrayal among the domestic audience. The independence of Liberia was not recognized by the US initially. Yet, the ties of the ruling elite, so-called Americo-Liberians, with the US kept the relationship between two countries alive.

The liaison of the country to the United States shaped the political and societal structure of Liberia significantly. Americo-Liberians constituted the key class of the country and had held the both political and economic control of the country until the civil war broke out. The conditions which led to a bloodshed was highly related with the economic and political divergence between the Americo-Liberians, who were holding the political and economic control of the country in their hands, and indigenous people, who were living in a social context shaped by tribal relationships and holding no political significance and economically suffering.

At this point, it is crucial to mention True Whig Party of Liberia, the political movement that held the power until the coup d'etat in 1980. Place of the True Whig Party (TWP) in Liberian politics is one of the main dynamics that shaped the Liberia's sociological composition which in the long run caused a triggering of a civil war. The party was known as the political organization of the Americo-Liberians which constituted a small minority in the Liberian society. Though Americo-Liberians were no more than 5% of the general population, they hold the political and economic control of the country in their hand through the True Whig Party's ascendancy in the political system. The party was founded in 1869, 13 years later the independence was declared. From its foundation to the coup d'etat in 1980, the party not only dominated but also ruled the Liberian politics. The party was organized around the ideology of whiggism, which is a movement inspired from American-evangelical messianism (Ellis, 2001). Americo-Liberian settlers who controlled the country from its colonial times onwards were also attributed a mission to civilize and unite the local people of the region under the protestant school of Christianity. Therefore, the party's whiggist background helped the party elites to motivate their audience to take a role in politics, mobilize them as politically active subjects and fill the political vacuum in the country by not giving local tribes the chance to take country's political control. In this regard, though Liberian political system was considered to be as a democracy since early 1900s, the authoritarian methods of the Whig Party were legitimized as they serve to the aim of "civilizing" the peoples of Liberia.

In early 1920s, the party's rule in Liberia got more authoritarian with the initiation of its national development plans. According to the plans, different parts of the society were considered for different divisions of labor in the

national development. In this regard, Americo-Liberians, which were in minority according to their number, were envisaged to be the ruling class while some tribes were assigned the task of working in heavy labor such as mining. Besides, the plans also included selling of members of several tribes to Spain and Portugal, which were two countries with authoritarian administrations seeking more force of heavy labor (Olukoju, 2006: 12). Therefore, the party was also known for its policies that open the path for forced labor, including child labor, and selling slaves to colonialists coming from Spain and Portugal.

Over the years, as the party sought the status of Americo-Liberians in the economic and political matters of the country, they came to a position that is economically wealthy and politically strong while the other groups in the country were rather subject to the heavier conditions (Ellis, 1995: 168). Though TWP was criticized by the West, especially by the UK and the US, because of its policies that enables forced labor and selling of slave, it was also providing a stable political environment in the west Africa. Indeed, though the differences in terms of distribution of wealth and political power appeared in the country, Liberia was a stable country in terms of politics and economy when it was compared to other African countries. Therefore, TWP survived as a key actor in the Liberian politics and ruled the country until the coup d'etat. TWP's and its elites' survival in the office further deepened the gap between the privileged and disadvantaged segments of the Liberian society. Yet, its policies and the status of the Americo-Liberians in the society also caused the emergence of socio-political reasons that facilitated the break out of the civil war. In the post-Second World War environment, Liberia determined its position in the side of capitalist West. However, its political system did not evolve into a liberal democracy; rather the *de facto* one party system was further consolidated (Ellis, 1995). Despite there was no legal regulation that forbids political opposition, any political initiation that opposes the rule of TWP was marginalized and somehow remained impotent to be a considerable political actor.

The rule of TWP continued until the coup d'etat in 1980. The coup d'etat also started an era in which political crisis threatened the social cohesion of the country and led to a severe civil war in the long run.

The Civil War

The political instability that opened the path to civil war in Liberia was triggered with the coup d'etat against the rule of Americo-Liberians in 1980. With the William Tolbert Jr.'s presidency in early 1970s, Liberia started to reconsider its pro-western stance in the Cold War and converged closer to the non-aligned movement led by Kaddafi's Libya (Tarr, 1993). Besides, the country started diplomatic relations with socialist countries including Soviet Union and China for the first time in its history. This change in the foreign

policy of Liberia caused louder criticisms by western countries for its highly corrupted and undemocratic political environment. In 1978, the US announced that it stopped financial aid to Liberia until it initiates a political reformation process which would allow political opposition in country. At the same time, the opposition put more effort to be politically visible both at domestic and international levels. Liberian diaspora, which were spread both to western and other African countries were pursuing a policy to create political awareness about the corrupt regime in Liberia in world. At domestic level, especially Krahn ethnic group was leading the political opposition (Tarr, 1993: 82).

The warlike crisis that facilitated the coup d'etat in 1980 was triggered after a demonstration organized by the members of Krahn tribe in Monrovia in 1979. Demonstrations started after Tolbert's government proposed an increase in the subsidized price of rice from \$22 to \$26 per 100 pound bag (Woodward, 2003: 925). The opposition pointed that this increase was serving to the aim of self-aggrandizement of Tolbert family, which owns large rice farms. The demonstrations started in the streets of the capital, Monrovia. President Tolbert Jr. ordered armed forces fire on the demonstrators which caused death of over 70 people (Sherman, 2010: 50). With the harsh criticisms of regional countries and western powers, the political opposition started to several attacks on government targets. The army intervened in the country-wide riots in April 1980 and declared that the government and the parliament is abolished and Tolbert was taken into custody. Not long after, it was announced that Tolbert was executed when armed forces entered into his palace. The overthrow of the Tolbert's government was symbolizing the long-lasting Americo-Liberian's rule over the country. The military coup was led by a master sergeant, Samuel Doe, who was member of Krahn ethnic group. Though Doe was a member of military and trained by the American Special Forces, it was argued that he was illiterate when he initiated the coup and assumed the power in Liberia. After a quick trial process for the members of Tolbert's cabinet, almost the whole cabinet was sentenced to death.³ Following the trial process, Doe formed the People's Redemption Council (PRC), which was practically a junta government. The council assumed the all powers of government and led by Doe himself. Though Doe was a poorly trained person who lacked political capabilities to administer a country, he found extensive support in public. Main reason to that was the fact that people were sick of the Americo-Liberian rule which was seen as the source of economic inequalities between the indigenious and ruling segments of Liberian society.

³ Only four members of the cabinet survived the trial process, including the Minister of Finance, Ellen Johnson-Sirleaf, who later initiated a political campaign against the warlord, Charles Taylor and became the first female president of the country. As of December 2015, Johnson-Sirleaf is still in the office as the President of Liberia.

Following the settlement of the military regime in Liberia, Doe took several clever steps to gain further support from the public. Tolerating a relatively free press and enabling several political parties in the political system created sympathy both in public and also in international level. Doe was already closer discourse to western world. After assuming power, he closed the Libyan Embassy in Monrovia and put a clear distance with powers opposing the United States in world politics. This pro-western stance provided Doe considerable political and financial support from the United States. In 1981, the US announced that it reinitiated its financial aid to Liberia and increased the amount to over 100 million US dollars (Sherman, 2010: 52).

As of 1982, the military regime started to evolve into a more authoritarian system. The symbolic reforms initiated just after the coup was taken back and the oppression of the press turned into ban on several newspapers. Besides, the military regime enforced a law which required any political party to get the permission of PRC to legalize. In practice, this law was applied as a ban on any other political party. The main reason of the regimes gradually increasing authoritarianism was the fear of a counter coup d'etat. Considering that the 1980 coup was not operated under the chain of command, the military regime was concerned that other minor groups in the army would be preparing for a counter coup. Along with authoritarianism corruption rumors about the members of PRC started to be voiced louder. The criticisms were not only from outside the PRC, rather there were several PRC members which criticized Doe of working for self-aggrandizement of his and his family's wealth. In 1984, Doe started to eliminate these PRC members who criticized Doe harshly. Doe was re-arranging the composition of PRC in a manner it would be consisted mainly of the members of Krahn background.

Before 1985 presidential elections, 9 political parties applied to compete in the elections. Only three of them were allowed by the Council. Though the elections were a multi-party election, the process before the elections alarmed for a fraudulent election. Before the elections, political assassinations against important figures of the opposition started. Elections were done under the conditions of heavy oppression by the PRC over other parties. Though Doe won the elections with formally declared 51% votes, international observers reported that the elections were heavily corrupted and fraudulent (Aboagye and Bah, 2005: 34). Therefore, the Doe's victory in the elections did not bring with the stability to Liberia.

After the 1985 elections, the country went through several failed counter coup attempts. Just after the elections, former vice chair of PRC, Thomas Quiwonkpa attempted a coup against Doe along with a few hundreds of troops. Although this attempt ended with failure and cost to lives of all attendants, this triggered further oppression on the opposition. Doe saw several tribes/ethnic origins as the source of societal opposition to his rule. Therefore,

the pressure against these tribes such as Gio and Mano increased in the post-election process. The pressure on the tribes played an important role in the mobilization of these tribes against Doe's regime. Charles Taylor, who was a former member of PRC and fled from the country in 1983 due to Doe's accusation of organizing a conspiracy against the regime used this opportunity very effectively.

Charles Taylor was coming from a family of mix marriage between an indigenous mother and Americo-Liberian father. As a son of wealthy family, he had an upper class formal education and took his degree in economics from the Bentley College in the US. After leaving Liberia in 1983, he took a very critical stance on the regime. Later he came to the Ivory Coast, the neighbor of Liberia to organize a political and military struggle against Doe's regime. As the Ivory Coast located just in the northern border of Liberia, Taylor's main target to collect support was the tribes living closer to the northern border. Gio and Mano tribes, which have been under heavy pressure of Doe's regime became the main supporters of Taylor's National Patriotic Front of Liberia (NPFL). After collecting of sufficient number of militants from Gio and Mano tribes, NPFL entered to Liberia from the north in 1989 and invaded Nimba County. With the entrance of NPFL to the country, not only Gio and Mano but members of other ethnic groups supported and joined to NPFL. As response to the rebellion, Armed Forces of Liberia under the control of Doe targeted the towns on the northern border without distinguishing between the civilians and the militants (Sherman, 2010: 67). As the conflict turned into a clash between armed forces and civilian tribes, Taylor's NPFL found even more extensive support from the public.

Not long after, Taylor's NPFL defeated Liberian Armed Forces in many different regions of the country. In July 1990, more than half of the country was controlled by NPFL. However, there were also tensions within the NPFL. Yormie Johnson, one of the prominent figures in NPFL, broke out with NPFL in mid-1990, and started a new fraction called Independent National Patriotic Front of Liberia (INPFL), which was mainly composed of the members of Gio tribe. With this fraction, the war turned to also to an ethnic war, which fueled ethnic hatred in the country. In the August of 1990, the militias' siege of the capital, Monrovia started. One of the most shocking points about the Liberian civil war is that the war fought between the government and paramilitary groups was not a simple civil war between rebelling militias and formal armed forces of a state. The government also initiated militias relied mainly on child soldiers who have been taken from families suffering from the poverty (Murphy, 2003).

Intervention to the Civil War in Liberia and ECOWAS's Role

Following the death of Doe, the civil war disseminated all over the country. The intervention of the ECOWAS started actually before Doe's death. At this point, it is worth to note that the first intervention to the civil war in Liberia came from a regional actor, ECOWAS, which was envisaged to be a regional organization of economic, political and customary union of West African states including Sierra Leone and Liberia. The intervention was stick to the idea of national sovereignty. Therefore, ECOWAS declared that it acknowledges Doe's regime as the legitimate sovereign power in Liberia.

ECOWAS intervention in Liberian civil war has been a controversial political issue among the regional powers and members of the organization. The organization was established in 1981. Liberia, as one of the founding members, was part of the organization since its inception. Therefore, the organization's institutional relationship with Liberia was based on its interaction with Doe's regime. Once the civil war in Liberia broke out, ECOWAS invited the rebel groups to acknowledge Doe's authority, while called Doe to provide the ground to opposition to act on a political basis. However, when Monrovia was sieged by the rebel groups, ECOWAS gathered its summit in Banjul, Gambia in order to take necessary steps to stop the bloodshed in Liberia. Serving to this aim, Economic Community of West African States Monitoring Group (ECOMOG) was activated as an armed force to which main contribution was provided by Nigeria (Howe, 1996/1997). More than half of the troops taking place in ECOMOG were provided by Nigerian Armed Forces, while remaining was coming from Sierra Leone, Gambia, Guinea, Ghana and Mali. ECOMOG forces entered to country from the northern borders with Ivory Coast and settled in Monrovia in less than a week. Although the ECOWAS officially acknowledged Doe's regime as the legitimate power in country, ECOMOG forces did not only fight with rebels but also with government forces during its march to Monrovia. However, just after settling the headquarter in Monrovia, Doe announced that intervention forces are welcomed to the country. As noted earlier, he was captured by INPFL during a visit to ECOWAS headquarter in Monrovia (Howe, 1996/1997: 145-149).

Following the death of Doe, ECOMOG's major aim was to separate the warring factions and to stop the bloodshed as soon as possible (Human Rights Watch, 1993). The justification for the Western African countries which took part in the intervention was that the conflict was not a domestic one anymore and has the potential to disseminate towards other countries in the region. The conflict was not domestic anymore indeed. There were thousands of Nigerians living in Monrovia when the war broke out. NPFL kept hundreds of foreigners as hostage and later killed much of them. Besides, neighboring countries which also suffering from heavy economic and political conditions were concerned that the war would cause a refugee flow from Liberia, which turned into a reality after first three months of the civil war. ECOMOG's utmost aim was to

impose a ceasefire over warring factions and facilitate establishing an interim government that could rule country until free elections. However, NPFL under Charles Taylor got so strengthened that had the capability to challenge an international power in the country. In the following weeks of Doe's death, ECOMOG forces entered into a severe war especially with NPFL forces (Tuck, 2000: 2).

There have also been speculations about ECOMOG's intervention in Liberia civil war. As noted above, Nigerian soldiers constituted the vast majority of the ECOMOG's forces. It is argued that the major aim of Nigerian involvement in the intervention was to support Doe's regime in Liberia because Doe and Nigerian president Babangida have been allies since almost a decade in the region (Adebajo, 2003). Besides, it is also correlated with Nigeria's aspirations to be a regional playmaker in the West African region. One way or another, the ECOWAS's intervention to the civil war in Liberia through ECOMOG forces were a typical peacekeeping intervention. Its major aim had been to honor the legitimate sovereigns in the country, impose a ceasefire and rebuild the political stability in Liberia. Though none of the participant countries were known for its successful record of respect to human rights, it is fair to argue that ECOMOG's intervention in the civil war accomplished a certain degree of goals in its first six months (Tuck, 2000: 12).

ECOMOG's intervention in the civil war succeeded to confine the Liberia Armed Forces and several warring factions into their barracks (Human Rights Watch, 1993). Though NPFL under the command of Charles Taylor was still attacking to government and ECOMOG targets, INPFL was convinced to remain in the barrack. With the relative decrease in the bloodshed, international human rights watch groups returned to Liberia again in the October of 1990. In November, ECOMOG gathered a negotiation summit among the Liberian officials, AFL chief of staff and INPFL under Johnson. The negotiations gave the outcome of a ceasefire between parties and an interim government, with the name Interim Government of National Unity (IGNU) was established under Amos Sawyer to install the conditions of ceasefire. IGNU established its control over the most of Monrovia with the help of ECOMOG and also a government backed paramilitary police force called Black Berets (Human Rights Watch, 1993). Another accomplishment of the intervention by ECOWAS was to stop the massacres of Krahn ethnic group. As Doe was coming from Krahn ethnic origin, the tribe became the main target of rebel groups. Most of the members of Krahn tribe was located around the capital's suburbs. Therefore, ECOMOG's control of Monrovia also stopped the slaughter of members of Krahn tribe. Through such concrete accomplishments, ECOMOG gain extensive sympathy among the civilian population of Liberia. Human Rights Watch report published in 1993 notes that

"one would be hard-pressed to visit Monrovia without hearing, time and again, 'Thank God for ECOMOG.' The sentiments of many Monrovia residents were summarized by a Liberian medical worker who said: 'ECOMOG was our savior; it was a salvation. ECOMOG saved the population of Monrovia. They avoided fighting, but were pushed into a corner. We feel sorry for them; they have no cause to die here for this stupid, senseless war'."

Following the establishment of interim government, the role of ECOMOG was limited to act as a police force in the country. Charles Taylor's forces withdrew to places outside of Monrovia mostly to rural places. This was taken as a signal of NPFL's decline and ECOMOG's success. However, in middle 1991, a group of former AFL soldiers formed another rebel group with the name of United Liberation Movement of Liberia for Democracy (ULIMO). With ULIMO's entrance to the country from the western borders, the civil war got intense again. ULIMO's main target was the combatants of NPFL. Yet, once again it is crucial to note that in Liberian civil war, it was very difficult to distinguish between armed groups and civilians. In most of the cases, combatants were spending their days as ordinary civilians living in villages and towns. Therefore, ULIMO's targets were directly civilians as well as NPFL's combatants.

Charles Taylor and NPFL categorically rejected to negotiate with ECOWAS which they argue an invasion force of Nigeria. During the operations of ECOMOG against NPFL targets, there were several civilians got harmed indeed. Based on these civilians losses, Charles Taylor accused ECOMOG making a genocide against Liberian people. When ULIMO also started to attack on NPFL targets, NPFL responded so ruthless that the scenes of the street wars and cannibalism⁴ startled the international audience. International campaign that calls the international community to stop the bloodshed in Liberia got intense. The campaigns succeeded to trigger awareness in the American society, and the United States sent a carrier ship to the Monrovia offshore to support the ECOMOG's presence in the country. After two months in 1993, ECOMOG controlled most of the country and convinced the warring factions negotiate on a ceasefire. After getting the ceasefire, ECOWAS brokered a peace agreement which was signed in Cotonou, Benin. The Cotonou Agreement was envisaging

⁴ Cannibalism during the Liberia civil war was a fact that is both about warring and also poverty. The warring factions were thinking that eating the human parts of their enemy would make them stronger, even bullet-proof. Besides, because of the poverty in the country, dead bodies were collected and eaten by people suffering from heavy conditions of poverty. For more information about the cannibalism during Liberia civil war see Utas, Mats. 2003. Sweet Battlefields: Youth and the Liberian Civil War. DICA: Uppsala, Stockholm; ch. 4.

a gradual disarmament of the combatants and forming political parties to act on a legal ground for each warring factions (Adibe, 1997).

United Nation's involvement in intervention to Liberian Civil War started with this agreement. United Nations Security Council decided to form a monitoring force to support ECOWAS in the establishment of the conditions to honor the peace agreement. United Nations Observer Mission in Liberia (UNOMIL) was established in 1993 and sent to Liberia along with 2000 international troops. It was established by the Security Council resolution 866. UNOMIL defines its mission as follows:

"UNOMIL was established to exercise good offices in support of the efforts of the Economic Community of West African States and the Liberian National Transitional Government to implement peace agreements; investigate alleged ceasefire violations; assist in maintenance of assembly sites and demobilization of combatants; support humanitarian assistance; investigate human rights violations and assist local human rights groups; observe and verify elections." (UNOMIL official webpage).⁵

ECOWAS utilized the support of the UNOMIL significantly indeed. Following the arrival of the UN mission to Liberia, warring parties respected the implementation of the peace agreement for the first two months. The clashes between parties started again in November 1993. Factions were trying to gain power as much as possible before upcoming elections. Controlling areas also meant guaranteeing the votes of the residents of that specific areas during the elections as they constituency were threatened by the controlling group. In March 1994, Amos Sawyer's interim government was replaced by Council of State composed of six members. The council was some kind of a technocrats' government headed by David Kpormakpor. Yet, those groups who were upset by the composition of new technocrats' government kept assaulting on government targets. In 1994, ULIMO were separated into two factions, a separation based on ethnicity. Krahn members of ULIMO separated from the group and started ULIMO-J under Roosevelt Johnson. The other faction was based on Mandigo tribe and named ULIMO-K headed by Alhaji Kromah.

Following this separation, factions started attack each other and ECOMOG used this opportunity to control the rural areas. Biggest accomplishment of the intervention was to keep Charles Taylor's NPFL out of the conflict throughout the course of 1994. Somehow, NPFL was convinced to honor the peace agreement at least until the elections. Once again, with the brokering of Ghana and ECOWAS, parties were convinced to sign another peace agreement in Ghana. However, the peace agreement was not implemented

⁵ <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unomil.htm> (Last accessed 2.05.2015).

widely in practice. In December 1994, the UN decided to reduce the number of UNOMIL observers because of parties' constant violation of peace agreements and assaults on the UN mission in Monrovia. This was perhaps the biggest mistake of the UN in the region and criticized harshly by ECOWAS officials (Adebajo, 2002: 54). Not surprisingly, the bloodshed got intense following the UNOMIL's reduction in the number of its mission.

As the conflict turned into a cross-border conflict that disseminated to Ivory Coast and Sierra Leone, other countries in the region took more initiative to impose a peace agreement on the factions. In the course of 1994 and 1995, several peace talks were initiated with the efforts of these neighboring countries. In December 1994, representatives of several warring factions gathered in Accra and signed the Accra Peace Agreement, which remain obsolete later in 1995 because of the continuing violence. In March 1995, Ghanaian President explicitly threatened the warring factions by declaring that Ghana is ready to send more troops to Liberia under ECOMOG, if they do not stop the bloodshed in the country. Following Ghana's rising concentration on the Liberian Civil War, the peace talks started again in June 1995. Parties signed an agreement which was brokered by Ghanaian President, Jerry Rawlings. Major accomplishment of the agreement was to convince Charles Taylor to remain NPFL out of the violence. Given that NPFL had the biggest force of armed combatants, convincing Charles Taylor to remain out of violence contributed to the creating a relatively stable environment in the country.

After reducing the violence in the country, the Council of State headed by Kpormakpor was replaced by a new council headed by Wilton Sankawulo. Most important feature of the new council was the fact that it included three of the faction leaders in the council. Charles Taylor was one of them. Though conflict between warring parties continued as low intensity clashes, with the initiation of Nigeria, 1996 became the year that Abuja Peace Accords was signed by all warring parties. According to the agreement, all factions formed their political parties to run in the presidential elections that was planned for 1997.

The presidential elections were decided to be held in 1997. More than 10 candidates ran in the elections. Charles Taylor, the head of NPFL, won the elections with 75% of the votes while his closest rival candidate, Ellen Johnson Sirleaf got 9.5% (Harris, 1999: 437). The election slogan of Charles Taylor's National Patriotic Party (NPP) was gory but also irrationally effective: "He killed my pa, he killed my ma, but I'll vote for him." (The Guardian, 4 August 2003)⁶. International observers reported that the elections were free and fair (Harris, 1999: 438). However, it was also reported that NPFL's armed threats

⁶ <http://www.theguardian.com/world/2003/aug/04/westafrica.qanda> (Last accessed 4.05.2015)

were effective especially in some rural areas of the country. With the 1997 elections, Charles Taylor became warlord-turned-president of the country. The scale of the violence did decrease though was not over after the elections. Those leaders which took part in the Council of State before the elections declared that they do not recognize the election results and will mobilize again to fight against Taylor's authority. At the very same time, Taylor focused on consolidating his power over the country and also on the cross-border regions. Serving to this aim, Taylor was seeing the diamond sources in Sierra Leone of critical importance. With this in mind, he explicitly supported the paramilitary group Revolutionary United Front (RUF) in Sierra Leone and provided arms and weapons. With his intense support to RUF, Sierra Leone got destabilized and dragged into a severe civil war. The main aim of Taylor was to establish a pro-NPP government in the neighboring country, Sierra Leone and transfer the diamond sources to Liberia in return of the weapons (Hirsch, 2001: 25). With the break out of a severe civil war in Sierra Leone and his role in this conflict, Taylor drew a harsh rebuff from western world including the United States and the United Kingdom.

During the relative slow down of the violence following the elections, especially ULIMO lost significant ground in the country. Most of the ULIMO combatants withdrew to northern border and neighboring country Guinea. Still, they were supported also by Guinean government to remobilize against Taylor's administration in Liberia. International observers warned for the highly rising possibility of recurring civil war in Liberia. Yet, at the very same time, Taylor's support for paramilitary groups in Sierra Leone and Guinea made him the target of international community. Though 1997 and 1998 were passed with relatively low intensity violence, 1999 became the year in which civil war was fueled once again. ULIMO-J faction reformed itself under the name of Liberians United for Reconciliation and Democracy (LURD) and entered the country from the northern borders in late 1999. According to UNOMIL's report, both the Taylor's government and LURD were using child soldiers. The brutality of the civil war was even worse this time. Apart from other minor groups, a third big group joined to the civil war in late 2002. Former combatants from the ULIMO-K faction formed a paramilitary group under the name Movement for Democracy in Liberia (MODEL) and started to fight against Armed Forces of Liberia in the south of the country (Adebajo, 2003).

The recurrence of the conflict in Liberia triggered two reactions in the international community represented by the United Nations. Firstly, the United Nations Security Council decided to employ more troops under UNOMIL in Liberia. The intervention force fought against both government and paramilitary forces in the country because the UN mandate was setting the protection of unarmed civilians as its utmost aim for its intervention. In other words, the UN was giving the message that the UN is ready to challenge any group including

the legitimate sovereigns of Liberia when they threaten the civilian population. Secondly, the UNSC passed Resolution 1343 which was banning arms sale to Liberian government, buying diamonds from Liberia (which was the main source of funding of government's support for RUF in Sierra Leone) and banning the members of Liberian government to any member country of the UN. With resolution 1343, the UN picked its side in Liberia explicitly and the circle around Taylor's government got narrower. Unfortunately, the international pressure on Taylor got his regime even more aggressive against some specific tribes which Taylor thought providing support to LURD and MODEL.

In 2003, LURD and MODEL were forming an implicit alliance against the government. LURD was active especially around the capital Monrovia. MODEL, on the other hand, was controlling the southern territories of the country. In middle 2003, LURD started an assault on the capital Monrovia and sieged the government building. At the very same time, the international pressure on Taylor's government got intense because of its constant attack on civilian tribes outside Monrovia. UN passed another resolution (number 1478) which implement ban on timber import from Liberia, which was the major product of Liberia's export. A third series of intervention started with this embargo. ECOWAS was once again on the stage and organized peace talks in Accra, Ghana. Both LURD and MODEL was convinced to attend in talks and negotiate with Taylor's government. Taylor himself was attending to the negotiations and left Monrovia for Accra on June 4, 2003. When he arrived in Accra, Special Court for Sierra Leone declared its decision of taking Charles Taylor into custody because of his guilt of war crimes and crimes against humanity during the civil war in Sierra Leone. The government of Sierra Leone was asking Ghanaian government to arrest Taylor and extradite to Sierra Leone. Ghana responded that it is not possible to arrest a president which Ghana government itself invited for peace talk. Upon this development, Taylor turned back to Monrovia but left the representatives of Liberian government to take part in the peace negotiations.

When peace talks were continuing, rebel groups LURD and MODEL were assaulting government buildings in Monrovia. Taylor's government was now not capable of controlling even the streets of the capital. Taylor was coming to understand that there was no future for his government and regime in Liberia. Nigeria offered safe exile to Taylor in July 2003. Though Taylor refused to leave the country in the first plan, following the Resolution 1497 taken by the UNSC which would form an international peacekeeping force to deploy in Liberia, Taylor resigned and fled to Nigeria. ECOWAS was once again the dragging force for international interveners and provided the safety in the streets of Monrovia in 2003 through ECOMIL. Besides, the United States sent a carrier ship and also supported the peacekeeping force logistically. In

August 2003, the negotiations were concluded with Accra Comprehensive Peace Agreement between warring factions and the interim government of Liberia which would rule the country until the elections. Now it was time to build the ground for a consolidated peace. With this in mind, the intervention in Liberian Civil War turned into a broader peacebuilding operation (McCantless, 2008).

ECOWAS was also an important stakeholder of the post-conflict peacebuilding operation. Following Accra Comprehensive Peace Agreement, the main target of the intervention forces was to keep country away from violence until the elections. Serving to this aim, the National Transition Government of Liberia (NTGL) were assigned the duty of administer the country until the next presidential elections. Charles Gyude Bryant was selected as the head of the transition government. Since Bryant was a businessman and considered among the economic elites of the country, it was planned that his government would take the steps to attract international investment to the country which would provide economic buoyancy in the country in the short run. Another important step was to increase the number of peacekeeping forces in Liberia. In October 2003, the number of the ECOWAS personnel in Liberia reached over 4000. Again in October 2003, the United Nations passed the Resolution 1497 which established United Nations Mission in Liberia (UNMIL) that took over the duties from UNOMIL and superseded its mandate. After its establishment, UNMIL took the peacekeeping duties from ECOWAS and the ECOMOG personnel were deployed as United Nations Peacekeeping Force in Liberia along with other 15000 troops (UNMIL Web Page, 2015)⁷

Conclusion

Humanitarian intervention experience in Liberia shows that the regional identity adopted by ECOWAS facilitated the acceptance of the operation by the people of Liberia. This research emphasized that the regional international organizations, especially in the African context, are much more effective stakeholders of the intervention practices compared to the international organizations which are unfamiliar to the political context, societal values and peoples in the intervened country. Three main implications can be noted from this research.

First of all, the case of Liberia depicts that identity of the operation is an important independent variable for the success of the operation. ECOWAS, as a regional organization, was perceived as a rightful international organization which is capable of practicing effective intervention. The analysis of the

⁷ <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmil/background.shtml> (Last Access 10.05.2015)

intervention process confirms this argument in the sense that the intervention to Liberia is considered as a successful case. In this process, ECOWAS played the role of being a locomotive both in the intervention practices and also entranced the interest of international community in Liberian civil war. ECOWAS's presence in the rural areas of Liberia was welcomed by both ordinary people and smaller warring factions in the region. Most effective element in this welcoming was the sense that ECOWAS is a regional actor rather than an international body which would have a motivation different than consolidating peace behind its intervention agenda. Secondly, as related with the first point, ECOWAS has been a good and effective partner of the United Nations in the context of broader peacebuilding operation. The monitoring group that was established by the UN entered to the region with the protection of ECOWAS soldiers. Besides, ECOWAS also played a significant role in the fair distribution of the funds for the projects that aimed at consolidating security in a manner that would address different sectors of peace and security. Projects on gender security, capacity building in judiciary mechanisms, police and gendarmerie training are organized and monitored by the representatives of the ECOWAS. These projects helped the Liberia peacebuilding operations differentiate from previous intervention practices which overlooked the societal segment in the security building and focus more on state security. Finally, the presence of a regional organization in the intervention also helped the increasing the scale of local ownership in the peacebuilding activities.

In the final word, it is possible to emphasize that the humanitarian intervention experience in Liberia shows that the intervention gives better results once the regional actors which are part of the intervened political context are integrated to the operations. On that sense, the case of Liberia presents many lessons for international community in order to practice more effective and fruitful interventions.

Bibliography

- Aboagye, F. and Bah, A.(2005). A Tortuos Road to Peace: The Dynamics of Regional, UN and International Humanitarian Interventions in Liberia. Pretoria: Institute for Security Studies.
- Adebajo, A. (2002). Building Peace in West Africa: Liberia, Sierra Leone and Guinea-Bissau. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
- Adebajo, A. (2003). In Search of Warlords: Hegemonic Peacekeeping in Liberia and Somalia. *International Peacekeeping*. 10 (4): 62-81.

- Adibe, CE. (1997). The Liberian Conflict and ECOWAS-UN Partnership. *Third World Quarterly* 18 (3): 471-488.
- Bellamy, AJ. (2005). Responsibility to Protect or Trojan Horse? The Crisis in Darfur and Humanitarian Intervention after Iraq. *Ethics & International Affairs*. 19 (2): 31-54.
- Beyan, AJ. (1991). The American Colonization Society and the creation of the Liberian state: a historical perspective, 1822-1900. Lanham, MD: University Press of America.
- Burin, E. (2005). Slavery and the Peculiar Solution: A History of the American Colonization Society. Toronto: University of Florida Press.
- Clarke, W. and Herbst, J. (1996). Somalia and the Future of Humanitarian Intervention. *Foreign Affairs*. 75: 70-85.
- Ellis, S. (1995). Liberia 1989-1994: A Study of Ethnic and Spiritual Violence. *African Affairs* 94 (375): 165-197.
- Ellis, S. (2001). Mystical Weapons: Some Evidence From the Liberian War. *Journal of Religion in Africa*. 31 (2): 222-236.
- Falk, RA. (1959). The United States and the Doctrine of Nonintervention in the Internal Affairs of Independent States. *Howard Law Journal* 5 (2): 163-189.
- Harris, D. (1999). From Warlord to Democratic President: How Charles Taylor Won the 1997 Liberian Elections. *The Journal of Modern African Studies*. 37 (3): 431-455.
- Henkin, L. (1999). Kosovo and the Law of Humanitarian Intervention. *The American Journal of International Law*. 93 (4): 824-828.
- Hirsch, JL. (2001). War in Sierra Leone. *Survival*. 43 (3): 145-162.
- Howe, H. (1996/1997). Lessons of Liberia: ECOMOG and Regional Peacekeeping. *International Security*. 21 (3): 145-176.
- Human Rights Watch. (1993). Waging War to Keep the Peace: The ECOMOG Intervention and Human Rights. 5 (6). June 1993.

- Levitt, J. (1998). Humanitarian Intervention by Regional Actors in Internal Conflicts: The Cases of ECOWAS in Liberia and Sierra Leone. *Temp. Int'l & Comp. LJ.* 12 (2): 333-376.
- McCantless, E. (2008). Lessons from Liberia: Integrated Approaches to Peacebuilding in Transitional Settings. *Institute for Security Studies Papers.* 161. ISSN: 10260404.
- Murphy, SD. (1996). Humanitarian Intervention: The United Nations in an Evolving World Order. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Murphy, WP. (2003). Military Patrimonialism and Child Soldier Clientalism in the Liberian and Sierra Leonean Civil Wars. *African Studies Review* 46 (2): 61-87.
- Nardin, T. (2005). Humanitarian Imperialism. *Ethics & International Affairs.* 19 (2): 21-26.
- Olukoju, A. (2006). Culture and Customs of Liberia. Westport, London: Greenwood Press.
- Sarkin, J. (2009). The Role of the United Nations, the African Union and Africa's Sub-Regional Organizations in Dealing with Africa's Human Rights Problems: Connecting Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect. *Journal of African Law.* 53: 1-33.
- Schick, TW. (1980). Behold the Promised Land: A History of Afro-American Settler Society in Nineteenth Century Liberia. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Sherman, (F). (2010). Liberia: The Land, Its People, History and Culture. Dar es Salaam: New Africa Press.
- Tarr, BS. (1993). The ECOMOG Initiative in Liberia: A Liberian Perspective. *Issue: A Journal of Opinion.* 21 (1,2): 74-83.
- The Guardian. (2003). The War in Liberia. 4 August 2003. : <http://www.theguardian.com/world/2003/aug/04/westafrica.qanda>

Tuck, C. (2000). Every Car or Moving Object Gone: The ECOMOG Intervention in Liberia. *African Studies Quarterly*. 4 (1): 1-16.

UNMIL Web Page:

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmil/background.shtml>

UNOMIL official webpage:

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unomil.htm>

US Department of State Webpage: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/6618.htm>

US Department of State Webpage: <https://history.state.gov/milestones/1830-1860/liberia>

Utas, M. (2003). *Sweet Battlefields: Youth and the Liberian Civil War*. Uppsala, Stockholm: DICA.

West, R. (1970). *Back to Africa: A History of Sierra Leone and Liberia*. London: Jonathan Cape.

Western, J. (2002). Sources of Humanitarian Intervention: Beliefs, Information, and Advocacy in the U.S. Decisions on Somalia and Bosnia. *International Security*. 26 (4): 112-142.

Woodward, L. (2003). Taylor's Liberia and UN's Involvement. *NYL Journal of Human Rights*. 19: 923-938.

Sosyal Girişimcilik Olgusunun Kavramsal Analizi ve Turizmde Sosyal Girişimcilik

Doç. Dr. Ebru GÜNLÜ

Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü
ebru.gunlu@deu.edu.tr

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, sosyal girişimcilik kavramını ilişkili olduğu kavramlarla birlikte analiz ederek, yazındaki kavram birliği eksikliğinin nedenlerinin altını çizmektir. Bu bağlamda, girişimcilik, sosyal girişimcilik, kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal yenilikçilik tanımları yapılmaktadır. Çalışmanın alt amacı ise turizm sektöründe sosyal girişimciliğin, sürdürülebilir turizm ve sorumlu turizm şemsiyesi altında ortaya çıkış şekillerini irdeleyerek sosyal girişimciliğin sektörel yansımalarına yer vermektir. Çalışmada kavramsal analiz tekniği kullanılmış ve ikincil verilerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal girişimcilik, sosyal yenilikçilik, sürdürülebilir turizm, sorumlu turizm.

The Conceptual Analysis of Social Entrepreneurship And Social Entrepreneurship In Tourism

Abstract

The main purpose of this research is to analyze social entrepreneurship in relation with related terms and to underline the lack of conceptual unity in the literature. In this frame, entrepreneurship, social entrepreneurship, corporate social responsibility and social innovation are defined. The sub-purpose of the research is to question social entrepreneurship within the context of tourism literature in addition with providing the reflection of social entrepreneurship in sustainable and responsible tourism. Conceptual analysis technique is applied and secondary data is used.

Key Words: Social entrepreneurship, social innovation, sustainable tourism, responsible tourism.

Giriş

Sosyal girişimcilik, bir süredir hızla telaffuz edilen ve sektörlerin ilgisini çeken bir olgu halini almıştır. Öyle ki sadece sektör üyelerinin değil araştırmacıların, sivil toplum kuruluşlarının hatta müfredatlarını güncellemek isteyen üniversitelerin bile ilgi odağı haline gelmiştir. Çıkış noktasının ne olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte medyada bazı örgütlerin isminin geçmesinin söz konusu gelişime etki ettiği bir gerçektir.

Sosyal girişimciliğin popüler olmasının arkasında yatan nedenlerin sayısının çok olduğu söylenirken tabanda, en ilgi çeken ve en fazla sorgulanan nokta bireylerin “neden ve nasıl” sorularına yanıt veren hikayeleri olarak görülmektedir. Nobel Barış Ödülü’nü alan Muhammad Yusuf ‘un tıpkı girişimci olan Steve Jobs (Martin ve Osberg, 2007) gibi muhteşem bir fikir ile ortaya çıkması, yeni ürün/ hizmet yaratması ve insanlık yaşamına iyileştirici katkı sunması başlı başına bir hikayedir ve bu hikaye milyonları cezbetmektedir.

Hikayeleri dinlemek bir yana asıl sorun her anlatılan hikayenin gerçekten bir sosyal girişim örneği olup olmadığıdır. Öyle ki araştırmacıların konuyu gündemlerine almaları ile birlikte yazında birbirine benzeyen kavramlara ait tanımlar yapılmaya çalışılmış, ancak kavramlar ilişkilendirilmeye çalışılsa da zaman zaman örtüştüğü, zaman zaman çeliştiği zaman zamansa taban tabana zıtlaştığı farkedilmiştir. Bu noktada terminolojik bolluk ve karışıklık ve kavramsal belirsizlik nedeni ile hem uygulamacıların hem de araştırmacıların kendi tercih ettikleri tanımları işaret ettikleri görülmektedir (Austin vd., 2006; Grassl, 2012; Mair ve Marti, 2006; Nicholls, 2009; Perrini, 2006; Saifan, 2012; Weerawardena ve Mort, 2005).

Dees ve Hass (1998), sosyal girişimciliğin farklı kişiler için farklı anlamlar ile yüklü olduğunu savunmaktadır. Araştırmacılara göre kar amacı gütmeyen bir örgüt olarak kurulan pek çok yapı zamanla kar amacı güden ya da gelir yaratan örgüt şeklini almaktadır. Bazı araştırmacılar kar amacı gütmeyen örgüt kuran herkesi sosyal girişimci olarak kabul etmektedir. Bir grup ise faaliyetlerinin içine sosyal sorumluluk aktaran her örgütü sosyal girişimci olarak kabul etmektedir. Bu durumda sosyal girişimci tam olarak kimdir? Sosyal girişimcilik nedir? Kavramı anlayabilmek için öncelikle “girişimci” kavramına açıklık getirmek gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı girişimcilikten sosyal girişimciliğe, sosyal girişimcilikten sosyal yenilikçiliğe kavramsal analiz yaparak sosyal

girişimciliğin sektörel olarak turizm ile ilişkisini ele alarak turizmde sosyal girişimcilik olgusunu irdelemektir.

Yazın Taraması

Girişimcilik ve Sosyal Girişimcilik İlişkisi

Sosyal girişimciliğin tanımlanabilmesi öncelikle “girişimcilik” ile ilişkisinin kavranmasına bağlıdır. Girişimcilikteki hedeflerden sosyal girişimcilikteki hedeflere, bir sosyal girişimcinin özelliklerinden sosyal girişimcinin özelliklerine kadar çoklu dinamiğe sahip olan bu kavrama, araştırmacıların getirdiği açıklamalara dikkat etmek gerekmektedir.

İşletme yönetimi yazınında girişimcilik, karını artırmak isteyen müstesna düşünce yapısına sahip bireylerin gerçekleştirdikleri fevkalade faaliyetler olarak kabul edilmekte, dolayısıyla süreç tamamen başarı ile ilişkilendirilmektedir. Yine yazında, girişimciyi iş adamlarından ayıran özellik; girişimcilerin “ihtiyaç yaratırken”, iş adamlarının “ihtiyaçları tatmin etmeleri” olarak ifade edilmektedir (Saifan, 2012:23).

Gündelik kullanıma bakıldığında ise bir girişimci, yeni bir iş kuran kişi olarak algılanmakta, bu kadar basit bir ifade ise oldukça zengin bir tarihe sahip olan kavrama haksızlık anlamına gelmektedir. Köküne bakıldığında Fransızca “enteprendre” ve Almanca “unthernehmen”den geldiği görülen ve “üstlenmek/girişmek” (Peredo ve McLean, 2006: 59) anlamına gelen *girişimci*, Fransız ekonomisinde 17. ve 18. yüzyıllarda vücut bulmuş, bir projeyi ya da bir faaliyeti üstlenen kişiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kavram biraz daha geliştirilerek daha yeni ve iyi uygulamalar ile ekonomiye katkıda bulunan kişileri işaret etmiş ancak kavrama en derin anlamı kazandıran kişi Dees (2001:2)’e göre Jean Baptiste Say olmuştur. 19.yy’da Say, “*ekonomik kaynakları harekete geçirerek verimliliği az olan bir alanı daha yüksek verimliliğe ve daha yüksek bir getiriye ulaştıran kişi*” olarak tanımlamıştır. Kısaca, girişimci “değer” yaratır. 20.yy’a gelindiğinde, Schumpeter, girişimciyi, “endüstriyi yeniden şekillendirecek şekilde ürünler için yeni bir pazar ya da yeni bir madde kaynağı açan, yeni bir ürünü ya da eski bir ürünü yeni bir şekilde üretebilecek hiç denenmemiş teknolojik yöntemler bulan ve/veya yaratan” kişi olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda girişimci, ekonomide bir “değişim ajanı” demektir (Dees, 2001:2)”.

Cantillon (1680-1734), Say (1767-1832) ve 20.yüzyılda Schumpeter’in kavramı geliştirmesi ile birlikte tüm bu araştırmacıların ortak noktaları, girişimciyi -başarılı olduğunda- ekonomik değer yaratan, yenilikçi ve risk alan kişi olarak kabul etmeleridir (Peredo ve McLean, 2006).

Saifan (2012:23), çalışmasında “girişimci” ve “girişimciliği” tanımlayan araştırmacılara dair bir analiz yapmıştır. Söz konusu analiz Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. “Girişimci” ve Girişimcilik” Tanım ve Temel Özellikleri

Kaynak	Tanım	Temel Özellikler
Schumpeter (1934)	Girişimci, pazarlarda değişim yaratabilen yenilikçidir. Değişimin beş belirtisi ise; a) yeni/geliştirilmiş bir ürünün yaratılması b) yeni bir üretim yönteminin oluşturulması c) yeni bir pazarın oluşturulması d) yeni bir arz kaynağının tanıtımı e) yeni bir örgütün oluşturulması	Yenilikçi
McClelland (1961)	Girişimci, yüksek derecede başarıya güdüsüne sahip olan kişidir. Bu da doğrudan girişimcilik süreci ile ilişkilidir. Girişimci, enerjik, risk alıcıdır.	Başarı yönelimli Risk alan Adanmış
Kirzner (1978)	Girişimci, pazardaki fırsatları gören ve harekete geçen kişidir. Tam anlamı ile vurgun yapar.	Vurgun yapan
Shapero (1975)	Girişimci, inisiyatif alan, sosyal ve ekonomik düzeni organize eden ve başarısızlık riskini kabul eden kişidir.	Örgütleyici İnsiyatif alan
Carland vd.(1984)	Girişimci, yenilikçi tavrı ile özdeşleşen ve iş yaşamında stratejik yönetimi benimseyen kişidir.	Stratejik Düşünen
Kao ve Stevenson (1985)	Girişimcilik, iş fırsatlarını görebilme ve bunu bir değere dönüştürebilmedir.	Değer yaratan Fırsat yönelimli
Timmons ve Spinelli (2008)	Girişimcilik, bir düşünce biçimi, anlamlandırma, fırsat odaklı tutum, bütüncül bir yaklaşım ve liderlik tabanlıdır.	Lider Birlikçi Kararlı Bağlı

Kaynak: Saifan (2012:24)

Girişimcilik yukarıda bahsi geçen özelliklere sahip kişilerin eylemlerini, girişimlerini içerirken, sosyal girişimciliği bu tanımlardan, bu özelliklerden ayıran nedir? “Sosyal” ve “girişimcilik” kavramlarının tabanında sosyallik mi yoksa girişimcilik mi ağırlıklıdır? Sosyal kavramı girişimciliğe ne tür bir farklılık getirebilir? Girişimci olan kişilerin sosyal yönleri ve/veya faydaları yok

mudur? Steve Jobs (Apple), Pierre Omidyar (Sears, Wal-Mart), Jeff Skoll (eBay), Fred Smith (FedEx) iş yaşamında adı olan önemli “girişimci”lerdir. Sözkonusu girişimlerin ekonomiye katkısı var iken topluma faydası yok mudur?

Tüm bu soruları, yakın geçmişte araştırmacılar tarafından mercek altına alınmış ancak yazında sosyal girişimcilik konusunda tanım birliğine varmak maalesef pekçok kavramda olduğu gibi mümkün olmamıştır. Her iki kavramı birbirinden temelde neyin ayırdığını saptamak için öncelikle, altta yatan ve girişimci olmaya sevk eden motivasyonu sorgulamak mı gerekmektedir? Girişimciyi teşvik eden para iken sosyal girişimciyi teşvik eden özgecilik midir? Oysa hem girişimci hem de sosyal girişimci farkına vardıkları fırsatlar, peşine düştükleri vizyonları, hayata geçirdikleri hayalleri ya da fikirleri ile güdülenmektedir. İster kar amacı güden ister kar amacı gütmeyen pazarda olsun hemen hemen hiçbir girişimci sarfettiği zaman, risk, çaba ve sermaye için ödün vermeyecektir. Martin ve Osberg (2007:34), iki kavram arasındaki farkı, sundukları “değer” ile ilişkilendirmektedir. Diğer bir deyişle, girişimci için sunulan değer, yeni bir ürün ya da hizmeti alacak güce sahip bir pazara yöneliktir ve dolayısıyla finansal kar yaratma odaklıdır. Hem girişimci hem de yatırımcılar kişisel olarak finansal kazanç peşindedir. Sosyal girişimci ise, ne kendisi ne de çoğunlukla yardım kurumları ya da devlet örgütleri olan yatırımcıları için finansal kar yaratmak ile ilgilenmemekte aksine toplumda daha büyük ölçekli, dönüşümcü fayda elde etmeye dönük hareket etmektedir. Buradaki odağı ise kendi başına dönüşümsel fayda elde edemeyecek durumda olan, toplumda dikkate alınmamış, ihmal edilmiş, yüksek oranda dezavantajlı/mağdur kişilerdir ve onlara değer yaratmak üzere güdülenmektedir.

Saifan (2012)’e göre sosyal girişimciyi, girişimciden ayıran dört temel husus vardır; a) misyon odaklılık (mağdura sosyal değer sunma misyonu), b) girişimci davranma, c) girişim odaklı (yenilikçi ve açık) örgütlerde yer almak, d) finansal olarak bağımsız örgütlerde (kendi gelirini kendi yaratan) yer almak. Saifan (2012:25) bu dört husustan hareketle kar-odaklı girişimci ile sosyal girişimci arasındaki ortak ve farklı özellikleri Tablo 2’de olduğu gibi sıralamaktadır.

Tablo 2. Kar Odaklı Girişimci ve Sosyal Girişimci: Ortak ve Farklı Özellikleri

Kar-Odaklı Girişimci	Ortak Özellikler	Sosyal Girişimci
Başarı yönelimli Risk alabilen Örgütleyici Stratejik düşünen Değer yaratan Birlikçi Vurgun yapan	Yenilikçi Adanmış İnsiyatif alan Lider Fırsat yönelimli Kararlı Bağlı	Misyon lideri Duygusal Değişim ajanı Fikir lideri Sosyal değer yaratıcı Sosyal yönelimli Yönetici Vizyoner Çok güvenilir

Kaynak: Saifan (2012:25).

Araştırmacılar sosyal girişimciliği, “*sosyal amaç ile içiçe geçmiş teşebbüs*” (Austin vd., 2006) olarak tanımlamaktadırlar. Dees (2001:3) ise, aslında sosyal girişimcinin de bir tür girişimci olduğuna dikkati çekmiş; Say’dan “değer yaratma”, Schumpeter’den “yenilikçilik ve değişim”, günümüz araştırmacılarından Drucker ve Stevenson’dan “fırsatları görme” ile “beceriklilik” özelliklerini almış ve sosyal girişimciyi; a) sosyal değer yaratma misyonunu yerine getirmek için yeni fırsatları amansızca takip eden ve tanıyan b) sürekli yenilikçi ve değişimci c) sınırlı kaynağa rağmen cesur girişimde bulunabilen d) sonuçların arkasında duruş sergileyebilecek yüksek derecede güvenilirliğe sahip kişi olarak tanımlamıştır.

Bu bağlamda, sosyal girişimci sahip olduğu özelliklere bakılarak tanımlandığında yarattığı soru işareti araştırmacıları “*hareket alanının sınırları*”nı irdelemeye yöneltmiştir. Zira sosyal yönelim odağına alan girişimci gibi herhangi bir girişimci odağında olmasa da sosyal fayda yaratmaktadır. Yine sosyal girişimcinin sahip olduğu vizyoner olma, sosyal olma, yönetici olma ve güvenilir olma aynı zamanda bir girişimcinin de sahip olduğuna inanılan özellikler olarak bilinmektedir.

Saifan (2012), olaya hareket alanı sınırlarını belirleyerek yaklaşmıştır. Bu kapsamda iki hareket alanı ortaya koymuştur; a) gelir yaratan stratejilere sahip kar amacı gütmeyen (sosyal ve ticari aktivite içinde olan ve kendi gelirini yaratmaya çalışan) ve b) misyon odaklı stratejilere sahip kar amacı güden (sürdürülebilir ve hem kurucusunun hem de yatırımcılarının finansal kazanç elde ettiği). Saifan’ın yapmış olduğu bu sınıflandırmada gelir yaratan stratejilere sahip kar amacı gütmeyen bir örgütte, girişimci hem sosyal hem de ticari olan bir örgütte faaliyet göstermekte, gelir ve kar ise sadece sosyal değer yaratmak üzere kullanılmaktadır. Burada örgüt, ya bir kaynağa bağlıdır ya da kendi kendisine yetmektedir. Bu noktada Kızılay kaynağa bağlı, Ege Orman Vakfı ve Hayvan Hakları Federasyonu (Haytap) ise kendisi için gelir yaratan

örgütlere örnek olarak verilebilmektedir. Öte yandan misyon odaklı stratejilere sahip kar amacı güden örgütlerde sosyal ve ticari faaliyetler görülmekte ve amaç da sürdürülebilirlik olarak ortaya çıkmaktadır. Burada da girişimci hem sosyal hem de ticari olan bir örgütte faaliyet göstermekte olup, örgüt mali açıdan bağımsızdır ve hem kurucular hem de yatırımcılar bireysel kazanç elde etmektedirler. Örnek olarak ise Microsoft, Apple verilebilir.

Hareket alanı odaklı sınıflandırmaya bakıldığında ise yapılan tanımlara göre misyon odaklı stratejilere sahip kar amacı güden örgütler ticaret ağırlıklıdır. Dolayısıyla, zaten ticaret temel alındığında, teşebbüste bulunan kişi girişimci. Bu noktada da sosyal girişimci ile net bir ayırım olmadığı görülmektedir. Öte yandan ticari pazarlarda sosyal girişimcilik nüansa sahip olsa da **kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal yenilikçilik (inovasyon)** (Braunerhjelm ve Hamilton, 2012) ile yakından ilintilidir.

Burada ortaya çıkan soru ise kar amacı güden ve kar amacı gütmeyen örgüt ayırımının “sosyal girişimciyi” net şekilde tanımlanmasına olanak sağlayıp sağlamadığıdır. Bu kapsamda Braunerhjelm ve Hamilton (2012), araştırmalarında, iki farklı yaklaşımı temel almışlardır: Anglo-Saxon ve Avrupa. Anglo-Saxon yaklaşımda, sosyal girişimcilik hem kar amacı güden hem de kar amacı gütmeyen sektörde, hatta kamu sektöründe yer alan ve fakat kendi gelirini yaratan faaliyetler için de kullanılırken; Avrupa geleneğinde sosyal girişimcilik iş yapmanın değişik bir şekli olarak kabul edilmektedir.

Thompson ve Doherty (2006), bu çerçevede yaptıkları araştırmalarında sosyal girişimi pek çok kar amacı gütmeyen örgütten; stratejiye olan girişimci yaklaşımı, sosyal amaçlarını gerçekleştirmedeki yenilikçi tutumları, eğitimi benimsemeleri nedenleri ile farklılık sergilemektedir. Bu noktada “**sosyal girişim**” - “**kar amacı gütmeyen kurum/kuruluş**”¹ ilişkisi yazında tartışmaya başka bir boyut kazandırmaktadır.

Uygulamalara bakıldığında ise sosyal girişim ile kar amacı gütmeyen kurum/kuruluş ayırımı bile tartışılır bir hal almıştır kaldı ki bir kıyaslama yapıldığında kar amacı güden ve gütmeyen örgütlerin sosyal faaliyetleri arasındaki fark daha belirgindir.

¹ “Kar amacı gütmeyen kurum/kuruluş, karını üyeleri, kurucuları ya da yöneticilerine dağıtmasını yasaklamış düzenlenmiş kurallara sahiptir (Panel on the Law of Negligence, 2002:59’dan akatarn Peredo ve McLean, 2012)”.

Bu tartışmayı gösteren, yazında yer alan örnekler, Peredo ve McLean (2006)'nin araştırmasında yer almaktadır. İlki, Margarette Cossette'in huzur evlerine yarattığı alternatif konumlandırmadır. Cossette, 4000 dolar hibe ile bir Amerikan vilayetinde, yaşlı kırsal halka özel barınma sunan kar amacı gütmeyen kurumu hayata geçirmiştir. Bir süre sonra Cossette artan hizmeti finanse edememiş ancak kar amacı gütmeyen bir kurum olarak bankadan kredi almayı da başaramamıştır. Bu durum nedeni ile de ticari girişimi olan Missouri Home Care aslı işletmesini kurarak kar amacı güden tarafa geçmiştir. Bu şekilde verdiği hizmetin sınırlarını büyütmüş ve milyon dolarlarla karlı bir işletme olarak anılmaya başlamıştır. Cossette, halen, sosyal bir girişimci olarak adlandırılmaktadır. Bu ve benzeri örnekler karlılığın sosyal girişimcilik ile birlikte anılmasını gündeme getirmektedir. Bu noktada sosyal amaçların kar elde etmek ile içiçe geçtiği durumlarda ayırım nasıl gerçekleşecektir? Ya da böyle bir ayırım yapmak mümkün müdür? Bu noktada ikinci örnek yiyecek-içecek sektöründen gelmektedir. Bir dondurma franchise işletmesi olan Ben and Jerry's', hem çevresel hem de sosyal sorumluluk odağı ile 1978'te kurulmuştur. En önemli projelerinden birisi "PartnerShop" programıdır. Unilever'in 2000'de Ben and Jerry's'i almasına rağmen devamlılığı söz konusu olan bu projede, işletme, kar amacı gütmeyen kurum/kuruluşların franchise ücretini ödemediği şube açmasını mümkün kılmaktadır. Bu noktada bu işletme acaba **kurumsal sosyal sorumluluk** sahibi bir işletme midir? Ya da sosyal sorunlara sektörel çözüm mü yaratmaktadır? Yoksa sosyal girişimcilik midir? İşletmenin web sayfasına bakıldığında, misyon ifadeleri kar odaklı olmayı sosyal ve çevresel duyarlılık ile eşit derecede vurgulamaktadır.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Yenilikçilik

Yukarıda girişimci ve sosyal girişimci arasındaki ilişki farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Ortaya çıkan ortak nokta ise ister ticari ister kar amacı gütmeyen kurum/kuruluş olsun sosyal girişimcilerin öncelikli amacı kar değil sosyalidir. Misyonları, sosyal bir değer yaratmaktır.

Bu bağlamda sosyal girişimcilik, "yenilikçi sosyal değer yaratan" faaliyetler ya da "sosyal refah sağlayan fırsatlar" olarak ele alınmaktadır. Oysa ekonomide herhangi bir gelişme beraberinde sosyal refahı da getirmektedir. Öyleyse teoride bu noktada bir çelişki olduğu da açıkça görülmektedir. Bu nedenle de işin içinden çıkılamayan bu durum, "hybrid" (karma) yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşıma göre sosyal girişimcilik, hem ticari girişimciliği hem de sosyal sektör örgütlerini birleştiren ve/veya kapsayan bir kavram olarak da kabul edilmektedir.

Sosyal sektör örgütleri; yardım kurum/kuruluşlarını, sosyal aktivistleri, kamu yararına çalışan kurumları kapsamaktadır. Bu örgütler insan hakları, ekonomik eşitlik, eşit fırsatlar, düşünce özgürlüğü, tüketici hakları, çevre koruma gibi birçok misyona sahiptir. Sosyal girişimciler de genel olarak bu konular ile ilintili faaliyetler yürütmektedirler. Ancak temel ayırımın bu değerleri “**ele alan**” değil bu değerleri “**yaratan**” olma noktasında olduğunu öne süren araştırmacılar, sosyal sektör örgütleri ile olan ayırma da bu çerçevede açıklama getirmektedirler (Santos, 2012). Bu yaklaşımla ele alındığında ise aynı sektörde yer alan bazı kişi ve/veya örgütler sosyal girişimci olurken diğerlerinin olmama nedenleri tartışılmaktadır. Örneğin, Greenpeace yeni bir değer yaratmamakta mıdır ki bir sosyal girişim olarak ele alınmamaktadır. Ya da bazı film festivalleri sosyal girişimcilik kabul edilirken, neden sosyal değer yaratan diğer festivaller bu gruba dahil edilmemektedir? Öte yandan ticari işletmelerin sosyal sorumluluk temelli dahil oldukları projeler de, toplumda ve/veya ekonomide refah sağlıyor ise bu tür faaliyetlerin de birer sosyal girişimcilik olarak adlandırılması mümkün müdür? Yoksa kurumsal sosyal sorumluluk ile mi sınırlıdır? Bu kapsamda diğer bir kavram olan kurumsal sosyal sorumluluk nedir?

Avrupa Komisyonu (2002), **Kurumsal Sosyal Sorumluluğu** sürdürülebilir gelişim için kurumsal katkı olarak ele almaktadır. Raporunda bir işletmenin/kurumun/örgütün ana fonksiyonunun; toplumun ihtiyacı olan mal ve hizmet üreterek bir **değer yaratmak** ve dolayısıyla toplum için istihdam sağlayarak toplum refahını artırmak ve iç paydaşları için kar sağlamak olduğu belirtilmektedir. Günümüzde, işletmeler sürdürülebilir gelişim amacıyla hem ekonomik gelişmeyi şiddetlendirmek, hem de rekabeti artırmak için sosyal sorumluluğu öne çıkaran, çevreyi koruyan, tüketicilerin tercihlerini dikkate alan yaklaşımı benimsemek durumunda olduklarının bilincindedirler. Bu doğrultuda artan sayıda işletme “kurumsal sosyal sorumluluk” kültürü yaratmaktadır.

Sosyal Girişimcilik ile **Kurumsal Sosyal Sorumluluk** arasındaki fark irdelendiğinde ortaya çıkan hususlar şu şekildedir (Hurt, 2012); a) kurumsal sosyal sorumluluk “küçük farklar” yaratmak ancak bunu en iyi şekilde yapmak iken sosyal girişimcilik, tamamen yenilikçi bir fark yaratmadır. İşletmeler tüketicilerine yönelik ürünlerini/hizmetlerini üretmekte, marka olarak kendilerini konumlandırmakta, tüketicilerden aldıklarını topluma, çevreye ve çalışanlarına “geri vermektedirler”. Sosyal girişimciler ise kar amacı gütmemekte ve genellikle dezavantajlı gruplara yönelik olarak sermaye ya da bilgi kaynaklı kıtlıktan dolayı yapılamayan ya da elde edilemeyen değeri yaratmak üzere güdülenmektedirler, b) kurumsal sosyal sorumluluk hissedarlar (kar odaklı) ve paydaşlar (çalışan, toplum, çevre) arasında çekişme üzerine odaklanırken, sosyal girişimcilikte esas olan “tüketici/müşteri” dir, c) kurumsal

sosyal sorumluluk kamu oyu görüş ve tercihlerini kar odaklı işletme girişimleri ile harmanlarken, sosyal girişimcilik kar odaklı sermayeyi toplumun gözardı ettiği sorunları giderme misyonu ile harmanlamaktadır.

Arada farklar olduğu görülse de bazı araştırmacılar ve uygulamacılara göre sosyal girişimcilik, işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk projelerine dahil olabilmektedir. Büyük işletmeler için, bir sosyal girişim ile birlikte hareket etmek doğru bir adım olarak nitelendirilmektedir. Böylece örneğin devlet desteği elde etmek daha kolaylaşmakta, aynı zamanda büyüme misyonu gerçekleştirilmekte ve farklılık yaratılabilmektedir. Takım günleri, toplumla ortak bir platformda biraraya gelmek, bağışta bulunmak ya da bir derneğin resmi destekçisi olmak gibi projeler sosyal girişimcilik ile el ele yürümeyi de gerektirmektedir. Örneğin; KPMG, sosyal girişimler ile tedarik zincirinde işbirliğine gitmektedir. Madalyonun öteki yüzü ise küçük/yerel sosyal girişimlerin, büyük işletmelerin tedarik ağına girmelerinin de gelir yaratma faaliyetlerine katkısını ortaya koymaktadır (The Guardian, 2012).

Öte yandan bazı uygulamacılara göre dışarıdan bir sosyal girişimci ile işbirliğine gitmek yerine; örgütün içinden sosyal girişimi sırtlayacak ve “kurum sosyal girişimcisi ya da diğer bir deyişle “intrapreneur” ile hareket etmek sıklıkla karşılaşılan bir durum haline gelmiştir. Sekör mensuplarına göre toplumsal değişimleri başlangıç noktasına almak topluma hitap edecek yeni bakış açılarını ve daha dönüşümsel yenilikleri ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanısıra kayda değer çözümleri ile gündeme gelmek pek çok çalışan için ilham verici ve motive edicidir. Bu durumda kurumun kendi çalışanı dünyayı değiştirebilecek yeniliklerle donanımlı olacak ve kurum da sürdürülebilir olacaktır (OutsideInc., 2015).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk ile Kurumsal Sosyal Girişimcilik arasındaki farklar, Outside Inc (2015) tarafından Tablo 3’de olduğu gibi belirtilmektedir.

Tablo 3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Kurumsal Sosyal Girişimcilik

Kurumsal Sosyal Sorumluluk	Kurumsal Sosyal Girişimcilik
Olumsuz etkileri en aza indirmek	Olumlu etkileri artırmak
Artan yenilik	Dönüşümcü yenilik
İşten ayrı	İşin parçası
Reaktif	Proaktif
Mevcut faaliyet / pazarlar	Yeni pazarlar keşfetmek
Sürdürülebilir tutumu harekete geçirmek	Girişimci DNA ve yenilikçiliği harekete geçirmek
Günün gereksinimlerini karşılamak	Geleceğin gereksinimlerini karşılamak

Kaynak: OutsideInc (2015).

Girişimcilikten sosyal girişimciliğe, sosyal girişimcilik ile kurumsal sosyal sorumluluk işbirliğinden kurumsal sosyal girişimciye ve kurumsal sosyal girişimciden sosyal yenilikçiliğe yolculuğun bu çalışmadaki son ilişkili kavramı “sosyal yenilikçilik (inovasyon)” olarak ele alınmaktadır.

OECD ve LEED 2000 yılında “sosyal yenilikçilik” kavramını tanımlamıştır. OECD (2010:196)’ye göre, **sosyal yenilikçilik**, kavramsal çerçevede, süreçte veya üründe, örgütte ve sermayede değişimdir. Diğer bir deyişle;

“Sosyal yenilikçilik sosyal sorunlara; a) toplum ve/veya bireylerin yaşam kalitelerini artırmaya yönelik olarak yeni hizmetler bulup sunarak; işgücünde yeralan bireylerin konumlarını artırmaya katkı sağlayacak yeni yetkinlikler, yeni işler, işgücü pazarına entegre olacak yeni yöntemler bularak yanıtlar aramayı hedeflemektedir. Bu nedenle de sosyal yenilikçilik, tüketici ve üreticiler gibi toplumun ve bireylerin refahı ile de ilgilenmektedir. Refahın unsurları ise yaşam kalitesi ve yaşamsal faaliyetlerdir. Sosyal inovasyon ortaya çıktığı anda yeni referans noktalarını veya süreçleri gündeme getirmektedir. Sosyal yenilikçilik ekonomik yenilikçilikten farklıdır çünkü yeni ürünler üretmek, yeni pazarlara girmek değil pazar tarafından giderilmeyen ihtiyaçları gidermek veya insanlara üretimde yer veya rol sunarak yeni, daha tatminkar bütünleşme olanakları yaratmaktır”.

Sosyal yenilikçilik ve sosyal girişimcilik tatmin edilmemiş sosyal ihtiyaçları gidermeyi ve sosyal zorlukları karşılayabilmeyi amaçlamaktadır. Her iki alan arasında sıkı bağ bulunmaktadır. Sosyal girişimcilik, sosyal yenilikçiliğin aracıdır. Sosyal yenilikçilik, sosyal girişimcilik sektörü içerisinde ortaya çıkan ve diğer sektörler tarafından da sahiplenilen bir olgudur. Sosyal yenilikçilik aynı zamanda bir sosyal değişimdir OECD (2010:205).

Yukarıda sektörel bazı açıklamalar yer alsa da bu araştırmanın alt amaçlarından birisi turizm sektöründe sosyal girişimcilik-sosyal yenilikçilik olgularına açıklık getirmektir. Çalışmanın ikinci kısmında turizm ve sosyal girişimcilik arasındaki ilişki irdelenmektedir.

Turizmde Sosyal Girişimcilik

Turizmde sosyal girişim, “tedarik zincirinde sosyal ve finansal katma değeri sağlayan, finansal olarak kendine yeten, yoksulluğu gidermeye ve çevreyi korumaya katkıda bulunan sorumlu turizm” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, sosyal ve ekonomik değer yaratmak gibi iki önemli güce

sahiptir. Sosyal değer yaratmak çoğunlukla kar amacı gütmeyen kurum/kuruluşların misyonlarına odaklı iken; ekonomik değer yaratma iş modelleri vasıtası ile finansal ihtiyaçlara ve pazardaki fırsatlara odaklıdır. Örgütün sürdürülebilirliği yenilikçilik, girişim tabanlı çözümlere bağlı olmakla birlikte, sosyal girişimlerin amacı önceliklerine bağlıdır ki bu tamamen finansal ve/veya sosyal hedefler ile ilişkilidir (Stenvall, 2014:18).

Turizm sektörü sürdürülebilir uygulamalara en yatkın sektörlerden birisi olarak ön sıralarda gelmektedir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü, turizm bağlamında sürdürülebilirliği; “*turizmin gelişimi sürecinde çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel dinamik arasında oluşturulmuş dengenin uzun soluklu olmasını sağlayan ilkeler*” olarak tanımlamaktadır (UNEP & UNWTO, 2005: 11). Günümüzde sosyal girişimcilik 1980’lerde Ashoka’nın Bill Drayton tarafından kurulması ile yazına girmiş (SocialEnt, 2008) olmasına rağmen turizm yazınında sosyal girişimciliğe doğrudan atıf yapan araştırma sayısı oldukça azdır. Lin (2008) araştırmasında, alanda yapılan makalelerden son 21 yılda ancak yüzde ikisinin kavrama değiştiğini belirtmektedir.

Turizm yazınında sosyal girişimcilik, *sürdürülebilir turizm* ile birlikte anılmaktadır. Bu kapsamda sürdürülebilir turizmin uzantısı olan alternatif turizm dahilinde yer alan *sorumlu turizm, kırsal turizm, ekoturizm, yeşil turizm* gibi kavramlar dahilinde sosyal girişimcilik uygulamaları dikkati çekmektedir. Turizmde sosyal girişimcilik ve sosyal yenilikçilik uygulamalarına değinmeden evvel kısaca ilintili olduğu turizm terimlerinin tanımlarına açıklık getirmek gerekmektedir.

Leung vd. (2001), **sürdürülebilir turizmi**, “*ziyaretçiler ile ev sahipleri arasındaki ilişkileri düzenleyen, gereksinimlerini gideren ve bunu gelecek kuşakların haklarını, karşılaştıkları fırsatları koruyarak gerçekleştiren turizm*” olarak tanımlamaktadır. Akşit (2007)’e göre sürdürülebilir turizmin doğa temelli olması, yerel toplumun refahını dikkate alması, sürekli istihdam sağlaması, biyoçeşitliliği koruması ve olumsuz ekonomik, çevresel, sosyo-kültürel etkilerini ve kıt kaynakların kullanımını minimize etmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir turizmin, ekolojik duyarlılığı, toplumsal sorumluluğu ve ekonomik verimliliği içeren bir turizm modeli olarak ele alındığı görülmektedir (Beyhan ve Ünügör, 2005:80). Bu model içerisinde sürdürülebilir turizme uygun ve uygun olmadığı düşünülen turizm türleri aşağıda Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Sürdürülebilir Turizme Uygun ve Uygun Olmayan Turizm Türleri

Sürdürülebilir Turizme Uygun Turizm Türleri	Sürdürülebilir Turizme Uygun Olmayan Turizm Türleri
<ul style="list-style-type: none">• Ekoturizm• Küçük ölçekli kırsal / çiftlik turizmi• Sorumlu Turizm	<ul style="list-style-type: none">• Kitle turizmi• Fiziksel çevreye hasar veren aktivitelere dayalı seyahatler• Hassas çevrelere yapılan kitlesel ziyaretler

Kaynak: Demir ve Çevirgen (2006:109).

Singh (2003:33)'e göre **alternatif turizm**, insan kaynaklı bir gelişimdir. Diğer bir deyişle, gelişimin boyutunu, yerel kontrolü, sağlıklı insan ilişkilerini önemseyen kitle turizmi anlayışını ortadan kaldırarak ziyaretçiler ile ev sahipleri arasındaki ilişkileri yapılandıran bir yaklaşımdır. Alternatif turizm türlerinden **ekoturizm**, Ekoturizm ve Sürdürülebilir Turizm Derneği (2009) tarafından “*yeryüzünün doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğini güvence altına alan, yerel halkların ekonomik kalkınmasına destek olurken, sosyal ve kültürel bütünlüklerini koruyup gözetilen bir yaklaşım*” olarak tanımlanmaktadır. Zurnacı (2012:65)'ya göre, kırsal turizm; “*İnsanların doğal ortamlarda dinlenmek ve değişik kültürlerle bir arada olmak amacıyla bir kırsal yerleşmeye gününbirlik veya konaklamak üzere gidip, yöreye özgü etkinlikleri izlemeleri ya da katılmalarıyla gerçekleşen bir turizm türü*”dür. Öte yandan yine sürdürülebilirlik ile ilintili diğer bir kavram sorumlu turizmdir. **Sorumlu turizm** “*turizm aktörlerinin etik ve ahlaki sorumluluk geliştirerek söz konusu sorumluluğu kişisel çıkarlarından önde tutmaları ve sürdürülebilir gelişime katkıda bulunmalarıdır* (Bramwell vd., 2008: 253)”.

Alternatif turizm türleri dışında turizmin geliştirilmesi yaklaşımı olarak da bilinen **yeşil turizm** de kitle turizmi, yani geleneksel turizmden farklı olarak çevreye daha duyarlı olan bir turizm şeklini ifade etmek için kullanılmaktadır (Uygur ve Akdu, 2009:146).

Sosyal girişimciliğin turizmde birlikte anıldığı bu kavramlar dikkate alındığında, belirgin olarak, bazı amaç ve ilkeler göze çarpmaktadır. Tümünün özünde; a) çevreye duyarlı bilinçli davranışları teşvik etmek, b) doğal çevre sürecine müdahale etmemek, c) turizmin doğal ve geleneksel çevreye verdiği tahribatı en alt düzeye indirmek, ç) canlı ve doğa merkezli olmak, d) ev sahibi toplumları, kuruluşları korumak, turizmin yerel halkın ihtiyaçlarının karşılayan, yerel yönetim ve halkla işbirliği içinde gelişen sorumlu bir ticaret olarak özendirilmesini sağlamak, e) turizmin negatif etkisinin en alt düzeye indirilmesi

amacıyla sosyo-kültürel ve doğal çevreye yönelik uzun vadeli takip ve değerlendirme programlarını desteklemek, f) çevreyle uyumlu, doğal ve geleneksel sosyo-kültürel yaşamla iç içe geçen, yöresel bitki örtüsünü ve yaban hayatını koruyan turizmin alt yapı yatırımlarını gerçekleştirmek, g) turizmin yerel halkın geçimine katkıda bulunmasını sağlayacak şekilde geliştirilmesini temin etmek, ihtiyacı olanlara istihdam gibi konularda destek olmak ve ekonomik fayda yaratmak, ğ) toplumda kadınlar, yaşlılar gibi azınlıklar için sosyal ve ekonomik fayda yaratmak h) turistlere ve yerel halka doğanın ve geleneksel sosyo-kültürel çevrenin korunmasına yönelik eğitim vermek ve bilinci artırmak gibi sosyal girişimcilikte söz konusu olan ilkeleri desteklediği görülmektedir (Özkan Yürük, 2003; Kuter ve Önal, 2009).

Bu çerçevede çalışmanın son kısmında yukarıda bahsi geçen katkıları sağlayan, turizmde sosyal girişimcilik ve/veya yenilikçilik sayılan üç örnek yer almaktadır (Rebutin, 2009).

- Turizmde sosyal girişimciliğe ilk örnek Arizona’da yer alan Grand Canyon Skywalk’tur. 446 km uzunluktaki Kanyon’un 174 kilometresi Hualapi Kabilesi’ne aittir. Alanda 1500’ü Hualapi kabilesinden, geri kalanı da diğer kabilelerden toplam 2100 kişi yaşamaktadır. Toplum yüzde elli işsizlik, alkol bağımlılığı, obezite ve yoksulluk gibi sorunlar yaşamaktadır. Hualapi, geçim kaynağı olarak öncelikle turizmi seçmiştir. Rafting, avcılık, modern ve geleneksel el sanatları gibi faaliyetlerin gerçekleştiği Grand Canyon West’te Navajo, Havasupai ve Hopi Kabileleri “Indian Village” adındaki geleneksel evlerinden oluşan köyü kurmuş, kabile dansçıları da günlük şovları ile ziyaretçiler ile buluşmuştur. Elde edilen gelirler ise okullar, yollar ve diğer ihtiyaç duyulan sosyal hizmetler için kullanılmaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak için Hualapai, Kanyon’da 2007’de Çinli-Amerikan işadamı David Jin tarafından ortaklaşa finanse edilen bir turist sosyal girişimi olan Skywalk adındaki 1220 metre yükseklikte, aynı anda 120 kişiyi kaldırabilen asılı camdan yürüyüş yolu yapmıştır. Hualapai bölgesini ziyaret için 45 dolar, Skywalk’a çıkmak için ise 30 dolar veren ziyaretçiler toplamda 75 dolar harcamakta, fotoğraf çekmemekte, Skywalk’da yer alan fotoğraf istasyonlarınca çekilen fotoğraflar ise hediyelik eşya dükkanında 29 dolara satılmaktadır. Günde 500 ila 1500 arasında ziyaretçinin geldiği Kanyon’da günlük gelir ortalama olarak 156.000 doları bulmaktadır. Söz konusu girişimin bölgede yaşayan halkın ciddi sorunları ile başa çıkmasını sağladığı kabul edilmekte ve günümüzdeki en başarılı sosyal girişimlerden birisi olarak adlandırılmaktadır.

- Kuku Yalanji Dreamtime, Aborijinlere ait “ekoturizm” temelli bir sosyal girişimdir. 1987 itibari ile orman yağmurlarında yerel halkın rehberlik yaptığı geleneksel patikalarında turlar düzenleyen yerliler, tarihlerini, kültürlerini, bilgilerini ve yeteneklerini paylaşmaktadır. Orman yağmuru ve mağaralarda yapılan turlar esnasında Gorge olarak adlandırılan alanda tıbbi ilaç üretiminde kullanılan bitkiler, meyveler ve yiyecekler tanıtılmakta, nasıl barınak yapılacağı ve geleneksel törenler için nasıl boyanılacağı öğretilmekte ve çeşitli Dreamtime hikayeleri anlatılmaktadır. Kuku Yalanji Dreamtime ROC61 akreditasyon programı tarafından sertifikalanmış ve Avustralya Turizm Akreditasyon Standartlarını tutturmuştur. Bu sertifika, kültürel protokollerin yapıldığı, sosyo-kültürel konuların önemli olduğu anlamına gelmektedir. The Mossman Gorge toplum tabanlı planlama örgütü, iş yapma konusunda önde gelen kuralları ve hedefleri belirlemektedir. Bu da örgütü temel turizm operatörü haline getirmiş ve 2008’de Tourism Tropical North Queensland ödülünü kazandırmıştır. Örgüt, yerel halkın tamamını istihdam etmekte, elde edilen tüm kazanç ise halka yatırım olarak geri dönmektedir. İstihdam yaratmak ve ekonomik kalkınma sağlamak sureti ile Kuku Yalanji Dreamtime, toplumu güçlendirmekte ve daha modern bir toplum olma yolunda desteklemektedir.
- The Cree Village Ecolodge, Ontario, Canada’da bir konaklama tesisidir. 2000 yılında halkın eğitim ve sağlık gibi çeşitli ihtiyaçlarına cevap verebilmek için MoCreebec halkı tarafından kurulmuştur. Bu ihtiyaçları gidermek üzere gelirin sağlanmasında, istihdamın artırılmasında ve toplumun kendini gerçekleştirmesinde ise turizm en etkili araçları olmuştur. Ecolodge, geleneksel evlerden oluşan ve mümkün olan en çevre dostu (odun, düşük emisyonlu boyalar, tuvaletlerde kompostlama, enerji tasarrıflı aydınlatmalar, geridönüşümden elde edilmiş metaller, tamamı organik olan çarşaf, havlu ve mobilya giydirme, çözülebilir banyo ürünleri gibi) koşulları barındıran bir tesistir. Öte yandan MoCreebec halkının vizyonunu ve yaşam tarzını çok iyi yansıtmaktadır. MoCreebec’lere göre Ecolodge, yerel halk ve ziyaretçilerin biraraya gelerek görüşlerini paylaştıkları bir toplanma yeridir. Halk ayrıca kendi organik ürünlerini üretmekte, halkın tamamından gelen doğal ürünler ile ziyaretçilerine geleneksel tatlarını sunmaktadır. Güneş ve rüzgar enerjisi ile kültürel olduğu kadar ekolojik sürdürülebilirliği de sağlamaktadır. The Cree Village Ecolodge, desteğe ihtiyaç olan yerlilerin başarılı sosyal girişimi olarak kabul edilmekte, 2005’te Tourism Industry Association of Canada tarafından yılın işletmesi seçilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Austin ve çalışma arkadaşlarına (2006) göre sosyal girişimcilik, kar amacı gütmeyen, kamu ve kar amacı güden kurum/kuruluşlarda yenilikçi, sosyal değer yaratan faaliyetler olarak kabul görmektedir. (Austin vd., 2006). Yenilikçilik en önemli unsurlardan birisidir. Mevcut bir örgütü, faaliyeti veya süreci yenilemek önemli yönetsel bir adım olsa da tamamen yeni bir şey üretmediği sürece sosyal girişim olarak kabul edilmemektedir. Sosyal girişimi, ticari işletmeden ayıran ise her ikisi de sosyal açıdan değerli olsa da sosyal değer yaratmaktır. Sosyal girişimcilik bir süreç olup, ister bireysel ister örgütsel düzeyde olsun, sosyal hedef ve misyon yönelimli “değer”, “sosyal değişim” ve “sürdürülebilir gelişim” yaratmaktır.

Yazında sosyal girişimciliğin, girişimcilik ile olan ortak yönleri ve farkları tartışılrsa da kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal girişimcilik, sosyal yenilikçilik gibi kavramlar ile olan ilişkisi de kavramsal çalışmalarla ortaya koyulmaktadır. Ancak kavramların örnekler bazında analizi yapıldığında pekçok uygulamanın net olarak kavramsal sınırlarını çizmek güçleşmektedir.

Oysa net olan sosyal girişimcilerin sosyal alanda değişim ajanı rolünü üstlenmiş olmalarıdır. Bu çerçevede misyon belirlemek, sosyal değer yaratmak, misyonu gerçekleştirmede fırsatların farkına varmak, yenilikçiliği sürekli kılmak, uyum sağlamak ve öğrenmek sürecin birer ögesi olarak kabul edilmektedir (Dees, 2001: 4).

Turizm sektörü ise sürdürülebilirlik şemsiyesi altında sorumlu turizmi öne çıkarmakta ve zaman içinde değişmektedir. Bu değişim sürecinde turizm girişimlerinin ortaya çıkması ve gelişimi için de yeni yetenekler, fikirler ve iletişim ağı kurabilecek girişimcilerin olması gerekmektedir. Toplum odaklı sorumlu turizm anlayışı ise sürdürülebilir gelişimi mümkün kılacak ve yoksulluğu azaltacak güce sahiptir (Sanchez ve Andersen, 2015).

Zira, turizme ilişkin verilen üç sosyal girişimcilik örneği de sosyal girişimcilerin içsel motivasyonlarını destekler niteliktedir. Yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşam koşullarını iyileştirmek önde gelen nedenler olarak görülmektedir.

Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Hernekadar girişimcilik kar elde etmek ve ekonomik kazanç anlamına gelse de sosyal sorunlara çözüm arayışında sosyal değer yaratmak günümüz yazınında daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Sosyal girişimcilik gibi bu

ihtiyacı gidermeye yönelik ortaya çıkan kavramlara ilişkin yazında yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira kavram birliği olmaması yazındaki en büyük sıkıntılardan birisidir. Bu bağlamda turizm gibi sosyal değer yaratmak konusunda “sorumlu” yaklaşıma sahip sektörlerle ilişkin sosyal girişimcilik ve sosyal yenilikçilik örneklerinin analizi, sosyal girişimcilerin motivasyonları, başarı performansları, sosyal girişim süreçleri ve girişim planları, sosyal girişimcilik model önerileri başlıca araştırma konuları olarak önerilmektedir.

Kaynakça

- Akşit S. (2007). Doğal Ortam Duyarlılığı Açısından Sürdürülebilir Turizm. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 441-460.
- Austin, J., Stevenson, H. ve Wei-Skillen, J. (2006). Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different or Both?. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 30(1), 1-22.
- Beyhan, G. ve Ünügür, S.M. (2005). Çağdaş Gereksinmeler Bağlamında Sürdürülebilir Turizm ve Kimlik. *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 79-87.
- Bramwell, B., Lane, B., McCabe, S., Mosedale, J. ve Scarles, C. (2008). Research Perspectives on Responsible Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(3): 253-257.
- Braunerhjelm, P. Ve Hamilton U.S. (2012). Social Entrepreneurship-a Survey of Current Research. *Swedish Entrepreneurship Forum Working Paper No:09*.
- Dees, J. G., ve Hass, M. P. (1998). The meaning of "Social Entrepreneurship". Kansas, MO: The Kauffman Center for Entrepreneurial.
- Dees, JG. (2001). The Meaning of Social Entrepreneurship. Erişim Tarihi: 10.12.2015.
www.fukua.duke.edu/centers/case/documents/Dees_SEdef.pdf
- Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve Çevre Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Ekoturizm ve Sürdürülebilir Turizm Derneği (2009). Erişim Tarihi: 2.11.2015.
<http://www.ekoturizmdernegi.org/tr.asp?sayfa=1#>

- European Commission (2002). *Corporate Social Responsibility: A Business Contribution to Sustainable Development*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Erişim Tarihi: 05.11.2015
http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/february/tradoc_127374.pdf
- Grassl, W. (2012). Business Models of Social Enterprise: A Design Approach to Hybridity. *ACRN Journal of Entrepreneurship Perspectives*, 1(1),37-60.
- Hurt, C. (2012). CSR v Social Entrepreneurship. *The Conglomerate*. Erişim tarihi: 01.12.2015. <http://www.theconglomerate.org/2012/04/csr-v-social-entrepreneurship.html>
- Kuter, N. ve Ünal, H.E. (2009). Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 9(2), 146-156.
- Leung, Y. vd. (2001). The Role of Recreation Ecology in Sustainable Tourism and Ecotourism, içinde McCool, S. ve R. N. Moisey (Editörler), *Tourism, Recreation, and Sustainability: Linking Culture and the Environment*. NY: CAB International.
- Lin, L. (2008). A review of Entrepreneurship Research Published in The Hospitality and Tourism Management Journals. *Tourism Management*, 29(5): 1013-1022.
- Mair, J., ve Mart, J. (2006). Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction and Delight. *Journal of World Business*, 41(1), 36-44.
- Martin, R.L. ve Osberg, S.(2007). Social Entrepreneurship: The Case for Definition. *Stanford Social Innovation Review*, Spring, 29-39. Erişim Tarihi: 10.12.2015. www.ssireview.org
- Nicholls, A. (2009). *Learning to Walk: Social Entrepreneurship. Innovations: Special Edition*. Skoll World Forum, 209–222.
- OECD (2010). SMEs, Entrepreneurship and Innovation. Erişim tarihi: 05.12.2015.
<http://www.oecd.org/cfe/smesentrepreneurshipandinnovation.htm>
- Outside Inc. From CSR to CSE (Corporate Social Entrepreneurship).

- Erişim tarihi: 10.12.2015. <http://outside-inc.nl/from-csr-to-cse-corporate-social-entrepreneurship/>
- Özkan Yürük E. (2003). Turizmin Geleceği: Ekoturizm. *Standard Dergisi*, 42(500).
- Panel Panel on the Law of Negligence (2002). Review of the Klaw and Negligence Report. Canberra, Australia: Government of Australia'dan aktaran Peredo, A.M. ve McLean, M. (2006). Social Entrepreneurship: A Critical Review of the Concept". *The Journal of World Business*, 41(1): 56-65.
- Peredo, A.M. ve McLean, M. (2006). Social Entrepreneurship: A Critical Review of the Concept". *The Journal of World Business*, 41(1): 56-65.
- Perrini, F. (2006). *The New Social Entrepreneurship: What Awaits Social Entrepreneurship Ventures?*. U.K.: Edward Elgar.
- Rebutin, J.A. (2009). Social Enterprise and Tourism, The Key to a Better Integration of Indigenous Populations. *Sociology*. Université de Toulon et du Var. Erişim tarihi: 15.11.2015. http://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-00418823/file/Julia_Rebutin_Memoire_Social_Enterprise_and_Indigenous_Tourism.pdf
- Saifan, S.A. (2012). Social Entrepreneurship: Definition and Boundaries. *Technology Innovation Management*, February, 22-27. Erişim Tarihi: 8.12.2015. www.timreview.ca
- Sanchez, N.C. ve Andersen C.F. (2015). Social Entrepreneurship within Community Based Tourism in a Latin American Context - A Case Study of the Foundation 'FEM'. Aalborg Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Santos, F. (2012). A Positive Theory of Social Entrepreneurship. *Journal of Business Ethics*, 111(3), 335-351.
- Singh, T.V. (2003). Tourism and Development: Not an Easy Alliance içinde Ghosh, R.N., Siddique, M.A.B. ve Gabbay, R. (Editörler). *Tourism and Economic Development: Case Studies from the Indian Ocean Region*. Farnham: Ashgate Publishing, 30-41.

- SocialEnt (2008). Evolution of the Social Enterprise Industry: A Chronology of Key Events. Erişim Tarihi: 14.11.2015.
<https://www.se-alliance.org/upload/Membership%20Pages/evolution.pdf>
- Stenvall, R. (2014). Tourism and the Social Business Concept: Exploratory Studies of Tourism Development in the old City of Nazareth and Jısr Az-Zarqa in Israel. Mid Sweden Üniversitesi Turizm ve Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- The Guardian. CSR or Social Enterprise: Which Has More Social Impact?. Erişim tarihi: 15.12.2015. <http://www.theguardian.com/social-enterprise-network/2014/mar/25/corporate-social-responsibility-better-social-business>
- Thompson, J. ve Doherty, B. (2006). The Diverse World of Social Enterprise. *International Journal of Social Economics*, 33(5-6), 361-375.
- UNEP ve UNWTO (2005). Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, Erişim Tarihi: 20.11.2015.
www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0592xPA-TourismPolicyEN.pdf
- Uygur, S.M. ve Akdu, U. (2009). Çiftlik Turizmi, Kırsal, Tarım ve Ekoturizm Kavramsal Açından İrdelenmesi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi* (1), 143-166.
- Weerawardena, J. Ve Mort, G. (2006). Investigating Social Entrepreneurship: A Multidimensional Model. *Journal of World Business*, 41(1), 21-35.
- Zurnacı, N. (2012). Kırsal Turizmde Girişimcilik ve Örgütlenme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 65-70.

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Lisansüstü Öğrencilerinin Bilimsel Rapor Yazma ve Yayınlama Konusundaki Görüşleri (Muğla İli Örneği)

Doç. Dr. Şendil CAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü
csendil@mu.edu.tr

Büşra CEYHAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü
busce-@hotmail.com

Öz

Bu çalışma ile yüksek lisans veya doktora aşamasında bulunan lisansüstü öğrencilerinin bilimsel rapor yazma ve yayınlama konusundaki görüşlerini belirlemek hedeflenmiştir. Çalışma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde 2013-2014 Eğitim-Öğretim yılında öğrenim görmekte olan (Fen Bilgisi, Türkçe, Sosyal Bilgiler, İngilizce ve Almanca Eğitimi ile Özel Eğitim ve Eğitim Programları ve Öğretimi) öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir ($N=38$). Çalışmada veriler, araştırmacı ve alan uzmanlarının kanısı alınarak geliştirilen Bilimsel Rapor Yazma Hakkında Görüş Belirleme Anketi ile toplanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 20 paket programı kullanılmış, istatistiki yöntemlerden yüzde (%) ve frekans (N) kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda katılımcıların hazırladıkları makale veya tezlerde en fazla dikkat ettikleri konuların başında yazım kuralları ($\bar{x}=4.5$, $S=0.9$), metni akıcı bir üslupta kaleme almaya özen göstermeleri ($\bar{x}=4.7$, $S=0.4$) ve etik kuralları göz ardı etmemeleri ($\bar{x}=4.6$, $S=0.6$) olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lisansüstü öğrenciler, Bilimsel rapor, Bilimsel yayın, Lisansüstü eğitim, Eğitim bilimleri

Opinions of Post-Graduate Students of the Institute of Educational Sciences About Report Writing and Publishing (Case Of Muğla)

Abstract

The purpose of the current study is to determine the opinions of master and doctorate students about writing and publishing a scientific report. The current study was conducted with the participation from the Institute of Educational Sciences (Science Teaching, Turkish Language Teaching, Social Studies Teaching, English Language Teaching, German Language Teaching, Special Education and Educational Programs and Instruction) of Muğla Sıtkı Koçman University in 2013-2014 academic year ($N=38$). The data of the current study

were collected through “The Questionnaire of Determination of the Opinions about Writing a Scientific Report” developed by the researcher with the help of field experts. In the analysis of the collected data, SPSS 20 program package was employed and percentages (%) and frequencies (*N*) were calculated. At the end of the study, it was concluded that the points considered to be the most important by the participants in writing a scientific report or thesis are writing rules ($\bar{x} = 4.5$, $S = 0.9$), coherence and cohesion ($\bar{x} = 4.7$, $S = 0.4$) and ethical principles ($\bar{x} = 4.6$, $S = 0.6$).

Key Words: Post-graduate students, Scientific report, Scientific paper, Post-graduate education, Educational sciences

1.Giriş

Terim olarak bilim, Yunanca episteme ve Latince kelime olan scientia’ den (bilmek) gelir. Bilimin birçok tanımı yapılmıştır. Doğru düşünme biçimi, doğru karar alma süreci, bilimsel süreçlerden yararlanılarak oluşturulan bilgiler bütünü gibi tanımların sonucu olarak “bilimsel yöntem ve süreçlerden yararlanarak elde edilen sistematik bilgiler bütünü” şeklinde genel bir tanıma ulaşılmaktadır (Ekiz, 2009:6). Bilim, evreni tanımak, gerçeği bulmaktır. Evreni, toplumu ve insanı araştırma konusu yapan gözleme, deneye ve akla dayanarak sistematik bir yöntemle elde edilen doğrulanabilir bilgileri tanımlar. Bilimsel yöntem ise, bilimlerin ortaklaşa kullandıkları betimleme ve açıklama yollarını kapsayan bir yanı ile eylemsel diğer yanı ile düşünsel bir süreçtir (Büyüköztürk vd., 2011:6).

Araştırma sürecinde problemlere güvenilir sonuçlar bulmak, bilgide sürekliliği ve denetlenebilirliği sağlamak amacıyla sonuçların kesinlikle raporlaştırılması gerekmektedir. Araştırma yöntemleri problemin tanımlanmasından çözümüne kadar olan zihinsel çabaların tümünü ve bilimsel yöntemi; araştırma teknikleri ise, yöntemi somutlaştıran, verilerin toplanması ile bunların yazılı bir dökümü olan, araştırma raporunun yazılmasını içerir. Araştırma raporunun temel amacı, araştırma ile varılan sonucu başkalarına duyurarak bilgide birikimi ve denetlenebilirliği sağlamaktır. Bilimsel bir raporun bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bir örneklik, sadelik, anlaşılabilirlik, yazım klavuzuna uyum sağlamak, sürükleyici bir üslupla kaleme almak ve sonuçları iyi değerlendirmek bu özelliklerden bazılarıdır. Bilimsel yazım, en az üretilen bilginin kendisi kadar önemlidir. Araştırmanın sonuçları ne kadar eşsiz olursa olsun, yayımlanıncaya dek tamamlanmış sayılmaz (Ekmekçi ve Konaç, 2009).

Lisansüstü çalışma yapmanın önemi, belli bir süre içinde geniş bir araştırma yaparak bu konuda yeteneğini geliştirmek ve bilimsel rapor hazırlama becerisini ilerletmektir (Şahin vd., 2013). Lisansüstü öğretimi esnasında

öğrencilerden beklenen diğer temel işlevler ise bilimi üretme ve yayma faaliyetleridir. Bu süreçte yapılan bilimsel çalışmalar makale, konferans bildirisi, çalıştay raporu, yüksek lisans ve doktora tezleridir. Bu durumda akademik hayata yeni adım atmış olan yüksek lisans öğrencileri ve bir sonraki aşamada bulunan doktora öğrencilerinin bilimsel rapor yazımı konusunda kendilerini geliştirmeleri ve başarılı bir akademik hayat için bu konuda yeterli bir düzeye ulaşmaları gerekmektedir. Düztepe (2004) yaptığı çalışmada, HUTEN’ de yüksek lisans öğrenimi görmekte olan öğrencilerinin yaptıkları proje, seminer çalışmaları, makale ve tez yazımlarında zorluklarla karşılaştıklarını, bazen zaman kaybı yaşayıp bazen ayrıntılar içinde boğulup amaçlarından uzaklaştıklarını gözlemiştir. Bilimsel bir araştırmayı yayına dönüştürmek isteyen bireylerin, bilimsel bir araştırmayı raporlaştırma konusuna da hakim olmaları beklenmektedir. Günümüzde bilimsel dergilerde, yayın yapılan alana hakim olan uzmanlar makaleleri gözden geçirerek yayıma kabul etmektedirler. Etik bir problemle karşılaşmadığı sürece genel olarak makalelerin ret edilme gerekçeleri olarak; konunun dergi kapsamı dışında olması, yeni bilgi sunmaması, makale bölümlerinde güçsüz bulunan bölümler, konu ve hedefle bağdaşmayan yorumlar, derginin istediği biçime sahip olmama ve zayıf ya da özensiz yazım şeklinde olduğu bilinmektedir (Ekmekçi ve Konaç, 2009).

Bir kaynağın taranıp özetlenmesi ve sonuçların raporlaştırılması için ileri düzeyde zihinsel faaliyetlere ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Demirtaş, 1989). Yapılan bazı araştırma makaleleri ve tezlerin bilimsel ilkelere uygun olmayan şekillerde hazırlandığı bilinmektedir. Araştırmalarda giriş, problem cümlesi, tanımlama gibi kısımlarda yapılan hatalar çalışmanın devamında yöntem, örnekleme belirleme ve verileri toplamada birçok tutarsızlık ve aksamalara yol açabilmektedir. Benzer şekilde yanlış istatistiki yöntemlerin kullanıldığı, sonuçlarla örtüşmeyen önerilerin verildiği çalışmalara da rastlamak mümkündür (Şahin vd., 2013). Kan ve Coşkun’un (2013) Türkiye’ de eğitim bilimleri alanındaki yüksek lisans ve doktora tezlerinde bulunan metin birimlerinin incelenmesine yönelik yaptıkları çalışmada, amaç, bulgular ve sonuçların yazımında göreceli bir başarı mevcut iken yöntem kısmında başarının düşük olduğu ve birçok sorunun bulunduğu belirlenmiştir. Düztepe’ ye(2004) göre ise bilimsel araştırma yapan bireylerden özellikle yüksek lisans öğrencilerinin yaptıkları araştırmalarda zorlandıkları belirtilmiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı lisansüstü öğrenim gören öğrencilerin, bilimsel bir rapor hazırlarken (tez, makale, konferans bildirisi vb.) hangi noktalara dikkat etmesi gerektiğini bilmesi, yazım kılavuzuna uyması ve içeriğin beraberinde doğru raporlaştırma sürecine hakim olması gerekmektedir. Bu çalışma ise örnekleme grubundaki katılımcıların bilimsel bir rapor yazımında dikkat ettikleri, zorlandıkları noktaların ve lisansüstü öğrenime başlamadan önce rapor yazma

deneyimlerinin olup olmadığının belirlenmesi açısından dikkate değerdir. Ayrıca yapılan kaynak taramalarında bu konuya yönelik çalışmaların gerek yurtiçi gerekse yurtdışında sınırlı sayıda olduğu saptanmıştır. Dolayısı ile konunun özgünlüğü bu noktada önemlidir. Lisansüstü eğitim devam ettiği sürece bu tür problemlerin ortaya konması büyük önem taşımaktadır.

2.Yöntem

a) Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Eğitim Bilimleri Enstitüsü lisansüstü öğrencileri, örneklemini ise Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne kayıtlı, öğrenimlerine devam etmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Gönüllülük esas alınarak, 55 kişilik lisansüstü öğrenci grubundan 38 kişi ile gerçekleştirilen bu çalışma; 2013- 2014 eğitim öğretim yılı bahar yarıyılında gerçekleştirilmiştir.

b) Araştırma Problemi

Bu araştırma ile lisansüstü öğrencilerinin bilimsel rapor yazma ve yayınlama konusuna yönelik görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda “lisansüstü eğitim öğrencilerinin bilimsel rapor yazma ve yayınlama konusundaki görüşlerinin dağılımı nasıldır?” alt problemine yanıt aranmıştır.

c) Veri Toplama Araçları

Veriler, katılımcıların bilimsel rapor yazma hakkındaki görüşlerinin belirlenmesine yönelik literatür taraması ile alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda bizzat araştırmacı tarafından geliştirilen Bilimsel Rapor Yazma Hakkında Görüş Belirleme Anketi ile toplanmıştır. Katılımcılar, soru maddeleri için “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” olmak üzere beş kategoriden birini seçerek görüşlerini belirtmişlerdir. Anket maddelerinin 13 tanesi olumlu, 3 tanesi olumsuzdur. Olumlu maddelerde puanlama kesinlikle katılmıyorum=1, katılmıyorum=2, kararsızım=3, katılıyorum=4 ve kesinlikle katılıyorum=5 iken, olumsuz maddelerde tersine çevrilmiştir.

d) Veri Analizi

Verilerin analizinde SPSS 20 paket programı kullanılmış, veriler betimsel istatistik yöntemlerinden, yüzde dağılım (%) ve frekans (N) ile çözümlenmiştir.

3. Bulgular

Araştırmadan elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda ulaşılan bulgular tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 1’de katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımı görülmektedir. Tablo 1’e göre katılımcıların %39.5’inin kadınlardan, %60.5’inin ise erkeklerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Lisansüstü eğitim aşamasındaki katılımcıların büyük bir çoğunluğu %71.1 oranında yüksek lisans aşamasında iken, %15.8’inin doktora öğrencilerinden oluştuğu belirlenmiştir. Lisansüstü eğitim öğrencilerinin program türüne göre %23.7’si Fen Bilgisi Eğitimi, %26.3’ü Sosyal Bilgiler Eğitimi, %5.5’i İngilizce Eğitimi, %36.8’i Eğitim Programlama ve Öğretimi %5.3’ü ise Özel Eğitim olmak üzere 5 farklı anabilim dalında olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların % 50’sinin bir akademik kadroya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo1. Lisansüstü eğitim öğrencilerinin demografik özelliklerine ilişkin betimsel istatistik sonuçları

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kadın	15	39.5
	Erkek	23	60.5
Lisansüstü Eğitim Programı	Yüksek Lisans	27	71.1
	Doktora	6	15.8
Program Türü	Fen Bilgisi Eğitimi	9	23.7
	Sosyal Bilgiler Eğitimi	10	26.3
	İngilizce Eğitimi	2	5.5
	Eğitim Prog.veÖğr.	14	36.8
	Özel eğitim	2	5.3
Akademik kadroya sahip olma	Evet	19	50
	Hayır	18	47.4

Lisansüstü eğitim öğrencilerinin Bilimsel Rapor Yazma Anketine ilişkin görüşleri, \bar{x} (aritmetik ortalama) ve S (standart sapma) değerleri ile birlikte Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 2’ye göre lisansüstü öğrencilerinin ankette belirtilen ifadelerle en yüksek ve en düşük katılım oranları , “İngilizce bir rapor veya özet hazırlamam gerektiğinde çoğu zaman yardıma ihtiyaç duyarım” (katılıyorum= %36.8, kararsızım= %13.2), “Bilimsel bir rapor yazmakta yeterli olduğumu düşünüyorum” (katılıyorum= %42.1, kesinlikle katılmıyorum= %2.6) “Lisansüstü eğitime başlamadan önce bilimsel rapor yazabilecek bir birikime

sahiptim” (katılmıyorum= %31.6, katılıyorum/kesinlikle katılıyorum= %13.2) “Yüksek lisans derslerinin, bilimsel rapor yazma konusunda olumlu katkılar sağladığını düşünüyorum” (kesinlikle katılıyorum= %44.7, katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum= %2.6), “Yüksek lisans derslerinin bilimsel rapor yazımı hakkında bilgi sahibi olmamda yeterli olmadığını düşünüyorum” (katılmıyorum= %42.1, kararsızım= %10.5), “Lisansüstü öğrenime başlamadan önce bilimsel araştırma süreci hakkında bilgiye sahiptim” (katılmıyorum= %44.7, kesinlikle katılıyorum/katılıyorum/kararsızım= %10.5) “Lisansüstü öğrenime başlamadan önce bilimsel rapor (makale, konferans bildirisi vb.) yazma deneyimlerim vardı” (katılmıyorum= % 36.8, kararsızım= %5.3) ve “Lisans döneminde bilimsel bir rapor yazıp sunabilecek yeterlilikte değildim” (katılıyorum= %42.1, kararsızım= %10.5) olarak belirlenmiştir. Ayrıca, “Bilimsel raporu hazırlarken akıcı bir üslupta kaleme almaya dikkat ederim”(kesinlikle katılıyorum= %78.9), “Rapor yazarken, yazdıklarımın öncelikle anlaşılır ve sade olmasına dikkat ederim” (kesinlikle katılıyorum= %55.3) ve “Bilimsel rapor yazarken dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri özgün olabilmektir” (katılıyorum= %52.6) ifadelerinde “katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum” kategorilerine ilişkin görüş bildiren hiçbir lisansüstü eğitim öğrencisi bulunmamaktadır. Benzer şekilde “Bilimsel bir rapor hazırlarken yazım kurallarına uymaya dikkat ederim”(kesinlikle katılıyorum= %73.7) ifadesinde katılmıyorum; “Bilimsel araştırma süreci hakkında yeterli bilgiye sahibim” (katılıyorum= %55.3), “Konferans bildirileri, makale, tez vb. bilimsel raporları kaleme alırken etik kurallar göz ardı edilmemelidir” (katılıyorum= %73.7), “Bilimsel raporu yazma aşamasından önce bilimsel araştırma süreci hakkındaki bilgilerimi tazelerim” (katılıyorum= %57.9) ifadelerinde kesinlikle katılmıyorum; “Bilimsel bir raporu sonlandırırken literatür desteği sağlamak zorlanırım”(katılmıyorum= %47.4) ifadesine ise kesinlikle katılıyorum kategorisinde hiçbir lisansüstü öğrencisinin olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 2.Lisansüstü eğitim öğrencilerinin bilimsel rapor yazma hakkındaki görüşleri

İfadeler	\bar{X}	S	Kesinlikle Katılıyorum %	Katılıyorum %	Kararsızım %	Katılmıyorum %	Kesinlikle Katılmıyorum %
1. Bilimsel bir rapor hazırlarken yazım kurallarına uymaya dikkat ederim.	4.5	0.9	73.7	18.4	2.6	-	5.3

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES
Güz/Autumn 2015-Sayı/Issue 35

2. Bilimsel raporu hazırlarken akıcı bir üslupta kaleme almaya dikkat ederim.	4.7	0.4	78.9	18.4	2.6	-	-
3. Rapor yazarken, yazdıklarımın öncelikle anlaşılır ve sade olmasına dikkat ederim.	4.5	0.6	55.3	39.5	5.3	-	-
4. Bilimsel araştırma süreci hakkında yeterli bilgiye sahibim.	3.7	0.7	13.2	55.3	26.3	5.3	-
5. Bilimsel rapor yazarken dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri özgün olabilmektir.	4.4	0.5	44.7	52.6	2.6	-	-
6. Konferans bildirileri, makale, tez vb. bilimsel raporlar kaleme alınırken etik kurallar göz ardı edilmemelidir.	4.6	0.6	73.7	21.1	2.6	2.8	-
7. Bilimsel raporu yazma aşamasından önce bilimsel araştırma süreci hakkındaki bilgilerimi tazelerim.	4.1	0.7	28.9	57.9	10.5	2.6	-
8. Bilimsel bir raporu sonlandırırken literatür desteği sağlamakta zorlanırım.	2.6	0.8	-	18.4	28.9	47.4	5.3
9. İngilizce bir rapor veya özet hazırlamam gerektiğinde çoğu zaman yardıma ihtiyaç duyarım.	3.6	1.3	18.4	36.8	13.2	15.8	15.8
10. Bilimsel bir rapor yazmakta yeterli olduğumu düşünüyorum.	3.6	0.9	18.4	42.1	26.3	10.5	2.6
11. Lisansüstü eğitime başlamadan önce bilimsel rapor yazabilecek bir birikime sahiptim.	2.6	1.3	13.2	13.2	18.4	31.6	23.7
12. Yüksek lisans derslerinin, bilimsel rapor yazma konusunda olumlu katkılar sağladığını düşünüyorum.	4.1	1.0	44.7	28.9	21.1	2.6	2.6
13. Yüksek lisans derslerinin bilimsel rapor yazımı hakkında bilgi sahibi olmamda yeterli olmadığını düşünüyorum.	2.6	1.3	13.2	15.8	10.5	42.1	18.4
14. Lisansüstü öğrenime başlamadan önce Bilimsel araştırma süreci hakkında bilgiye sahiptim.	2.3	1.2	10.5	10.5	10.5	44.7	23.7

15. Lisansüstü öğrenime başlamadan önce bilimsel rapor (makale, konferans bildirisi vb.) yazma deneyimlerim vardı.	2.5	1.3	15.8	13.2	5.3	36.8	28.9
16. Lisans döneminde bilimsel bir rapor yazıp sunabilecek yeterlilikte değildim.	3.1	1.4	13.2	42.1	10.5	18.4	15.8

4. Tartışma ve Sonuçlar

Eğitim bilimleri enstitüsünde yüksek lisans ve doktora öğrenimi gören öğrencilerin, bilimsel rapor yazarken en çok dikkat ettikleri hususların ve gördükleri lisansüstü derslerin bilimsel yazımlarına ne gibi katkılar sağladığının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, katılımcıların, hazırladıkları bilimsel raporda sadece konu içeriğine odaklanmayıp, akıcılık, sadelik, anlaşılabilirlik konularına ayrıca dikkat ettikleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmının daha önce konferans bildirisi, makale vb. yazımı konusunda tecrübeleri olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum da lisansüstü özellikle de yüksek lisans aşamasındaki derslerin, bireylerin bilimsel araştırma yazımına gerekli katkılar yapması açısından büyük önem taşımaktadır. Düztepe (2004) yaptığı çalışmada lisansüstü öğrencilerinin tez yazımı aşamasında çıkmaza girdiği durumların, ayrıntılar ve birçok yan faktörle baş edememek olduğunu belirtip yazım konusunda sıkıntılar yaşadıklarından bahsetmektedir. Şahin vd.' e (2013) göre lisansüstü öğrenim esnasında belli bir süre içinde geniş bir araştırma yaparak bilimsel rapor hazırlama becerisini iletirmek önemlidir. Bu noktada lisansüstü derslerin de öğrenciye belirli katkıları olmaktadır. Çalışmamızda bu konu ile ilgili görüş alındığında, katılımcıların yarıya yakın bir kısmı yüksek lisans derslerinin, bilimsel rapor yazımına ilişkin bilgilerinde yeterli olmadığını düşündürmektedir. Bu bağlamda yukarıda belirtilen çalışmaların sonuçları araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Bireysel çalışma becerileri, kişilerin belirli konulardaki yetenekleri ve kendi sınırlarını belirlemeleri de lisansüstü eğitimde oldukça önem taşımaktadır. Bunun yanında bir kaynağın taranıp özetlenmesi ve sonuçların raporlaştırılması için ileri düzeyde zihinsel faaliyetlere ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Demirtaş, 1989). Ayrıca katılımcıların yarısından fazlası, lisans döneminde bilimsel bir rapor yazıp sunabilecek yeterlilikte olmadıklarını belirtmektedir. Bu durum da lisansüstü derslerin önemini, özellikle yüksek lisans aşamasında yapılan bilimsel çalışmaların öğrencilere yapacağı katkıların anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Şanlı vd.'e göre (2013) bilimsel makale yazımında en zorlanılan bölüm, makalenin en önemli kısmı olarak görülen tartışma bölümüdür. Örneklemimiz

için bu konu araştırıldığında lisansüstü öğrencilerinin yarıya yakını bilimsel bir raporu sonlandırırken literatür desteği sağlama konusunda sıkıntı yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun gerek öğrencilerin akademik destek alamamalarından, gerekse kendilerini bu alanda geliştirememelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmada, lisansüstü öğrencilerinin büyük çoğunluğunun bilimsel bir rapor veya İngilizce özet yazarken zorlandıkları ve yardıma ihtiyaç duydukları belirlenmiştir. Akademik yaşantının başında olan kişilerde böyle bir sonucun çıkması beklenen bir durumdur. Fakat bu eksikliğin en kısa zamanda giderilmesi dikkate değerdir. Çünkü, uluslararası hakemli dergilerde yayın yapabilmek, bilimsel araştırma sonuçları ile yeni yaklaşımların uluslararası düzeyde paylaşılması açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle uluslar arası yayın yapabilmek becerisi, akademisyenlerin bireysel performanslarının belirlenmesinde önemli bir ölçüt olarak kabul görmektedir (Poyrazlı ve Şahin, 2009). 1997 yılında yapılan bir araştırmaya göre ise SCI' de (ScienceCitation Index) yayımlanan 925.000 makalenin % 50' sinin ana dili İngilizce olmayan ülkelerden yayımlandığı belirlenmiştir. Bu konu da akademik yazımda İngilizce yeterliliğinin önemini vurgulamaktadır (Yalın, 2008). Bu istatistik, araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Araştırmanın önemli ve etkili noktalarından bir tanesi de, her zaman güncelliğini koruyan ve gün geçtikçe de popülerlik kazanan bilimsel yayınlarda “etik” konusudur. Çalışmada, katılımcıların tamamına yakını, bilimsel bir rapor kaleme alırken etik konuları dikkate aldıklarını belirtmişlerdir. Bilimsel yayın etiği, bilimsel bir çalışmanın yayımlanması sürecine dek geçtiği her aşamada belirleyici olan ve kişilerin ahlaki tutumları ile ilgili bir durumdur (Oğuz, 1997). Dolayısı ile lisansüstü eğitim öğrencilerinin bilimsel etik konusundaki düşüncelerinin olumlu olması oldukça sevindirici olmakla birlikte, akademik boyutta ahlaki değerlere önem veren akademisyenlerin yetişmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Dolayısı ile bu durum bireylerin akademik başarılarını da etkileyecek ve alanında uzman olmanın beraberinde etik değerlere de sahip olan kaliteli bireylerin yetişmesini destekleyecektir. Ancak gözden kaçmaması gereken bir nokta ise, küçük de olsa belli bir kesimin bu konuya yeterli özeni göstermemesidir. Bu durum, farklı konular için göz ardı edilebilir, ancak etik konusu hassas bir konu olduğundan bu kişilere de bu bilinç sağlanmalıdır. Günümüzde YÖK tarafından yükseköğretim kurumlarında etik değer ve ilkelerin yerleştirilmesi amacıyla yapılan yeni düzenlemeler mevcut iken, çalışmada çıkan bu oran küçümsenmeyerek dikkate alınmalı ve gereken hassasiyetin gösterilmesi için bireyler bilinçlendirilmelidir.

5. Öneriler

Çalışmanın sonuçlarında da belirtildiği üzere katılımcıların, bilimsel bir raporu kaleme alırken zorlandıkları bölümler olarak, bilimsel raporun tartışma ve İngilizce özet bölümleri olduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada gerek lisansüstü derslerde gerekse danışmanları tarafından bu eksikliklerin giderilmesine yönelik ek çalışmalar yapılmalıdır. Lisansüstü öğrencilere yönelik, onların yorumlama ve muhakeme yeteneklerini geliştirici akademik dersler açılabilir. Ek olarak eğitim seminerleri düzenlenerek, öğrencilerin bilimsel yazım aşamasındaki en çok zorlandıkları bölümler net olarak belirlenip bilgilenmeleri sağlanabilir. İngilizce yayın yapma konusunda da aynı eksikliği hissedilen lisansüstü öğrencilerinin, alanları ile ilgili nitelikli uluslararası dergileri takip etmeleri teşvik edilerek, akademik İngilizce diline hakim olmaları sağlanabilmelidir. Bunlara ek veya alternatif olarak da akademik yabancı dil öğrenimine yönelik kurslar düzenlenebilir veya hâlihazırda bu kurslara gitmeleri konusunda teşvik edilebilirler. Çalışmanın sonuçlarından biri de katılımcıların birçoğunun bilimsel bir metin yazımı konusunda lisansüstü eğitime başladıklarında hazır bulunuşluklarının düşük olmasıyla ilgilidir. Bu eksikliğin bir an önce giderilmesi bakımından danışmanları tarafından bilimsel toplantılara katılmaları konusunda teşvik edilmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Coşkun, E., Kan, O. (2013). Lisansüstü Tezlere Ait Özet Metinlerinin Yazım Tekniği Bakımından Değerlendirilmesi. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 9(4), 299-313.
- Demirtaş, A. (1989). Üniversite Öğrencilerinin Yazılı Kaynakları Tarama ve Rapor Yazma Bilgi ve Becerileri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(5), 203-220.
- Düztepe, Ş. (2004). Araştırmalarda Bilimsel Yöntemin Kullanılması ve Araştırmacının Temel Aşamaları. Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi, 1(3), 49-53.
- Ekiz, D. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Ekmekçi, A. ve Konaç, E. (2009). Bilimsel Yazımın Bazı Temel Kuralları. TÜBAV Bilim Dergisi, 2(1), 117-121.
- Oğuz, N. Y. (1997). Psikiyatri Özelinde Klinik Araştırmalarda İnsan Denekler ve Etik Sorunlar. Psikiyatri Psikoloji ve Psikofarmakoloji, 5(1), 53-60.
- Poyrazlı, Ş. ve Şahin, A. E. (2009). Uluslararası Dergiler İçin İngilizce Makale Yazma ve Yayımlama Sürecine İlişkin Temel Öneriler. Eğitim ve Bilim, 151(34), 117-130.
- Şahin, D., Calp, Ş., Bulut, P. Ve Kuşdemir, Y. (2013). Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Bilim Dalında Yapılmış lisansüstü Tezlerin Çeşitli Kriterlere Göre İncelenmesi. Journal of World of Turks, 5(3), 187-205.
- Şanlı, Ö., Erdem, S. ve Tefik, T. (2013). How to Write a Discussion Section? Turkish Journal of Urology, 39(1), 4-20.
- Yalın, R. (2008). Bilimsel Makale Nasıl Yazılır ve Yayımlanır?. Ulusal Cerrahi Dergisi, 24(2), 100-103.

Arap Baharının Kelebek Etkisi: Batı Dünyasında Beklenen Değişmeler

Dr. Ahmet Salih İKİZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
ahmet@mu.edu.tr

Öz

Domino etkisi ile bir sistem değişikliğine sebep olan Arap Baharının içsel ve dışsal dinamikleri üzerine Stephen Kinzer gibi yazarlar başta olmak üzere oldukça kapsamlı bir literatür şimdiden oluşmuştur. Arap Baharının çevresel etkilerinin ve sonbahara dönüşüm sonuçları da tartışılmaktadır. Bununla birlikte doğrudan sınır olmayan ülkeler üzerinde etkileri oldukça yeni bir çerçevedir. Arap Baharının ABD, AB ve Türkiye’de yol açacağı ekonomik ve siyasi değişimler gelecek yıllarda oldukça önem kazanacaktır. Bu süreçte ABD’nin hegemon devlet olarak azalan gücü, AB’nin siyasi geleceği gibi faktörler etkili olacaktır. Temelini Dünyanın herhangi bir bölgesindeki bir kelebeğin kanat çırpışlarının oldukça uzak bir bölgede yaratabileceği devasa etkilerden alan Kaos teorisi bu konuda önemli bir örnektir. Bu çalışmada gelecek on yıllarda Arap Sonbaharının Batı Dünyası üzerine etkileri üzerine senaryolar kurgulanarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap baharı, Türk dış politikası, Ortadoğu

Butterfly Effect of Arab Spring: Expectations for Western World Abstract

Since 2011 the long live regimes and leaders in most Arab countries either left from power or faced strong opposition against them. The Syria, Tunisia and Libya are the very simple examples. The winds of change would have some socioeconomic impacts on western countries. Butterfly effect is simply a theory in physics explaining the transfer of chaos and transformation among different locations. Internet applications, social media and global consumption culture would motivate cross country impacts of those transformations. In this study we

aim to explain the momentum of Arab spring on western world with the help of that theory. After the theoretical framework in first part the current situation in Arab world is briefly discussed. In third part the international relations of Arab world and western world has discussed in historical context. In final chapter the impact of Arab socioeconomic transformation and collapse on western world with special emphasis on USA and EU is discussed.

Key Words: Arab spring, Turkish foreign policy, Middle East

Giriş

Ülkemiz gerek yakın coğrafya ve komşuluk ilişkileri ve gerekse kültürel ve İslami bağlar sebebiyle Domino etkisi ile bir sistem değişikliğine sebep olan Arap ve Ortadoğu coğrafyasında 2011 sonrasındaki değişimlerle doğrudan ilgili hale gelmiştir. Bunun da ötesinde geçmiş yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu bakiyesi topraklarda Batı orijinli askeri ve politik şekillendirme önemli oranlarda gerçekleşmiştir. Bu durum özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası döneminde bölgeyi küresel güçlerin oyun alanına çevirmiştir. 1992 sonrasında ABD liderliğinde Batı ülkeleri bu açıdan tartışmasız bir üstünlüğe sahip olmuşlardır. Batılı ülkelerin Arap ülkelerinde ekonomik temelli çıkarlarına dayalı bu ilişki zaman süreci içinde Batı ülkelerini de coğrafi ve kültürel hiçbir yakınlıkları olmayan bu bölgedeki gelişmelerden etkilenir hale getirmiştir. Bu nedenle yakın gelecekte Batı ülkelerinde Arap Baharının sosyal ve ekonomik etkileşimlere sebep olması beklenmelidir.

Genel anlamda Oryantalizm ekseninde açıklanmaya çalışılan Doğu Batı ilişkileri bilim dünyasında benzer metaforların farklı ülke ve coğrafyalardaki değişimlere benzer açıklamaları getirilmesine yol açmaktadır. (Arlı, s. 16) Bu çalışmada öz ve form eksenindeki tartışmalarda bu yaklaşımdan kaçınılmaya çalışılacaktır.

Domino etkisi ile bir sistem değişikliğine sebep olan Arap Baharının içsel ve dışsal dinamikleri üzerine Stephen Kinzer başta olmak üzere oldukça kapsamlı bir literatür şimdiden oluşmuştur. Arap Baharının çevresel etkilerinin ve olası(son)bahar sonuçları da tartışılmaktadır. Bununla birlikte doğrudan sınır olmayan ülkeler üzerinde etkileri oldukça yeni bir çerçevedir. Araştırma projesi bu amaca hizmet edecektir. Arap Baharının ABD, AB ve Türkiye’de yol açacağı ekonomik ve siyasi değişimler gelecek yıllarda oldukça önem kazanacaktır. Bu süreçte ABD’nin hegemon devlet olarak azalan gücü, AB’nin siyasi geleceği gibi faktörler etkili olacaktır. Temelini Dünyanın herhangi bir bölgesindeki bir kelebeğin kanat çırpışlarının oldukça uzak bir bölgede yaratabileceği devasa etkilerden alan Kaos teorisi bu konuda önemli bir

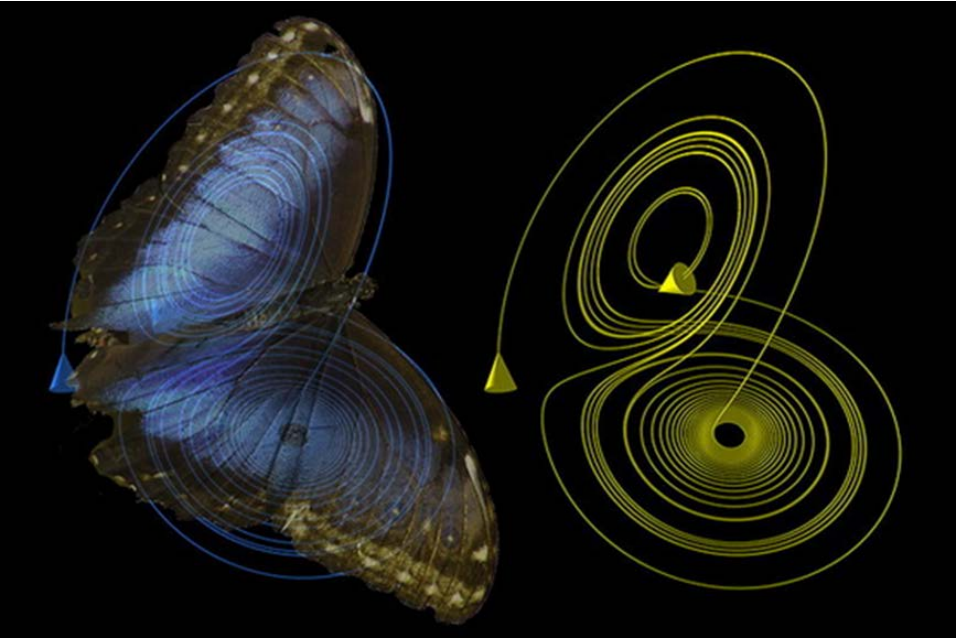
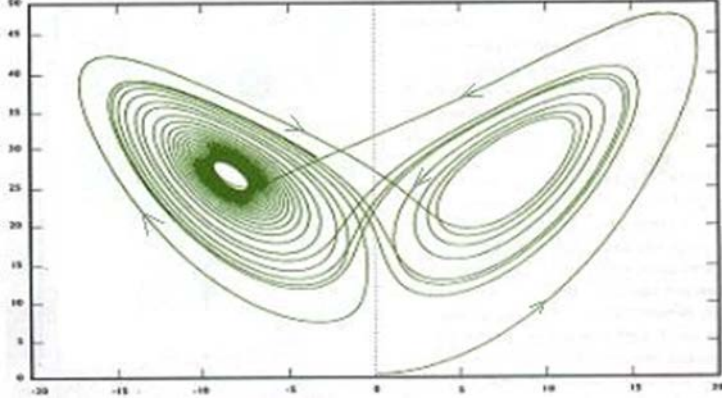
örnektir. Yapılacak çalışmada gelecek on yıllarda Arap (Son) Baharının Batı Dünyası üzerine etkileri üzerine senaryolar kurgulanarak incelenecektir.

Teorik çerçeve

Sosyal bilimlerin fiziki bilimlerden temel farkı çalışma alanı olarak insanı konu almalarıdır. Bu nedenle çözülmesi gereken bilimsel sorunlar için fizik biliminde geçerli kuantum mekaniği şeklinde deneysel kanıtlanmış gerçekler bulunmamaktadır. İnsan doğası aynı olayla ilgili olarak farklı zaman ve coğrafyalarda değişik tepkiler vererek farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Bununla birlikte son küreselleşme dalgası tüm dünyayı dijital bir köy haline getirerek bireylerin benzer dil, kültür ve düşünceye sahip olmasına yol açmıştır. Son on yılda sosyal medya uygulamalarının bütün dünyada günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, televizyon programlarının benzer içeriklere sahip kolaj halinde olması sınırlar ötesinde benzer davranış kalıplarına sahip bireyler yaratılmasını sağlamıştır. Bu durum sosyal bilimlere özgü insani algıda beklentisel değişimlerin bir ülkeden diğerine geçişliliğinin artmasına neden olmuştur. Özellikle yakın coğrafya içinde bulunmayan ülkeler bu nedenle uzak coğrafyalarda oluşan sosyal ve ekonomik değişimlerden etkilenenlerdir. Fizik biliminde geleneksel mekanik ilişkilerin dışında mekânsal olarak farklı bölgelerdeki olaylar arasında ilişki kurmak için kullanılan kelebek etkisi kuramı bu çalışmada temel alınacaktır.

Wikipedi en basit haliyle bu teoriyi şöyle tanımlamaktadır. Kelebek etkisi, bir sistemin başlangıç verilerindeki küçük değişikliklerin büyük ve öngörülemez sonuçlar doğurabilmesine verilen addır. Edward N. Lorenz'in çalışmalarından biri olan Kaos Teorisi ile ilgilidir. Daha sonraları da hava durumuyla ilgili verdiği şu örnek ile ünlenmiştir. "Amazon Ormanları'nda bir kelebeğin kanat çırpması, ABD'de fırtına kopmasına neden olabilir. Farklı bir örnekle bu, bir kelebeğin kanat çırpması, Dünyanın yarısını dolaşabilecek bir kasırganın oluşmasına neden olabilir." Kelebek etkisinin bu isimle anılmasının nedeni ilgili bilim insanının bu çalışması esnasında matematik çözümlerle ilgili hazırladığı şekil ve grafiklerin bir kelebeği andırması ile ilgilidir. Bir fizik bilimi önermesi olan bu teorinin sosyal bilimlerde uygulanması oldukça nadirdir. Sosyal bilimlerin insanı temel alan uygulama alanı bireysel, kültürel ve toplumsal alanlardaki etki tepki mekanizmasının matematiksel bilimlerde olduğundan farklı bir süreçte işlemesine ve süzgeçten geçmesine yol açmaktadır. Doğasal kökenli olaylar bireysel gözleme ve deneye tabi tutularak

açıklanabilir sosyal bilimlerin bu aşamada bazı benzerlikler içermesi mümkündür ve kuantum mekaniği vasıtası ile bu iki süreç ortak paydada buluşabilir.

Bu yaklaşım uluslararası ilişkilerin giderek karmaşıklaşan yapısının anlaşılmasında matematik ve fizik metotlarının kullanılmasını savunsa da uygulamada daha çok sosyal fenomenler vasıtası ile tartışılmıştır. İçeriği itibari ile matematiksel uygulamaları sosyal bilimlerde kullanılmayan bu teori farklı güç blokları içindeki ülkelerde içsel değişimi açıklamakta kullanılabilir. İçeriği ile insan ve toplum bilimlerini temel araştırma alanı olarak kabul eden uluslararası ilişkiler bilim dalında bu konuda fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu yaklaşıma göre bir olaya neden olabilecek pek çok farklı değişkenin varlığı ve küçük etkilerin olayların sonuçlarında büyük değişimlere neden olabileceğine vurgu yapan kaos teorisinin, uluslararası alanda ortaya çıkan olgulara uygulanması birçok sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır. (<http://www.uiportal.net/sozlukler/ui-sozluk/ui-k-1>)

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu ilgili çalışmalarında gelişmiş ülkeler ve kalkınmakta olan ülkeler arasında kaotik bir bağımlılık olduğunu bu nedenle bu iki kesimdeki bir siyasa değişiminin uluslararası sistemde çok farklı değişimlere sahne olacağını yazar. "1960'lı yıllardan itibaren Batılı ülkelerin Üçüncü Dünya ülkeleri ile olan ilişkilerini köktenci bir tarzda eleştiren yaygın anlayışın teorisi olarak açıklanabilir. Bu teori kendine temel olarak İktisadî emperyalizmi alır ve az gelişmiş ülkelere yapılan yardımların asıl amacının yoksul milletleri yardım veren ülkenin iktisadî kısılcasına almak olduğunu İleri sürer. Bağımlılık teorisi ABD ve Avrupa Topluluğu üyesi ülkelerin sömürgeci iktidarını sağlayan kuvveti kaybetmediği görüşünü esas alır. Günümüzde bağımsız Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkeleri üzerinde sömürgeci devletlerin büyük siyasî kontrolleri söz konusudur. Bu kontrolü siyasî kararlarını açıktan bildirerek değil, İktisadî baskı uygulayarak ve kendi üstün pazarlama güçlerini uluslararası ticarete zengin ülke lehine kullanmak suretiyle yaparlar. Bu durum uluslararası siyasî ve İktisadî ilişkilerde "yeni sömürgecilik" kavramı ile ifade edilmektedir." (<http://www.enfal.de/sosyalbilimler/b/002.htm>).

Uluslararası alanda önemsiz birbiri ile ilişkisi olmayan veya anlamsız bir çok olay ve gösterge kaotik bağımlılık olarak da adlandırılabilir bu teori ile açıklanabilir. Buna göre sistemli bir şekilde yaratılan düzensizlik ve karmaşa sonuçta ilk etkiyi yapan kurum veya ülkenin çıkarına hizmet edecek bir sonuç yaratacaktır. Kaosun düzen yaratıcı gücü olarak tanımlanan bu durum etki ve sonuçları itibari ile karşılıklı bağımlılık yaratmakta ve bu karmaşanın ilk yaratan tarafına dönük bir değişim de yaratabilmektedir.

Dünya finansal sisteminin yüksek derecede entegre olması uluslararası ilişkilerde ekonomik boyutun öneminin artmasına neden olmuştur. Siyasi ve insani amaçlı dış yardım, ekonomik program desteği gibi gelişmiş batı dünyasından gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımlar etkileri itibarı ile ilgili ülkede ekonomik fayda sağlamasının yanı sıra kronik dış ticaret açıkları, yüksek düzeyli kısa dönmeli dış fonların girişi gibi birçok sorun yaratarak bir düzensizlik de yaratmaktadır. Bu durum borç alan ülke kadar borç veren yatırım yapan ülke içinde de etkilerde bulunabilmektedir. Bir süreç analizi sonucunda bu etkiler küresel uluslararası ilişkiler sisteminde kelebek etkisi ile gelişmiş ülkeler üzerinde de etkide bulunabilecektir.

Bu karşılıklı etkileşimin kuşkusuz en önemli alanı dini referansları içermektedir. Arap ülkelerinde din devlet ilişkisi genellikle Batı eksenli teorilerle açıklanmaya çalışılmış ve Ortaçağda kilise devlet geriliminden doğan laiklik anlayışı İslam ülkelerinde özellikle Arap ülkelerinde tam anlamı ile farklı bir amaca hizmet etmiştir. Batıda demokratikleşme ve dini hayatın özgürleşmesine yol açan bu sosyal değişim Arap ülkelerinde demokratik olmayan rejimlerin elinde baskıcı ve kısıtlayıcı bir şekilde yorumlanmıştır. (Ramadan, s. 83)

Küresel alanda ülkeler arasında bağlantıların geleneksel sosyoekonomik alan dışında internet tabanlı sosyal medya alanını da içermeye başlaması, vatandaşlık kavramının bilinen anlamda ülke sınırları ile bağlı kültürel kodlarla örülmüş halinden çıkararak dünya üzerinde politik ve kültürel ortak düşüncelere sahip bireylerin alanı haline getirmiştir. Böylece herhangi bir batılı ülke vatandaşı gelişmekte olan ülkelerdeki olaylar hakkında yanında yorum, eylem ve düşüncelerini değişik alanlarda bildirebilmektedir. Böylece ülke içi ve dışında yeni iletişim teknolojileri özellikle Arap baharı ülkelerinde yeni bir pencere açmıştır. Konvansiyonel medyanın araçlarının Mısır ve Tunus gibi ülkelerde denetim altında olması bunların geleneksel demokratik işlevlerini yerine getirmesini engellemiştir. Bu aşamada sosyal medyanın facebook ve twitter alanlarında kullanımı ve görüntülü cep telefonları ile olayların anında binlerce kişi ile paylaşılması sağlanmıştır. Bu ülkelerde uzun yıllardır süren otoriter iktidarlar Dünya üzerinde ilk defa sosyal medya orijinli bir hareketle devrilerek demokrasi getirmişlerdir. (Schattle, s. 54) Bu hareketlerin demokrasiye geçiş sağlaması kesin olmakla birlikte tarihi süreçte demokrasi kültürü zayıf olan bu ülkelere demokratik altyapı sağlayabileceği şüphelidir. Zira sosyal medya alanında gevşek ve geniş alanlarda yoğunlaşmış bu

muhalefet hareketler kolaylıkla yeni bir sistem yaratmada etkin olmayacaklardır.

Yukarda belirtilen yeni tür vatandaşlık kavramı ulus devlet kavramının esnemesi ve ülke vatandaşlarının isteklerinin diğer dünya devletleri, sivil toplum kuruluşları ve bağımsız örgütler tarafından da desteklenmesini gündeme getirmektedir. Bir ülkeye aidiyet hissi ile bağlanma şeklinde tanımlanan vatandaşlık tanımı bu açıdan küresel yeni teknolojik gelişmelerle genişlemektedir. Böylelikle sivil toplum üyeleri devlet gücüne karşı ülke sınırlarını aşan bir destekle oldukça belirgin bir şekilde karşı koyabilmektedirler. Joseph Nye tarafından güç yayılımı olarak tanımlanan bu siyasi gelişme ülke içinde yöneten siyasi kesimlerin sınırları aşan diğer ülke kurumlarının etkisinde kalabileceklerini belirtmektedir. (Schattle, s.169) Teorik çerçeve göz önüne alındığında gelişmiş istikrarlı batılı ülkelerden gelişmekte olan istikrarsız ülkelere yönelik olarak akması beklenen bu etki sanılanın aksine kanımca Arap baharı ülkeleri örneğinde olduğu gibi fiziki sınırları olamayan diğer batılı ülkelerin de evrilmesini gerçekleştirecektir.

Teorik çerçeveye 2001 sonrası ABD eksenli Büyük Ortadoğu Projesi eklendiğinde bu değişim daha gözle görülür hale gelecektir. ABD bölgede kontrollü istikrarsızlığı arttırmak amacı ile dini grupları dolaylı olarak kullanabilecektir. (Bilgin, s.52) Bu sosyal değişim yarattığı dışsal etkiler itibarı ile Batı Dünyasında hızlandıran etkili yeni bir dönüşüm yaratacaktır. Bu durum doğrudan sınıra sahip olmayan ülkelerin herhangi bir ülkedeki sosyal olaylardan etkilenerek toplumsal hareketlenme yaşamalarına yol açabilmektedir. Bu nedenle Arap baharının ardıl etkileri sonucunda Batılı ülkelerde de değişim yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

Arap Baharı

Arap Dünyası 9 yüzyıldan itibaren özellikle İspanya kökenli bir aydınlanma sürecinin içinde bulunmuştur. İbn i Rüşd ve İbn i Sina gibi dönemin bilim insanlarının yazdıkları eserler ile yaklaşık üç yüzyıl sonra Paris ve Roma eksenli Batı alemindeki bilimsel eserler oldukça benzerdir. Bu çalışmalar Bağdat kökenli bir terim olan Beyt ül Hikmet adı verilen dönemin kütüphane ve çeviri merkezlerinde çalışan dönemin âlimleri tarafından hazırlanmıştır. Zaman süreci içinde günümüz üniversitelerinin ilk nüveleri haline gelen bu merkezlerde eğitim faaliyetleri de yapılmaya başlanmıştır. 10. yüzyılda İngiliz bir gezgin ve bilim adamı olan Bathlı Adelard dönemin Antakya'sında Arapça

öğrenerek İslam Dünyasında yazılan eserleri Latin diline ilk defa çevirmiştir. (Lyons, s.107)

Arap coğrafyasının sınırları ve devletleri dönemler itibari ile egemen güçlerin değişimi ile tekrar ve tekrar şekillenmiştir. Osmanlı imparatorluğu döneminde farklı kabile gruplarından oluşan ve Osmanlı millet sistemi altında gevşek bir yapıda bulunan bu topraklar Skyes Picot anlaşması ile İmparatorluktan ayrılarak ulus devlet sınırları ve formuna sokulmuştur. Etnik ve milli anlamda tarihi süreçte batılı anlamda herhangi bir devletin bulunmadığı Arap coğrafyasındaki devletlerin doğuşu 16 Mayıs 1916 tarihli Osmanlı İmparatorluğunu topraklarının dağıtımını amaçlayan ve İngiliz hükümeti adına Mark Skyes ve Fransız hükümeti adına Georges Picot tarafından imzalanan Skyes Picot anlaşması ile olmuştur. (Sander, s. 382) Arap ülkelerinde Osmanlı İmparatorluğundan ayrılma sürecinde milliyetçi akımlar güçlenmiştir. İlginç olarak Batı karşıtı milliyetçi akımların liderleri yine Batı ülkelerinde eğitim almış seçkin sınıflardan aydın ve askerler olmuştur. Cumhuriyet döneminde ülkemizde laik devlet sistemine geçiş Arap ülkeleri ile olan tarihi bağlarımızı daha da kopartmıştır. Aynı dönemde bölge ülkelerinde bu Türk karşıtı anlayış mandacı devletler tarafından da bilinçli bir şekilde geliştirilmiştir. (Karpas, s.256)

Bilinen anlamda bu devletler sonradan yaratılan ve çizilen sınırlar içinde Avrupa ülkelerinin etkisi altında kalmışlardır. Böylece Osmanlı dönemindeki iç barış Avrupa etkisi altında günümüz ulus devlet sınırlarında devam etmiş bazı dönemlerde milliyetçi Arap akımları ve eski SSCB bu bölgede kısmi olarak etkili olmuştur. 1992 ve sonrasında ise küresel güç olarak ABD'nin özellikle 2001 sonrasında oldukça etkili olduğunu belirtebiliriz. Arap baharı süreci ise bu dönemsel iç barış sürecinde farklı bir döneme ve farklı coğrafi sınırlar ile girileceğinin bir göstergesi olarak algılanabilir.

2010 yılı Kasım ayında Tunus'ta başlayan eylemler ile ortaya çıkan Arap dünyasındaki değişim başlangıçtan kısa küresel medya ve akademi tarafından isimlendirildi. Geçmiş yıllarda çeşitli bölgesel olaylarda, başkaldırıcular, göstericiler ve muhalefet unsurları olarak adlandırılan bu tür gösteriler Arap Baharı olarak adlandırıldı. Marks'ın yazılarında belirttiği Avrupa'da bahar gelecek türü bir söylemle devrimci bir içerik yüklenerek sunulması konunun ortaya çıkışından sonra hızlı bir değişim yaratmasının da bir göstergesi olabilir. Süreç genel itibari ile Cumhuriyet ve demokrasi ile yönetilen rejimlerde ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan başta olmak üzere emirlik, prenslik ve kraliyet

aileleri tarafından yönetilen rejimlerde bu değişim gerçekleşmemiştir. Ahmet Evin bunun temel sebebinin söz konusu ülkelerde doğal kaynaklardan elde edilen gelire yönelik paylaşım mekanizmalarının oldukça etkin olması ile açıklamaktadır. Krallık ve Emirlikle yönetilen Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Suudi Arabistan ve Bahreyn'de ülke vatandaşların sayısı toplam nüfus içinde bir azınlık haline gelmiştir. Örneğin Katar'da ülke vatandaşları toplam yerleşik nüfus olan 1,7 milyon kişinin yalnızca %15 kadar, BAE'de toplam ülkede yerleşik 7,3 milyon kişinin %13 kadarı ve Kuveyt'te toplam 3,5 milyonun %30'u kadardır. Nüfusun önemli bir kısmının vatandaşlık hakkına sahip olmayanlardan oluşması azınlık konumundaki iktidardaki ailelerin doğal kaynaklardan elde ettikleri gelirler ile yüksek refah içinde bulunmalarını sağlayıp evrensel demokratik standartlar için zayıf taleplerde bulunmalarına sebep olmaktadır. (Nouehied, s. 247) Diğer taraftan Mağrib ülkeleri olarak adlandırılabilir Tunus, Cezayir ve Fas ise kendi içinde farklılıklar içermektedir. Tunus da Ben Ali rejiminin yıkılması Cezayir ve Fas gibi ülkelerde benzer etmenlerde ortaya çıkmamıştır. Bunun başlıca nedeni Cezayir'de yakın geçmişte yaşanan ve kitlesel cinayetlerle toplumsal hafıza'da kalıcı etki bırakan askeri hükümet karşıtı İslamcı kökenli ayaklanmalar iken Fas da ise halk ile barışık bir monarşinin bulunmasıdır. (Willis, s. 357)

İkinci Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu Dünya Düzeninde Batı kanadı içinde bulunan Arap ülkeleri batı ile daha esnek ve geçişken bir işbirliği içindeydiler. Bu süreçte Batı gerek içinde bulunan anti ateist inanç kodları ve gerekse komünizm karşıtı dogmaları nedeni ile İslami kesimle ilişkilerini sorunsuz bir birliktelikle sürdürdü. 1980 sonrası gelişmelerde karşı bloğun yıkılması Batının İslam'a karşı bu geçici toleransında bir azalmaya yol açtı. Klasik Oryantalist görüş ekseninde İslam ve Batı iki farklı zıt olarak ortaya çıktı. Bu durum Arap ülkelerinin içsel ve dışsal politikalarında Batı tarafından bir algı değişmesine yol açtı.

Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Suriye'de bir domino etkisi ile ortaya çıkan süreç bir lider hareketi olmadığı gibi geçmişte Nasır, Burgiba gibi bir lider de ortaya çıkarmış görünmemektedir. Bu durum bu süreçte bir milli veya bölgesel bir idol olmayacağına da göstergesidir. Teorik çıkarsamalardan yapılacak çıkarım ise önde gelen sonucun postkolonyalizm teorisinin bu süreçle sona erdiği olmuştur. Yaklaşık iki yüzyıldır İslam'ın gelişimi diğer dinler ve kültürler ile gelişim içinde seyretmekte ve bu kurumlardan bazı devşirmeler yapmak şeklinde olmuştur. Sıkı bir Avrupa merkezli bir süreç olan

post kolonyal yaklaşım İran yeşil devrimi ve sonrasındaki Arap baharı ile dini kalıplarında politik yapıyı sosyolojik yeni biçimlendirmeye evirmiştir. Bu dönüşüm içinde İslami motifler içerse de Arap baharı geleneksel post kolonyal teorinin açıklamalarının erimesine yol açmıştır. (Dabashi, s.155)

ABD ve AB çalışmanın çeşitli kısımlarında belirtilen pozitif dışsal ve içsel getirileri sebebi ile bu ülkelerde süregelen rejimlere göz yummuşlardır. Noam Chomsky bunu ABD'nin çıkarları olan bir ülkede hiç bir zaman tam demokratik bir rejimin işlerlik kazanmasını istememesi ile açıklar. Bunun başlıca nedeni ise beklentilerin oldukça yüksek ve sonuçların da oldukça tehlikeli olabileceğidir.

1960'lı yıllardan itibaren uzun yıllar boyunca islami hareketler Arap ülkelerinde taban bulmuştu. Bununla birlikte özellikle Sünni İslam'da Hıristiyanlık aleminde olduğu gibi merkezi bir hiyerarşik dini otoritenin olmaması İslam dinini dini bir inanç sisteminden uzaklaştırarak bir siyaset aracı haline getirmiştir. (Noueihed, s. 264) Ayrıca İslami uygulama ve görüşler farklı tabakalar tarafından değişik şekillerde yorumlanmaya başlanmıştır. Tunus'ta Ennahda ve Mısır'da Müslüman kardeşler hareketi başta olmak üzere değişik yorumlarla farklı siyasi hareketler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte seküler yönelimli otoriter ülke yöneticileri bu İslami hareketleri çeşitli uygulamalarla siyasi sistemin ve meclisin dışında tutmayı bir temel araç haline getirmişlerdir. Bölge ülkelerinde ortak dini motifin bulunması protestoların başladığında farklı İslami gruplar yapay bir şekilde birlikte hareket etmişlerse de bu durum kalıcı olmamıştır. Bu nedenle ortak politik amaçları olan yeknesak bir islami devlet rejiminin doğası itibari ile çıkması mümkün değildir. (Lynch, 212) Ayrıca sanılanın aksine İran bu bölgedeki İslami kesimler üzerinde ortak bir üst akla sahip değildir. Bu nedenle sanılanın aksine İslami hareketler hiç bir zaman küresel bir güç olarak rol alamayacaktır. Dağınık bir güç odağı olarak kaldığı sürece bu durum Batı karşısında bir tehdit olmayacağını gösterir. (Brzezinski, s. 82)

Bu ülkelerde toplumsal olayları başlatan bireyler temel olarak demokrasi, insan hakları gibi istekleri olan orta gelir düzeyinde ve eğitim seviyesi yüksek kesimler olmuştur. Bu kesimler sanılanın aksine iktidar tarafından dışlanmamış ve daha da batıya açık laik tabakalardır. Beklentinin aksine İslami kesim ve Müslüman kardeşler bu hareketlerin ilk aşamasında meydanlarda bulunmamışlardır ve edindikleri tarihi tecrübe ile bu tür eylemlerin iktidarlar tarafından çok sert bir şekilde bastırıldığını

gözlemlenmişlerdir. Bu nedenle Arap baharı süreci geniş spektrumlu ortak paydaları olan farklı toplumsal katmanların katılımı ile başladı. İzleyen dönemlerde gerek geçmiş dönemlerde ortak politika üretme kültürünün olmaması ve gerekse hareket içinde yıllardır bastırılmış islamcı kesimin ağırlığının artması ile süreç kendi içinde değişim geçirerek islamcı otoriter bir rejime doğru geçiş yapmıştır.

Arap baharı sürecinin temel sebebi bu ülkelerde siyasi sistemin çok partili rejim olarak adlandırılmasına rağmen fiili anlamda tek parti rejiminin egemen olmasıdır. Bu nedenle demokratik isimli bu hükümetlerde seçim sonuçları düşük katılım ve büyük oy çoğunluğu ile alınır. Uzun yıllar boyunca iktidarda kalan Devlet Başkanları sözde demokratik çerçeve içinde sadece izin verilmiş küçük ölçekli partiler ile seçim yarışına girerler. Bilindiği gibi toplumsal muhalefet kendini güçlü çok partili rejimler ile ifade edebilir. Böylece sistem dışında ve parlamento harici muhalefet gösterileri marjinal olarak gerçekleşir. Ortadoğu ülkelerinin pek çoğunda bu durum gerçekleşmediği ve siyasi partiler ile geniş halk kitleleri arasında bağ koptuğu için bu tür toplumsal patlamalar için bir zemin oluşmuştur. (Willis, s. 151)

Özellikle 1990'lı yılların sonundan itibaren Tunus ve Mısır başta olmak üzere bölge ülkelerine oldukça yüksek oranda doğrudan yabancı sermaye girişi olmuştur. Buna rağmen klientalist yönetim bunun refah artırıcı etkisinin geniş çevrelere ve halk tabakalarına aktarımını azaltıcı etki yapmıştır. Özellikle son on yıl içinde işsizlik epidemik hale gelmiş ve bu ülkelerde yüksek oranlı enflasyon düşük gelir grubunda bulunan bireylerin refah seviyelerini oldukça düşürmüştür. Bu nedenle özellikle yüksek petrol gelirine sahip küçük Arap ülkeleri dışındaki ülkelerde altyapı üstyapı ilişkisi diyalektik bir olarak ekonomik temelli bir başkaldırı yaratmıştır. Özellikle genç nüfus işsizliğinin üretken, yenilikçi ve sanayi öncelikli sektörler yerine kayıt dışı ekonomik faaliyet alanlarında istihdamla çözülmesi bu ülkelerde ciddi istihdam sorunlarına yol açmıştır. Kayıt dışı sektörde herhangi bir sosyoekonomik güvence olmadan çalışan yükseköğrenim gençliği klan temelli rantiyeye kesime karşı sokak muhalefetinin temelini oluşturmuştur. (Petras,s.35)

İran'da 2009 yılı devlet başkanlığı seçimleri sonrasında internet temelli twitter devrimi denen süreçte Tahran başta olmak üzere ülkenin büyük kentlerinde özellikle teknoloji kullanan genç ve eğitilmiş gurubun başı çektiği toplumsal direniş olayları olmuştur. Bununla birlikte eğitim düzeyi düşük ve kırsal kesimde yaşayan nüfusun bu aktivitelere destek vermemesi eylemlerin

gücünü azaltıcı etkide bulunmuştur. (Ramadan s. 33) Tunus'ta başlayan süreçte ise toplumun eğitimli kesiminin siber alemde başlattığı hareket bir süre sonra düşük gelirli guruplar ve İslami kesimlerden de büyük destek görmüştür. Özellikle Batılı teknoloji ve iletişim şirketleri bu ülkelerde serbest erişim başta olmak üzere yazılım altyapısına destek vermişlerdir. Bununla birlikte benzer desteğin Suriye içindeki muhaliflere verilmesinde çekinceli davranılması sürecin bu ülkede farklı işleyişine neden olmuştur. Ortadoğu ülkelerinde Tunus, Libya ve Mısırda olduğu gibi güçlü iktidarların değişimine yol açan Arap baharı Suriye'deki rejim ve iktidar değişimine yönelik eylemlerden sonra bir değişim sürecine girmiştir. (Lynch, s. 166) Suriye'deki olaylara değin batı yanlısı antidemokratik yönetimler hedefte iken, Suriye'nin stratejik önemi nedeni ile İran, Rusya ve Çin gibi küresel oyuncular sürece dahil olmuşlar ve rejimin devam etmesini sağlamışlardır.

Arap baharı ülkeleri yıllardır ülkeyi yöneten liderlerin görevden ayrılmaları sonrasında demokrasiye geçişte sorunlar yaşamış görünmektedir. Libya örneğinde olduğu gibi ülkenin farklı klanların kontrolünde yönetilemez hale gelmesi en önemli sonuçlardan birisidir. Ayrıca Mısır ve Tunus'ta iktidarı devralan İslamcı hükümetler ilk başta birlikte hareket ettikleri laik guruplar ile koalisyonlarını sonlandırarak ülke yönetimini sağlamaya çalışmışlardır. Kısa süreli bu sağlansa da özellikle yeni anayasa yapma sürecinde laik kesimler hükümet karşıtı gösterilerle yeni bir dalganın ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bu durum Mısır'da ordu kontrollü bir hükümet ve Tunus'ta ise laiklerin seçim kazanması ile sonuçlanmıştır. Sonuç olarak 1960'lı yıllarda beri iktidar için çalışan Müslüman kardeşler hareketi tekrar yenilmiş görünmektedir.

Avrupa Birliği, ABD ve Arap Dünyasında Değişim

Uzun yıllardan beri süregelen siyasi iktidarlar ile iyi ilişkiler içinde olan Batı ülkeleri olayların başladığı dönemde bu iktidarlara desteklerini sürdürdüler. Tunus'ta başlayan Yasemin devrimi de dahil olmak üzere AB olaylar öncesinde otoriter hükümet yetkililerinin tarafında yer almış olaylardan sonra da maddi yardım konusunda ihtiyatlı davranmıştır. (Peters, p. 38) Bekle gör politikalarının Avrupa ülkeleri için doğal çıktısı ise bölgeye yönelik dış politika araçlarının pasifist hale gelmesidir. İzleyen günlerde iktidardaki değişim Batı ülkelerinin bölgeye yönelik dış politikalarında pragmatik bir dönüşüme yol açtı. Arap baharı AB ülkelerinin İslami partilerle olan ilişkilerinin olumlu yönde

değişimine yol açtı. Bu süreçte ABD'nin bölgeye yönelik uygulamaya koyduğu ve sınırların yeniden tasarlanmasını amaçlayan Büyük Ortadoğu Projesi AB'nin Akdeniz ülkeleri ve Arap Dünyası ile Avrupa Komşuluk Projesi ile örtüşmesi nedeni ile de desteklendi. (Peters, s. 15)

AB üyesi ülkeler Arap baharı sürecinde Tunus ve Libya ile ikili anlaşmaları nedeni ile müdahale sürecinde inisiyatif almakta ve ortak politika üretmekte yetersiz kalmışlardır. (Peters p. 43) Özellikle Libya bu toplumsal değişmeyi daha silahlı bir mücadele içinde vermiş ve rejim karşıtlarının haklılığı demokrasi talebini aşan kaba silahlı kalkışmaya dönüşmüştür. Bu durum diğer Arap ülkelerinden farklı olarak petrol gelirlerinden elde ettiği refahı topluma paylaştırarak insani gelişme endeksine önemli bir gelişme kaydeden Libya'da ciddi bir milli gelir düşüşüne sebep olmuştur. (Petras, s. 123)

AB Mısır ikili ilişkileri Sarkozy tarafından geliştirilen AB Akdeniz ülkeleri programı dahilinde geliştirilmiştir. Mübarek rejiminin kısıtlayıcı ve baskıcı yönetimi bu süreçte görmezden gelinmiştir. Mübarek sonrası dönemde Demokrasi için Ortak Çalışma Planı Akdeniz bölgesi programı ile yeni yönetimle ekonomik ve siyasi ilişkiler yeni bir boyuta taşınmıştır. (Peters s.57) Suriye AB komşuluk programı ile birlik ile ilişkilerini yürütmekte iken Arap baharı öncesinde diğer bölge ülkelerinden farklı olarak bazı yaptırımlar bu ülkeye yönelmiştir. Ülkedeki iç savaş sonrası görünüm nihai politikada belirleyici olacaktır. (Peters, s 105)

Ortadoğu'da yegane Müslüman olmayan ülke olan İsrail AB ile çok eskiye dayanan ekonomik, kültürel ve politik ilişkilere sahiptir. Son yıllarda Filistin meselesinde İsrail'in aşırı askeri güç kullanımı ve insan hakları ihlallerine yönelik eleştiriler oldukça fazla olsa da iki taraf arasında Arap baharı sonrasında da ilişkiler sağlamlığını korumaktadır.

ABD'nin Ortadoğu politikası 2001 sonrasında ekonomi temelli olmuştur. Bu bağlamda serbest piyasa ve ticaretin teşviki ve gelişmesi bölgede öncelikli hedeftir. Bu durum ABD'nin çıkarlarına hizmet etmektedir ve bu dönemde bölgede uzun yıllardır yönetimde bulunan kesimlerin anti demokratik uygulamaları göz ardı edilmektedir. (Peters s 132) Bush döneminde uygulanan bu politika Obama döneminde değişime uğradı. Demokratik yaklaşım adı altında ticari temelli ve ülkenin çıkarlarını öne çıkaran yaklaşım özellikle 2011'den sonra demokratik hakların verilmesi, ekonomik yardım ve destek gibi politikalarla desteklendi. (Peters s 136) Tahrir meydanından yükselen demokrasi talepleri içerik itibari ile batı tipi demokrasilerdeki evrime

benzemektedir. ABD ve AB'nin uzun yıllar bölgeye yönelik uyguladığı politikada ciddi paradigma değişimleri yapmaları zorunludur. Çünkü bu kesimlerin bölge için demokrasi tanımını neo liberal ekonomi tanımını içermektedir. (Peters s. 138) Arap Baharı ülkelerindeki bölgede ABD politikalarına yönelik kamuoyu algısı olayların öncesine göre bir değişim göstermemiştir. Bu ülkelerin vatandaşları oldukça uzun bir dönemdir ABD'nin bölgeye yönelik yaklaşımlarını kuşku ile karşılamaktadırlar. (Brokings Institute, s. 18)

Batı ülkeleri ve özellikle ABD bu toplumsal harekete özellikle Tunus ve Mısır'da liderlerin değişimi sonrasında daha olumlu şekilde bakmaya başlamışlardır. 1970'li yıllarda askeri cunta rejiminin yıkıcı etkisinden kurtulan Portekiz ve İspanya benzeri bir gelişme beklemişlerdir. Böylece bu olaylar sonrasında ekonomik refahı artırıcı sonuçlar ortaya çıkacak ve bu ülkeler Dünya ekonomik sistemine olumlu anlamda entegre olabileceklerdir. Samuel Hunghtintonun analizlerinde belirtilen demokratik değişimlerin üçüncü dalgası İber yarımadasında gerçekleşmiştir. Günümüzde Arap baharı da bu kategoride dördüncü dalga olarak adlandırılabilir. Bölge ülkelerinde toplu değişim hareketi bunu göstermektedir. (BI, s 22)

Arap baharının hızlı ve efektif bir şekilde gerçekleşmesinin başlıca aracı internet temelli twitter, facebook ve youtube gibi sosyal medya araçları olmuştur. Bu herhangi bir lideri olmayan gruplara organize bir eylem yapma fırsatı yaratmıştır. (BI,s. 42)

Bu ülkelerde demokratik gelişimin tam olmamasının sebeplerinin başında demokratik kontrol ve dengeleme mekanizmalarının yeterince gelişmemiş olması gelmektedir. Muhafif basın, muhafif siyasi parti gibi oluşumların bulunmaması, düşünce ve fikir özgürlüğünün eksikliği gibi nedenlerle islami alan ve camiler başlıca politika üretme ve çözüm yeri ve muhalefet kanadı olagelmıştır. Bu durum siyasi İslamin gelişmesinde başlıca etkendir. Ekonomik yapının ve gelişimin düşük seviyede oluşması bu gelişmelere neden olmuştur. Arap baharının başlama süreci ilginç olarak tamamı ile aşırı İslamcı gruplardan bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal olayların başlangıcı daha seküler gruplar tarafından hazırlanmıştır. Yeni hükümetler bu aşırı İslamcılar için daha toleranslı olsalar da bu grupların Dünya üzerinde terörist olarak isimlendirilmesi ilişkilerde kuşkuya yol açmaktadır.

Bölge ülkelerinde bu değişimde İslami kesim ve Müslüman kardeşler önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte bu kesimlerin kadın hakları, laik hukuk

sistemi gibi temel demokratik değerler konusunda düşünceleri oldukça farklıdır ve batı tipi demokrasi uygulaması ile uyuşmamaktadır. (BI s.37) Bu süreçte İslami rejimlerle olan ilişkilerde yabancı devletlerin daha duyarlı olmaları gereklidir. (BI, s 38)

Türkiye gerek seküler toplumsal yapısı ve gerekse Batı kurumları olan NATO, Avrupa Konseyi üyeliği ve AB aday ülkesi olması nedeni ile diğer İslam ülkelerinden oldukça farklı ve önemli bir konumdadır. Ayrıca ülkemizde İslami alan bütünlükçü olarak devletin resmi kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından temsil edilmektedir. Bu durum diğer Arap ülkelerinden organizasyon ve koordinasyon yapısı itibarı ile oldukça fark içermektedir. Alevi kesim başta olmak üzere bazı kesimler bu merkezîyetçi yapıyı önemli oranda eleştirmektedirler. (Morris, s.81) Türkiye Arap ülkeleri ile kesintiye uğramış ilişkilerini kültürel ve tarihi ortak zenginliklerine dayalı olarak tekrar tesis etmek zorundadır. (Ortaylı, s.180) Yakın gelecekte bunun başlıca getirisi Batı Dünyasının yegane karar vericilerinden biri olmaya aday AB içinde jeopolitik öneminin artması olacaktır. Böylece ABD ve AB'nin içsel dinamikleri de Türkiye'nin AB üyeliği ile değişime uğrayacaktır. (Aydın, s. 320) Bu nedenlerle Arap baharı ülkelerinin geçirmesi beklenen değişimde önemli bir rol oynaması beklenmelidir. (BI s. 269)

Batı Dünyasında Beklenen Gelişmeler

Batı ülkeleri soğuk savaş döneminde Doğu Avrupa ülkelerinde demokratik taleplerin her zaman yanında olarak bu ülkelerde merkezi hükümetler ve Sovyetler Birliğine karşı durmuştur. 1992 sonrası bu politikalar meyvesini vermiş ve bağımsızlığını kazanan bu ülkeler Batı ile sağlam ekonomik ve siyasi köprüler kurmuşlardır. Bununla birlikte Ortadoğu ülkelerindeki baskıcı, kirli rejimlerin kendi vatandaşlarına yönelik ezici uygulamaları Batı ülkelerinde görmezden gelinmiş ve Arap ülkelerindeki hükümetler ile ilişkiler çıkar ortaklığı çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu nedenle Arap baharı sonrasında ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin bölgedeki aynı etki gücü ve saygınlığa sahip olabileceklerini düşünmek yanıltıcıdır.

Batı Dünyası ve özellikle bölgeyle ilgili ve çıkarları olan küresel güçler beklemedikleri bu sosyal değişim karşısında kendilerine yönelik bir tehdit algılaması içerebileceği düşüncesi ile bu ülkelere yönelik politikalarını yeniden şekillendirme ve bu değişimden yararlanmaya yönelik çalışmalarda bulundular. Bu süreç içinde bölge ülkelerindeki değişimin büyük küresel güçlerin iç dinamiklerinde de değişim yaratmasına yol açmıştır. Bölge ülkelerinin Dünya

petrol ihtiyacının önemli miktarını karşılaması ve sahip oldukları rezervler küresel güçlerin bu bölge ile ilgilerinin sürekli olmasına yol açmaktadır. Yükselen enerji ihtiyaçları krizlerin petrol fiyatlarını arttırmaya yönelik etkisini arttırmaktadır. Rusya dışında küresel güçlerin tümü petrol başta olmak üzere temel enerji kaynakları yönünden bölge kaynaklarına bağımlıdır.

Ortadoğu coğrafi konumu nedeni ile Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında önemli bir geçiş güzergahı özelliğini yüzyıllardan beri korumaktadır. Bu jeopolitik önem ticari ilişkiler yanında sosyolojik benzeşmeye de yol açmıştır. Ortaya çıkan siyasi ve ekonomik krizler önce yakın Afrika kıtası başta olmak üzere yakın komşu ülkelere daha sonra da nüfusları içinde yüksek düzeyde Müslüman Arap azınlık barındıran Avrupa ülkelerine sıçrama eğilimini içermektedir.

ABD'nin Ortadoğu ve Arap ülkelerine yönelik ilgisi küresel güç olması ile eşanlı gerçekleşmiştir. Osmanlı imparatorluğu idaresindeki bölgede ABD hiç bir zaman İngiltere, Rusya ve Fransa'nın dahil olduğu "Doğu Sorununa dahil olmamıştır. (Erhan, s. 265) 1971 yılında İngiliz güçlerinin Süveyş kanalından çekilmesi sonrasında İran Irak savaşı, 1. Körfez krizi ve 2003 yılında Irak'ın işgali ile ABD'nin hegemon devlet olarak bölgede etkisi giderek artmıştır. Bu süreç tamamı ile bölgedeki petrol kaynaklarını kontrol etme amaçlıdır. Bu konuda söz sahibi olan yegane ülke olan ABD bu askeri operasyonlarını bir kamu malı haline getirdiği Ortadoğu petrol kaynakları üzerinde etkisini sürdürmek amacı ile yapmaktadır. Bununla birlikte Arap baharının bu küresel aktör üzerinde etkisi ABD'nin geleneksel askeri konseptinde değişime yol açarak daha az müdahaleci bir konuma geçmesine yol açmıştır. (BI s. 282)

Ekonomik çıkarlarını maksimize etmek isteyen ABD yönetimi islami gruplara olan tanımlamada da sübjektif ve çıkar amaçlı davranabilmektedir. Eğer islami gruplar antiemperyalist politika güden hükümetlere karşı savaşıyorlarsa özgürlük savaşçısı olarak tanımlanmakta bununla birlikte eğer emperyalist ve hegemon devlete karşı durarak bu tür koloni tip devletlere karşı olduklarında ise terörist ve fundamentalist olarak adlandırılmaktadır. (Petras, s.115) Bu nedenle islami partiler sınıf mücadelesini temel almadıkları ve ABD karşıtı sol eğilimli siyasi grupları zayıflattığı ölçüde Batı tarafından kabul görmektedir. Arap ülkeleri içinde bu tür eğilimlerin yapısındaki değişme bu ülkelere yönelik politikaların değişmesine yol açacaktır. Bu aynı zamanda ABD ve AB'nin islamla ilgili ılımlı islam tezinin de ülke içinde bu değişken

politikayla birlikte yeniden tanımlanmasına neden olacak ve kamuoyu yeni bir politika düzleminde konuyu tartışmaya başlayacaktır.

11 Eylül 2001 sonrasında ABD'nin Arap ve Müslüman Dünya'ya yönelik yaklaşımı George Bush tarafından basitçe dost ılımlılar ve düşman radikaller şeklinde oluştu. Bu savaş sonucunda neocon politikalar Irakla başlayan bir savaş süreci başlattı. Bu durum bölge ülkelerinde Arap baharı sürecinde anti Amerikancı bir ortak payda da oluşturdu. Aynı dönemlerde ABD içinde de islam karşıtı bir söylem birliği oluşması kaçınılmaz hale gelmiştir. Tüm bunların üstünde 2001 sonrası ABD içi güvenlik ve istihbarat birimlerinin yeni uygulamaları ülke genelinde demokrasiye yönelik bir kısıtlamayı yanında getirmiştir. Güvenlik demokrasi arasındaki bu ilişkinin ABD'de güvenlik öncelikli olması Arap baharı sonrasında başlayan ve ABD elçiliklerine yönelik tehditleri içeren olaylar nedeni ile ülke içinde güvenlik öncelikli iç politika uygulamalarının daha da derinleşmesine yol açarak medya kontrolü, vatandaşların etnik ve dini kökenlerinin takibi gibi iç politika uygulamaları örtülü sıkıyönetim halini alabilecektir.

Avrupa Birliği bölgeye yönelik politikaları sebebiyle en çok etkilenebilecek ülkelerin başında gelmektedir. Yıllar içinde ABD benzeri bir vatandaşlık politikası ile farklı kültürlerden bireyleri birlik bünyesinde benzer amaçlar ile birleştiremeyen dışlayıcı politika bu ülkelerde sarsıcı sorunlara yol açabilecektir. Ayrıca Ortadoğu ülkelerine yönelik Akdeniz işbirliği programı Arap ülkelerine politik önermeler yerine ticari önermeler içermekte olması sebebi ile zayıf kalmaktadır.

Edward Said analizlerinde uzun yıllar boyunca Arap ülkeleri ve onların dini referanslarının batı tarafından ötekileştirilmesinin yarattığı sorunları tartışmıştır. 2011 yılı sonrasında Arap ülkelerindeki değişim hareketi oldukça sancılı bir dönemi beraberinde getirmeye adaydır. Bu dönemde Batı dünyasının bu bölge ve islam dinine yönelik geleneksel bakışında değişmeye yol açacaktır. İslamın dini referansların yanında kültürel kodlar ile de değerlendirilmeye başlanması ile ötekileştirmeye yönelik sosyal düşünce kalıpları ve algılarda Batı toplumlarında önemli değişimler yaşanacaktır. Bu dinamik değişim batı Dünyasında bilinen sosyal katmanlar ve siyasi değerler üzerinde de önemli etkilerde olabilecektir.

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi Batı ülkeleri özellikle ABD uzunca bir dönem kontrol altında tutmak istedikleri ülkelerde güçlü bir ordu olmadığı zaman milliyetçi sol akımlara karşı islami hareketleri

desteklemişlerdir. Özellikle SSCB'nin Afganistan'ı işgaline karşı Taliban hareketini destekleyen ABD bu ülkelerde IMF tasarımlı ekonomi politikalarının başlıca mimarı olmuştur. Böylece neoliberal ekonomi politikaları milliyetçi sol eğilimli partilere karşı yönetime getirilen islami partiler tarafından uygulanmıştır. Bununla birlikte bu politika uzun dönemde artan dış finansman ihtiyacını gerektirmektedir. Arap ülkelerinde yüksek getirili, istihdam yaratıcı ve dış piyasalarda küresel rekabete sahip sanayi yatırımları oldukça az olduğu için ülkeler ekonomik büyüme süreçlerinde uzun soluklu olmamaktadırlar. Bu nedenlerle özellikle Arap baharı sonrasında bu ülkelerde ekonomik büyüme ve istihdam yaratımı azalmış ve yine Batı kaynaklı finansman ihtiyacı artmıştır. Bu durum ABD ve AB için ekonomik durgunluk dönemlerinde kendileri için önem arz eden dış pazarlarda refah azaltıcı etkilerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ayrıca bölgenin yeniden inşa edilmesi için yeni bir Marshall Planı talepleri izleyen yıllarda Batı dünyasına yönelik ekonomik baskıyı daha da arttıracaktır. 2008 sonrasında ABD'de başlayan derin finansal kriz ülke içinde ciddi refah azalışına yol açmıştır. Milenyum sonrası ABD'de yaşlı nüfusta artış yaşanmış ve sıkılaştırılan göçmen politikaları nedeniyle ülkeye üretken genç nüfus girişi azalmıştır. Bu ülkenin yenilikçi ve teknolojik içerikli sanayi üretiminde önemli düşüşler yaşanmasına neden olacaktır. ABD ekonomisinin büyüme dinamikleri önemli ölçüde olumsuz etkilenecektir. Geleceğe yönelik bilimsel projeksiyonlar 2030 yılında bu ülkenin gerek Arap ülkelerindeki gelişmeler ve gerekse kendi iç dinamikleri sebebi ile önemli ölçüde küresel güç kaybına uğrayacağını açıklamaktadır. (Friedman, 175) Bu tez 1970'lerden beri Jagdish Bhagwati tarafından savunulan ABD'nin küçülen bir dev olduğu görüşünü sahibine teslim etmektedir.

Günümüz Dünyası ekonomik alanda entegre olmuş ülkelerin etkili olduğu bir dönemi yaşamaktadır. ABD merkezli NAFTA başta olmak üzere Avrupa Birliği gibi bölgesel entegrasyonlar oluşturdukları serbest ticaret ve ekonomik alanlar ile refah artışı sağlamaktadırlar. Ortadoğu coğrafyasında henüz bu tür bir örgütlenme yoktur ve kısa dönemde oluşması beklenmemelidir. (Derviş, s. 142) Bununla birlikte tarihi ve kültürel ortak değerlere sahip bu ülkelerde bu tür bölgesel entegrasyonlar ekonomik kalkınmada önemli yararlar sağlayacaklardır. Arap baharı sonrasında kurulacak bu tür benzer bölgesel organizasyonlar bu ülkelerde ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasında önemli etkide bulunacaklardır. Ayrıca AB başta olmak üzere Batı eksenli entegrasyonlar bu tür gelişmeler karşısında kendi içsel dinamikleri çerçevesinde

bazı değişimler geçirebileceklerdir. Böylece bu tür bölgesel entegrasyonların karşılıklı etkileşimleri Batı ülkelerinin ekonomik yapılarında da İkinci Dünya savaşı sonrasında Japonya ve Güney Kore'deki değişimlerden etkilenmelerine benzer etkilerde bulunabileceklerdir.

Arap baharı süreci bölgede uzun yıllar süren insan hakları ihlalleri, düşünce özgürlüğü kısıtlamalarını bitirmesi, otarşi rejimlerinin sona erdirmesi nedeni ile bu ülkelerin batı değer sistemi olan gerçek demokratik rejimlere geçmesine neden olacaktır. Diğer taraftan bölgede bağımsızlık yanlısı anti kapitalist eğilimler içeren bu gelişmeler Batı ülkelerinin jeopolitik stratejilerine hizmet etmeyecektir. Yıllar boyunca ABD merkezli politikaların uygulandığı bölgede gelişmekte olan Batı ülkeleri dışında ülkelerin de petrol ihtiyaçları nedeni ile çıkarları oluşmuştur. Bu nedenle Brezilya, Çin, Hindistan ve Endonezya gibi gelişmekte olan ekonomiler de bölge üzerinde siyasi söylem ve politikalarda bulunmaya başlamışlardır.

ABD'nin Dünyanın geri kalanına yönelik yeni muhafazakar politikasının temelini oluşturan Hunthinton ilgili eserinde İslam ve Konfüçyüs dininin Batı karşıtı olduğunu belirtmiştir. Bush doktrini çerçevesinde şekillendirilen bu dış politika uzun yıllar ABD'de geçerli olmuştur. Bununla birlikte Arap baharı sonrasında bu iki dinin temsilinin Dünya ekonomik düzeni içinde önemi artmış gözükmektedir. Özellikle Çin yükselen ekonomik gücü sebebi ile bölgeyi önemli oranda etkilemektedir. (Yılmaz, 379) Çin bölgeden ihtiyacı olan enerji kaynaklarını sağlamaktadır. Bu nedenle 2000'li yılların başından itibaren bölgede jeoekonomik çıkarlara dayalı geleneksel Batı politikalarına mesafeli yaklaşmaktadır. 2009 yılında ilk kez Suudi Arabistan Çine ABD'den daha fazla petrol satışı gerçekleştirmiştir. Bölgeye yönelik çıkarları toplumsal hareketlerin ilk aşamalarında Çin komünist hükümetinin muhaliflere oldukça mesafeli davranmasına yol açmıştır. Bu nedenle ülke vatandaşları tarafından Çin ABD'nin karşısında bir dayanak olarak görülmemiş ve diğer ülkeler gibi ticari çıkarlarını öne çıkardığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda yükselen bir askeri güç olan bu ülke gelecek dönemde Batı ülkeleri ve özellikle ABD'nin bölgedeki etkinliğini oldukça azaltabilecektir.

Diğer büyük ekonomilerden Hindistan da bölgedeki gelişme ve değişimlere oldukça mesafeli ve ihtiyatlı yaklaşmıştır. Bunun temel sebebi ülkenin ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları nedeni ile körfez ülkelerine olan bağımlılığıdır. Bu nedenle eski ve yeni yönetimler döneminde ilişkiler ticari

çıkarları korumaya yönelik odaklı olmuştur. Bu tür bekle gör temelli reaktif politikalar sonucunda ilişkiler bölge biçimlendirmesinde etkili olmamıştır. Bölge'de SSCB döneminden itibaren rejimlere yönelik yakın ilişkileri bulunan Rusya Arap ülkelerindeki otoriter liderlere yönelik sınırlı eleştiriler getirmektedir. Bununla birlikte ABD eksenli yabancı ülkelerin bölgeye yönelik politika uygulamalarına karşı bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Suriye başta olmak üzere bazı ülkelerdeki statükoyu muhafaza etmeye yönelik eğilimler bu ülke tarafından savunulmuştur. Rusya Birleşmiş Milletler güvenlik konseyinde Çin ile birlikte olası güvenlik operasyonlarını bloke ederek Batı Dünyasının ABD temelli politikalarını kısmen etkisizleştirmiştir. Özellikle son yıllarda Putin liderliğinde uygulanan agresif dış politika eski Sovyet Rusya dönemi reaktif dış politika dönemini çağrıştırmaktadır.

Sonuç

Eric Hobsbawm'ın sosyokültürel tarihi alanda ve Rostow'un ekonomik alanda savunduğu ülkelerin gelişme ve kalkınma merhaleleri sanılanın aksine ülkeler arasındaki etkileşimi tamamı ile koparmamış görünmektedir. Merkantilist ekonomik düzenden kapitalist ekonomik sisteme evrilen günümüz hakim ekonomik sisteminde küresel network ve sosyal medya ağlarının günlük hayatın bir parçası haline gelmesi, kültür mallarının benzer tüketim kalıplarına sahip olması nedeni ile çalışmada belirtildiği gibi ülke vatandaşları başka ülkelerdeki sorunlar konusunda baskı mekanizmaları yaratabilmektedirler. Güç yayılımı olarak adlandırılacak bu etkileşim Arap baharı ülkelerindeki sosyal medya destekli radikal değişimleri açıklamakta kullanılabilir. Bununla birlikte bu kuantum mekaniği tarsi istikamette bir kelebek etkisi ile gelişmiş, kültürel ve ekonomik hegemon devletleri de etkileyebilecektir. Çalışma'da belirtildiği önemli oranda müslüman arap barındıran ABD ve AB ülkelerinde bu durum görülebilir. Ayrıca bu küresel gelişme Çin eksenli yeni bir güç kaymasını da beraberinde getirebilir. 2 Dünya savaşı sonrasında çizilen Arap ülkelerinin bu yeni sınır oluşumlarının etkisi enerji, dış ticaret hacmi gibi dinamikler göz önüne alınarak değerlendirilmek durumundadır. Bu nedenle ticari anlamda net bağımlılık içinde bulunan ABD ve AB bu süreçte islam, müslümanlık ve Doğu kültürü konusunda Huntington temelli analiz politikaları değiştirmek durumunda kalacaktır.

Kaynakça

- Arlı Alim, Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin, Küre Yayınları, İstanbul, 2009
- Aydın Mustafa, Erhan Çağrı, Beş Deniz Havzasında Türkiye, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2006
- Bilgin Faruk, Büyük Ortadoğu Projesi, Mahir Kaynak ve Emin Gürses ile Röportaj; Faruk Bilgin, İlk yayınları, İstanbul, 2004
- Brooking Enstitüsü, The Arap Awakening, America and the Transformation of the Middle East, Brookings Institute Press, Washington, 2011
- Brzezinski Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, İnkılap yayınları, İstanbul, 2005
- Chris Morris, The New Turkey, Granto Books, London, 2006
- Dabashi Hamid, The Arap Spring, The End of Post Colonialism, Zed Books, Londra, 2012
- Erhan Çağrı, Türk Amerikan İlişkilerini Tarihsel Kökenleri, İmge Yayınları, Ankara, 2001
- Friedman George, Gelecek Yüzyıl, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2011
- Hunghington Samuel, Medeniyetler Çatışması, Vadi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Lynch Marc, The Arap Uprising, Public Affairs, New York, 2013
- Lyons Jonathan, The House of Wisdom, Bloomsbury, London, 2010.
- Karpat Kemal, Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik, Timaş, İstanbul, 2011
- Noueihed Lin, Warren Alex, The Battle for the Arap Spring, Yale University Press, New Heaven, London, 2013
- Derviş Kemal ve diğerleri, After The spring, Economic Transitions in The Arab World, Oxford University Press, Oxford Newyork, 2012
- Ortaylı İlber, Türkiye'nin Yakın Tarihi, Timaş yayınları, İstanbul, 2010
- Peters Joel, The European Union and The Arap Spring, Lexington Books, Plymouth, 2012

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES
Güz/Autumn 2015-Sayı/Issue 35

Petras James, The Arab Revolt and The Imperialist Counterattack, Clarity Press,
Atlanta, 2012

Ramadan Tariq, The Arab Awakening, Penguin Books, Londra, 2011

Sander Oral, İlkçağlardan 1918'e Siyasi Tarih, İmge kitapevi, Ankara, 2005

Schattle Hans, Globalization & Citizenship, Rowman, Littlefield Pub., London,
2012

Willis Michael J., Politics and Power in Maghreb, Columbia University Press,
New York, 2012

Manisa İli Yunt Dağı Köylerinde Çiftçilerin Tarımsal Üretime Yaklaşımlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi¹

Özlem KARAHAN UYSAL
Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi,
Tarım Ekonomisi Bölümü
ozlem.uysal@ege.edu.tr

Öz

Yuntdağı köylerinde çiftçilerin tarımsal üretime yaklaşımlarını etkileyen faktörler sıralı logit modeller yardımıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Tutum ölçeği sorularına alınan yanıtlar, çiftçilerin çiftçilikten pek memnun olmadıkları; çocuklarının çiftçiliğe devam etmesini “hiç” istemedikleri; tarımsal faaliyetin temel ihtiyaçlarını “kısmen” karşılayabildiğini düşündükleri; ve çoğunun çiftçilik mesleğinden “vazgeçebilecekleri” yönünde bulgular ortaya koymuştur. Çiftçilerin öncelikle üretim masraflarını minimize etmeyi hedefledikleri, bunu sırasıyla riski minimize etme ve varlıklarını elinde tutarak gelecek kuşaklara bırakma hedeflerinin izlediği belirlenmiştir. Sıralı Logit modeller, çiftçilikten memnuniyet düzeyinin eğitim görülen yıl sayısı ile ters, işletme arazi genişliği ile doğru yönlü ilişki içinde olduğunu ortaya koymuştur. İşletme arazisinin daha geniş olması, çiftçiler için mevcut varlıklarını koruma hedefinin önemini arttırırken; işletmede yer verilen bitkisel üretim dalı sayısının bu eğilim ile ters yönlü ilişki içinde olduğu saptanmıştır. Toplam gelirden tarımsal gelir payının yüksek olmasının, yenilikçilik ve kredi kullanımı gibi yüksek gelir vadeden girişimlere yönelimi arttırdığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yunt Dağı, Çiftçi Tutum ve Davranışları, Sıralı logit

¹ Çalışmada kullanılan veriler yazar tarafından, bir Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ortak projesi olan “Dağlık Alanlardaki Yerleşimlerin Sosyal ve Ekonomik Durumlarının İyileştirilmesi ve Katılımcılığın Geliştirilmesi: Yuntdağı Modeli” projesi bünyesinde yürütülmüş olduğu uzmanlık görevi kapsamında derlenmiştir. Sağladıkları maddi kaynak ile çalışmanın gerçekleştirilmesine vesile olan bu kurumlara teşekkürlerimi sunarım. Çalışma sadece yazarın görüşlerini yansıtmakta olup, adı geçen kurumların bu çalışmada yer alan bilgiler ve onların olası ikincil kullanımları ile ilgili herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Araştırma projesindeki görevimi kendisiyle beraber yürütmüş olduğum merhum Dr. Bekir Fikri Aksoy’a teşekkürü borç bilirim. Araştırma anketlerinin gerçekleştirilmesi sırasında değerli zamanlarını ve konukseverliklerini esirgemeyen Yunt Dağı çiftçilerine ve anket çalışmasında görev alan anketör ekibine içten teşekkürlerimi sunarım.

Analysis of the Factors Effecting Farmers' Approaches to Agricultural Production in the Villages of the Yunt Mountain in Manisa Turkey

Abstract

Factors effecting farmers' approaches to agricultural production in the villages of the Yunt Mountain were analysed using ordered logit models. Answers to attitude scale questions revealed that, farmers were poorly satisfied by farming; they did not want their children to inherit farming; they thought agricultural production could only partially satisfied their basic economic needs; and most of them could possibly quit farming. While, in terms of agricultural objective, farmers primarily targeted minimization of the production costs, this is followed by, minimization of the risks and preservation of the currently owned assets for future generations. According to the ordered logit models, the level of satisfaction of farming was influenced negatively by the number of the years of education, and positively by the size of the farm land. While larger farm land size increased the priority attached to the preservation of the assets for the future; the number of plants produced was negatively related with this target. The higher the share of agricultural income in the total income, the higher the bent to risky and profitable acts such as renovation and credit use.

Keywords: Yunt Dağı, Farmers' Attitudes and Behaviors, Ordered logit

1. Giriş

Tarım sektörünün, ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yaşamlarındaki kritik rollerinin yanı sıra, iklim değişikliği ve doğal kaynaklar üzerindeki nüfus baskısına bağlı olarak artan stratejik önemi, isabetli tarım politikalarının belirlenmesini ve doğru şekilde uygulanmasını şiddetli bir ihtiyaç haline getirmektedir. Tarım sektöründe olumlu yönde değişimin başarılması, ancak çiftçilerin işbirliği ile mümkün olup; bu işbirliğinin sağlanmasında, çiftçi davranışlarının analizi büyük önem arz etmektedir. Nitekim, ekonomi politikasının, “ekonomik birimlerin davranışlarını, zorlama, teşvik ve ikna yöntemlerini kullanarak ulaşılmaması istenen amaçlar ve bunun sayısal görünümü olan hedeflerle uyumlu hale getirme çabası” şeklindeki tanımı (Erkan, 1990), sektörde paydaşların davranışlarını analiz etmenin önemini ortaya koymaktadır.

Hatta, son on, onbeş yılda, bu anlayışın da ötesine geçilerek, herhangi bir alanda etkin politikalar ortaya konulabilmesi için, politika yapım sürecinde paydaş katılımının önemi üzerinde durulmaktadır (Hemmati, 2002). Paydaş katılımının faydaları, başarılı olmaya aday politikaların tasarımı için bilgi ve kaynak temini ile uygulama aşamasında da işbirliği olarak sıralanmaktadır (Schalk, 2011). Etkili paydaş katılımını sağlamada önemli araçlardan birinin de,

paydaş davranışlarının analizi olduğu açıktır. Nitekim, günümüzde ekonomistler de davranışsal öğelerin üzerinde gün geçtikçe daha fazla durmakta, davranışsal iktisat artan şekilde popülerlik kazanmaktadır (Can, 2012).

Çiftçi davranışlarının, ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve coğrafi olmak üzere oldukça geniş bir yelpazede etkileyene sahip olduğu ifade edilebilir. Ataerkil aile biçiminin kırsalda varlığını hala önemli ölçüde sürdürmesi, üretim sisteminin doğaya bağlılığı, insanlar arası ilişki ve etkileşim sistemlerinin özgünlüğü gibi nedenlerle, kırsal kesimde başlıca ekonomik aktör durumundaki çiftçinin ekonomik kararlarında rasyonelliğin ötesinde, bu davranışsal öğelerin de belirgin yansımaları olacaktır. Tüm bunlar, kırsaldaki tutum ve davranışların etkin işletmecilik ve politika önerileri geliştirmeyi amaçlayan ekonomistler tarafından da dikkatle incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tarım kesiminde gelir seviyesinin düşük, işin ağır ve ilave kazanç olanaklarının sınırlı olması nedeniyle, özellikle gençlerin, kırsaldan kaçış eğiliminde olduğu bilinmektedir. AB’de, bu eğilimin ortaya çıkardığı sakıncaları gidermek amacıyla dağlık bölgelerde yaşayan halkın buldukları bölgelerde kalmalarını sağlayacak destekleme politikaları uygulanmaktadır. Geniş bir coğrafyaya sahip ve kırsal kesimde hala yüksek oranda nüfus barındıran Türkiye’de de, dağlık bölgelerde yaşayarak, geçimini burada sağlayan nüfus oldukça fazladır. Bu nüfusun genelde orta yaş üzerinde bulunan, eğitim düzeyi düşük, kentlere göç etmeyi bilinçli veya zorunlu olarak tercih etmeyen kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bir taraftan bu dezavantajlı bölgelerdeki insanların geçimlerini sürdürebilmeleri, diğer taraftan da bu yörelerdeki kaynak potansiyelinden etkin olarak yararlanılabilmesi için, dağ köylerinin politika yapıcılar tarafından dikkatle ele alınması gerekmektedir. “Sürdürülebilir dağ yönetimi” konusunun tüm dünyada önem kazanmasının gerisinde de bu gerekçeler yatmaktadır.

Ekonomik araştırmalarda insan unsuru giderek daha merkezi bir konuma gelirken, tarım ekonomisi alanında da, gerek çiftçi, gerekse tüketici davranışının analizine yönelik araştırma sayısı artmaktadır. Literatürde çiftçilerin tutum ve davranışlarının modellenmesine ve nedensellik ilişkilerinin belirlenmesine yönelik kantitatif yöntemlere dayalı çalışmalar yapılmıştır (Adrian vd., 2005; Adrian, 2006, Bayard ve Jolly, 2007). Avusturya’da çiftçilerin tarım sektörüne ve çevreye yönelik davranışları araştırılmıştır (Vogel, 1994). Avustralya’da Kuehne (2009) “Kâr maksimizasyonunun çiftçi davranışlarını açıklamakta niçin yetersiz kaldığı?” ve “Daha iyi bir açıklamanın nasıl yapılabileceği?” sorularını yanıtlamak üzere; çiftçilerin aile, arazi, sulama, yaşam biçimi ve kârlılığa ilişkin değer yargılarının davranışlar üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Almanya, İngiltere ve Portekiz’de çiftçilerin gelecekte tarımsal üretim faaliyetine devam etme eğilimleri, beklentileri, yeni bir üretim

dalına yer vermeye yönelik tutum ve davranışları (Sottomayor vd., 2011). Çiftçi tutumlarına ilişkin araştırmalarda genellikle doğrudan çiftçilerden derlenen anket verilerin analizi yoluna gidilmekle beraber, farklı yaklaşımlara da rastlanmaktadır. Hallam ve diğerleri (2012) İskoçya Hükümeti adına yürüttükleri araştırmada, çiftçilerin iklim değişikliğine yönelik davranışlarını olumlu yönde etkileyecek yöntemleri saptamaya çalışılmışlardır. Konu ile ilgili kapsamlı literatür taramasına ve ilgili resmi ve sivil kuruluşları temsil eden fikir önderleri ile görüşmelere dayanan çalışmada, doğru politikalar ve yayım yöntemleri için öneriler üretilmiş, çiftçi davranışlarını etkileyen teorik ve pratik unsurlar detaylı olarak tartışılmıştır.

Türkiye’de çiftçinin tarımsal faaliyetin içerdiği risklere yönelik davranışlarının incelendiği çok sayıda çalışma bulunmakla beraber, tarımsal faaliyetlerin farklı yönlerine ilişkin davranış ve tutumların birarada incelendiği çalışmaların sayısı sınırlıdır. **Boyacı (2000)**, İzmir’in Çeşme ilçesinde çiftçilerin tarımda kalma eğilimlerini incelemiştir. Çalışmada çiftçi anketi ile derlenen veriler parametrik ve parametrik olmayan testler kullanılarak yorumlanmıştır. Yörede miras ve turizm nedeniyle tarım arazilerinin son 20 yılda yoğun olarak satıldığı, araştırmanın gerçekleştirildiği yıllarda enginar, sebze ve kavun üretiminin arttığı, anason ve tütün üretiminin ise bu ürünlere yönelik tarım politikası değişiklikleri ile bağlantılı olarak terk edildiği saptanmıştır. Yarı-zamanlı çiftçiliğin ve kira arazi işleme eğiliminin Türkiye’nin diğer yörelerine göre yüksek olduğu; ancak, turizm baskısı ve ekolojik koşullardan kaynaklanan sorunlara rağmen çiftçilerin çoğunluğunun tarımda kalmayı planladıkları tespit edilmiştir. Çiftçilerin arazilerde yol, sulama ve elektrifikasyon gibi sorunlarının bulunduğu; ve üretim tekniği, pazarlama, örgütlenme ve kredi temini konularında bilgilendirilme ve desteğe gereksinim duydukları saptanmıştır. **Işın (2001)**, Manisa Merkez ilçe ve İzmir’in Menemen ve Torbalı ilçelerindeki karma işletmelerde mevcut yapıyı, üretim dallarını belirlemede üreticilerin davranış biçimlerini etkileyen faktörleri ve üreticilerin planlama konusundaki görüşlerini incelemiştir. Üreticilerin büyük bir çoğunluğunun üretim kararlarını alırken hiç kimseye danışmadıkları ve belirsizlikleri önlemek için ürün çeşitlendirmesi yaptıkları belirlenmiştir. Ürün fiyatları, maliyetler ve hava koşullarındaki belirsizlikler üretim kararlarını güçleştiren en önemli faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Üretim dalı seçim kararında, küçük işletmelerde sermaye, büyük işletmelerde ise üretim dallarının işgücü isteklerinin belirleyici olduğu ortaya konulmuştur. Küçük işletmelerde çoğunlukla aile işgücüne dayalı, tütün, sebze gibi ürünler tercih edilirken; büyük işletmelerde bu tür ürünlere çok az yer verildiği saptanmıştır. Ürünün satış garantisi ve fiyatın da üretim dalı tercihi önemli faktörler olduğu, fiyatı düşen ürünlerde alternatif arayışına girildiği belirlenmiştir. **Akçaöz ve diğerleri (2005)** Antalya Merkez, Manavgat ve Serik ilçelerinde çiftçilerin tutum ve davranışlarını, anket verileri

ile Çiftçilik Amaçları Ölçeğini (FOS) kullanarak belirlemişlerdir. Ölçekte çiftçilerin tarımsal üretimde bulunma nedenleri, işletme dışı işlere karşı tutum, üretim ve teknoloji, risk, statü, çevre, yaşam kalitesi, gelenek ve başarı amaçları kapsamında değerlendirilmiştir. Çiftçiler risk davranışlarına göre, risk seven (%39,9), risk sevmeyen (%53,1) ve riske kayıtsızlar (%7,0) olmak üzere üç gruba ayrılmış; bu grupların tutum ve davranışları karşılaştırılmıştır. Çiftçilik Amaçları Ölçeğinde; tarım dışı yatırım sahibi olmak, toplumun saygısını kazanmak, kimyasal ilaçları kontrollü kullanmak, aile bireyleriyle vakit geçirmek, işletmeyi başlangıçtakinden daha iyi duruma getirmek ve en yüksek kârı elde etmek öncelikli amaçlar olarak saptanmıştır. Çiftçilere göre en önemli risk unsurunun girdi maliyetlerindeki değişiklikler ve en önemli risk yönetim stratejisinin borçlanmayı azaltma olduğu belirlenmiştir. Çiftçilik amaçları faktör analiziyle 8 faktöre indirgenmiş, bunlar, çevre; risk; statü; doğal koşullar; iş ve gelecek; işletme dışı iş; çeşitlendirme ve farklılaştırma; ve başarı amaçları olarak isimlendirilmiştir. **Günden ve Miran (2007)** İzmir ili Torbalı ilçesinde çiftçi amaçlarının hiyerarşisini basit sıralama ve bulanık eşli karşılaştırma yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Basit sıralama yöntemine göre daha etkin sonuçlar verdiği ve çiftçi koşullarına daha uygun olduğu belirlenen bulanık eşli karşılaştırma yöntemi, çiftçilerin öncelikli amacının “mevcut araziye korumak” olduğunu, bu amacı sırasıyla, “borç ödeme”, “en az masrafla üretim yapma” ve “en az riskli üretimi gerçekleştirme”nin izlediğini ortaya koymuştur. Üreticilerin “en kârlı üretim” amacına tüm bunları sağladıktan sonra yöneldikleri belirlenmiştir. **Çukur ve Işın (2008)** İzmir ili Torbalı İlçesinde sanayi domatesi üretimi yapan üreticilerin tarımın çok fonksiyonluluğuna bakış açılarını incelemişlerdir. Üreticilerin tarımın ekonomik yönüne daha fazla önem verdikleri, ekolojik ve sosyal boyutu ise ihmal ettikleri; yaklaşık %51’inin gelecekte üretime devam etmeyi düşünmedikleri belirlenmiştir. Üreticilerin yaklaşık %61’inin gıda güvencesi, %44’ünün gıda güvenliği, %72’sinin kırsal turizm, %80’inin de hayvan refahı kavramını daha önce hiç duymadıkları; tarım, çevre ve doğal kaynaklar etkileşimi konusunda gerekli bilinç düzeyine kısmen ulaştıkları belirlenmiştir. Üreticiler tarımın fonksiyonları arasında çevrenin korunmasını en önemli görürken; bunu, gıda güvenliği ve kalitesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, gıda güvencesi, kültürel mirasın korunması, mera alanlarının korunması, hayvan refahı, yaban hayvanlarının korunması ve kırsal peyzajın korunması izlemiştir. Isparta Eğridir’de modern elma bahçeciliği yapan üreticilerin üretimle ilgili tutum ve davranışları üzerinde etkili faktörlerin yapısal eşitlik modelleri ile analiz edildiği **Topçu ve diğerleri (2013)**’nin çalışmaları da, spesifik bir ürünün üretiminde çiftçi tutum ve davranışlarını detaylı olarak incelemesi açısından dikkat çekicidir.

Bu çalışmanın amacı, Manisa merkez ilçeye bağlı Yunt Dağı köylerinde, çiftçilerin tarımsal üretime yönelik tutumlarının hangi faktörlerden

ne yönde etkilendiğini analiz etmektir. Makale beş ana bölümden oluşmaktadır. Amaç ve içeriğin açıklandığı giriş bölümünü materyal ve yöntem izlemektedir. Bulgular bölümünde, çiftçilerin sosyo ekonomik özellikleri ve tarım işletmelerinin yapısı ortaya konulmuş; çiftçilerin çiftçilik mesleğine bakış açıları ile tarımsal üretimde alternatif hedefleri incelenmiş; ve bunlar üzerinde etkili olan faktörler analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgular genel olarak tartışılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

Çalışmanın ana materyalini Manisa merkez ilçeye bağlı Yunt Dağı köylerinde 158 çiftçi ile gerçekleştirilen anketlerde elde edilen veriler oluşturmaktadır. Araştırmanın kurgulanması, elde edilen verilerin analizi ve bulguların yorumlanması aşamalarında konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar ile çeşitli kurum ve kuruluşlardan temin edilen istatistik veriler de kullanılmıştır.

Toplam 852 km²'lik alanı kaplayan Yuntdağları, volkanik kayalarından oluşan, deniz seviyesinden 200 ila 1100 metre yükseklikte, karmaşık ve heterojen bir topoğrafyaya, dik yamaçlara ve sulak çizgilere sahiptir. Bu özel topoğrafya çeşitli tarımsal ekoloji alanları, geleneksel geçim yöntemleri ve kültürel farklılıklar yaratmıştır. Yıllık yağış aralığı 700-800 mm'dir.

Yuntdağı bölgesi dağlık alanlardaki kırsal toplulukların sosyo ekonomik durumlarının analizi için oldukça uygun bir konumda bulunmaktadır. Geçimin temel olarak tarla ürünleri, hayvancılık ve orman kaynaklarına dayandığı yöredeki köyler Gediz Ovasıyla gerek işgücü tedariki, gerekse bu alanda sahip olunan ve/veya kiralanan araziler boyutuyla ileri düzeyde entegre olmuştur. Yıllar boyunca ova bölgesinin başlıca ürünleri olan ve emek-yoğun yetiştirme ve hasat yöntemleri gerektiren tütün ve pamuk için Yuntdağı yöresinden işçi temin edilmiştir. Ancak, ürün/girdi fiyat paritelerinin bozulması, kuraklık, destekleme düzeyinin yetersiz algılanması, düşük tutulan reel kurların ithalatı cazip hale getirmesi gibi nedenlerle pamuk alanlarının çok az işgücü gerektiren mısıra kayması, tütün üretiminden de büyük ölçüde vazgeçilmesi sonucunda bu ilişki zayıflamıştır. Diğer yandan bunun yerini Manisa Organize Sanayi Bölgesi ve Kenan Evren Küçük Sanayi Sitesi ile işgücü tedariki boyutuyla yoğunlaşan ilişkiler almıştır. Yuntdağı köylerinde yaşayan çiftçilerin bir bölümü de, ovalarda sahip oldukları veya kiraladıkları arazilerde üreticilik yapmaktadırlar. Bu nedenle, üreticilerin yetiştirdikleri ürünler tipik dağlık bölge ürünlerine göre daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Yuntdağı bölgesi, dağlık bölge-ova, dağlık bölge-sanayi, tarım-tarım dışı gelir ve bitkisel-hayvansal üretim açısından farklı entegrasyon biçimlerini eş-anlı olarak bünyesinde barındırmaktadır. Ankete dahil edilen köylerdeki üretim deseni de bu yapı ile

uyumludur. Çiftçiler kurak arazilerde yetiştirilmesi tercih edilen ürünler (buğday, arpa, çavdar, fiğ, nohut, antepfıstığı, tütün vb) yanında sulak arazilerde yetiştirilmesi daha rantabl olan ürünleri (pamuk, mısır, üzüm, domates vb) de üretebilmektedir. Bu durum, hem sulama, özellikle yeraltı su imkanlarından faydalanma düzeyinin artmasına, hemde Gediz ovası ile entegrasyona bağlanabilir. Böylelikle, çiftçiler farklı dönemlerde, farklı ürünlerden gelir elde etme imkanına sahip olmaktadır. Dağlık yörelerde olduğu gibi, Yunt Dağı yöresinde de küçükbaş hayvancılık, özellikle de koyun yetiştiriciliği yaygın olup, işlenebilir arazilerin varlığı ve sulama imkanları çerçevesinde hayvancılıkla entegre olmuş bitkisel üretim yapılmaktadır. Mera olanakları ise oldukça sınırlıdır.

2.2. Yöntem

Manisa Tarım İl Müdürlüğü kayıtlarından elde edilen verilere göre Manisa ili Merkez ilçeye bağlı Yunt Dağı yöresinde toplam 63 köy olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya dahil edilecek köylerin seçiminde gayeli örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yöredeki köylerin yaklaşık %10'una karşılık gelen ve Tarım İl Müdürlüğü elemanlarının görüşlerine göre yöre köylerinin sosyo-ekonomik özelliklerini temsil eden 7 köy araştırma alanı olarak seçilmiştir. Bu köylerde görüşülecek çiftçi sayısının belirlenmesinde Manisa Merkez ilçe Yunt Dağı Köylerinde yaşayan hanehalkı sayısı anahtar kabul edilmiştir. Manisa Tarım İl Müdürlüğü resmi kayıtlarına göre 22492 kişinin yaşadığı araştırma alanında toplam 6774 hanehalkının bulunduğu belirlenmiştir. Tarımsal faaliyetin ağırlıklı gelir kaynağı olduğu yörede herbir hane halkının bir tarım işletmesini temsil ettiği varsayılmış, oransal örnek hacmi formülü yardımıyla yöredeki çiftçileri temsil edebilecek örnek hacmi hesaplanmıştır (Newbold, 1995).

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_{px}^2 + p(1-p)}$$

n: Örnek hacmi; N: Manisa Merkez ilçeye bağlı Yunt Dağı köylerindeki hane halkı sayısı; p: Tarımsal üretime olumlu yaklaşan çiftçilerin oranı; σ_{px}^2 : Varyans

En güvenilir örnek hacmine ulaşmak için p değeri %50 olarak alınmıştır. %99 güven aralığı ve %10 hata payına göre örnek hacminin 160 olması gerektiği belirlenmiştir. Örnekleme büyüklüğü seçilen köylere, bu köylerdeki hanehalkı sayılarının oranına göre dağıtılmış; herbir köyde görüşülecek çiftçiler ÇKS çiftçi listelerinden tesadüfi olarak seçilmiştir. Anket verilerinin bilgisayara aktarımı sırasında iki anketin yetersiz veri içerdiği tespit edilerek bu anketler değerlendirme dışı bırakılmış, analizler 158 anket üzerinden yürütülmüştür.

İşletmelerde aile işgücü mevcudunun saptanmasında, öncelikle aile bireylerinin yaş ve cinsiyete göre dağılımı belirlenmiş, sonra ilgili katsayılar kullanılarak nüfus verileri erkek iş birimine (EİB) dönüştürülmüştür. EİB'ne çevirmede 7-14 yaş grubundaki erkek ve kadın için 0.50, 15-49 yaş grubundaki erkek için 1.00, kadın için 0.75, 50 yaş ve üzeri erkek için 0.75, kadın için 0.50 katsayıları kullanılmıştır (Erkuş vd., 1995). Ayrıca, bir erkek iş biriminin günde 8 saat ve yılda 300 gün çalışacağı kabulüne göre, işletmelerdeki işgücü kullanım durumu erkek işgünü (EİG) olarak ortaya konulmuştur (İnan, 2001).

Hayvancılık faaliyetlerinin incelenmesinde hayvan sayıları büyükbaş hayvan birimine (BBHB) dönüştürülmüştür. Bu amaçla, inek için 1.00, düve için 0.70, dana için 0.50, buzağı için 0.16, boğa için 1.40, koyun için 0.10, koç için 0.12 ve kuzu için 0.05 katsayıları kullanılmıştır (Erkuş vd., 1995).

Çiftçilerin tarımsal faaliyete yönelik tutum ve davranışlarını etkileyen faktörler sıralı logit modeller yardımıyla belirlenmiştir. Kesikli bağımlı değişkenlerin modellenmesinde kullanışlı bir yöntem sunan logistik regresyon modelleri, günümüzde işletmecilik araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bağımlı değişkenin kategorik ve ordinal olduğu durumlarda sıralı logit veya probit olasılık tahmin edicileri kullanılabilir. İlk kez Walker ve Duncan (1967) ile McKelvey ve Zavoina (1975) tarafından kullanılan sıralı logit model, ikili logit modelin genelleştirilmiş hali olup, en yüksek olasılık yöntemi ile tahmin edilmekte ve χ^2 istatistikleri ile sınanmaktadır (Özdamar, 1999; Cottrell and Lucchetti, 2012). Logit model aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Miran, 2003).

$$L_n \left[\frac{P}{1-P} \right] = b_0 + b_1 X + u$$

Modelde (P) bağımlı değişkenin gerçekleşme/kabul olasılığı, (X) açıklayıcı değişkenleri, (b) açıklayıcı değişkenlerin katsayı vektörünü, (u) hata terimini ifade etmektedir. Çalışmada sıralı logit modellerin hesaplanmasında Gretl ekonometrik paket programı kullanılmıştır (Cottrell ve Lucchetti, 2012).

Çiftçilerin tarımsal üretime yönelik tutum ve davranışlarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla 4 model tahmin edilmiştir. Sıralı logit modellerde, çiftçilerin çiftçilik mesleği ve tarımsal üretim hedeflerine yönelik beşli tutum ölçeği sorularına verdikleri yanıtlar bağımlı değişkenler olarak kabul edilmiştir. Ele alınan bağımlı değişkenleri en iyi açıklayan bağımsız değişken setine ulaşmak için, çeşitli model spesifikasyonları denenmiş, istatistik açıdan en iyi olan modeller seçilmiştir. Literatürde, insan davranışını etkileyen içsel, dışsal, ekonomik ve sosyal faktörlerin çiftçi davranışını da etkilediği; ve tarım sektörüne özgü olarak bazı faktörlerin etkisinin daha çok öne çıktığı belirtilmektedir (Hallam vd., 2012). Bu çalışmada, çiftçilerin tarımsal faaliyete yönelik tutumlarının, onların sosyo-demografik özellikleri ve tarım işletmesine

ait teknik ve ekonomik özellikler olmak üzere, iki farklı açıklayıcı değişken setinden etkilendiği varsayılmıştır. Her iki gruptaki veriler modellerde sürekli seriler veya kukla değişkenler olarak kullanılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Logit Modellerde Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Bağımlı Değişkenler	Açıklama	Sembol
Model1: Çiftçilikten memnuniyet	"Çiftçilikten memnunum." ifadesine katılma derecesi*	
Model2: Çocuklarının çiftçi olmasını isteme	"Çocuklarımla da bu işi yapmasını isterim." ifadesine katılma derecesi*	
Model3: Varlıklarını koruma	"Mevcut arazimi ve diğer varlıklarımı elimde tutmak ve gelecek kuşaklara aktarmak istiyorum." hedefinin önem derecesi**	
Model4: Yenilik-İlave kaynak-Max. kâr	"Yenilikleri deneyerek ve ilave kaynak kullanarak en yüksek kârı elde etmek istiyorum." hedefinin önem derecesi***	
Bağımsız Değişkenler	Açıklama	Sembol
Çiftçinin Demografik Özellikleri		
Yaş	Yıl	Yas
Eğitim düzeyi	Eğitim görülen yıl sayısı Eğitim görülen yıl sayısının karesi	Eğitim Eğitim2
Hanehalkı büyüklüğü	Hanedeki birey sayısı	HaneBS
Çiftçilik tecrübesi	Çiftçilik yapılan yıl sayısı	Tecrube
Tarımsal gelirin ağırlığı	Toplam gelir içerisinde tarımsal gelirin payı (%)	TGel%
Ziraat odası üyeliği	Üye = 1; Diğer = 0	ZirOda
Kooperatif / Birlik üyeliği	Üye = 1; Diğer = 0	KoopBirl
Sivil toplum kuruluşu üyeliği	Üye = 1; Diğer = 0	STK
Sosyal güvence	Var = 1; Yok = 0	SosGuv
Tarım İşletmesinin Özellikleri		
İşletme arazisi	Dekar	IslArazi
Parsel sayısı	Adet	ParselS
Mülk arazi oranı	Toplam işletme arazisi içinde mülk arazinin % payı	Mulk%
Sulanan arazi oranı	Toplam işletme arazisi içinde sulanan arazinin % payı	Sulu%
Tütün	2008 yılında tütün üretimi var = 1; yok = 0	Tutun
Hayvan varlığı	BBHB cinsinden Hayvan Varlığı	BBHB
Büyükbaş hayvan varlığı	BBHB cinsinden Büyükbaş Hayvan Varlığı	BBHB_B
Küçükbaş hayvan varlığı	BBHB cinsinden Küçükbaş Hayvan Varlığı	BBHB_K
Bitkisel ürün	2008 yılında yetiştirilen bitkisel ürün sayısı	BitUrSayı
Traktör varlığı	Traktör var = 1; traktör yok = 0	D_Traktor

* Ölçek için bkz. Tablo 14; ** Ölçek için bkz. Tablo 15.

3. Bulgular

3.1. Çiftçilerin Demografik Özellikleri

Görüşülen 158 çiftçinin tümü erkek, yaş ortalaması ise 49'dur. Çiftçilerin ortalama eğitim süresi 4.82 yıl, yani ilköğretim düzeyindedir. Tarımsal üretim deneyimleri ortalama 28 yıldır. Çiftçilerin toplam gelirleri içerisinde tarımsal gelirin payı ortalama olarak %79'dur. Yani tarımsal üretim görüşülen çiftçilerin başlıca gelir kaynağını oluşturmaktadır. Ortalama hanehalkı 4 kişiden oluşmaktadır. Çiftçilerin %63'ünün 36-55 yaş grubu arasında bulunduğu; %82'sinin beş yıllık ilköğretim mezunu olduğu; yaklaşık %91'inin 10 yıldan fazla tarımsal üretim tecrübesi bulunduğu saptanmıştır.

Geçimini tamamen tarımsal üretimden sağlayan çiftçilerin oranı % 62.66'dır (Tablo 2).

Tablo 2: Çiftçilerin Demografik Özellikleri

	Gözlem sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Yaş	158	49.07	11.19	21	83
Eğitim süresi (yıl)	158	4.82	2.19	0	15
Çiftçilik deneyimi (yıl)	154	28.16	12.89	2	65
Tarımsal gelirin toplam gelir içindeki payı (%)	158	78.80	30.40	10	100
Hanedeki birey sayısı	158	3.72	1.28	2	8
Özellik	Gözlem Sayısı	Kategoriler	Çiftçi Sayısı	%	Birikimli Yüzde
Yaş	158	21 – 35	15	9.49	9.49
		36 – 45	49	31.01	40.51
		46 -55	51	32.28	72.78
		56 – 65	29	18.35	91.14
		66 – 83	14	8.86	100.0
Eğitim	158	Örgün eğitim almamış	17	10.76	10.76
		5 yıl	129	81.65	92.41
		6-15 yıl	12	7.59	100.00
Tarımsal üretim deneyimi	154	1-10 yıl	14	9.09	9.09
		11-25 yıl	57	37.01	46.10
		26-39 yıl	50	33.77	79.87
		40 yıl ve üzeri	33	20.13	100.00
Tarımsal gelirin toplam gelir içindeki payı	158	%10-20	13	8.23	8.23
		%21-40	11	6.96	15.19
		%41-60	26	16.46	31.65
		%61-80	8	5.06	36.71
		%81-100	100	63.29	100.00
Hanedeki birey sayısı	158	2	34	21.52	21.52
		3	33	20.89	42.41
		4	50	31.65	74.05
		5	30	18.99	93.04
		6 ve üzeri	11	6.96	100.00

Çiftçilerin %64'ü sosyal güvenceye sahiptir (Tablo 3). Yaklaşık %95'i oturdukları evin sahibi olup, %10'unun ikinci bir evi vardır. Bununla beraber, çiftçilerin evleri genellikle çok küçük ve bakımsız köy evleridir. Çiftçilerin yaklaşık %20'si bir otomobile sahiptir. Manisa'ya mesafesi 26 ila 42 km arasında değişen köylerdeki diğer çiftçi aileleri şehire ulaşım için bir saat arayla köyden geçen minibüsleri kullanmaktadır. Traktöre sahip çiftçilerin oranı %44'tür. Çiftçilerin büyük çoğunluğu cep telefonu kullanırken, evinde bilgisayar bulunanların oranı %5 civarındadır. Sosyal güvencesi olan 100

çiftçinin 56'sı Bağkur, 38'i SSK, üçü Emekli Sandığı, diğerleri Yeşil Kart veya çocukları üzerinden sağlık güvencesine sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3: Çiftçilerin Refah Düzeylerine İlişkin Bazı Göstergeler

	Gözlem sayısı	Var	%	Yok	%
Sosyal güvenlik	156	100	64.10	56	35.90
Ev (öz mülk)	156	148	94.87	8	5.13
İkinci ev (öz mülk)	155	16	10.32	139	89.68
Otomobil	156	31	19.87	125	80.13
Traktör	158	70*	44.30	88	55.70
Kablolu telefon	155	60	38.71	95	61.29
Cep telefonu	156	129	82.69	27	17.31
Bilgisayar	156	8	5.13	148	94.87

* Sahip olunan tüm traktörler ortalama olarak 50.43 beygir gücündedir.

3.2. Tarım İşletmelerinin Özellikleri

Nüfus, Aile İşgücü Varlığı ve Kullanım Durumu

İncelenen işletmelerde nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı Tablo 4'de verilmiştir. Buna göre, ele alınan işletmelerde nüfusun yaklaşık %60'ı 15-49 yaş grubunda yer almaktadır. Bunu %21 ile 50 ve üzeri yaştakiler izlemektedir. 7-14 ve 0-6 yaş grubundaki bireyler ise toplam nüfusun sırasıyla %15 ve %4'ünü oluşturmaktadır. Tüm bireylerin yaklaşık %55'i erkektir.

Tablo 4: İşletmelerde Nüfusun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı (kişi/işletme)

Yaş Grupları	E	%	K	%	T	%
0-6	0.11	2.90	0.05	1.37	0.16	4.27
7-14	0.33	8.87	0.23	6.14	0.56	15.02
15-49	1.13	30.55	1.09	29.35	2.22	59.90
50 ve üzeri	0.47	12.63	0.30	8.19	0.77	20.82
Toplam	2.04	54.95	1.67	45.05	3.71	100.00

İşletme başına aile işgücü potansiyeli 2.73 EİB olarak hesaplanmıştır (Tablo 5). Bu potansiyelin yaklaşık %60'ı erkek nüfus, %71'i 15-49 yaş grubu, %18'i 50 ve üzeri yaştaki bireyler kaynaklıdır. EİB başına 300 gün çalışma potansiyeli gözönüne alındığında bu rakam işletme başına yılda 819 EİG çalışma potansiyeli anlamına gelmektedir. Bu potansiyelin sadece %41.4'ü işletmede kullanılmaktadır (Tablo 6). Bunu %10.6 ile tarım dışındaki sektörlerde çalışma izlemekte, %3.06'lük bir bölümü ise diğer tarım işletmelerinde ücretli işgücü olarak istihdam edilmektedir. Aile işgücü potansiyelinin yaklaşık %45'i ise atıl durumdadır. Genç yaştaki aile bireylerinin önemli bir kısmının öğrenci, ayrıca, 50 yaş üzerindeki bir grup bireyin 65 yaşın üzerinde oldukları gözönüne alındığında, kullanılmayan aile işgücü oranının görünenden bir miktar daha düşük olduğu tahmin edilebilir. Ancak, bu oran yine de yüksektir. Dağ ve orman köylerindeki tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik analizinin yapıldığı diğer bir çalışmada da, elverişsiz doğal koşullar,

işletme arazilerinin yetersizliği ve tarım dışı çalışma olanaklarının sınırlılığı nedeniyle aile işgücü potansiyelinin yarısının atıl kaldığı saptanmıştır (Akpınar ve Yalçın, 2001). Diğer sektörlerde çalışanların çoğunluğu Manisa ve yakın çevredeki sanayi tesislerinde işçi olarak çalışmaktadırlar. Diğerleri ise yılın birkaç ayında orman işçiliği yapmakta, küçük ölçekli ticaret, nakliye ve diğer işlerle uğraşmaktadır.

Tablo 5: Aile İşgücü Potansiyelinin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı (EİB/işletme)

Yas Grupları	E	%	K	%	T	%
7-14	0.16	6.03	0.11	4.17	0.28	10.20
15-49	1.13	41.48	0.82	29.90	1.95	71.38
50 ve üzeri	0.35	12.86	0.15	5.56	0.50	18.42
Toplam	1.65	60.37	1.08	39.63	2.73	100.00

Tablo 6: İşletmelerde Aile İşgücü Potansiyelinin Kullanım Durumu

	Ortalama	%
İşletmede Kullanılan Aile İşgücü (EİG)	338.97	41.39
Diğer Tarım İşletmelerinde Ücretli İşgücü Olarak Çalışma (EİG)	25.08	3.06
Tarım Dışı Sektörlerde Çalışma (EİG)	86.60	10.57
Aile İşgücü Potansiyeli (EİG)	819.00	100.00

Aile işgücününün bir kısmı atıl kalırken, işletmelerin yarıya yakınında (75 işletme) ücretli işgücü çalıştığı saptanmıştır. Bununla beraber, ücretli işgücü işletmelerde kullanılan toplam işgücünün sadece % 7.79'u düzeyindedir. (Tablo 7).

Tablo 7: İşletmelerde İşgücünün Kullanım Durumu (EİG)

	E	%	K	%	Toplam	%
Aile İşgücü Kullanımı	199.11	91.73	139.86	92.89	338.97	92.21
Ücretli İşgücü Kullanımı	17.94	8.27	10.71	7.11	28.65	7.79
Toplam	217.05	100.00	150.57	100.00	367.62	100.00

Arazi Varlığı ve Kullanımı

İncelenen işletmelerde ortalama arazi genişliğinin 21.85 dekar olduğu saptanmıştır. Dördü büyükbaş hayvancılık, biri küçükbaş hayvancılıkla uğraşan toplam beş işletmenin işletme arazisi bulunmamaktadır. İşletme arazisi ortalama 2.7 parselden oluşmaktadır. Ortalama parsel genişliği ise yaklaşık 9 dekadır (Tablo 8). İşletme arazisinin mülkiyet şekli de çiftçinin kararlarında etkili bir değişken olarak kabul edilmektedir. Ortalama işletme arazisinin %69'unun mülk, %27'sinin kira ve %4'ünün ortakçılık ile işletildiği saptanmıştır. İşletme arazisinin sulanma durumu üretim desenini doğrudan etkilediğinden tarımsal işletmecilik çalışmaları açısından önemli bir veridir. İncelenen işletmelerde işletme arazisinin ortalama %53.47'sinin sulanmakta olduğu; kalan kısmın ise kuru koşullarda işlendiği belirlenmiştir. Araştırmanın anket aşamasında

çiftçilerin en çok yakındıkları konulardan biri sulama suyunun yetersizliği olmuş, özellikle kuraklık yıllarında ciddi sıkıntılar yaşandığı dile getirilmiştir.

Tablo 8: İşletmelerde Ortalama Arazi Genişliği ve Parsel Bilgileri

	Gözlem sayısı	Ortalama*	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Ortalama İşletme Arazisi (daa)	158	21.85	16.73	0.00	88.70
Ortalama Parsel Sayısı	158	2.70	1.68	0.00	8.00
Ortalama Parsel Genişliği (daa)	153	8.99	6.71	1.00	47.00

* Ortalama değerlerin hesabında işletme arazisi bulunmayan beş işletme dikkate alınmamıştır.

Bitkisel Üretim

Bitkisel üretimin gerçekleştirildiği 152 işletmenin %66.45'inde birden fazla ürün yetiştirilmektedir. En yaygın görülen uygulama 1 ila 3 ürün yetiştirme şeklindedir. İşletme başına ortalama 2 ürün yetiştirilmektedir (Tablo 9).

Tablo 9: İşletmelerin Yetiştirilen Bitkisel Ürün Sayısına Göre Dağılımı

Ürün Sayısı	İşletme Sayısı	%	Birikimli %	İşletme başına düşen ortalama ürün sayısı: 2.14
4-6 ürün	12	7.89	7.89	
3 ürün	40	26.32	34.21	
2 ürün	49	32.24	66.45	
1 ürün	51	33.55	100.00	
Toplam	152	100.00		

İşletmelerde yaygın olarak yetiştirilen bitkisel ürünlerin, buğday, tütün, mısır, domates, zeytin, arpa, üzüm ve biber olduğu görülmektedir (Tablo 10).

Tablo 10: İşletmelerde Arazinin Bitkisel Ürünlere Tahsisi

Ürünler	İşletme Sayısı	Ürüne yer veren işletme başına ortalama üretim alanı (daa)	Toplam alan* (daa)	%	Birikimli Yüzde
Buğday	84	9.14	767.60	26.02	26.02
Tütün	53	10.03	531.50	18.02	44.04
Mısır	27	14.31	386.50	13.10	57.15
Domates	24	12.18	292.30	9.91	67.06
Zeytin	35	8.32	291.10	9.87	76.92
Arpa	34	6.26	213.00	7.22	84.15
Üzüm	21	8.68	182.30	6.18	90.32
Biber	15	5.00	75.00	2.54	92.87
Fiğ	6	8.17	49.00	1.66	94.53
Karpuz	5	5.70	28.50	0.97	95.49
Pamuk	5	5.20	26.00	0.88	96.38
Cilek	5	1.70	8.50	0.29	96.66
Diğer			98.40	3.34	100.00
Toplam*			2949.70	100.00	

* İlgili soruyu 144 çiftçi yanıtlamıştır.

İşletme başına 1.66 ton olarak hesaplanan buğday üretiminin 1.48 tonunun çiftçi ailesinin beslenmesi için ve hayvan yemi olarak işletmede

tüketildiği, bir miktarının da tohumluğa ayrıldığı belirlenmiştir. Satış miktarı oldukça sınırlıdır.

Tütün yetiştiren 53 çiftçinin, işletmelerinde ortalama 23 yıldır bu üretim dalına yer verdikleri; işletme başına ortalama 10 dekar olan tütün alanından, 812.36 kg ürün alındığı hesaplanmıştır. 34 çiftçi uygun fiyat beklentisi ile tütünün bir kısmını veya tamamını stoklama yoluna gittiklerini belirtmişlerdir. Depolama süresi ortalama olarak 164 gündür. Çiftçilerin çoğunluğu, ürünü sözleşmeli sistem ile üretilip, yerel tüccarlara satış yaptıklarını belirtmişlerdir. Sözleşmeli üretimin tercih sebebi piyasa yapısının gereği olarak belirtilmiştir. Çiftçilerin ürünü yüksek fiyattan satma garantisine sahip oldukları Devlet destekli tütün piyasasında meydana gelen yapısal değişimden rahatsız oldukları gözlenmiştir.

İşletmelerin 35'inde, ortalama 8.32 dekar arazide zeytin üretim dalına yer verildiği, işletme başına ortalama 1343 kg olan üretimin önemli bir kısmının aile zeytin ve zeytinyağı tüketimine ayrıldığı belirlenmiştir. Sadece 7 işletmede ürün satışı yapılmakta olup, satış kanalı yerel tüccar veya komşudur.

Toplam 34 işletmede, ortalama 6.26 dekar alan arpa üretimine tahsis edilmiştir. İşletme başına üretim miktarı 1614 kg'dır. Arpa ve fiğ üretimi hayvancılık yapan işletmelerde, ve yem olarak kullanılmak amacıyla gerçekleştirilmektedir.

Bölge için görece olarak yeni bir ürün niteliği taşıyan (ortalama 3.19 yıl) mısırın üretimi genellikle pazara yöneliktir. Yörede uzun yıllar süren tütün üretimi gerek tütün piyasasının yapısındaki değişim, gerekse tütün üretiminin zahmetli ve yoğun işgücü ihtiyacını karşılamada yaşanan sıkıntılar nedeniyle giderek azalırken; mısır üretim dalı işletmelerde tütün yerine ikame edilen başlıca ürünler arasında yer almaktadır. 27 işletmede ortalama 14.9 dekar alanda, ortalama 11.5 ton mısır üretilmektedir. Ürün genellikle peşin ödeme karşılığı tüccara satılırken, sınırlı bir kısmı da hayvan yemi olarak kullanılmaktadır.

Toplam 24 işletmede, ortalama 12 dekar arazi tahsis edilmiş olan domatesin üretimi tamamen pazara yönelik olarak gerçekleştirilmekte; ürün, vadeli olarak, tek aracıya satılmaktadır. Bu durumun, rekabetçi fiyatların ve avantajlı ödeme koşullarının oluşmasını önleyerek, işletmelerde ortalama 10 yıldır yapılan domates üretiminin daha fazla gelişmesini engellediği anlaşılmaktadır.

Çiftçilerin ortalama 11 yıllık deneyime sahip oldukları üzüm üretim dalına, 21 işletmede, ortalama 8.68 dekar alan ayrılmıştır. Hem sofralık, hem de sultaniye çeşidi kurutmalık üzüm üretimi gerçekleştirilmektedir. Sofralık üzüm satışı hasat döneminde yapılırken, kuru üzüm iyi fiyat beklentisi ile depolanmaktadır. Her iki ürünün tamamı nakit ödeme karşılığı, bireysel

tüccarlara satılmaktadır. Yörenin iklim koşulları yüksek kaliteli yayla bağcılığına elverişlidir. Tarım İl Müdürlüğü yetkilileri yörede üretilen üzümün ihracat potansiyelinin yüksek olduğunu, ancak ihracat bağlantısı için üretim miktarının artması gerektiğini belirtirken, çiftçiler de bağ alanlarını genişletmeye isteklidir.

Yörede görece yeni olan (ortalama 3.83 yıl) biberin üretimi zamanla artabilecektir. İşletmelerin yarısında sözleşmeli olarak yapılan üretim, tamamen pazara yöneliktir. Satış, yine, pazardaki tek tüccar kanalıyla gerçekleşmektedir. Az sayıdaki işletmede yer verilen karpuz ve çileğin üretimi de tamamen ticari amaçlı olup, satış nakit ödeme karşılığında tüccarlara yapılmaktadır. Tarım İl Müdürlüğüne yörede teşvik edilen çilek üretiminin, sulama olanaklarıyla desteklendiği taktirde artacağı tahmin edilmektedir.

Hayvan Varlığı ve Hayvansal Ürün Üretimi

İşletmelerin %60'ında küçükbaş ve/veya büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Büyükbaş hayvancılık daha yaygın olup, büyükbaş hayvanı olan işletmelerin oranı %49, küçükbaş hayvanı olan işletmeler ise %20 civarındadır (Tablo 11).

Tablo 11: İşletmelerde Hayvancılığa Yer Verilme Durumu

	İşletme Sayısı	%
Sadece büyükbaş hayvanı olan işletme sayısı	64	40.51
Sadece küçükbaş hayvanı olan işletme sayısı	17	10.76
Hem büyükbaş hemde küçükbaş hayvanı olan işletme sayısı	14	8.86
Hayvanı olmayan işletme sayısı	63	39.87
Toplam	158	100.00

İşletmelerin yarıya yakınında en az bir inek bulunmakta olup, işletme başına düşen ortalama inek sayısı 2 civarındadır (Tablo 12). Buna göre, işletmelerde süt ineğine gerek öztüketim amaçlı, gerekse ilave bir gelir kaynağı olarak yer verildiği söylenebilir. Bir işletmedeki inek sayısı maksimum 8 olup, bu nitelikte sadece 2 işletme bulunmaktadır. Besi sığınağına sahip işletme sayısı 4'tür. Bu işletmelerdeki besi sığınağı sayısı da 2-3 baş civarındadır. En az bir koyuna sahip olan 27 işletmede, ortalama 45 koyun bulunmaktadır. Tüm işletmeler dikkate alındığında, işletme başına inek ve koyun sayıları sırasıyla 1 ve 8'e inmektedir. BBHB olarak bakıldığında, hayvan varlığı içerisinde en önemli yeri sırasıyla %48.65 ve %34.40'lık paylarla inek ve koyunun aldığı görülmektedir.

Tablo 12: İncelenen İşletmelerde Hayvan Varlığı

	İlgili hayvana sahip işletme sayısı	İlgili hayvana sahip işletmelerin oranı	İlgili hayvana sahip işletmelerde ortalama hayvan sayısı	Tüm işletmelerde ortalama hayvan sayısı		Tüm işletmelerde ortalama hayvan varlığı	
				Baş	%	BBHB	%
İnek	75	47,47	2,28	1,08	10,78	1,08	48,65
Besi	4	2,53	2,50	0,06	0,63	0,06	2,85

Düve	6	3.80	1.50	0.06	0.57	0.04	1.79
Dana	25	15.82	2.56	0.41	4.03	0.20	9.10
Buzağı	9	5.70	2.00	0.11	1.13	0.02	0.82
Boğa	1	0.63	1.00	0.01	0.06	0.01	0.40
Koyun	27	17.09	44.78	7.65	76.18	0.77	34.40
Koc	6	3.80	4.17	0.16	1.58	0.02	0.85
Kuzu	9	5.70	8.89	0.51	5.04	0.03	1.14
Toplam				10.04	100.00	2.22	100.00

Hayvansal ürün üretiminde süt öne çıkmaktadır. İşletmelerdeki süt sığırlarının %52.50'si kültür ırkı, %40.63'ü yerli ve %6.88'i melez ırk hayvanlardan oluşmaktadır. İnek ve koyunlarda hayvan başına günlük süt verimleri ve laktasyon süreleri Tablo 13'te verilmiştir. Süt üretiminin gerçekleştiği 89 işletmede yılda ortalama 4185 litre süt elde edilmekte, 60 işletmede yılda ortalama 4409 litre çiğ süt satılmaktadır. Üreticilerin 21'i sütü peynire işlediklerini belirtmişlerdir. Yılda ortalama 84.5kg peynir ürettikleri hesaplanan bu işletmelerde, üretimin öz tüketime yönelik olduğu, sadece 4 işletmede, sipariş veren komşu veya tüketicilere yılda ortalama 615kg peynirin nakit karşılığı satıldığı saptanmıştır. Sütte öncelikli satış yerinin tüccar olduğu (53 üretici), komşu ve kooperatiflere de satış yapıldığı, satışın çoğunlukla taksitli gerçekleştiği belirlenmiştir. Üretici eline geçen fiyatın satılan süt miktarına göre ağırlıklı ortalaması, inek sütünde 49.90, koyun sütünde ise 99.45 kuruş olarak hesaplanmıştır (2008). Besi sığırları tüccar veya işleyici firmalara satılmaktadır.

Tablo 13: Süt Hayvanına Sahip İşletmelerde Ortalama Süt Verimi

	Laktasyon periyodundaki hayvan sayısı	İlgili ırka sahip işletmelerde işletme başına hayvan sayısı (baş)	Günlük Ortalama Süt Verimi (litre/baş)	Ortalama laktasyon süresi (ay)
Yerli sığır	65	2.17	7.30	6.83
Kültür ırkı sığır	84	2.10	14.14	7.87
Melez sığır	11	1.57	7.33	6.67
Koyun	860	37.39	2.34	3.38

3.3. Çiftçilerin Tarımsal Üretime Yönelik Tutum ve Davranışları Çiftçilerin Tarımsal Faaliyete Yönelik Genel Yaklaşımları

Çiftçilere “Çiftçilikten memnunum.” ve “Çocuklarımda da bu işi yapmasını isterim.” ifadelerine ne ölçüde katıldıkları sorulmuş, bu sorulara alınan yanıtlar Tablo 14'de özetlenmiştir. Buna göre, çiftçiler meslek olarak çiftçilik yapıyor olmaktan pek memnun değildir. Birin “hiç memnun değilim”, 5'in ise “çok memnunum” anlamına geldiği beşli tutum ölçeği üzerinden çiftçilerin bu soruya verdikleri yanıtların ortalaması 2.15, yani “az memnunum” olmuştur. Hatta, çiftçilerin yarıya yakını (%46.15) “hiç memnun değilim” demiştir. Diğer yandan, çiftçilikten orta ve üzeri düzeyde memnun olduklarını

ifade edenlerin toplamı da %42'yi bulmaktadır. Sonraki neslin çiftçilik yapması konusunda ise çiftçilerin tutumları daha olumsuzdur. Çiftçilerin %84'ü çocuklarının meslek olarak çiftçiliğe devam etmesini hiç arzulamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu soruya alınan yanıtların ortalaması 1.42 puan ile “hiç istemiyorum” olmuştur. Çiftçilerin tarımsal üretime olumsuz yaklaşımları daha önce farklı yörelerde gerçekleştirilen çalışmalarda da ortaya çıkmıştır (Çukur ve Işın, 2008).

Tablo 14: Çiftçilerin Çiftçilik Mesleğine Yönelik Tutumları (%)

	<i>Gözlem Sayısı</i>	Hiç (1)	Az (2)	Kısmen (3)	Oldukça (4)	Çok (5)	Toplam	Ort. puan
Çiftçilikten memnunuz.*	156	46.15	12.18	28.85	5.77	7.05	100.00	2.15
Çocuklarının da bu işi yapmasını isterim.*	156	83.97	3.21	5.13	1.92	5.77	100.00	1.42
		Hiç	Az	Kısmen	Önemli ölçüde	Tamamen		
Çiftçiliğin temel ihtiyaçlarınızı karşılama derecesi nedir?	151	11.92	31.13	42.38	8.61	5.96	100.00	2.66
		Asla	Zor	Olabilir	Kolayca	Hemen		
Çiftçilikten vazgeçebilir misiniz?	138	10.79	19.42	18.71	17.99	33.09	100.00	3.43

*İlgili sorularda çiftçilere belirtilen ifadeye ne ölçüde katıldıkları sorulmuştur.

Tarım sektörünün önemi ve yerine getirdiği çok sayıdaki fonksiyon gözönüne alındığında bu bulgular üzerinde önemle durulması gerektiği açıktır. Çiftçiler tarımsal faaliyetin giyim, beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını kısmen karşıladığını (5 üzerinden 2.66 puan) ifade etmişlerdir. “Çiftçilikten vazgeçebilir misiniz?” sorusuna alınan yanıtların ortalaması 3.43 puan, yani “olabilir” olmuştur. Diğer yandan, %30'luk bir grup, çiftçiliği zor bırakacaklarını veya asla bırakmayacaklarını ifade etmişlerdir. Çiftçilerin büyük çoğunluğunun memnun olmadıkları ve vazgeçebilirim dedikleri halde hala tarımla uğraşiyor olmalarının önemli ölçüde alternatif olanakların yokluğundan kaynaklandığı ifade edilebilir.

Çiftçilerin Tarımsal Üretim Hedefleri

Tarımsal faaliyetlerindeki hedeflerini belirlemek üzere çiftçilere Tablo 15'de görülen hedeflerin herbirini ne düzeyde benimsedikleri sorulmuştur. Çiftçilerin öncelikle üretim masraflarını minimize etmek istedikleri ve bu hedefi çok önemli buldukları (4.76 puan) görülmektedir. Bu durum çiftçilerin yoğun bir maliyet baskısı hissettikleri şeklinde değerlendirilebilir. Bunu riski minimize etme ve araziye ve varlıkları elinde tutarak çocuklarına bırakma hedefleri izlemektedir (sırasıyla 4.68 ve 4.67 puan). Diğer yandan, çiftçiler yeniliklerin ve makinalı tarımın avantajlarını da içselleştirmiş görünmektedirler. Ayrıca, çiftçilik mesleği hakkında olumsuz

görüşler sergilemiş olsalar da, kırsal yaşamı benimsedikleri ve şehirde yaşamayı pek tercih etmeyecekleri anlaşılmaktadır.

Tablo 15: Çiftçinin Temel Hedefleri

Aşağıdaki hedeflerin herbiri sizin için ne kadar önemli?*	Gözlem sayısı	Ortalama Puan
Üretim için en düşük düzeyde masraf yapmak istiyorum.	147	4.76
Üretim ve pazarlama konusunda en az risk almak istiyorum.	148	4.68
Mevcut arazimi ve diğer varlıklarımı elimde tutmak ve gelecek kuşaklara aktarmak istiyorum.	148	4.67
Yenilikleri deneyerek ve ilave kaynak kullanarak en yüksek kâr elde etmek istiyorum.	149	4.18
Daha fazla makinalı tarım yapmak istiyorum.	148	4.14
Tarımsal faaliyetimi aile işgücü ile yapmak istiyorum.	148	4.09
Borçlarımı ödemek istiyorum.	145	4.03
Yeni alet makina satın almak mevcutları yenilemek istiyorum.	149	3.99
Daha fazla arazide üretim yapmayı istiyorum.	148	3.64
Sahip olduğum kaynaklarla makul düzeyde bir kâr elde etmek istiyorum.	149	3.58
Aile iş gücünün tarım dışı işlerde çalışmasını istiyorum.	149	3.30
Şehirde yaşamayı tercih ederim.	149	2.40

* 1: Hiç önemli değil 2: Az önemli 3: Orta derecede önemli 4: Oldukça önemli 5: Çok önemli

3.4. Tarımsal Üretim Yönelik Tutum ve Davranışları Etkileyen Faktörler

Çiftçilerin tarımsal üretime bakış açılarını ve tarımsal üretim hedeflerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla, çiftçiliğe karşı tutum ve belirli tarımsal üretim hedeflerinin benimsenme derecesinin bağımlı, bunları etkilediği varsayılan çiftçi ve işletme özelliklerinin ise bağımsız değişkenler olarak kabul edildiği sıralı Logit modellerden yararlanılmıştır. Çiftçiliğe yönelik tutumun gerisinde yatan faktörlerin analiz edildiği 1 ve 2 nolu modellere ilişkin tahmin sonuçları Tablo 16’da verilmiştir. Model1’e göre çiftçilikten memnuniyetin düzeyi eğitim görülen yıl sayısı ile ters yönlü ilişki içindedir. Ziraat Odasına üyeliğin çiftçilik mesleğinin benimsenmesi yönünde olumlu bir gösterge olduğu anlaşılmaktadır. İşletme arazisi ne kadar geniş ise çiftçilikten o kadar memnun kalındığı anlaşılmaktadır. Burada “işletme arazisi” değişkeni sadece özmülk araziye değil, var ise işletmede kira ve ortaklıkla işletilen arazileri de kapsamakta, hatta bazı durumlarda sadece bu arazilerden oluşmaktadır. Daha geniş arazi üzerinde tarımla uğraşan çiftçilerin çiftçilik mesleğini daha fazla benimsemiş olmaları beklenti ile uyumludur. Model2’ye göre, çiftçilerin kendi çocuklarının çiftçilik mesleğine devam etmelerini isteme düzeyleri üzerinde, hanede yaşayan birey sayısı ve toplam işletme arazisi içerisinde kuru arazinin payı doğru, işletmede tütün üretimine yer verme ise ters yönlü etki yapmaktadır.

Tablo 16: Çiftçiliğe Yönelik Tutumu Açıklayan Sıralı Logit Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken	Çiftçilikten Memnuniyet (Model1)			Çocuklarının Çiftçi Olmasını İsteme (Model2)		
	Katsayı	Standart Hata	Odds oranı	Katsayı	Standart Hata	Odds oranı
Gözlem sayısı	119			119		
Yaş	0.0375	0.0308	1.0383	0.0511	0.0474	1.0525
Eğitim	-0.3673	0.2125	0.6926	* 0.0155	0.4666	1.0156
Eğitim2	0.0100	0.0183	1.0101	-0.0448	0.0780	0.9562
HaneBS	0.1689	0.1737	1.1840	0.4558	0.2752	1.5775
Tecrube	0.0324	0.0224	1.0329	0.0425	0.0344	1.0435
Tgel%	-0.0059	0.0077	0.9941	0.0035	0.0129	1.0035
ZirOda	0.8465	0.4766	2.3315	* -0.7084	0.6572	0.4924
KoopBirl	-0.4473	0.4784	0.6394	0.9544	0.7377	2.5972
STK	0.6100	0.7241	1.8404	0.5575	0.9189	1.7463
SosGuv	-0.2613	0.4578	0.7700	-0.2316	0.6774	0.7932
IslArazi	0.0280	0.0139	1.0284	** -0.0154	0.0234	0.9847
ParselS	-0.1451	0.2001	0.8649	-0.2100	0.3075	0.8106
Mulk%	-0.0029	0.0063	0.9971	-0.0139	0.0098	0.9862
Kuru%	-	-	-	0.0138	0.0079	1.0139
Tutun	-0.1528	0.4806	0.8583	-1.7941	0.8622	0.1663
BBHB B	0.0307	0.1029	1.0312	0.0961	0.1382	1.1008
BBHB K	0.0028	0.0717	1.0028	-0.0472	0.1107	0.9539
BitUrSayı	0.1756	0.2886	1.1919	0.3224	0.4474	1.3804
D traktor	0.1968	0.3813	1.2174	0.0654	0.5748	1.0675
Log-likelihood	-141.2379			-72.72929		
Doğru tahmin edilen gözlem sayısı	63 (52.9%)			98 (82.4%)		
LR test chi2	58.1482 [0.0000]			44.8957 [0.0007]		

* 0.10 önem düzeyinde anlamlı; ** 0.05 önem düzeyinde anlamlı; *** 0.01 önem düzeyinde anlamlı

^aBağımsız değişkenler hakkında detaylı bilgi Tablo 1’de verilmiştir.

Çiftçilerin öncelikli hedefi masraf minimizasyonu olduğundan, bu eğilimin altında yatan unsurlar belirlenmeye çalışılmış, ancak, masraf minimizasyonuna verilen önem düzeyi 5, “çok önemli” yanıtında yoğunlaştığı için bu hedef ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı ilişki bulmak mümkün olmamıştır. Diğer yandan tarımsal hedefler içerisinde çiftçiler tarafından yine çok veya oldukça önemsendiği belirlenen iki temel ve farklı yaklaşımın bu hedefleri benimseyen çiftçilerin ve sahip oldukları işletmelerin hangi özelliklerinden etkilendiğini irdelemenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu hedeflerden biri “Mevcut arazimi ve diğer varlıklarımı elimde tutmak ve gelecek kuşaklara aktarmak istiyorum” şeklindeki hedeftir. Tablo 17’deki Model3 incelendiğinde, işletme arazisinin daha geniş olmasının çiftçilerde varlıkları koruma eğilimini arttırdığı görülmektedir. İşletme arazisinin ortalama %69’unun mülk arazi olduğu dikkate alındığında, araziyi kaybetme yönündeki kaygının üreticilerin tarımsal hedeflerini yönlendirdiği ifade edilebilir. İşletmede yer verilen bitkisel üretim dalı sayısının daha fazla olması ise varlıkları koruma eğilimini azaltmaktadır.

Tablo 17: Tarımsal Üretim Hedeflerini Etkileyen Faktörler Üzerine Sıralı Logit Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken	Varlıklarını Koruma (Model3)			Yenilik-Kredi-Max.Kâr (Model4)		
	Katsayı	Standart Hata	Odds oranı	Katsayı	Standart Hata	Odds oranı
Gözlem sayısı	116			117		
Yaş	-0.0084	0.0419	0.9917	-0.0176	0.0345	0.9825
Eğitim	-0.3384	0.4850	0.7129	-0.2015	0.2905	0.8175
Eğitim2	0.0193	0.0343	1.0195	0.0502	0.0352	1.0515
HaneBS	-0.2226	0.2923	0.8004	-0.2291	0.2141	0.7953
Tecrube	0.0347	0.0330	1.0353	0.0186	0.0255	1.0188
Tgel%	0.0062	0.0107	1.0062	0.0214	0.0085	1.0216**
ZirOda	-0.8472	0.7383	0.4286	0.1906	0.4967	1.2100
KoopBirl	-0.6955	0.6740	0.4988	0.9871	0.6142	2.6835
STK	0.3464	0.9481	1.4140	0.3928	0.7986	1.4812
SosGuv	-0.2525	0.5872	0.7769	-0.2287	0.4906	0.7956
IslArazi	0.0476	0.0270	1.0488*	-0.0088	0.0167	0.9913
Mulk%	0.0000	0.0076	1.0000	-0.0033	0.0066	0.9967
Kuru%	-0.0066	0.0084	0.9934	0.0052	0.0060	1.0052
Tutun	-0.0194	0.7176	0.9808	0.5264	0.5916	1.6929
BBHB B	-0.0872	0.1449	0.9165	-	-	-
BBHB K	0.0813	0.1327	1.0846	-	-	-
BBHB	-	-	-	0.0058	0.0707	1.0059
BitUrSayı	-0.1917	0.3198	0.8255*	0.0379	0.2369	1.0386
D traktor	-0.9753	0.5373	0.3771	-0.2891	0.4372	0.7489
Log-likelihood	-71.9666			-115.3874		
Doğru tahmin edilen gözlem sayısı	91 (78.4%)			76 (65.0%)		
LR test chi2	35.5876 [0.0080]			31.2674 [0.0185]		

* 0.10 önem düzeyinde anlamlı; ** 0.05 önem düzeyinde anlamlı; *** 0.01 önem düzeyinde anlamlı

^aBağımsız değişkenler hakkında detaylı bilgi Tablo 1’de verilmiştir.

Diğer sektörlerde olduğu gibi tarımda da kurumsal ve teknolojik ilerleme üreticilerin yeniliklere açık olmaları ile mümkündür. “Yenilikleri deneyerek ve ilave kaynak kullanarak en yüksek kârı elde etmek istiyorum” şeklindeki hedefin hangi kaynaklardan etkilendiği incelenmiş (Model4), çiftçinin toplam geliri içerisinde tarımsal gelir payının yüksek olmasının yenilikçilik ve kredi kullanımı gibi risk almayı gerektiren fakat daha yüksek gelir vaat eden davranışları benimseme ihtimalini arttırdığı saptanmıştır (Tablo 17).

Tartışma ve Sonuç

Kırsal kesimin özellikle genç nüfus tarafından terk ediliyor olması Türkiye kırsalı için de geçerli bir olgudur. İşgücünün başlıca üretim faktörleri arasında yer aldığı dikkate alındığında, durumun tarımsal üretim açısından kaygı verici olduğu söylenebilir. Nitekim kırsal kalkınma politikalarının temel

hedeflerinden biri bu olgunun yıkıcı boyutlara ulaşmasını önlemektir. Dağ köylerindeki çiftçi davranışlarının analizi, gerek kırsal kesimin refahı ve tarımsal üretim, gerekse çevre üzerinde önemli yansımaları olan bu yörelerdeki problemleri ve fırsatları saptamak açısından önemlidir. Çiftçi davranışlarını etkileyen faktörlerin tespiti, bu davranışları arzulanan yönde değiştirmeye yönelik politikaların isabetli şekilde belirlenmesine katkı sağlayabilir. Bu çalışmada, Manisa ili Yuntdağı köyleri örneğinde, çiftçilerin çiftçilik mesleğine yaklaşımlarını ve tarımsal üretim hedeflerini etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır.

Çiftçilerin çiftçilik mesleğinden pek memnun olmadıkları, sonraki jenerasyonun çiftçilik yapması konusunda daha da negatif bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Çiftçilerin, çiftçilik mesleğinden vazgeçebileceklerini belirtmeleri, çiftçiliğe devam etmelerinin alternatif olanakların yokluğundan kaynaklandığını düşündürmektedir. Fırsat bulan gençlerin kentlere yöneldiğinin görülmesi de bu savı desteklemektedir. Tarım sektörünün önemi ve yerine getirdiği çok sayıdaki fonksiyon gözönüne alındığında bu bulgular üzerinde kararlılıkla durulmalıdır.

Çiftçilerin öncelikli tarımsal hedefinin üretim masraflarını minimize etmek olduğu saptanmıştır. Bu hedefi sırasıyla riski minimize etme ve araziye ve varlıkları elinde tutarak çocuklarına bırakma hedefleri izlemiştir. Diğer sektörler ile geri bağlantıları yüksek olan günümüz tarımında, tarım ve sanayi ürünleri arasındaki fiyat makasının giderek açılmasının da etkisiyle, minimum masrafın öncelikli hedefler arasında yer aldığı bilinmektedir. Bu makasın trendin ötesindeki konjonktürel hareketlerinin çiftçilere yaşattığı acı tecrübelerin yanı sıra; tarımsal üretimin iklimsel olaylardan etkilenmesi nedeniyle, deneyimli çiftçilerin riskler karşısında tedbirli olmaları da beklenen bir durumdur.

Sıralı Logit modellere göre, çiftçilikten memnuniyet düzeyinin eğitim görülen yıl sayısı ile ters yönlü ilişki içinde olduğu, yani, çiftçi ne kadar eğitilmiş ise çiftçilikten memnuniyet düzeyinin o kadar düştüğü görülmüştür. Bu durumu, daha çok eğitim almış olan bireylerin, mesleki tatmin ve gelir düzeyi açısından daha yüksek beklenti içinde olmaları şeklinde açıklamak mümkündür. Model bulgularından ayrıca işletme arazisi ne kadar geniş ise çiftçilikten o kadar memnun kaldığı anlaşılmıştır. Bu durumun geniş araziden elde edilen gelir ve refah düzeyinin daha fazla olması ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

Çiftçilerin kendi çocuklarının çiftçilik mesleğine devam etmelerini isteme düzeyleri üzerinde ise hanede yaşayan birey sayısı, işletmede bütün üretimine yer verilmesi ve toplam işletme arazisi içerisinde kuru arazinin yüzde payı etkili bulunmuştur. Çiftçilerin genellikle çocuklarının çiftçilik yapmasını istemedikleri dikkate alındığında, hanedeki birey sayısının daha fazla olmasının bu yöndeki olumsuz düşüncüyü bir miktar olsun azalttığı ifade edilebilir. Bütün üretiyor olmak ise çiftçilerin çocuklarının tarımsal üretim ile uğraşması

yönündeki istekliliklerini azaltmaktadır. Bu durumu, tütün üreticilerinin piyasa yapısındaki değişmelerden önemli ölçüde rahatsız olmalarına ve bu üretim dalına genellikle alternatif ürünlere yönelmeye imkan bulamadıkları için devam etmelerine bağlamak mümkündür. İşletmedeki kuru arazi oranı ile çiftçilerin çocuklarının çiftçiliğe devam etmelerini istemeleri arasındaki doğru yönlü ilişkinin kuru arazide yetiştirilen ürünlerin işgücü isteği ve geliri ile bağlantılı olduğu düşünülebilirse de, konuya net bir açıklama getirmek güçtür.

İşletme arazisinin genişliği ile varlıkları koruma eğilimi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunması, işletme arazisini kaybetme kaygısının üreticilerin tarımsal üretime ilişkin kararları üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir. İşletmede yer verilen bitkisel üretim dalı sayısındaki artışın varlıkları koruma eğilimini azaltması ise, uzun yıllar monokültür denilebilecek şekilde tütün ve belirli birkaç ürün üretirken, zamanla ürün sayısını arttıran üreticilerin varlıklarını kaybetme kaygılarının, deneyimin de etkisi ile, azaldığını göstermektedir.

Çiftçinin toplam geliri içerisinde tarımsal gelir payının yüksek olmasının, yüksek kâr düzeyini hedefleyerek, yenilikleri takip etmeyi ve tarımsal kredi kullanmayı teşvik ettiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, geçimini ağırlıklı olarak tarımdan sağlayan üreticilerin, sektörde gelişmeyi tetikleyebilecek tarımsal girişimcilik eğilimlerinin, tarımsal üretimin geçimlerini sağlamada daha sınırlı bir yer tuttuğu üreticilerinkine göre daha gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma ile kırsal politikaların yönlendirilmesinde çiftçi davranışlarının dikkate alınmasının önemine ve bu alanda yapılacak araştırmaların gerekliliğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çalışmada oluşturulan modeller, dağlık yörelerde yaşayan çiftçilerin tarımsal üretime yönelik tutum ve davranışlarını açıklamada sınırlı da olsa ip uçları ortaya koymuştur. Diğer yandan, teksel çalışmalarda elde edilen bulgular, ancak benzer koşullardaki çok sayıda çalışma ile teyit edilirse kesinleşebilecektir. Ayrıca, çiftçi davranışlarının, sektöre yönelik politikaların şekillendirilmesinde kullanılabilirlik daha detaylı bir analizi için, benzeri ve daha kapsamlı çalışmaların, ihtiyaca göre, farklı koşul ve yörelerde gerçekleştirilmesi; sürekli değişen koşullarda çiftçinin nabzını tutabilmek için ise bu çalışmaların süreklilik arz etmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Adrian, A.M., (2006). *Factors Influencing Adoption and Use of Precision Agriculture*. Graduate Faculty of Auburn University, PhD thesis, 167 s., Auburn-Alabama.

- Adrian, A., Norwood, S.H., Mask, P.L. (2005). "Producers' perceptions and Attitudes Toward Precision Agriculture Technologies". *Computers and Electronics in Agriculture*, Vol. 48, Issue 3, 256-271, Sept. 2005.
- Akçaöz, H., Özkan, B., Kızılay, H. (2005). "Tarımsal Üretimde Çiftçilerin Tutum ve Davranışları: Çiftçilik Amaçları Ölçeği (FOS), *Anadolu*, 15(2): 104-125.
- Akpınar, M.G., Yalçın Ö.F. (2001). "Kahramanmaraş İli Merkez İlçesi Dağ ve Orman Köyleri Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi". *Fen ve Mühendislik Dergisi*, 4(1): 118-128.
- Bayard B., Jolly, C. (2007). "Environmental Behavior Structure and Socio-Economic Conditions of Hillside Farmers: A Multiple-Group Structural Equation Modeling Approach". *Ecological Economics*, 62: 433-440.
- Boyacı, M. (2000). *Çeşme İlçesinde Çiftçilerin Tarımda Kalma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma*. Ege Üniversitesi Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezi, Yayın No: 6, İzmir.
- Can, Y., (2012), "İktisatta Psikolojik İnsan Faktörü: Davranışsal İktisat". *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 91-98.
- Cottrell, A., Lucchetti, R.J. (2012). *Gretl Users Guide*. Gnu Regression, Econometrics and Time-series Library.
- Erkan, H. (1990). *Ekonomi Politikasının Temelleri*, Aydın Yayınevi, İzmir.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kırıl, T., Açıl, F., Demirci, R. (1995). *Tarım Ekonomisi*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Eğitim Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, No: 5, Ankara, 1995.
- Çukur, T., Işın, F. (2008). "İzmir İli Torbalı İlçesinde Sanayi Domatesi Üreticilerinin Tarımın Çok Fonksiyonluluğu Kavramına Bakış Açılımları". *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 45(3): 185-193.
- Günden, C., Miran, B. (2007). "Bulanık Eşli Karşılaştırma Yöntemiyle Çiftçilerin Amaç Hiyerarşisinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma". *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(2): 183-191.
- Hallam, A., Bowden, A., Kasprzyk, K., Scotland. (2012). *Agriculture and climate change: Evidence on influencing farmer behaviours*. Scottish Government, Social Research, Rural and Environment Science and Analytical Services, Rural Analytical Unit, Edinburgh.
- Hemmati, M., (2002). *Multi-Stakeholder Processes for Governance and Sustainability: Beyond deadlock and conflict*. Earthscan, London.
- Işın, Ş., (2001). *Ege Bölgesinde Seçilmiş Bir Yöredeki Karma Tarım İşletmelerinde Üretim Dallarının Seçim Esasları Üzerine Bir Araştırma*. TZOB Yayın No: 215, Ankara.
- İnan, H. (2001). *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*, 5.bs., Avcı Ofset, Tekirdağ.

- Kuehne, G., (2009). *The Influence of Values and Attitudes Towards Family, Land, Water, Community, Lifestyle and Profit on Farmers' Behaviour*. Univesity of South Australia, Phd Thesis.
- Mckelvey, R. D., Zavoina, W. (1975). "A Statistical Model for the Analysis of Ordinal Level Dependent Variables". *Journal of Mathematical Sociology*, 4: 103-120.
- Newbold, P. (1995). *Statistics for Business and Economics*. Prentice-Hall International Edition, New Jeysey.
- Özdamar, K. (1999). *Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi*. Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Schalk, J., (2011). "Linking stakeholder involvement to policy performance: Nonlinear and stakeholder-specific effects in Dutch local government policy making". Paper presented at the *2011 Public Management Research Conference*, Maxwell School at Syracuse University, NY, USA, June 2011.
- Sottomayor, M., Tranter, R., Costa, L. (2011). "Likelihood of Succession and Farmers' Attitudes Towards Their Future Behaviour: Evidence From a Survey in Germany, The United Kingdom and Portugal". *International Journal of Sociology of Food and Agriculture*, 18(2): 121-133.
- Topçu, Y., Uzundumlu A.S., Hun, Ş. (2013). "Modern Elma Bahçelerinde Yetiştiricilik Yapan Üreticilerin Üretimle İlgili Tutum ve Davranışlarının Analizi: İsparta İli Örneği". *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6 (1): 73-78.
- Walker, S. H., Duncan, D. B. (1967). "Estimation of the Probability of an Event as a Function of Several Independent Variables". *Biometrika*, 54(1): 167-79.
- Vogel, S., (1994). *Environmental Attitudes and Behaviour in the Agricultural Sector as Empirically Determined by Use of an Attitude Model*. Institut für Wirtschaft, Politik und Recht Universität für Bodenkultur Wien, Diskussionspapier Nr. 32-W-94.

Engellilere Uygulanan Sosyal Yardımlar*

Yrd. Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ

Atatürk Üniversitesi, İİBF Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi Bölümü
adnankucukali@atauni.edu.tr

Öz

Ülkemizde devlet eli ile yapılan sosyal yardımların büyük çoğunluğu, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı kuruluşlar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu yardımlar birey, aile ve toplum refahını artırmak amacıyla dezavantajlı kesimler öncelikli olmak üzere tüm toplumu hedefleyen katılımcı anlayışla, adil ve arz odaklı bütüncül politikalar çerçevesinde oluşturulmaktadır. Engelli birey, önüne çıkan engellerin kaldırılması neticesinde olabildiğince hayatın her kesiminde var olabilmenin mücadelesini yapmaktadır. Sosyal devlet ise engellinin bu mücadelesine aktif veya pasif sosyal politikalar üreterek katkıda bulunan devlettir. Bu çalışmada, engelliler için uygulanan ve pasif sosyal politikalar kapsamında yapılan maddi yardımların yıllara göre nasıl bir gelişme gösterdiğinin Erzurum ili odaklı bir araştırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Sosyal devlet, Sosyal politika, Sosyal yardım, Erzurum

Social Assistances Applied for Disabled People

Abstract

In our country the vast majority of social assistance done by the government is through subsidiaries of Ministry of Family and Social Policies. These assistances aim to improve the welfare of individual, family and community participants, giving precedence to the disadvantaged groups, targeting the entire community with a participatory consideration in a framework of fair, supply-oriented integrated policies. A disabled person is in a struggle of being in every part of life only in result of the removal of the obstacles facing him. The welfare state is a state, contributing to this struggle with the help of producing

* Bu makalenin bir kısmı Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi'nce düzenlenen 9. Engelsiz Üniversiteler Çalıştayı'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur (30 Nisan-2 Mayıs 2015, Bodrum/Muğla).

active and passive social policies. In this study, a research is done by orienting Erzurum province, inquiry of how financial assistances applied for disabled in consideration of passive social policies improved by years.

Keywords: The disabled, Social government, Social policy, Social assistance, Erzurum

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü, engelli olma halini, “**yeti yitimi**” kavramı ile tanımlar. Örgüte göre engellilik; bireyin vücudunda duyuşsal, işlevsel, zihinsel ve ruhsal farklılıkları öne sürülerek; toplumsal veya yönetimsel tutum ve tercihler sonucu, yaşamın birçok alanında çeşitli derecelerde kısıtlama ve engellerle karşılaşabilmesi, durumunu ifade eder (Engelliler, 2015; WHO, 2014).

Bazı yeteneklerini yapamama durumu ile karşı karşıya kalan Engelli, kendisi için aşılması güç sorunların üstesinden gelerek içerisinde yaşadığı toplumda var olabilmenin zorlu mücadelesi içerisinde olan kişidir.

Yeti yetersizliği nedeni ile işlevleri kısıtlı olan yani bir takım bedensel veya ruhsal faaliyetlerini yerine getirmekte zorlanan bireyin bu durumu kazanması doğuş öncesi veya doğuş sonrasında söz konusudur. Gerçekte yeryüzünde yaşayan her canlı potansiyel olarak engellidir. Aynı şekilde bazı engellilerin engellik durumlarında zamanla iyileşme veya ortadan kalkma durumu söz konusu olabileceğinden, zamanla engellilik halinin kalkması veya minimize edilmesi de olasıdır.

Birçok ülkede engellilerin sayısı, engel durumu ve engellik yüzdesi gibi veriler, değişik nedenlerle sağlıklı tutulamamakta veyahut da tutulmamaktadır (Elwan,1999: 15-27). Küresel anlamda bugüne kadar yapılmış en geniş çaplı araştırma Dünya Sağlık Örgütü’nün yaptığı, 15 yaş ve üstü engelli bireylerin sayılarını belirlemeye yönelik Dünya Sağlık (World Health Survey) araştırmasıdır. 2010 yılında yapılan bu araştırmaya göre dünya engelli birey sayısı 785 milyon (%15,6) olarak belirlenirken, Küresel Hastalık Yüğü (Global Burden of Disease) adlı farklı bir çalışma bu sayıyı yaklaşık 975 milyon (%19,2) olarak tahmin etmektedir (Sitere sources, 2011).

Türkiye İstatistik Kurumu ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2002 yılında Türkiye genelindeki engelli bireyleri belirlemeye yönelik yapılan araştırmada ise ülke nüfusunun %12,29’unun engelli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye nüfusunun, 2014 yılı itibari ile 77.695.904 olduğu göz önüne alındığında, 2015 yılında ülkemizde yaklaşık 9.500.000 kişinin engellilik haline sahip olduğu tahmin edilebilir. Bu rakam birçok Avrupa ülkesinin nüfusundan fazladır (TÜİK, 2002; Uşan, 2000: 557).

20. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte gerek hükümetler gerek ulusal ve uluslararası örgütler, engelliliği insanlığın ortak sorunu olarak görme eğilimi içerisine girmişlerdir. Dünya genelinde 1 milyar engellinin olması ve yaşlanan dünya insanların engelli birey oranını giderek artırması, problemin göz ardı edilemeyecek kadar önemli ve büyük olduğunu ortaya koymuştur (UNICEF, 2011: 29).

21. yüzyılın modern toplumları, engellilerin hayata daha sıkı sarılmaları, temel insan haklarından yeterince yararlanabilmeleri ve her şeyden önemlisi, üreten ve mutlu bireyler olmaları doğrultusunda sosyal politikalar üretmenin uğraşı içerisindeyler (Blau, ve Abramovitz, 2003: 280-285).

1.Dünyada Engellilere Yönelik Politikaların Tarihi Gelişimi

Kapitalist Batı dünyasında ilk ciddi sosyal politikalar, 19. yüzyıl Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkar. Engellilere yönelik sosyal politikaların ortaya çıkıp gelişmesi ise I. Dünya Savaşı dönemlerine rastlar. I. Dünya Savaşı'nda engellilik türlerine göre özel eğitim tekniklerinin geliştirilmesi ve bu tekniklerden yararlanılması, öncelikli hedef olmuştur. I. Dünya Savaşı akabinde tıbbi ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri yoğunluk kazanmıştır. Bu süreç II. Dünya Savaşı'nın sonunda engellileri iş hayatına dâhil edebilme arayışlarıyla devam etmiştir (Seyyar, 2008). Zira I. ve II. Dünya Savaşları maddi ve manevi değerler bakımından oldukça büyük yıkımlara yol açmış ve mevcut engellilere milyonlarca yeni engelliler eklenmesine neden olmuştur(Gökmen, 2007: 1091-1092).

Avrupa ülkeleri, 1970'li yıllardan itibaren engellilik alanında hak temelli ve sosyal yurttaşlık esasına dayanan önemli kanuni düzenlemeleri gerçekleştirerek sosyal devlet olmanın gereğini yerine getirmişlerdir (UNICEF, 2011: 3).

Avrupa'da, 1970 öncesi dönemlerde engellilik konusunda medikal yaklaşım baskın, özel eğitim, tıbbi tedavi ve rehabilitasyon metodu hâkim idi. Geçen yıllar içerisinde medikal modelin, hem bakıma muhtaç engellilere, hem de işgücü niteliği taşıyan engellilerin ihtiyaçlarına yeterince cevap veremediği kanaatine ulaşıncaya, eğitim yoğunluklu sosyal model yaklaşımına doğru bir yöneliş gözlemlenmiştir (Seyyar, 2008).

Engellilerde görülen işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların birçoğu, sosyal dışlanma neticesinde ortaya çıktığı anlaşılmış ve bu durum engellilerin bilinçlenmesine, örgütlenip hak arama yollarını etkinleştirmelerine sebebiyet vermiştir. Liberal toplumların rekabetçi ve çatışmacı özelliklerinden dolayı engellilik hakları hareketleri de, sosyal baskılara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Engellilerin örgütlenmesi, engelli olmayan diğer bireylerin farkındalığını arttırmış ilerleyen zamanlarda, engelliler lehine yapılan kanuni

düzenlemelerin de sosyal model ekseninde gelişmesine sebep olmuştur (Seyyar, 2008; Abberly, 1987: 5-19).

ABD, Fransa, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkeler savaş sonrası toparlanan ekonomilerinin de etkisi ile savaşlar neticesinde bir hayli artan engelli nüfuslarına yönelik politikalarını belirleme ve engelli vatandaşlarını toplumsal hayatta daha aktif duruma getirebilmenin yollarını araştırdılar. Bu ülkeler engellilerin problemini ulusal düzeyden çıkarıp BM gündemine getirerek, engellilerin hayat kalitelerinin yükselmesi ve insanlık haklarının kazandırılması doğrultusunda uluslararası çaba sarf etmişlerdir (Gökmen, 2007:1092).

1948 yılında BM İnsan Hakları Bildirgesi, 1955 tarihli Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu Hakkında 99 Sayılı ILO Tavsiye Kararları ile başlayan, 1975 BM Engelli Hakları Bildirgesi ve 2008 yılında yürürlüğe giren BM “Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi” ile devam eden engellilerin hak arama mücadeleleri, bugün yetmiş yılını doldurmuştur.

Avrupa Konseyi Kararları ve Avrupa Birliği gibi dünya ülkeleri üzerinde etkili olan bölgesel örgütler de engellilerin daha iyi bir dünyada yaşayabilmelerinin zeminini oluşturabilme gayreti içerisindedir. Tüm bu çalışmalar engellilerin ulusal ve uluslararası birçok alanda güvence altına alınmasına yol açmıştır.

Günümüzde engellilere hizmet veren belli başlı uluslararası kuruluşlar ve toplumsal örgütlerden bazıları şunlardır:

- **WHO-** (World Health Organization) Dünya Sağlık Örgütü.
- **UNESCO-** (United Nations, Education Science and Culture Organization-Inclusive Education) Birleşmiş Milletler, Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu-Kaynaştırma Eğitimi Kaynaştırma Eğitimi.
- **ILO-** (International Labour Organization-Disability Program) Uluslararası Çalışma Örgütü- Engelliler Programı: Engellilerin çalışma hayatında etkinliğini artırma, ekonomik bütünleşmesini sağlama programı.
- **UNESCAP-** (United Nations, Economic and Social Commission for Asia and Pacific) Birleşmiş Milletler, Asya Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu, Asya Pasifik Engelliler On Yılı: Planlanan on yıllık sürecin engellilerin tam katılımı ve eşitliğini sağlamaya yönelik hedefe ulaşabilmesi için engelli bireylerin toplumla bütünleşebilmesine odaklanan bölgesel hareketleri ve kaynaştırmayı geliştirmeye yönelik tüm kalkınma programlarını kapsar.
- **DPI-** (Disabled Peoples International) Uluslararası Engelli İnsanlar. DPI'nın amacı engelli bireylerin haklarını tam katılım,

fırsat eşitliği ve gelişim konularında desteklemektir. DPI yarısından fazlası gelişmekte olan ülkelerden olmak üzere 110 üye ülkeye sahiptir.

- **RI-** (Rehabilitation International) Uluslararası Rehabilitasyon: Dünya çapında engellilerin ve ailelerinin adına, bireylere fırsat eşitliği yaratılması, engellilerin rehabilitasyonu ve engelliliğin önlenmesine yönelik çalışan ulusal ve uluslararası kurum, kuruluş ve organizasyonların oluşturduğu bir federasyondur.
- **HI-** (Handicap International): HI korunmaya muhtaç ya da engellerle karşılaşan bireylerin yaşam şartlarının iyileştirilmesine yönelik çoklu disiplinler yaklaşımlarla hazırlanan programları destekler. Handicap International yerel kapasitelerin güçlendirilmesi, gelişim ve bütünleştirici hareketlerin desteklenmesi ve yetisizliğe bağlı engellerin önlenmesine yönelik çalışmalara öncelik vermektedir.
- **WID-** (World Institute on Disability): Dünya Engellilik Enstitüsü: WID, engelli bireylerin toplumla tam olarak bütünleşmesi ve bağımsızlıklarının artırılmasına yönelik çalışmalar yapan, kamu yararına çalışan bir kuruluştur. 1983 yılında Bağımsız Yaşam/Vatandaşlık Hakları Hareketi liderleri tarafından kurulan WID oluşturulan politikaların uygulanmasına yönelik çalışmalarda bulunmaktadır.
- **EENET-** (Enabling Education Network): EENET dünya genelinde bir bilgi paylaşım ağı yolu ile marjinal grupların eğitimlerinde bütünlüğün sağlanmasını desteklemeye ve geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır.
- **GLADNET** (Info Base-Global Applied Disability Research and Information Network on Employment and Training): Gladnet Info Base de engelli bireylerin mesleki rehabilitasyonu ve istihdamına yönelik bilgiler, ulusal yasalar, programlar ve başarılı uygulamalar ve etkin stratejiler yer almaktadır.
- **IDDC-** (International Disability and Development Consortium): IDDC, 100 ülkede engellilikle ilgili çalışmaların geliştirilmesi için 14 uluslararası sivil örgütten oluşan özerk bir kuruluştur. IDDC'nin amacı işbirliği, bilgi ve uzmanlık paylaşımı yoluyla bireylerin haklarının etkin şekilde geliştirilmesidir.
- **EDF-** (European Disability Forum) Avrupa Engelliler Forumu: Avrupa Birliği düzeyinde engellilerin çıkarları için mücadele eden ve tüm

üye ülkelerden engellilere yönelik hizmet veren sivil toplum örgütlerin bir araya geldiği bir örgütlenmedir.

- (European Parliament of Disabled People) Avrupa Engelliler Parlamentosu:

Avrupa Engelliler Parlamentosu, engellilere yönelik örgütlerin temsilcileriyle diyalog içinde olarak bu doğrultuda yapılacak etkinliklere destek vermekle sorumludur (ÇSGB, 2015).

Gelişmiş ülkelerin himayesinde hizmet veren uluslararası örgütler; engellilerin yalnızca sağlık, rehabilitasyon, destek, yardım, çevre, eğitim ve istihdam gibi alanlarda problemlerinin ortadan kalkması için uğraşmaz, aynı zamanda uluslararası standartlar belirleyerek onların evrensel haklarını diğer ülkelere de deklare ederler.

2.Türkiye’de Engellilere Yönelik Politikaların Tarihi Gelişimi

Engelli nüfusun 10 milyona yaklaştığı bir ülkede engellilerin dışlanması veya toplumsal hayatın dışına itilmesi her şeyden önce insan kaynaklarının rasyonel yönetilememesi anlamına gelir. Engellilerin tamamı olamasa da büyük bir kısmı devamlı tüketen ve hizmet bekleyen bir topluluk olmaktan çıkarılıp, bir şekilde üreten, topluma ve ekonomiye katkısı olan kişiler haline getirilebilirler. Arzu edilen bu tablonun, meydana getirilebilmesi için engellilere yönelik ulusal ve uluslararası sosyal politikaların oluşturulması, çağdaş dünyanın gerisinde olan yasal mevzuatın revize edilmesi üzerinde çaba gösterilmesi gereken bir husustur (Bilgin, 2000: 30-38).

Milli politikaların temel esaslarının somut olarak belirlenmesine yardımcı olacak Özürlüler Yüksek Kurulu da devletin inisiyatifi ile oluşturulmuştur. Kamunun engellilere yönelik düzenlemeleri engellilik bilincinin artmasına engellilerin örgütlü topluluklar haline gelmesinde katalizör görevi yapmıştır (Seyyar, 2008).

1951 yılı, ülkemizde engellilere yönelik sosyal politikaların oluşumunda yöntem değişikliği anlamında bir dönüm noktasıdır. 1950’li yıllara kadar engellilere ilişkin sürdürülen faaliyetler, daha ziyade tıbbî bakım olarak devam ettirilirken, işin eğitim ve rehabilitasyon boyutu ihmal edilmiştir. 1951 yılında temel politika değişikliğine gidilerek çıkarılan bir yasa ile daha önce Sağlık Bakanlığı’na bağlı olan özel eğitim hizmetleri MEB’e devredilmiştir. Bu durum engellilerin tıbbi bakımdan ziyade eğitimle rehabilite edilmesine ve topluma kazandırılmasına yönelik çalışmaların önünü açmıştır (Özgökçeler ve Alper, 2010: 41).

Türkiye, engelli dostu sosyal politikalarını batı dünyasına göre 20-30 sene gecikmeli olarak başlatabilmiştir. Gerçi 1976’da çıkartılan 2022 sayılı

Kanun, işsiz engellileri ve 65 yaş üzerindeki yaşlıları, belirli bir gelire kavuşturmaktaydı. Ancak buradan elde edilen gelir, sosyal ihtiyaçlara cevap vermekten çok uzak idi. Batı dünyası, sosyal model ekseninde oluşturulan kurumsal yapılarıyla engelli sorunlarına çoktan çözüm bulmuşken Türkiye, millî engelliler politikalarını belirlemek üzere Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı'na ancak 1997 yılında kavuşabilmiştir (Seyyar, 2008).

Engellilere yönelik etkin sosyal politikaların belirlenip hayata geçirilmesi adına, 1999 yılında Türkiye'de ilk kez "I. Özürlüler Şurası" gerçekleştirilmiş ve engelliler kanununun çıkarılması kararlaştırılmıştır. İlk kanun taslağının içerik olarak medikal modele daha yakın olduğu görülür. Engellilere dönük kanuni hakların belirlenmesi ile ilgili taleplerin gün ışığına çıkması ile bu alanda sosyal politikaların şekillenmesi de mümkün olmuştur. 2005 yılında gerçekleştirilen II. Özürlüler Şurası ise, "Özürlüler ve Yerel Yönetimler" ana temasıyla Özürlüler Kanunu'nun çıkmasını hızlandırdığı gibi, merkezi ve yerel yönetimlerin engelli dostu sosyal politikaları belirlenmesine de yardımcı olmuştur (Seyyar,2008).

2005 tarih, 25868 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun, ülkede engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek, doğuştan sahip oldukları onur ve saygıyı güçlendirerek, toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamak amacı ile kaleme alınmış oldukça modern ve kapsamlı bir yasadır.

Türkiye son yıllarda engellilerin toplum ile bütünleşmesi ve insan onuruna yakışan şartlarda yaşamlarını devam ettirmeleri adına ciddi düzenlemeler ve eylem planları yapmış, bu planları gereğince finanse ederek ülke genelinde uygulanır hale getirmiştir.

Türkiye'de engellilerin yasal mevzuatla elde ettikleri pozitif kazanımlardan bazıları şunlardır; Belediye, Devlet Demir Yolları ve Türk Hava Yolları'na ait toplu taşıma araçlarından ücretsiz veya indirimli olarak yararlanabilmektedir. Belediye ve Devlet tiyatroları gösterilerini ücretsiz izleyebilmektedir. Kullandıkları araç ve gereçler, il-ilçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından karşılanabilmektedir.

Türk İmar Mevzuatına ulaşılabilirlikle (fiziksel engellerin kaldırılmasıyla) ilgili hükümler eklenmiş, başta kamusal alanlar olmak üzere yapılaşmada engellilerin ulaşılabilirliği göz önüne alınması kanuni bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Sürücü belgesine sahip olan engelliler yurt içinden aldıkları özel tertibatlı otomobillerde, katma değer vergisi indiriminden yararlanmakta ve taşıt alım vergisinden muaf tutulmaktadırlar. Kurumlarca engelli vatandaşlarımıza ayrılan boş devlet memuru kadroları için her yılın Nisan-Mayıs, Temmuz-Ağustos veya Ekim-Kasım dönemlerinde sınav açılmakta, bu kadrolara yalnızca engelliler alınmaktadır. Yine engelli

vatandaşlar için aktif istihdam politikaları kapsamında Türkiye İş Kurumu, Halk Eğitim Merkezleri, Mesleki Eğitim Merkezleri, Özel Dershaneler, Belediyeler ve engellilerle ilgili dernek ve vakıflar tarafından meslek edindirme kursları açılmakta ve engellilerin nitelikli işgücü haline getirilmesine çalışılmaktadır (sosyalhizmetuzmanı, 2015).

Yaşlılığında engelli olma hali olarak kabul edilmesi durumunda Türkiye Cumhuriyeti'nin engelli ve yaşlılar için sağladığı yardımları altı başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar: Yaşlılık aylığı, engelli aylığı, bakıma muhtaç engelli aylığı, evde bakım hizmetleri, engelli yakını aylığı ile illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar bünyesinde faaliyet gösteren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığı ile yapılan yardımlardır.

2.1 Türkiye'de Engellilere Yapılan Maddi Yardımlar

Sosyal yardımlar doğrudan kamu kaynaklarından finanse edilen uygulamalarla karşılanabildiği gibi gönüllü birey ya da kuruluşların toplumsal duyarlılıkları neticesinde ortaya koydukları imkânlarla da yapılabilir (Buğra, 2008: 130-131).

Tarih boyunca maddi yardımlar bireylerin inançları doğrultusunda şekillenmiş ve ekseriyetle gönüllülük esasına dayalı olarak devam etmiştir. Ancak bireyselliğin ve egosantrik düşüncenin ön plana çıktığı günümüz toplum biçimlerinde dezavantajlı ve muhtaç kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamak ancak kurumsal yardımların varlığı ile mümkün olabilmektedir.

Doğrudan kamu kaynaklı, kapsamı belirgin ve modern nitelikli güçlü sosyal yardımlar oluşturmak ve bunları ihtiyacı olan vatandaşlarına ulaştırmak ise sosyal devlet olmanın bir gereği ve Anayasal birer zorunluluktur (Giritli, Bilgen ve Akgüner, 1998: 24).

Sosyal devletin görevi; sosyal adaleti, sosyal refahı ve sosyal güvenliği sağlamaktır. Toplumda sorunlu ve muhtaç kişilere, maddi ve manevi destek ve danışmanlık hizmetleri sunmak, sosyo-ekonomik yönden zayıf olan insanların sosyal ve ekonomik durumlarını iyileştirmek, engelliler gibi yeterli kaynaklara ulaşmada problem yaşayan kesimlerin ulaşılabilirliğini temin etmek sosyal devletin temel görevlerindedir (TCCB, 2009: 45).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası devletimizi sosyal devlet olarak tanımlamaktadır. Sosyal devlet kendisini sosyal yardım ve harcamaları ile gösterir. Bir ülkenin gayri safi yurtiçi hâsılası içindeki sosyal yardımların payı, o ülkenin ihtiyaç sahibi kişi ve guruplara bakışının/yardımlarının bir aynasıdır.

Engelliye yardımı asli devlet görevleri arasında yasal bir yükümlülük olarak kabul eden Türkiye, özellikle son yıllarda maddi yardımların içeriği ve tutarında büyük hamleler gerçekleştirmiş yardımlar yıllar içerisinde sürekli bir artışı da beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin 2014 yılında toplam sosyal yardım harcamaları 20.393.993 (Bin TL)'ye ulaşmıştır. Sosyal yardımların GSYİH içindeki payı ise % 1,38'i bulmuştur. Sosyal yardımların, pozitif yönde düzelmesi olumlu bir gelişme göstermesine karşın, Türkiye'nin sosyal yardımlar için belirlediği bütçesi OECD ülkeleri ile kıyaslandığında durumun pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir. **OECD ülkelerinde sosyal yardım bütçesinin GSYİH'ya oranı (ortalama) %4,7 iken, son 10 yılda 3 kat artmasına rağmen Türkiye'deki gelinen durum %1,38'dir** (SGB, 2015).

2015 yılına gelindiğinde, Türkiye'de sosyal yardımlardan yararlanan hane sayısı 3 milyonu aşarak mutlak yoksulluk sınırı olan kişi başı günlük harcaması, cari satın alma gücü paritesine (SGP) göre 2,15 doların altında kalan fert oranı %0.06'ya gerilemiş değişik bir ifade ile ülkede mutlak yoksul kalmamıştır. Yine aynı şekilde kişi başı günlük harcaması, cari satın alma gücü paritesine (SGP) göre 4,30 doların altında kalan fert oranı %2.06'da kadar düşmüştür (sgb, 2015).

Sosyal yardımlar başlığı altında yapılan yaşlılık ve engelli maaşları 2002-2015 yılları arasında 271.255 kişiden 687.755'ye ulaşmış Türk Lirası cinsinden 2002 yılında ülkede yapılan toplam 75.000 TL olan yaşlılık ve engellilik maaşı 2014 yılı sonunda 3.735.000.000 TL'yi aşmıştır (sgb, 2015).

Engelli bireyin bu devlet yardımlarından yararlanabilmesinin ön koşulu ise "muhtaç olma" durumudur. Türkiye, %40 ve üzeri engeli bulunan ve muhtaç durumda olan vatandaşlarına, 3 aylık dönemler halinde ödenen 2022 aylığı olarak adlandırılan yardımı yapmakta, bu bireylere belli periyotlarda maaş vermektedir. Söz konusu maaşın 2015 yılı için belirlenen tutarları şu şekildedir:

Tablo 1.01.01.2015-30.06.2015 Tarihleri Arasında Muhtaç Durumda Olan Engellilere Ödenen Üç aylık Maaş Tutarları

Yaşlılık Aylığı	437, 43 TL	1 aylık miktar: 145,81 TL
Engelli (% 40-69) Aylığı	874,87 TL	1 aylık miktar: 291, 62 TL
Bakıma Muhtaç Engelli Aylığı (% 70 ve üstü)	1312,30 TL	1 aylık miktar: 437, 43 TL
18 Yaş altı Engelli Yakını Aylığı	874,87 TL	1 aylık miktar: 291, 62 TL

Kaynak: <http://www.engellilersitesi, 2015>

Engellinin muhtaç olduğunun tespiti ailede kişi başı düşen aylık gelirin belirli bir limitin aşağısında olması ile mümkün olur. Muhtaçlık sınırı tutarları; 01.01.2015-30.06.2015 döneminde geçerli olmak üzere 286,32 TL, 01.07.2015-31.12.2015 dönemlerinde ise 303,47 TL olarak belirlenmiştir. Muhtaçlık durumu belirlenirken engellinin ailesinde kişi başına düşen gelirin bu üst sınırları aşmamasına dikkat edilir (sgb, 2015).

Tablo 2: 2022 Sayılı Kanun Kapsamında Engelli Maaşı Alan Engelli Birey Sayısı Ayrılan Kaynak Miktarı ve Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Bakama Muhtaç Engelli (%70 ve Üzeri)		Engelli (%40-%69)		Engelli Yakını Aylığı (18 Yaş Altı)		Silikozis	
	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)	Kişi Sayısı	Tutar (Bin TL)
2014	268.038	1.259	332.432	1.069	87.084	262	201	1.155
2013	225.457	1.089	300.242	984	64.445	241	197	1.477
2012	201.670	847	298.617	848	59.517	167	200	1.251
2011	187.711	689	293.141	753	59.558	145	153	305
2010	168.559	616	290.558	728	55.727	151		
2009	142.288	565	275.028	632	44.541	141		
2008	114.518	396	255.990	581	28.631	91		
2007	92.904	299	239.110	516	8.877	26		
2006	82.891	159	233.910	377				
2005	84.072	88	243.519	251				
2004	79.811	53	220.600	149				
2003	72.805	48	204.332	136				
2002	68.598	19	193.780	56				

Kaynak: <http://sgb.aile.gov.tr>. 2014 Faaliyet Raporu

Tablo 2’de Türkiye genelinde 2014 yılında engelli yakınları dâhil olmak üzere engelli maaşı alan birey sayısının 687.775 ye ulaştığı gösterilmektedir. Diğer bir ifade ile 2002 de maaş alan engelli sayısı 2014 yılı birey sayısının göre %38,1’lik kısmını oluşturuyordu. Böylelikle 2002-2014 yılları arasında engelli maaşı alan bireylerin oranlarında yaklaşık 3 katlık bir artış sağlanmıştır.

Tablo 3: 2022 Sayılı Kanun Kapsamında Yaşlılık Maaşı Alan Birey Sayısı.

Yıllar	Yaşlı (65 Yaş Üstü)	
	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)
2014	629.590	1.009
2013	632.407	1.009
2012	668.351	1.046
2011	797.426	1.055
2010	848.826	1.059
2009	859.516	1.027
2008	867.035	948
2007	903.283	914
2006	927.077	747
2005	938.677	664
2004	792.046	585
2003	770.204	551
2002	746.468	234

Kaynak: <http://sgb.aile.gov.tr>. 2014 Faaliyet Raporu

Yaşlılık, engellilik türlerinden birisidir. 2022 sayılı Kanun kapsamında Yaşlılık ve Engelli maaşı alan hak sahibi sayısı 2014 yılında 1.300.337 kişiye ulaşmıştır.

Maddi yardımların dışında ayrıca engelliler için tüm illerde Rehberlik ve Araştırma Merkezleri bulunmakta ve engelli çocuğu olan aileler buralara başvurarak çocukları hakkında ücretsiz danışmanlık hizmeti alabilmektedir. Türkiye’de 500’ü aşkın özel eğitim okulu özel eğitim ve rehabilitasyon kurumu faal olarak çalışmakta engellilerin eğitimi ve rehabilitasyonu için hizmet vermektedirler (sosyalhizmetuzmanı, 2015).

2.2Erzurum’da Engellilere Yapılan Maddi Yardımlar

Dünyada ve Türkiye’de engelli bireylerin yoğun olduğu bölgeler sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan bölgelerdir. Örneğin TÜİK verilerine göre ülke genelinde %12,29 engelli bulunurken bu rakam Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde oransal olarak artmaktadır. Türkiye, aktif istihdam politikaları ile engelli bireylerin kamu ve özel sektör kuruluşlarında yeni istihdam alanlarını açmanın, emek arz ve talebinin kurumsal yapılar aracılığı ile olabildiğince canlandırılması doğrultusunda etkin düzenlemeler yapmaktadır.

Engelli çalıştırmakla yükümlü işyerlerinde işçi olarak çalışan engelli birey sayısı 2008 tarihinde 66.363 iken 2014 yılında 95.128 olmuştur. 6 yıl süre içerisinde çalışan engelli sayısının %69.7 oranında artması düzenlenen politikaların başarılı olduğunu göstermektedir.

Devlet Personel Başkanlığı'nın Haziran 2014 verilerine göre kamuda 7 bin 473'ü kadın, 26 bin 615'i erkek olmak üzere 34 bin 88 engelli memur çalışmaktadır. Erzurum'da istihdam edilen engelli memur sayısı ise, 516'dır. Erzurum'da kamuda istihdam engelli birey sayısı, Türkiye toplamının %1.51'ine denk gelmektedir.

Pasif istihdam politikaları kapsamında işsizliğin neden olduğu sosyal sorunları ve engelli işsizlere asgari düzeyde de olsa bir ekonomik güvence sağlamaya yönelik ekonomik destek programlarında da ciddi anlamda iyileştirmeler gözlemlenmektedir. Erzurum doğuda sürekli göç veren nüfus azalması yaşayan bir ildir. Şehir özellikle son on beş yıl artan bir oranda göç vermekte bu durum sosyal yardım alanların oranlarını da etkilemektedir.

Tablo 4: 2014 Yılı İtibari İle Erzurum'da Engelli Maaşı Alanların Toplam Nüfusa Oranları

	Nüfus	Yıllık nüfus artış hızı (%)	Engelli aylığı	Engelli maaşı alanların nüfusa oranı
Erzurum	766729	-14,8	3980	0,5

Kaynak: <http://sgb.aile.gov.tr>. 2014 Faaliyet Raporu

Doğu Anadolu Bölgesinin nüfus olarak ikinci, ekonomik büyüklük olarak birinci büyüklükteki kenti Erzurum olmasına rağmen, şehir son 15 yılda merkez nüfusu kadar (yaklaşık 300 bin) büyükçe bir nüfusu göç vermiş ve vermektedir. Ancak şehir nüfusundaki bu 1/3'lük azalma engelli yardımı alan bireylerin sayılarında bir azalmaya neden olmadığı gibi maaş alanların oranlarda bir artış da söz konusudur.

Erzurum ilinde Ulusal Engelliler Veri Tabanına kayıtlı sağlık raporu bilgileri bilinen engelli sayısı 16.291'dir (TBMM, 2013). Ancak, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Erzurum il Müdürlüğü'nün 3 Aralık 2013 verilerine göre; il genelinde 146.827 engelli birey bulunmaktadır. Bu rakam 766.729 olan Erzurum il nüfusunun %19.14'ne karşılık gelmektedir. 2007 yılında uygulamaya konan ve halen devam etmekte olan evde bakım hizmetinden yararlanan engelli birey sayısı ise 7433'dür.

Tablo 5. Erzurum’da Engelli Bireylerin Evde Bakım İstatistikleri

Yıl	Yararlanan Engelli Kişi Sayısı	Toplam
2008	884	1010
2009	901	1911
2010	912	2823
2011	1070	3893
2012	980	4873
2013	1052	5925
2014	1226	7151
2015	282	7433
Genel Toplam		7433

Kaynak: www.aile.gov.tr/faaliyet_raporu, 2013

Tablo 5’deki veriler, 2007 yılından sonra uygulaya konan evde bakım hizmetlerini göstermektedir. 2007’de Erzurum’da 884 engelli birey bu hizmeti alırken 2005 yılında hizmet alan engelli sayısı 7433’e ulaşmıştır.

Tablo 6. Erzurum’da Engellilerin Özel bakım İstatistikleri

ERZURUM AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR İL MÜDÜRLÜĞÜ ÖZEL BAKIM MERKEZİ İSTATİSTİK RAPORU		
Yıl	Yararlanan Engelli Kişi Sayısı	Toplam
2007	0	0
2008	0	0
2009	23	23
2010	85	108
2011	50	158
2012	52	210
2013	61	271
2014	38	309
2015	4	313
Genel Toplam:		313 Engelli

Kaynak: www.aile.gov.tr/faaliyet_raporu. 2013

1980’li yıllar ile birlikte aldığı göç oranından ziyade diğer illere göç veren Erzurum ili engelli bireylerin sayılarındaki azalmayı da beraberinde getirmektedir. Şehir nüfusu 1985-1990 yıllarda 736 bin, 1995-2000 yılları arasında 825 bindir. Aradan geçen 20 yıl içerisinde, 2014 yılında şehir toplam

nüfusu 763.320'ye gerilemiştir. Şehrin genel nüfusundaki azalmaya rağmen engellilere yönelik hizmetlerde herhangi bir düşüş gerçekleşmemiştir.

Sonuç ve Öneriler

I. ve II. Dünya Savaşları akabinde, ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda büyük yara almış olan Avrupa ve ABD, 1945 sonrası var olma ve yeniden inşa süreci içerisine girmişlerdir. Diğer taraftan savaşlar nedeni ile mevcut engelli vatandaşlarına milyonlarcasını ilave eden gelişmiş ülkeler, engelli bireylerini rehabilite etme, tedavi edebilme uğraşısıyla 1970'lere kadar engelliliği, medikal (tıbbi) yollarla tedavi edilebilir bir hastalık gibi algıladı ve bu doğrultuda tıbbi müdahalelerle engelliliği ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu yöntemde bireyin normal yaşama dönebileceği ya da mümkün olduğunca yaklaşabileceği düşüncesi hâkimdi. Hatta bu düşüncede birey sakat ve arızalı olarak görülüyor tedavi ile eski sağlığına kavuşması arzu ediliyordu.

Engellileri ikinci sınıf, yardıma-bakıma muhtaç, bağımsız olarak kendi yaşamını sürdüremeyen ve korunmaya gereksinimi olan bireyler olarak kabul eden ve onları “patolojik” bir vaka olarak ele Medikal modelden beklediği verimi elde edemeyen gelişmiş ülkeler, 1970'li yıllardan itibaren model değişikliğine gitmiştir. Engellilikle ilgili olarak hak temelli ve sosyal yurttaşlık esasına dayanan önemli kanuni düzenlemeler gerçekleştirerek eğitim yoğunluklu sosyal model yaklaşımına doğru bir yöneliş gözlemlenmiştir

Türkiye engellilerin ulaşılabilirliklerini artırma, onları sosyal hayatın içinde etkin bir konuma ulaştırma adına ulusal eylem planları yapmakta ve bu planları hızla uygulama konusunda ciddi çapalar göstermektedir. Türkiye yalnızca engellilerin yaşam standartlarını düzeltmek amacı ile bir takım hukuksal düzenlemeler yapmakla kalmıyor, bu düzenlemelerin başta kamu kurum ve kuruluşları olmak üzere ülke çapında uygulanır olması için aktif denetlemeleri yetkili mercileri aracılığıyla yerine getirmeye çalışıyor.

Türkiye Cumhuriyetinin temel niteliklerinden birisi sosyal devlet olmasıdır. Sosyal devlet, engellilerin ve yaşlıların her türlü engel, ihmal ve dışlanmaya karşı toplumsal hayatta ayrımcılığa uğramadan, topluma etkin biçimde katılmalarını sağlamak üzere; ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesini koordine etmek, sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütmek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamayı asli görevleri olarak kabul eder.

Ancak yapılan araştırmalar gerek kamuda gerek özel sektörde sosyal devlet olmanın gereği olarak engellilerle ilgili birçok düzenlemeyi hayata geçiren Türkiye'nin denetleme ve Dünya Engelliler Standardı olarak belirlenmiş standartları uygulama noktasında oldukça yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Türkiye 2002-2015 yılları arasında genel bütçesinde, diğer kamu harcamalarına nispeten sosyal yardımlara ortalama 3 kat daha fazla pay ayırarak, sosyal yardımların etkinliğinde oldukça büyük hamleler yapmıştır. Örneğin, Erzurum şehri son 15 yılda merkez nüfusu kadar (yaklaşık 300 bin) büyükçe bir nüfusu göç vermiş olmasına nüfus sayısı düşmesine rağmen, sosyal yardım alan engelli birey sayısı 2 kat artışla 2014 yılında 687.775 bine ulaşmıştır. Muhtaç durumda olan engelli ve yaşlı bireylere yapılan yardımlar için aktarılan yıllık tutarı ise yaklaşık 2.2 milyar liraya ulaşmıştır.

Türkiye’de son yıllarda ülke genelinde yapılan tüm sosyal yardım çeşitlerinde gözle görülür iyileştirmeler olmuştur. Ancak gelişmiş Batı ülkelerinin vatandaşlarına genel bütçelerinden ayırdıkları yardım oranlarına ulaşılabilmesi için mevcut yardımları 2 kat daha arttırmak bile yeterli olmayacaktır.

Kaynakça

- Abberley, P. (1987). The concept of oppression and the development of a social theory of disability, handicap and society, 2,1, 5-19.
- Bilgin, K.U. (2000), “Özürülülerin Çalışma Hayatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Kamu - İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Kamu İşletmeleri İşverenleri Send., Ankara-Temmuz 2000, C.5, S.4, s.21-38.
- Blau, J. & Abramovitz, M. (2003). Social Welfare Policy, New York, Published by Oxford University Press, Inc. 198 Madison Avenue.
- Buğra, A. (2008), Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇSGB, (2015). Özürülülere hizmet veren sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar, Erişim tarihi: 26.02.2015, <http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/cgm.portal?page=oz&id=4>.
- Engelliler sitesi, (2015). Erişim tarihi: 02.03.2015. <http://www.engellilersitesi.com/haber/76637/>.
- Engelliler, (2015). Engellilik nedir? Erişim tarihi: 02.03.2015. <http://engelliler.gen.tr/f43/engellilik-nedir-26889>.
- Giritli, İ. Bilgen, P. ve Akgüner, T. (1998). İdare Hukuku I, İstanbul: Der Yayınları.

- Gökmen, F. (2007). “Türkiye’de Özürlü Haklarının Gelişimi”, Erişim tarihi: 03.09.2015. <http://www.dezavantaj.org/index.php/aratirmalar/8-engelli/288-tuerkiyede-oezuerlue-haklar-nn-gelisi-mi>.
- Özgökçeler, S. ve Alper, Y. (2010). “Özürlüler Kanunu’nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi”, Erişim tarihi: 26.02.2014. <http://www.berjournal.com/ozurluler-kanunu%E2%80%99nun-sosyal-model-acisindan-degerlendirilmesi>.
- Özürlü hakları, (2010). Özürlü Hakları, Erişim tarihi 11.11.2014. <http://www.sosyal hizmetuzmani.org/ozurluhaklari2.htm>
Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 4 (2): 1085-1106.
- Seyyar, Ali. (2008). “Sosyal Siyaset Ekseninde Yerel Özürlüler Politikası Özürlü Dostu Yerel Sosyal Politikalar”, Erişim Tarihi: 05.01.2015 http://www.sosyalsiyaset.net/documents/yerel_ozurluler_politikasi.htm.
- SGB, (2015). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2014 Yılı Faaliyet Raporu, Erişim tarihi: 26.02.2015. http://sgb.aile.gov.tr/data/54f1fc41369dc5920c515f67/aspb-faaliyetraporu_2014.
- Siteresources, (2011). Dünya Engellilik Raporu, Erişim tarihi: 26.02.2015. <http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1328710754698/YoneticiciOzeti>
- TBMM, (2013). Erzurum’da Engelli Birey Sayısı, Erişim Tarihi: 12.04.2015. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-25260sgc.pdf>
- TCCB, (2009). T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, Araştırma ve İnceleme Raporu, Erişim Tarihi: 10.04.2015. <https://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk29>.
- TÜİK,(2002).Özürlülük Oranı, Erişim Tarihi: 12.04.2015. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017
- UNICEF, (2011). World Report on Disability 2011, Erişim Tarihi: 12.04.2015. http://www.unicef.org/protection/World_report_on_disability_eng.pdf
- Uşan, M. F., (2000), “Özürlüler de İnsan: Özürlülere de İnsan Hakları”, Türkiye’de İnsan Hakları, Ankara: TODAİE. Yay.

Sözlü Kültürden Medyaya Metinlerarası Bir Örnek: Binboğalar Efsanesi Romanı ve Beyaz Gelincik Dizisi

Yrd. Doç. Dr. Baki Bora HANÇA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
borahanca@gmail.com

Öz

Son dönemde sosyal bilimler alanında metinlerarası çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Metinlerarasılık yazılı eserlerle sınırlı olmayan, metin olarak değerlendirilebilecek görsel ve işitsel diğer yapıtları da inceleyen bir yöntemdir. Dolayısıyla farklı sanat ve edebiyat alanlarında üretilmiş pek çok kültürel ürün arasında bağlantılar kurabilmektedir. Televizyon ve sinema dünyasında yazılı edebiyattan veya gelenekten faydalanan çok sayıda örnek vardır. Çalışmamıza konu olan Beyaz Gelincik dizisi ise Binboğalar Efsanesi romanı aracılığıyla halk kültüründen beslenmiş ve çeşitli yönleriyle bu romandan esinlenmiştir. Kahraman ve yer isimlerinden başlayarak efsanelere, sosyal hayata dair temalara kadar ortaklıklar barındıran bu iki eser arasındaki ilişki metinlerarası çalışma için uygun bir konu başlığı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Binboğalar efsanesi, Beyaz Gelincik dizisi, Halk kültürü

Abstract

Recently intertextual studies have been increased in the field of social sciences. Intertextuality is a method that is not only limited to the written works but also studies the other audio-visual works that can be considered as texts. Therefore, connections can be made between many cultural works produced in the fields of art and literature by this method. There are many examples that make use of the written literature or tradition in television and movie sector. "Beyaz Gelincik" tv series as the subject of our study fed on folk culture via the book "Binboğalar Efsanesi" and was inspired from the same book in various aspects. The connection between these two works that share common points from the hero and place names to the themes in legends and social life offers an appropriate title for intertextual study.

Key words: Legend of Binbogalar, Serial of Beyaz Gelincik, folk culture.

Giriş

19. yüzyıldan itibaren edebiyata hakim olan orijinal olma kaygısı, 20. Yüzyılın ortalarından itibaren terkedilmeye başlanmış, geleneksel kültürel motifleri yeni eserlerde kullanma eğilimi artmıştır. Bu durum bilinçli ya da bilinçsiz olarak metinlerarasılığın yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Edebiyatın farklı türlerinde ve medya ürünlerinde adeta geçmişe özlem veya halk yaşantısına olan merak şeklinde kendini gösteren bu yönelim yüzyılın devamında da etkisini artırarak sürdürmüştür. Özellikle modern edebiyat ve sinemada çağlar öncesinin insanına ait evren algısını ve toplumsal ilişkilerini yansıtan mitoloji, destan, masal gibi türlerden gelen tipler ve olaylar yoğun bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Geçmişten gelen kültürel birikimin bu denli kullanılmasının ticari nedenleri olmasının yanı sıra, okuyucuya ve seyredene tanıdık bir ortam yaratma, onları eğlendirme, günlük hayatın sıradanlığından kurtarma gibi amaçlarının da olduğu muhakkaktır. Ayrıca modern sanat ve edebiyat bu sayede çağımız insanının kültürel geçmişiyle bağını sürdürmesine yardımcı olmaktadır.

Yukarıda belirtilen süreç Türkiye’de de benzer biçimde gelişmiş, müzikten sinemaya, şiirden romana kadar pek çok farklı alanı etkisine almıştır. Son dönemde medyanın hızlı gelişimine paralel olarak dizi sektöründe patlama yaşanması özellikle senaryoların romanlardan esinlenme ihtiyacını doğurmuştur. Haliyle geleneksel anlatılardan beslenen, kırsal yaşamı konu alan pek çok roman da dizilere uyarlanmıştır. Böylece bu konudaki romanlar geçmişteki kültürü modern zaman izleyicilerine ulaştırmada bir köprü vazifesi görmektedir. Yakın zamanda televizyonda yayınlanmış olan Beyaz Gelincik dizisinin Binboğalar Efsanesi adlı romanla olan ilişkisi bu bağlamda incelenebilir. Doğrudan uyarlama olmasa bile dizi ve romanın pek çok yerde kesiştikleri görülmektedir. Söz konusu kesişme son yıllarda akademik alanda sıklıkla kullanılan metinlerarasılık kavramını da önümüze getirmektedir. “Herhangi bir metni kendinden önce yazılmış metinlerin oluşturduğu büyük metin sistemi içinde bir yere oturduğunu ve karşılaştırmalı çalışmaların bütün yapması gerekenin de bu sistemle arasındaki bağlantı zincirlerini ortaya koymak olduğunu varsayan metinlerarasılık”¹, benzer çalışmalar için yeni açılımlar sağlamaktadır.

¹ Ömer Solak, Edebiyat Biliminde Kuram ve Yöntem, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s.119.

Bu yazıda, adı geçen roman ve dizi arasındaki metinlerarası ilişkinin hangi boyutta olduğu incelenecek, romandan diziye aktarılan unsurların neler olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

Metinlerarasılık, günümüzün modern dünyasında her türden imaj, söylem ve sembollerin ilişkilendiği/iççe geçtiği karmaşık yapıyı çözmeye çalışan bir kavramdır. Bu kavram aracılığıyla metin olarak okunabilecek herhangi bir kültürel ögenin içerdiği/ilişkilendiği söylemler ve farklı kültürel ürünlerin neler olduğu ne gibi etkilerde bulunduğu açığa çıkarılmaya çalışılır. Böylelikle Bakhtin'in karnavallardan yola çıkarak romana uyguladığı ve önemle üzerinde durduğu metinlerdeki çoksesli ortam deşifre edilmiş olur.² Sonuçta çoksesliliğin getirdiği demokratik ve özgürlükçü atmosfer siyasî alandan bağımsız metinsel bir kimliğe kavuşur.

Metinlerarası disiplinin sağladığı faydalardan biri de anlamın daha önceki sözlü veya yazılı metinlerin yeni biçimler içerisinde yeni işlevlerle kullanıldığını göstermesidir. Eski metinlerden gelen kesitlerin yenilerle keşişmesi anlamın modernize olmasını sağlamaktadır.³

Geçmiş kültürü metinlerarası bir ilişkiyle günümüze taşıyan Binboğalar Efsanesi romanı çağın popüler alışkanlıklarından biri olan televizyona aktarıldığında da yeni bir metinlerarası boyut kazanmıştır. “Eskilerin ‘taklitçilik’ diye aşağıladıkları bu eğilim, çağ edebiyatının biçimsel yeniliklerinden biridir; özgünlüğün içerikte değil, biçimde ortaya çıktığı bir estetik anlayışın ürünüdür.”⁴ Burada da söz konusu olan, başka örneklerde olduğu gibi, doğrudan aktarım ve uyarlama değil, romandan kimi unsurların alınarak dizide kullanılmasıdır. Ayrıca değinilen bu ilişki iki yazılı metin arasındaki metinlerarasılık olmadığı için göstergelerarasılıktan da bahsetmek yerinde olacaktır. Her ne kadar Kubilay Aktulum göstergelerarasılığı sözsöz sanatlar ile sözsöz olmayan sanatlar arasındaki bir alışveriş olarak tanımlasa da bütün sınırları

² Mikhail Bakhtin, Karnavaldan Romana, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s.237-251.

³ Kubilay Aktulum, Metinlerarası İlişkiler, Ankara, Öteki yayınevi, 2007, s. 10.

⁴ Yıldız Ecevit, Türk Romanında Postmodernist Açılımlar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, bs.2, s.191.

ortadan kaldıran postmodern düşünceye dayanarak roman ve dizi ilişkisi de aynı sınıflamaya dahil edilebilir.⁵

Yaşar Kemal'in eserleri okunduğunda ilk göze çarpan özellik halk kültürü ve halk edebiyatının yoğun kullanımınıdır. Binboğalar Efsanesi adlı eseri ise bu durumun en dikkat çekici örneklerinden biridir. Yaşar Kemal genel olarak romanlarında gerçekçi bir tavır göstermektedir. Ancak onun gerçekçiliği kuru mekanik bir gerçekçilik değildir. Eserleri yer yer Latin Amerika kökenli büyümlü gerçekçilik anlayışıyla örtüşen, mitolojik, efsanevî, fantastik unsurları içerisinde barındıran adeta masalsı bir atmosfere sahiptir. Yaşar Kemal'in bu yönelimi Hans-Georg Gadamer'in Aydınlanma felsefesi hakkında şikayetçi olduğu "akıl ve geleneğin karşı karşıya getirilmesi"⁶ sorununu ortadan kaldırır. Yazarın "en gerçekçi romanım"⁷ diye nitelendirdiği Binboğalar Efsanesi de bu atmosferin yoğun biçimde hissedildiği eserlerden biridir. Dolayısıyla Yaşar Kemal'in romanlarını analiz etmek için onun ustalıklı birleştirdiği tüm bu unsurların ayrıştırılması ve tek tek anlamlandırılması gerekmektedir. Yaşar Kemal üslubu da diyebileceğimiz bu özgün tarzın tipik örneği olarak Binboğalar Efsanesi eserinin bahsedilen anlamda analiz edilmesinden önce romanın konusunu özetlemekte fayda var:

Binboğalar Efsanesi'nin ana konusu Karaçullu obasının tarihi ve güncel sorunları ve çözüm arayışlarına dayanmaktadır. Olaylar her ne kadar Obanın genel kaderi üzerine inşa edilmekle birlikte bireysel husumetler ve aşk hikâyeleri de bu konu paralelinde işlenir. 19. Yüzyılda devlet tarafından göçebe yaşam tarzları engellenip yerleşik hayata geçirilmek istenen oba o dönemde buna karşı çıkmış olmasına rağmen olayların anlatıldığı dönemde bu defa kendileri bir bölgeye yerleşmek istemektedirler. Çerçeveyi oluşturan bu ana olay örgüsüne; ağalık sisteminin obanın yaşamına etkisi, Kerem ve şahininin hikayesi, Demirci Haydar ustanın obası için kılıç yapma hikayesi, Halil ve Ceren aşkı, Halil ve Mustan çekişmesi eklenmektedir. Romanın sonunda Halil vurulur ve obayı temsil eden semboller yok edilerek oba tarihe gömülür.

⁵ Kubilay Aktulum, Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık, Ankara, Kanguru Yayınları, 2011, s.17.

⁶ İsmet Emre, Postmodernizm ve Edebiyat, Ankara, Anı Yayıncılık, 2006, bs.2, s.151.

⁷ Orhan Erinc, Yaşar Kemal ve Binboğalar (röportaj), Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1971, s. 5.

Roman, geçmişten gelen kültürel kodların, söylemlerin, türkülerin, sözcüklerin kullanılması gibi yönleriyle metinlerarası bir özellik barındırırken, yakın geçmişte televizyonda yayınlanan Beyaz Gelincik dizisi de romandan esinlenmesiyle metinlerarasılığın ikinci katmanını oluşturmaktadır.

Senaryosu romandan yoğun etkilerle kaleme alınmış olan Beyaz Gelincik adlı televizyon dizisinin ilk bölümü 19 Eylül 2005'te yayınlanmış, 74 bölüm olarak devam eden dizi, 11 Haziran 2007'de sona ermiştir.

Beyaz Gelincik dizisinde Binboğalar Efsanesi'nden alınan en dikkat çekici unsur baş kahraman isimlerinin aynı olmasıdır. Dizideki Halil ile Ceren romanda da benzer özelliklere sahip merkez kahramanlardır.

Romanda Ceren'in büyük aşkı Halil'dir. Halil oba beyidir. Beylik çadırı ondadır. Halil yaşadığı olaylardan sonra dağa çıkmış, eşkiya olmuştur. Dizideki Halil karakteri ise Ceren'in aşkı olan Ömer'in abisini canlandırmaktadır. Dizinin başında iyi kalpli, sevecen bir tipler karşımıza çıkan Halil'in daha sonra işlettiği cinayetler ortaya çıkmıştır. Romanda dağa çıkan eski oba beyi, yeni eşkiya Halil'e karşılık dizide toprak ağası olan şehrli eşkiya Halil görülmektedir. Romanda Halil'in statüsünü beylik çadırı ve diğer beylik alametleri belirlerken, dizideki Halil, Ömer, Mustafa ve Mehmet Ali Aslanbaş adlı kardeşleriyle birlikte dedeleri Sefer Aslanbaş'ın kurduğu modern saltanatta ağa olarak gösterilmektedir.

Romandaki Ceren çok güzel bir kadındır. Bembeyaz teniyle, akça pakça yüzüyle herkesi kendisine aşık etmektedir. Dizide de Ceren'i tanıtırken beyaz teninden pamuk gibi yumuşak kalpli oluşundan bahsedilmektedir. Ziraat mühendisi olan Ceren'in pamuk tarlasından hiç çıkmaması, kendini pamuğa vermesi nedeniyle onu seven herkes ona "Beyaz Gelincik" diye hitap etmektedir.

Dizi de roman da aynı yörede, Çukurova'da geçmektedir. Dolayısıyla yöresel özellikler birbirine benzemektedir. Romanda sık sık geçen Adana'nın sıcağı vurgusu dizide de yapılmaktadır. Dizide üzerinde durulan bir başka konu da sıtma hastalığıdır. Dizinin ikinci bölümünden itibaren çadırda kalan pamuk işçileri yaşam koşulları nedeniyle hastalığa tutulmuşlardır. Bunu gören Ceren Ömer'e sitemde bulunur. Durumdan haberi olmayan Ömer hemen sağlık ekiplerini tarlaya yollar ve tüm çalışanları muayene ettirir. Romanda da yaylaktan kışlağa inen ve

çadırdaki yaşayan Yörükler tıpkı tarla işçileri gibi Çukurova'nın zor şartları yüzünden sıtma hastalığına tutulup kırılmışlardır.

Ekonomisi tarıma dayalı toplumlarda sıklıkla görülen feodal yapı romanda ve dizide görülmektedir. Romanda Osman Ağa, Fehmi Ağa, Köse Ali Ağa gibi isimlerle yapılan ağalık vurgusu, dizide Samur Ağa, Halil Ağa, Hacı Sefer Ağa isimleriyle karşımıza çıkar. Ağalık sistemi yapıtlarda sadece isim olarak değil, toplumsal bir yaşam biçimini de ifade etmektedir. Ağalar toplumun hangi faaliyetlerde bulunacağına, bireysel ilişkilere, geleceğe dair kararlara doğrudan etkisi olan, sınıfsal ayrımı belirleyici, merkezi bir konumdadır.

Toplumsal katmanın bir alt statüsündeki grup ise kâhyalardır. Ağanın verdiği kararları somutlaştıran, hayata geçiren kâhyalar çok önemli bir role sahiptirler. Örneğin kitaptaki Süleyman Kahya obada sözü dinlenen, herkese dediğini yaptırabilen, saygın, sevilen bir kişidir. Özellikle Ceren'e karşı takındığı koruyucu tavrı dikkat çekicidir. Bunlardan da önemlisi obanın varlığının simgeleri olan beylik çadırı, davul, tuğ gibi nesnelere yakarak Karaçullu obasının artık var olmadığını ilan eden tarihsel bir fonksiyonu üstlenmiştir. Dizi de ise kâhya karakterini Yaşar Kâhya canlandırmaktadır. Yaşar Kâhya ailenin eli ayağı gibidir. Evin bütün işlerini o düzenlemektedir. Sadece basit işleri değil gizli kapaklı yapılan tüm işleri Yaşar Kâhya organize etmektedir.

Her iki yapıtta ortak olan isimler ve ağalık sistemi mensuplarının dışında bazı kişilik tiplerinin de benzer olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak romanda Derviş Hasan ve dizide Kudret Aziz Tarhan'ı verebiliriz. Derviş Hasan ismine tezat olarak dervişlikle ilgisi olmayan bir hayat sürmekte, yörük obalarını dolandırmakta ve kumar oynamaktadır. Kudret Aziz de yine isminin atıfta bulunduğu dinî imaja zıt olarak kadın pazarlayan kötü bir kişiliğe sahiptir.

Söz konusu eserlerde bireysel ilişkilerden özellikle aşk olgusu sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde sürükleyici bir tema olarak olay örgüsüne dahil edilmiştir. Bu bağlamda Ceren karakteri merkezi bir role sahiptir. Romanda herkesin hayran olduğu, Oktay'ın evlenmek istediği, Halil'in aşık olduğu Ceren, dizide ise Ömer karakterinin aşık olduğu kadındır.

Roman ve dizi arasındaki kesişme noktaları insanlarla sınırlı değildir. Sözlü anlatı geleneğinin önemli motiflerinden biri olan at figürü her iki yapıtta varlığını çeşitli biçimlerde göstermektedir. Romanda

Horzumlu Bey'in sahip olduğu pek çok değerli varlık ve nesne arasında "kırmızı yakut gözlü soylu atları"n (B.E., s.152)* özel bir yeri vardır. Bu atlar onun beylik şöhretini perçinlemektedir. Atların maddi ve manevi değeri yerleşik hayatta olanları bile kıskandıracak ölçüdedir. Yörükler için at çok önemlidir. Göçebe yaşamın en önemli unsurlarından olan at bir nevi asaletin, soyluluğun göstergesidir. Evlerini, yüklerini bu atlarla taşırlar.

"Demirciler ocağı bizim ocağımız. Bu ocağa gelip de eşiğine yüz sürene kurşun geçmez, kılıç işlemez. Olur mu? Olur ya, Allah böyle yapmış. Beyler, padişahlar, yiğitler, paşalar, şahlar gelmiş eşiğimize yüz sürmüş. Her gelen, eşiğe yüz sürmeye her gelen kişi bize eşiğimize yeşil gözlü, yaa, yemyeşil, zümrüdü yeşil gözlü, boynu uzun, kulakları kalem soylu arap atlar getirirmiş. Atın en soylusu yeşil gözlü olur. Yeşil gözlü at bulunmaz. Bulunursa şahin gibi olur. Öyle uçar. Çadırımızın kapısında don don bir at yilkısı... Dedem her gün birisine biner." (B.E., s.163)

Kıscacası beyliğin var olduğu yerde atın olmaması düşünülemez. Dizide de önemli bir yer teşkil eden ağalığın soyluluğunun ve şöhretinin göstergelerinden biri olarak at figürü yer almaktadır. Burada Mustafa Aslanbaş'ın at merakı önemli bir unsurdur. Mustafa çok güzel, soylu bir at beğenir. At oldukça pahalıdır. Ağabeylerine durumu söyler ama olumsuz yanıt alır. Bunun üzerine Mustafa atı Samur Ağa'nın almak istediğini ve böyle güzel bir atı can düşmanları olan bu ağanın almasının kötü olacağını söyler. Bunun üzerine Mustafa o istediği atı alır. Samur bu duruma çok sinirlenir. Çünkü Samur'un da at merakı vardır ve o atı istemektedir. Mustafa bu atla yarışmalara katılır ve her yarışını kazanır. Bu durum Samur'u daha da sinirlendirmektedir. Bu nedenle atın yarışmaması için ona iğne yaptırıp yarışa katılmasını engellemeye çalışır. Ama Mustafa tam o sırada ahıra geri döner ve durumu görür. Mustafa'nın geldiğini gören Samur'un adamı ata iğne yapmadan kaçır. Dizinin bu bölümü kitapla oldukça bağlantılıdır.

İki eser arasındaki metinlerarası bağlantı noktalarından bir diğeri çiftlik konusudur. Romanda Yörük obaları yerleşecek yer

* Yaşar Kemal'in Binboğalar Efsanesi adlı romanı, (B.E) kısaltmasıyla belirtilecektir.

bulamayınca Ceren'e âşık olan Oktay Bey'den medet umarlar. Oktay Bey de oba büyüklerine Ceren'le evlenmelerini sağlarsa onlara kendi çiftliğinde yer vereceğini söyler. Böylece bütün oba Oktay Bey'in çiftliğinde bir toprak sahibi olacak, konacak bir yer bulacaktır. Ancak Oktay Bey'in babası bu duruma karşı çıkar ve her iki taraf da istediğini elde edemez.

Dizideki çiftlik Aslanbaşlar'ın oturdukları yerdir. Kudret sahibi ağaların güçlerini sembolize eden önemli bir mekandır. Ağanın tüm sülalesi ve yakın çalışanları çiftlikte ikamet eder. Dolayısıyla çiftlik bütün olayların merkezidir. Bu öneminden dolayı zaman zaman bireyler arasında çiftliğe hakim olma mücadelesi adeta bir iktidar savaşı olarak kendini göstermektedir. Bu mücadelelerden biri Mustafa-Meryemce çifti ile Gülizar Hanım arasında yaşanmaktadır. Mustafa ve eşi Meryemce çiftlikten ayrılmak isterler. Çünkü çiftlikte herkes bir arada yaşamakta ve Halil Aslanbaş'ın eşi Gülizar evin tek hanımı gibi davranmaktadır. Gülizar aslında Ömer Aslanbaş'a âşık olan ama onun abisi Halil'le evlenen biridir. Güçlü olmak için hırslarına yenik düşen bir kadındır. Bu nedenle evde hâkimiyet kurmaya çalışmakta bundan da en çok Meryemce rahatsız olmaktadır. Meryemce ve Mustafa çiftlikten ayrılmak istediklerini söylediklerinde ise herkes buna karşı çıkar. Çünkü çiftlik gücün simgesidir. Bağlılığın simgesidir. Aynı yerde oturmaları örf adetten gelir. Haliyle dizide çiftlik, ağalık sisteminin ayrılmaz öğelerinden biri olarak gösterilmektedir.

Gençlik yıllarında Çukurova'da gezgin âşıklık yaparak hayatını sürdüren Yaşar Kemal, halk arasında anlatılarak günümüze kadar gelen pek çok efsaneyi romanına taşımıştır. Bunlardan bazıları yer isimleri ile ilgili olan aynı zamanda romana adını veren anlatımlardır. Örneğin Binboğalar Dağının ismiyle ilgili iki farklı efsane şu şekilde aktarılır. İlkinde Kerem obayı yakan, kurşunlayan köylülerden kurtulup koşarken Deliboğa Höyüğüne gelir ve şunları söyler:

“Bu Deliboğa höyüğü hep mezarlık. Eski çok eski yaşlı Müslüm Koca'dan yaşlı bir de bazı geceler bu höyük var ya bu höyük ayağa kalkar yürürmüş. Boğalar gibi sabaha kadar böğürerek yürürmüş. Tepesi kızınca. Bu höyük eski Müslüm Koca yaşında bir boğaymış. İşte bu köylüler ona kurşun sıkılmışlar o da köylü görünce kendisini öldürenleri görünce uyanır, böğürerek yürürmüş köylülerin üstüne. Köylüler de kapılarını kapatır... “ (B.E, s.106)

Bir diğ er anlatım ise Őu Şekildedir:

“Karşı Binboğ a dağ ı som yalıma kesti. Koca dağ gibi güneş gibi oldu. Yıldızlar savruluyorlar, Binboğ a Dağ ı tepeden tırnağ a kaynaş ıyor, bakıyor, göğ ün ta yedinci katına yıldız yıldız kaynaş ıp savuruyor. Binboğ a Dağ ı yalım yalım kalktı yürüdü. Çukurova'nın üstüne. Bin tane yalımdan boğ a oldu. Dedesi onbaş ının kellesini bir kılıç la kesiverdi, hemen yıldırım gibi Çukurova'nın dü züne dü Őtü. Binboğ a Dağ ı birden bin tane boğ a oldu, görülmemiş irilikte, gü zellikte, balkıyarak, iri gözleri dö nmüş , sivri kılıç gibi boynuzları parlayarak yalımdan Çukurova'nın üstüne yürüdü ler. Çukurun toprağ ı yalıma kesti. Yalım boğ alar kö ylere saldı rdılar. Kö yleri evleri, Őehirleri, otomobilleri, trenleri, boynuzladılar, yıktılar, yaktılar, sonra gerisin geri yerlerine dö ndü ler, Binboğ alar Dağ ı oldular.” (B.E, s.132)

Beyaz Gelincik dizisinde de zaman zaman efsanelerin kullanıldığ ını görmekteyiz. Diziye ismini veren pamuğ un oluş umu efsanevi bir anlatımla izleyicinin karş ısına getirilir. Dizinin birinci bölümünde Ceren karakteri Ö mer Ağ a ile tanıştı ktan hemen sonra bu ö ykü yü anlatır:

Beyaz gelincik yani pamuk, eş siz bir bitkidir. Başlangıç ta narin, cılız bir fidedir. Her Őeye boyun egecek sanırsınız. İ çinizde Őefkat uyandırır. Sonra gitgide hayata daha sıkı tutunur. Suya aç lığ ı artar. Yaprakları sertleş ir, baş dikleş ir. İncisini korumak isteyen bir istiridy e gibi zırhlara bürünür. Sonra birgün kıskanç lık la saklad ığ ı Őeyi cömertçe sergiler. Kozası aç ılıverir. Ve siz o bembeyaz ış ığ ı, saflığ ı, yumuşaklığ ı görürsünüz, hayran kalırsınız. (1. Bölüm)

Lokman Hekim efsanesi ise dizi ve roman arasında efsaneler bağ lamında kurulan iliş kiye başka bir ö rnektir. Romanda bu efsane Őö yle anlatılmaktadır:

“Bir de Lokman Hekim var. O kendi gücüyle ermiş , ölümsüz olmuştur. Altmış yıl bütün yeryüzünü taş taş , ova dağ dolaşmış , çiçeklerle otlarla, bitkilerle konuşmuş , her çiçek kendini marifetini Lokman'a söylemiş . Lokman da çiçeklerin dilince söylediğ ini yazmış defterine. Her çiçek bir hastalığ a Őıfaymış . Lokman bütün hastalıkların çiçeğ ini bulmuş bir ö lümün çiçeğ ini bulamamış . Duymuş ki Lokman ö lümün çiçeğ i ö lümün

suyu ölümün otu Aladağ'ın bir koyağında. Lokman koşmuş buraya yurt tutmuş Aladağ'ın ardını koyağını. Her otları, her çiçeklen, her suylan, pınarlan, her böceklen, kurtlan, kuşlan, karıncaylan konuşmuş. Esen yelle, doğan günle, gelen ışıkla, yağın yağmurla konuşmuş. Sonunda ölümün dermanını bulmuş... Her çiçek herkese konuşmaz. Yaşam çiçeği hiç kimseye Hızır'a bile konuşmaz. Ermişler ermişi Taşbaşoğlu'na bile konuşmaz. Yaşam çiçeği, yani ölüme çare olan çiçek bir kere lokmana konuşmuş, lokman varmış onun altına, koklamış çiçeği koklayınca çiçeği lokmanın gözlerinin önünde ışıklar patlamış, baharlar, çiçekler patlamış, dünya bir başka dünya olmuş, sevinç içine batmış lokman bir sevinç düşünde kendinden geçmiş, ölmezliğe kavuşmuştur.” (B.E, s.29-30)

Bu şekilde aktarılan Lokman Hekim'in hikayesi romanın ilerleyen kısımlarında Müslüm Koca adlı yörügün yaşam çiçeğini ondan istemesiyle devam eder. (B.E, s.343)

Dizide ise Lokman Hekim efsanesi kitaptan farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Dizinin ikinci bölümünde hastaneye kaldırılan Ceren'i ziyarete gelen Ömer, yanında hediye olarak Yaşar Kemal'in Binboğalar Efsanesi kitabını getirir. Ömer kitabı verdikten sonra efsaneleri çok sevdiğini söyler ve Lokman Hekim ve Şahmaran efsanelerinin Tarsus ve İçel'de iç içe anlatıldığını söyleyerek aktarmaya başlar:

“Yılanların padişahı yani Şahmaran'ı yaralı olarak buluyor Lokman. Alıp onu mağarasındaki sarayına götürüyor. Kırk gün sonra Şahmaran iyileşiyor. Lokman izin istiyor. Şahmaran Lokman gitmeden önce “Ölümüm insanların elinden olacak Lokman.” diyor ve ona ölümünü öğrendikten sonra neler yapması gerektiğini bir bir anlatıyor. Gel zaman git zaman Şahmaran sarayındaki o billur suda Tarsus beyinin o güzel kızını görüyor ve aşık oluyor. İşte bu aşk yüzünden sarayından çıkıyor ve eski hamamda öldürülüyor.” (2. Bölüm)

Dizideki bu efsanenin Şahmaran ile ilgili olan kısmı romandaki “Yılanın Sevdalanması” olarak karşımıza çıkan efsaneyi hatırlatmaktadır. Halk edebiyatında insan/doğa birlikteliğine vurgu yapan pek çok efsanede olduğu gibi bu anlatıda da hayvanların kişileştirilmesi yoluyla olağanüstü biçimde insanla ilişkilendirilmesine rastlanmaktadır.

Aşağıdaki alıntı bunu gösterdiği gibi Yaşar Kemal'in modern roman formu içerisine yerleştirdiği ozansız dilin özel örneklerinden biridir:

“Yılanın kara yılanın sevdası beterdir. Sevdalı yılan kıpkırmızı uzun bir köze keser. Yılan kızlara sevdalanır. Kara yılan sevdadan kıpkırmızı kesilir. Kız nereye, ne yana gitse yılan kıpkırmızı karşısına dikilir. Kıpkırmızı mercan kırmızısı, nar zamanı, nar çiçeği kırmızısı. Bir yurttta, bir yolda, bir çalı arkasında, bir ören içinde, çadırdada uyurken, düğünde oynarken, koyun sağarken, çocuk uyuturken yılan kıpkırmızı karşısına dikilir. Yeşil otların, derin suların, ulu ormanların, tozların, karanlık bataklıkların içinden karşısına çıkar, kıpkırmızı. Hiçbir şey yapmaz. Önce kuyruğunun üstüne dikilir, sonra da kızın önünde boylu boyunca kıpkırmızı köz gibi upuzun serilir. Elindeyse yüreğin var ise öldür sevdalı yılanı. Yılan kırmızıyı, nar çiçeğine, kırmızı giymiş kızlara sevdalanır.” (B.E, s.158)

Romanda bunların dışında Hızır ile İlyas, dedeler, ermişler, vb. kişilerle ilgili başka efsaneler de anlatılmaktadır.

Dizi içerisinde romanın isminin geçmesi sadece hastane sahnesinden ibaret değildir. Dizinin 13. bölümünde Ceren, Samur Ağa'nın düşmanları tarafından kaçırılmak üzeredir. Tam bu sırada Ömer kapıyı çalar. İçeride Ceren'i kaçırmaya gelen kişiler vardır ve Ceren'i Ömer'i içeriye almadan göndermesi için tehdit ederler. Ceren kapıyı açar ve Ömer'e dışarı çıkmak istemediğini söyler. Ömer geri döner, tam gitmek üzereyken Ceren Ömer'e Binboğalar Efsanesini tekrar okumaya başladığını söyler. Ömer “O kitabı okumuştun.” diye karşılık verir. Ceren tekrar okumaya başladığını söyler ve “Ağanın obayı yakalayıp kızdan özür dilediği yer var ya, işte ordayım.” diye cevap verir. Romanda obanın ağa tarafından yakılmasına gönderme yapar ancak ‘yakma’ kelimesi yerine ‘yakalama’ kelimesini kullanarak ona kaçırılmak üzere olduğunun işaretini vermeye çalışır.

Romanda ve dizide yer alan efsanelerin birleşme noktalarının dışında üzerinde durulması gereken bir başka konu ise modern edebiyatta halk kültürünü araştıran çalışmalarda sıklıkla değinilen halk inanışlarıdır. Çoğunlukla doğüstü ile günlük hayatın bağlantılanmasını sağlamak için kullanılan büyü, sihir, uğur, uğursuzluk ve keramet, halk kültüründen romanlara aksettirilen kavramlardır.

Binboğalar Efsanesi romanında çaresizlik içerisindeki insanların doğaüstünden medet umdukları çok sayıda bölüm vardır. Yukarıda değinilen Ermiş, Dede, Hızır gibi isimlerden keramet beklenmektedir. Ayrıca doğadaki karşıtlığın insan hayatına yansımaları olarak görülen uğursuz varlık motiflerine de rastlanmaktadır. Bunların öteden beri önemli bir sembolü olarak görülen ‘baykuş’ romanda hem fiziksel özellikleriyle hem de insanlar üzerinde uyandırdığı tekinsizlik duygusuyla tasvir edilmiştir. (B.E, s.316)

Benzer inanışlar Beyaz Gelincik dizisinde de işlenmektedir. Bir nesne olarak muskaya atfedilen kutsallığa özellikle 3. bölümde vurgu yapılmaktadır. Ceren taktığı muska ile ilgili olarak “ister inan ister inanma ama bu muskada hakikaten keramet var” dedikten sonra küçükken muskada yazılı olanları okuduğu sahneye geçiş yapılır. Muskadaki yazıda yerel coğrafya ile bağlantılı dualar olduğu dikkat çekmektedir: “Bunu taşıyan Havva kızını Allah bağışlasın, Torosların gölgesi, Ceyhan’ın çağılması, Çukurova’nın esintisi ömrüne bereket olsun...” Ayrıca muskanın içinde yörenin bir özelliği olan pamuk yer almaktadır. Ceren “beni buralara kadar [bu muska] getirmedim mi?” diyerek bu yöndeki inancının derinliğini ifade eder. Dizideki muska inancı bununla sınırlı değildir. Zeliş karakterinin annesinin ona muska takması için ısrar etmesi ve babasının boynunda dikkat çekici büyüklükte bir muskanın yer alması gibi sahnelerle karşılaşılmaktadır.

İki eser arasındaki ilişki motif ortaklıkları ile sınırlı değildir. Kimi yerlerde olay örgüsünün içinde yer alan bazı olay halkalarının benzerlikleri de göze çarpmaktadır. Söz konusu yapıtlarda sistemin işleyişinden kaynaklanan sorunların çözümü için devlet büyüklerinden yardım alma çabasına girildiği görülür. Kitapta Haydar Usta yıllarca işlediği kılıcı İsmet Paşa’ya, o olmazsa valiye hediye edip obası için kışlak almak istemektedir. Bu nedenle oba büyükleri devletten kişilerle diyaloga girmektedir. Aynı şekilde Beyaz Gelincik dizisindeki Ömer Aslanbaş da işlerini yaptırmak için enerji bakanını aramaktadır.

Ortak motifler ve benzer olay halkalarının dışında iki yapıtta da yöresel söyleyişler, deyimler, atasözleri, eşya isimleri, yemek kültürü, türküler, halk oyunları, aşıklık geleneği gibi halk bilimine ait çeşitli unsurlara rastlanmaktadır.

Sonuç olarak modern hayatın her alanında olduğu gibi medya dünyasında da geleneksel halk kültürünün yoğun kullanımına devam

edilmektedir. Son dönemde Türkiye’de adeta bir furya haline gelen dizi sektörü ise geleneğe en çok yaslanan alanların başında gelmektedir. Pek çok yapımcı ve senarist konu bulma kolaylığı, seyirciyle bağlantı kurma ve izlenme oranını arttırma isteği gibi nedenlerle halk kültürünü dizilere taşımış ve taşımaya devam etmektedir. Seyirci ise kendisinden ve ortak geçmişten izler taşıyan konulara daha çok ilgi göstermektedir. Dolayısıyla Beyaz Gelincik dizisinde Binboğalar Efsanesi’nin çıkış noktası olarak kullanılması şaşırtıcı değildir. Bu durum sıkı metinlerarası bağlantıları vazgeçilmez kılmıştır. Böylece metinlerarası ilişkiler sayesinde halkın ürettiği sözlü kültür envanteri tekrar halka, özellikle yeni nesle ulaşma fırsatı bulmuştur.

Kaynakça

- Aktulum, Kubilay, Metinlerarası İlişkiler, Ankara, Öteki yayınevi, 2007.
- Aktulum, Kubilay, Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık, Ankara, Kanguru Yayınları, 2011.
- Bakhtın, Mikhail, Karnavalın Romanı, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Ecevit, Yıldız, Türk Romanında Postmodernist Açılımlar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, bs.2.
- Emre, İsmet, Postmodernizm ve Edebiyat, Ankara, Anı Yayıncılık, 2006, bs.2.
- Erinç, Orhan, Yaşar Kemal ve Binboğalar (röportaj), Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1971.
- Kemal, Yaşar, Binboğalar Efsanesi, İstanbul, 1981.
- Solak, Ömer, Edebiyat Biliminde Kuram ve Yöntem, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.

Bedelsiz Sermaye Artırımı Duyurularının Şirketlerin Piyasa Değerlerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği

Yrd. Doç. Dr. Engin
KÜÇÜKSİLLE

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi,
İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü
engin.kucuksille@ikc.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Rozi MİZRAHİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi,
İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü
rozi.mizrahi@ikc.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı 2012-2014 yılları arasında Borsa İstanbul Hisse Senetleri Piyasasında işlem gören şirketlerin hisse senedi fiyatlarının bedelsiz sermaye artırımı duyurularından etkilenip etkilenmediğini inceleyerek, hisse senedi piyasasının yarı etkin güçlü yapıda olup olmadığını araştırmaktır. Bu bağlamda, incelenen periyotta Borsa İstanbul Hisse Senedi Piyasasının etkinliği “olay çalışması” yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde, olay penceresi (-5,+5) iş günü alınmıştır. Ayrıca ilgili dönemde bedelsiz sermaye artırımı oranları %100’den düşük, %100 ve daha yüksek olan şirketler ayrı olarak incelenmiş ve bedelsiz sermaye artırımı oranlarındaki farklılığın, ortalama anormal getiriler ve kümülatif anormal getirilerdeki etkisi analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; bedelsiz sermaye artırımı duyurularından sonra istatistiksel olarak anlamlı pozitif ortalama anormal getiriler elde edilmesi mümkün değildir. Ancak bedelsiz sermaye artırımı oranı %100 ve daha fazla olan şirketlerde duyurunun yapıldığı tarihten sonraki 4. Gün anlamlı negatif ortalama anormal getiri elde edilmektedir. Aynı zamanda olay penceresi içerisinde farklı periyotlarda anlamlı kümülatif anormal pozitif getiriler elde edilebilir. Bu sonuçlara göre, Borsa İstanbul Hisse Senetleri Piyasası incelenen dönem içinde bedelsiz sermaye artırımı duyurularından etkilendiği ve yarı güçlü etkin yapıda bir piyasa olmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bedelsiz Sermaye Artırımı Duyuruları, Olay Çalışması Yöntemi, Anormal Getiri, Borsa İstanbul

The Impact of Bonus Issue Announcements on Stock Market Values : Evidence from Istanbul Stock Exchange

Abstract

The aim of this study is to examine if the Borsa Istanbul Stock Exchange is a semi-strong effective form or not by analyzing the stocks of firms’ whether

they affected by the announcement of bonus issues in the period of 2012-2014. The effectiveness of Borsa Istanbul has been analyzed by the “event study” method. The event window is (-5,+5) working days. Additionally, the firms which gave bonus issue below %100, %100 and over analyzed individually and the differences of bonus issue rates’ effectiveness to the mean abnormal returns and cumulative abnormal returns have been examined. According to the results; it is not possible to have positive abnormal returns statistically. However, it is possible to have statistical negative mean abnormal return four day after the announcement date in the firms which gave bonus issue %100 and over. Also, one can have cumulative positive abnormal returns statistically in different time periods in the event window. So, it can be said that Borsa Istanbul Stock Exchange has been affected by the bonus issue announcements and it is not an semi-strong form effective market in the given period.

Key Words: Bonus Issue Announcements, Event Study Method, Abnormal Return, Istanbul Stock Exchange.

1.Giriş

Eugene Fama (1970) menkul kıymet fiyatlarının tüm bilgiyi yansıttığını, dolayısıyla hiçbir yatırımcının aşırı getiri elde etmeyeceğini Etkin Piyasalar Hipotezi (EPH) ile açıklamıştır. Fama, piyasaları etkinliklerine göre zayıf, yarı güçlü formda ve güçlü formda etkin etkin piyasalar olarak üç sınıfa ayırmıştır.. Zayıf formda etkin piyasalarda geçmiş fiyat bilgileri kullanılarak, yarı güçlü formda etkin piyasalarda geçmiş fiyat bilgileriyle birlikte kamuya yapılan duyurular kullanılarak, güçlü formda etkin piyasalarda ise geçmiş fiyatlar, kamuya yapılan duyurular ve işletme içerisinden sağlanan bilgiler kullanılarak aşırı getiri elde edilmesi mümkün değildir. Ancak yapılan çok sayıda araştırmada EPH’nin ortaya koyduğu varsayım ile çelişen bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular, normalden sapma anlamına gelen ‘anomali’ terimi kullanılarak ifade edilirken, hisse senedi piyasalarında fiyat anomalileri gözlemlenebildiği ortaya koymuştur (Erdoğan ve Elmas, 2010:2). Bir başka deyişle; hisse senetleri piyasasında yatırımcıların anormal getiri elde etmesi mümkündür. Yatırımcılar hisse senedi piyasasında anormal getiri elde edebilmek için finansal piyasalar ve şirketlerle ilgili tüm gelişmeleri takip etmektedirler.

Halka açık şirketler kendileri ile ilgili tüm gelişmeleri kamuya duyurmak durumundadırlar. Bu duyuruların bazıları şirketlerin hisse senedi fiyatlarını etkilemezken, bazıları ise hisse senedi fiyatlarında pozitif ya da negatif etkiye neden olabilmektedir. Dolayısıyla bu duyuruların şirketlerin hisse senedini fiyatlarına olan etkileri araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Şirketlerle ilgili kamuya yapılan duyurulardan bir tanesi de bedelsiz sermaye artırım duyurularıdır.

Bu çalışmada öncelikle Yeni Türk Ticaret Kanunu'na göre Anonim ve Limited Şirketlerin sermaye artırımı yöntemleri kısaca açıklanmaktadır. Daha sonra ise sermaye artırımı yöntemlerinden biri olan bedelsiz sermaye artırımları ile ilgili duyurularının bireysel yatırımcıların kararlarını yönlendirerek şirketlerin piyasa değerlerinde yarattığı etkilerle ilgili literatürde yapılmış olan çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak, ülkemizdeki şirketlerin bedelsiz sermaye artırımı duyurularının hisse senetleri piyasasına etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda; 2012-2014 yılları arasında Borsa İstanbul Hisse Senedi Piyasasında bedelsiz sermaye artırımı duyurusu yapan şirketlerin hisse senetlerinin bu duyurulardan etkilenip etkilenmediği “olay çalışması” yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, incelenen dönemde bedelsiz sermaye artırımı duyurularının Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetlerinin piyasa değerlerine etkisi olup olmadığını inceleyerek, Türkiye'de hisse senetleri piyasasının yarı güçlü formda etkin olup olmadığını araştırmaktır. Bu bağlamda diğer çalışmalardan farklı olarak, sadece bedelsiz sermaye artırımı duyurularından sonraki belirli günlerde anormal getiri elde edilip edilmeyeceği incelenmemiş; olay penceresi içinde farklı periyotlarda kümülatif anormal getiriler elde edilip edilemeyeceği araştırılmış ve bedelsiz sermaye artırımı oranlarının %100'den az ve %100'den fazla olması durumunda duyuruların etkisi incelenmiştir.

2. Sermaye Artırımı Yöntemleri

6102 sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nda (YTTK) sermaye artırımı yöntemleri, anonim ve limited şirketlerin sermaye ihtiyaçlarının hızlı ve kolay bir şekilde karşılanabilmesi için yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda, sermayenin üç farklı yöntemle artırılacağı belirtilmiştir. Bunlar; “şarta bağlı sermaye artırımı” ,“bedelli sermaye artırımı” ve “bedelsiz sermaye artırımı”dır (Yavuz, 2013: 129).

Şarta bağlı sermaye artırımı, ihraç edilecek borçlanma araçlarının alacaklarının işletmenin ortaklarına dönüşmelerini amaçlayan ve bu yolla işletmeye fon sağlayan bir sermaye artırımı yöntemidir (Altaş, 2010: 145-146).

Bedelli sermaye artırımı, şirketlerin yeni fon kaynağı temin etmek amacıyla çıkardıkları "bedelli" paylarını, nominal değerinden veya daha yüksek bir fiyattan mevcut ortaklara ya da diğer yatırımcılara satmalarıdır. (Bedelsiz ve Bedelli Paylar, <http://www.borsaistanbul.com/urunler-ve-piyasalar/urunler/paylar/hisse-senedi-cesitleri>) (08.02.2015)

Bedelsiz sermaye artırımı, şirketlerin iç kaynaklarından (yedek akçe ya da fonlar) sermayeye aktardıkları tutar karşılığında çıkardıkları hisselerin bir bedel alınmaksızın ortaklara dağıtılmasıdır. Bu paylar iç kaynaklardan karşılandığı için işletme dışından fon girişine yol açmamaktadır (Bedelsiz ve Bedelli

Paylar, <http://www.borsaistanbul.com/urunler-ve-piyasalar/urunler/paylar/hisse-senedi-cesitleri>) (08.02.2015). Ek bir finansman kaynağı sağlamayan bedelsiz sermaye artırımının şirketlere sağladıkları avantajlar şunlardır;

- Emisyon primi ile iştirak ve duran varlık satış karı kalemlerinden yapılan sermaye artırımlarının vergi avantajı sağlaması,
- Şirketlerin enflasyon karşısında erimiş olan sermayelerini güncelleyebilmeleri,
- Hisse senedi fiyatındaki bölünme ile birlikte daha fazla küçük yatırımcının yatırım yapabilmesine olanak sağlamasıdır.

Bedelsiz sermaye artırımlarını bireysel yatırımcı açısından değerlendirdiğimizde de hisse senedi sayısının artması sonucu hisse başına kar azalmakta, ancak hissedarın alacağı kâr payı değişmemektedir. Gerçek anlamda bedelsiz sermaye artırımları işletmelerin mali durumuna önemli bir katkı sağlamamasına rağmen, bireysel yatırımcılar, yatırım kararlarında şirketlerin yaptıkları bedelsiz sermaye artırımlarını dikkate almaktadırlar. Bu bağlamda; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarında bedelsiz sermaye artırımının hisse senetlerinin fiyatlarına etkileri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır ve bu konu üzerinde çalışılmaya devam edilmektedir.

3. Literatür Araştırması

Bedelsiz sermaye artırım duyurularının hisse senetlerinin piyasa değerine olan etkisi üzerine yapılmış olan ve finans literatüründe yer alan çalışmalardan bazılarına aşağıda değinilmiştir.

Barnes ve Ma (2001), Çin’de hisse senedi piyasalarında bedelsiz hisse senedi duyurularının hisse senedi fiyatlarına etkilerini araştırmışlar ve yüksek oranda bedelsiz hisse senedi veren şirketlerin duyurulardan sonra pozitif, düşük oranda bedelsiz hisse senedi veren şirketlerin duyurulardan sonra negatif getiri sağladıklarını bulmuşlardır.

Juan (2003), 1997-2001 yılları arasında Kuala Lumpur Borsasında bedelsiz hisse senedi duyurularının, duyurudan önceki gün ve duyurunun yapıldığı günle birlikte sonraki 2 gün boyunca yüksek getiri sağladığını ifade etmiştir.

Balachandran, Faff ve Tanner (2004), 1992-2000 yılları arasında Avustralya’da yapılan bedelsiz hisse senedi duyurularının, duyurunun yapıldığı tarih ve sonraki günde anormal getirilerin ortalama %2,7 olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda bu duyuruların anormal getirilere etkilerinin finansal şirketlerden ziyade sanayi ve madencilik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerde daha fazla olduğunu ortaya koymuşlardır.

Gunasekara (2005), 1993-2004 yılları arasında Sri Lanka hisse senedi piyasasında bedelsiz hisse senedi duyurularının hisse senedi fiyatlarına etkisini araştırmış ve duyurunun yapıldığı günde pozitif bir etkisinin olduğunu

belirtmiştir. Aynı zamanda %50'den daha fazla bedelsiz sermaye artırımını yapan şirketlerin hisse senedi getirilerinin %50'den az bedelsiz sermaye artırımını yapan şirketlerin hisse senedi getirilerinden daha fazla getiri sağladığını ifade etmiştir.

Mishra (2005), 1998-2004 yılları arasında Hindistan'da hisse senetleri piyasasının yarı etkin olup olmadığını araştırmak üzere bedelsiz sermaye artırımını duyurularının hisse senetlerinin piyasa değerlerine olan etkisini araştırmıştır. İncelediği periyot içerisinde bedelsiz sermaye artırımını duyurusundan sonraki beş gün süre ile pozitif anormal getiriler elde edilebildiğini ortaya koymuştur.

Adaoğlu (2006), 1994- 1999 yılları arasında İstanbul Hisse Senetleri Borsasında olumlu ve olumsuz duyuruların hisse senetleri piyasasına olan etkilerini araştırdığı çalışmada, piyasada olumlu haber olarak nitelendirilen bedelsiz sermaye artırımını duyurularının duyuru tarihi ve takip eden 2 işgünü süresince (0,+2), istatistiksel olarak anlamlı pozitif kümülatif anormal getiri sağladığını, 3. gün ile 5. gün arasındaki periyotta istatistiksel olarak anlamlı olmayan negatif ortalama anormal getiri sağlandığını belirtmiştir. Bedelsiz sermaye artırımını duyurusunun yapıldığı gün ve sonrasındaki 5 günlük periyot (0,+5) değerlendirildiğinde ise pozitif kümülatif anormal getiri elde edildiğini ancak istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ortaya koymuştur.

Malhotra, Thenmozhi ve Kumar (2007), 2000-2006 yılları arasında Bombay borsasında kimya sektöründeki firmalarda bedelsiz sermaye artırımını duyurularının negatif anormal getiriler sağladığını belirtmişlerdir.

Fernando ve Guneratne (2009), 1991-2007 yılları arasında Colombo borsasında bedelsiz hisse senedi duyurularının hisse senedi performansına etkilerini araştırmışlar ve duyurunun yapıldığı günde ve sonraki altı günde piyasada ciddi arbitraj imkanı bulunduğunu öne sürmüşlerdir.

Raja ve Sudhahar (2010), 2000- 2007 yılları arasında Hindistan'da bilişim teknolojileri sektöründeki firmaların bedelsiz sermaye artırımını duyurularının, hisse senedi fiyatlarına olan etkisini araştırmışlardır. Bombay hisse senetleri borsasında işlem yapan 43 firma üzerine yapılan araştırma sonuçlarına göre bilişim teknolojileri sektöründeki firmaların hisse senetleri bedelsiz sermaye artırımını duyurusu yapıldığı gün ve ertesi günü anlamlı pozitif ortalama anormal getiri sağlamaktadır. Duyurunun etkisi 15 gün sürmekle beraber en yüksek ortalama pozitif anormal getiri duyurunun yapıldığı gün gerçekleşmektedir.

Malhotra, Thenmozhi ve Kumar (2011), 2000-2008 yılları arasında Hindistan'da 111 şirketin bedelsiz hisse senedi ve rüçhan hakkı duyurularından sonra volatilitenin arttığını savunmuşlardır.

Kawira (2014), 2009-2013 yılları arasında Nairobi borsasında hisse senetleri işlem gören 8 bankanın bedelsiz sermaye artırımını duyurularının anormal getirilere neden olduklarını ifade etmiştir.

Jamroz ve Koronkiewicz (2013), 2004-2012 yılları arasında Varşova Hisse Senetleri Piyasasında hisse senedi bölünmelerinin, hisse senedi bölünme ve ödenmemiş hisse senedi sayısı azaltımı duyurularına yatırımcıların tepkisini olay çalışması yöntemiyle araştırmışlar ve istatistiksel olarak anlamlı bir tepki bulamamışlardır. Ödenmemiş hisse senedi azaltımı duyurularının ise genellikle negatif tepkiler doğurduğunu ortaya koymuşlardır.

Jeelan Basha. V (2014), yaptığı çalışmada bedelsiz sermaye artırımının şirketin hisse senedi başına kar ve piyasa fiyatını önemli derecede etkilemediğini ve değişkenlerin ölçülü derecede korelasyona sahip olduklarını ortaya koymuştur.

4. Veri ve Yöntem

4.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı 2012-2014 yılları arasında Borsa İstanbul Hisse Senetleri Piyasasında işlem gören şirketlerin hisse senedi fiyatlarının bedelsiz sermaye artırım duyurularından etkilenip etkilenmediğini inceleyerek, piyasanın yarı güçlü formda etkin olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda 2012-2014 yılları arasında sadece bedelsiz sermaye artışı yapan firmalar araştırma kapsamına alınmıştır (Ekler: Tablo 1 ve Tablo 2). Bedelsiz sermaye artışı duyuruları ile birlikte aynı tarihte bedelli sermaye artırım ve kar payı dağıtım duyuruları yapan firmalar çalışmanın amacını etkilememesi için incelemiden çıkarılmıştır. İlgili dönemde bedelsiz sermaye artışı yapan firmalara ve Borsa İstanbul 100 endeksine ait ilgili fiyat verileri isyatirim.com.tr web sitesinden, bedelsiz sermaye artışı duyurularının tarihleri ise kap.gov.tr web sitesinden elde edilmiştir.

4.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada “olay çalışması” yönteminden faydalanılmıştır. Dolley (1933) tarafından geliştirilen olay çalışması belirli bir olayın bir şirketin piyasa değerine olan etkisini ölçmeye yarayan bir yöntemdir. Olay çalışması yöntemi finans, muhasebe ve iktisat alanlarında yaygın bir şekilde kullanılmakta ve olay çalışmasında birçok değişik olay çalışılmaktadır. Bunlara şirket devralmaları, iflas duyuruları, patent duyuruları, CEO istifa duyuruları örnek olarak verilebilir. Olay çalışmasında piyasanın etkinliği ve belirli bir olayın hisse senedi fiyatlarına olan etkisini ölçmek amaçlanmaktadır (Dutta, 2014; 137). Bir olay çalışması yöntemi uygulamak için olay tarihinin, olay penceresinin ve tahmin penceresinin belirlenmesi gerekir (Mishra, 2005; 10).

Bu çalışmada olay tarihi, şirket tarafından piyasaya ilk kez bedelsiz sermaye artırım yapılacağına duyurulduğu tarihtir. Olay çalışmasında ilk aşama, olay tarihi etrafında belirli bir zaman (olay penceresi) oluşturmaktır. Olay penceresi araştırma konusuna göre olay tarihinden 1, 5, 20, 30 ve daha fazla gün sonrası

ve öncesi olabilir. Bu çalışmada olay penceresi olay tarihinden 5 gün öncesi ve 5 gün sonrası olarak belirlenmiştir (-5,+5). Çalışmada olay penceresinin kısa tutulmasının sebebi; gün sayısının uzamasıyla beraber şirketle ilgili yeni haberlerin duyulması ve hisse senedi fiyatlarının bu haberlerden etkilenme olasılığının varlığıdır. Bu çalışmada tahmin penceresi ise bedelsiz sermaye artırım duyurusu tarihinden önce -121 günden -6 güne kadar olan zamandır (-121,-6).

i hisse senedinin t zamanındaki getirisi (Campbell, Lo, MacKinlay, 1996; 9);

$$R_{i,t} = P_{i,t}/P_{i,t-1} - 1 \quad (1)$$

formülüyle hesaplanmıştır.

Bu formülde $P_{i,t}$, i hisse senedinin t zamanındaki kapanış fiyatını, $P_{i,t-1}$ i hisse senedinin t-1 zamanındaki kapanış fiyatını ve $R_{i,t}$, i hisse senedinin t zamanındaki getirisini ifade etmektedir.

İkinci aşamada ise belirlenen olay penceresi içerisinde hisse senedinin anormal getirileri hesaplanır ve anormal getirilerin ortalaması bulunur. Anormal getiri, bir şirketin hisse senetlerinin belirli bir dönemdeki gerçekleşen getirisi ile o şirketin hisse senetlerinden ilgili dönemde beklenen getiri oranı arasındaki farktır. Anormal getiri aşağıdaki şekilde formüle edilebilir:

$$AR_{it} = R_{it} - E(R_{it}) \quad (2)$$

AR_{it} = i hisse senedinin t zamanındaki anormal getiri oranını,

R_{it} = i hisse senedinin t zamanındaki gerçekleşmiş getiri oranını,

$E(R_{it})$ = olayın duyurulmaması durumunda i hisse senedinden beklenen getiri oranını belirtmektedir.

Hisse senedinden beklenen getirinin hesaplanmasında standart piyasa modeli (MacKinlay, 1997) kullanılmıştır. Bu çalışmada standart piyasa modelinin kullanılmasının nedeni; diğer modelleri uygulayabilmek için gerekli verilere ulaşma problemi ve çalışmanın belirli bir sektör üzerinde yapılmamasından ve işletmelerin birden fazla iş alanında faaliyet göstermesinden kaynaklanan, işletmelerin sektörlerinin tam olarak belirlenememesidir. Aynı zamanda Brown ve Warner (1980), çalışmalarında piyasa modelinin diğer modellere göre daha sağlıklı sonuçlar verdiğini ortaya koymuşlardır. Bu model uygulanırken, piyasa, ortalama getiriler ve risk arasında doğrusal bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Piyasa modeline göre hisse senedinden beklenen tahmini getiri aşağıdaki formül ile hesaplanacaktır:

$$E(R_{it}) = \alpha + \beta_i R_{mt} + e_{i,t} \quad (3)$$

α =sabit katsayı,

β_i = i hisse senedinin sistematik olmayan riskini (beta katsayısı),

R_{mt} = t gününde piyasanın (BIST 100 Endeksi) getirisi,

$e_{i,t}$ = t gününde i hisse senedinin hata terimini, $E(e_{i,t})=0$ ve $\text{var}(e_{i,t}) = \sigma^2 e_i$ ifade etmektedir.

Sistematik olmayan risk, tahmin penceresi dönemindeki gerçekleşen getiriler kullanılarak hesaplanmıştır.

$$\beta_i = \text{Cov}(R_i, R_m) / \text{Var}(R_m)$$

$\text{Cov}(R_i, R_m)$ şirketin getirisi ile piyasa (BIST 100) getirisi arasındaki kovaryans katsayısını, $\text{Var}(R_m)$ ise piyasa getirisinin varyansını göstermektedir.

Ortalama Anormal getiriler (Kothari, Warner, 2007: 10);

$$AR_t = 1/N \sum_{i=1}^N e_{i,t} \quad (4)$$

formülüyle hesaplanmıştır. Formülde yer alan N, olay çalışmasına dahil edilen şirket sayısını, t ise olay çalışmasında kullanılan olay penceresidir.

Bazı zamanlarda duyurusu yapılan olayın etkisi birkaç günden uzun sürmektedir. Bu nedenle, olay penceresi içinde kümülatif anormal getirileri hesaplamak daha faydalı olacaktır. Kümülatif anormal getirilerin hesaplanabilmesi için aşağıdaki denklemden faydalanılmıştır (Kothari, Warner, 2007: 10):

$$CAR(t1, t2) = \sum_{t=t1}^{t2} AR_{it} \quad (5)$$

Bu denklemde AR_{it} , i hisse senedinin t zamanındaki anormal getirisini, T ise kümülatif anormal getirilerin hesaplandığı zaman sürecini göstermektedir. Olay çalışması yöntemine göre şirket ile ilgili kamuya yapılan duyuruların, o şirketin hisse senetlerinde anormal getiriye neden olması mümkün değildir. Dolayısıyla olay çalışmasında sonuçlar CAR_t 'nin aldığı değerlere göre yorumlanır.

4.3.Çalışmanın Hipotezi

H_0 = Şirketlerin piyasaya bedelsiz sermaye artırımını yapacaklarını duyurdukları tarih etrafındaki günlerde hisse senetlerinin kümülatif ortalama anormal getirileri 0'a eşittir.

$$CAR_t = 0$$

H_1 = Şirketlerin piyasaya bedelsiz sermaye artırımını yapacaklarını duyurdukları tarih etrafındaki günlerde hisse senetlerinin kümülatif ortalama anormal getirileri 0'dan farklıdır.

$$CAR_t \neq 0$$

Bu çalışmada aynı zamanda kümülatif anormal getirilerin anlamlılığını test etmek için aşağıdaki formül kullanılmıştır (Kothari, Warner, 2007: 11)

$$tCAR(\text{Kümülatif anormal getiri } t \text{ değeri}) = \frac{CAR(t1,t2)}{St\sqrt{T}} \quad (6)$$

Formülde $CAR(t1,t2)$ $t1$ ve $t2$ dönemleri arasındaki kümülatif anormal getiriyi, St standart sapmayı T ise olay penceresindeki gün sayısını ifade etmektedir.

4.4.Araştırma Bulguları

Bu araştırmada öncelikle 2012-2014 döneminde bedelsiz sermaye artırımını duyurusu yapan şirketler tümüyle ele alınmış ve incelenmiştir. Ardından bedelsiz sermaye artırım oranları %100'den küçük ve %100 ve üzeri olan şirketler ayrı olarak incelenmiş ve bedelsiz sermaye artırım oranlarının etkisi araştırılmıştır.

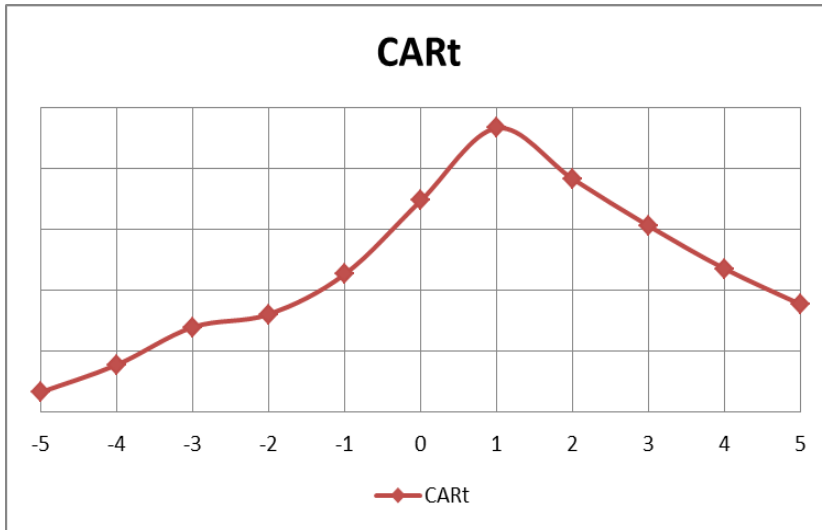
2012/2014 yılları arasında bedelsiz sermaye artırımını yapan tüm şirketler üzerinde yapılan araştırma bulgularına göre (Tablo 3), ortalama anormal getiriler (-5,+1) döneminde sürekli pozitif değer alırken, (+2,+5) döneminde ise negatif değerler almaktadır. Anormal getirilerin anlamlılığı t testi ile incelenmiştir (Tablo 3). T testi sonuçlarına göre olay penceresi içerisinde olay tarihinden 4 gün önce (-4) ve olay tarihinde (0) 0,05 anlamlılık düzeyinde anormal getiriler elde etmek mümkündür. Ancak olay tarihinden sonraki anormal getiriler istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Kümülatif anormal getirilerin (CAR_t) değerleri ise olay penceresi içerisindeki tüm günlerde sıfırdan farklıdır (Tablo 3 ve Şekil 1). Dolayısıyla şirketlerin bedelsiz sermaye artırımını duyurularının, o şirketlerin hisse senedi getirileri üzerinde bir etki yarattığı söylenebilir. Tablo 3'deki sonuçlar detaylı bir şekilde incelendiğinde ise olay tarihine kadar olan süreçte kümülatif anormal getiriler hızlı bir şekilde artmakta ve olay tarihiyle birlikte olay tarihinden sonraki gün en yüksek düzeye çıkmaktadır. Sonraki günlerde ise duyurunun etkisi hızla azalmakta ve kümülatif anormal getirilerde düşüş trendi oluşmaktadır.

Tablo 3: 2012-2014 Yılları Arasında Bedelsiz Sermaye Artırımı Yapan Şirketlerin Ortalama Anormal Getirileri, t Değerleri ve Kümülatif Ortalama Anormal Getirileri (Olay tarihinden 5 gün öncesi ve sonrası)

Olay Penceresi	Ar_t	t değeri	CAR_t
-5	0,003272	1,281	0,003272
-4	0,004492	2,162**	0,007764
-3	0,006192	1,84	0,013956
-2	0,002111	0,938	0,016067
-1	0,006598	1,386	0,022665
0	0,01206	2,211**	0,034725
1	0,011909	1,337	0,046634
2	-0,00835	-0,601	0,038284
3	-0,00773	-0,586	0,030554
4	-0,00703	-1,075	0,023524
5	-0,00585	-0,838	0,017674

**0,05 anlamlılık düzeyi

Şekil 1: 2012-2014 Yılları Arasında Bedelsiz Sermaye Artırımı Yapan Tüm Şirketlerin Ortalama Kümülatif Anormal Getirilerinin Olay Tarihine Duyarlılığı

Tablo 4'te (6) numaralı formül uygulanarak kümülatif ortalama getirilerin olay penceresi içinde farklı periyotlarda anlamlılık testi sonuçları görülmektedir. Uygulama sonuçlarına göre (-5,+1), (-5,0), (-4,+1) ve (0,+1) periyotlarında ortalama kümülatif getiriler 0,05 düzeyinde, (-4,0), (-3,0), (-2,+1) ve (-1,+1) periyotlarında ise 0,01 düzeyinde anlamlıdır. İstatistiksel olarak anlamlı sonuçlar veren periyotlar dikkatle incelendiğinde bedelsiz sermaye artırımlarının ilk defa piyasaya duyurulduğu tarih ve sonraki günlerde anlamlı çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlar bedelsiz sermaye artırımı duyurularının ilk defa yapıldığı tarih ve sonraki günde yatırımcılar açısından ciddi bir yatırım fırsatı ortaya çıktığını belirtmektedir.

Tablo 4: 2012/2014 Yılları Arasında Bedelsiz Sermaye Artırımı Yapan Tüm Şirketlerin Olay Penceresi İçerisindeki Farklı Periyotlarda CAR t Değerleri ve Anlamlılık Düzeyleri

Periyot	CAR t değeri	Periyot	Car t değeri
(-5,+5)	0,728332	(-3,+2)	1,797819
(-5,+4)	1,023931	(-3,+1)	4,599344
(-5,+3)	1,47302	(-3,0)	3,811045*
(-5,+2)	2,243859	(-2,+5)	0,159194
(-5,+1)	4,814853**	(-2,+4)	0,427607
(-5,0)	4,421321**	(-2,+3)	0,811006
(-4,+5)	0,595085	(-2,+2)	1,436685
(-4,+4)	0,882334	(-2,+1)	3,954151*
(-4,+3)	1,315319	(-2,0)	2,947523
(-4,+2)	2,061388	(-1,+5)	0,069102
(-4,+1)	4,836073**	(-1,+4)	0,333516
(-4,0)	4,276715*	(-1,+3)	0,708297
(-3,+5)	0,413184	(-1,+2)	1,334264
(-3,+4)	0,690363	(-1,+1)	6,947922*
(-3,+3)	1,100447	(-1,0)	4,83104
(0,+1)	225,7287*	(0,+5)	-0,22388

**0,05 anlamlılık düzeyi

*0,01 anlamlılık düzeyi

Çalışmanın ikinci aşamasında 2012-2014 yılları arasında bedelsiz sermaye artırım duyurusu yapan firmalar, bedelsiz sermaye artırım oranı (BSAO) %100'den düşük oranda (BSAO<%100), %100 ve daha yüksek oranda (BSAO>=%100) olmak üzere iki farklı kategoriye ayrılmıştır. Burada incelenmek istenen durum, bedelsiz sermaye artırım oranlarındaki farklılıkların şirketlerin hisse senedi fiyatlarına olası etkilerini araştırmaktır.

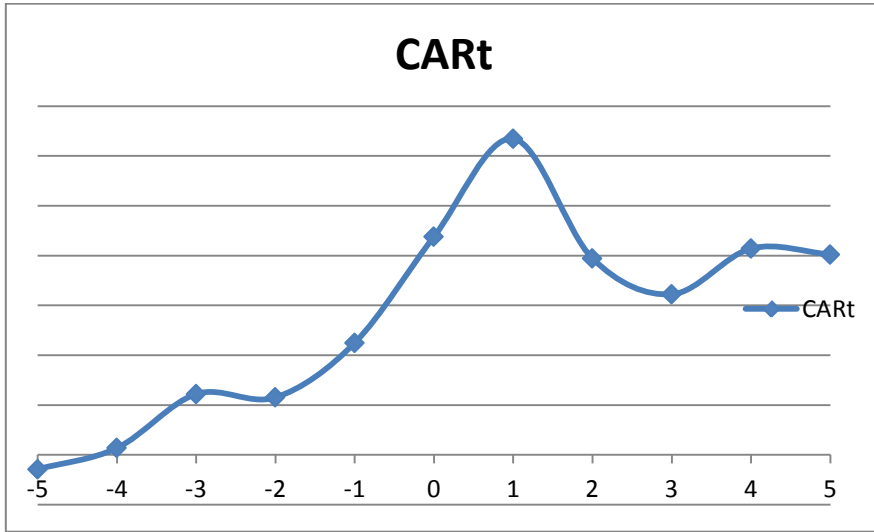
BSAO<%100 ve BSAO>=%100 olan firmaların ortalama anormal getirileri, t testi sonuçları ve kümülatif ortalama anormal getirileri Tablo 5'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre olay penceresi içinde BSAO<%100 olan firmaların ortalama anormal getirileri istatistiksel olarak anlamlı değildir. BSAO>=%100 olan şirketlerin olay tarihinden sonraki 4. günde (t=+4) anormal getirisi ise istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. BSAO>=%100 olan şirketlerin (t=+4) günündeki anormal getiri ortalaması -%2,749'dir. Dolayısıyla (t=+4) gününde yatırımcıların açığa satış yapmaları kendilerine pozitif getiri sağlayacaktır.

Tablo 5: 2012-2014 Yılları Arasında BSAO<%100 ve BSAO>=%100 Olan Şirketlerin Ortalama Anormal Getirileri, t Değerleri ve Kümülatif Ortalama Anormal Getirileri (Olay tarihinden 5 gün öncesi ve sonrası)

Olay Pen	Ar _t (BSAO<%100)	t değeri	CAR _t BSAO<%100	Ar _t (BSAO>=%100)	t değeri	CAR _t BSAO>=%100
-5	-0,00144	-0,288	-0,00144	0,010377	1,935	0,010377
-4	0,002127	0,802	0,000687	0,006081	1,337	0,016458
-3	0,005419	1,032	0,006106	0,007917	1,082	0,024375
-2	-0,00034	-0,098	0,005766	0,004359	0,691	0,028734
-1	0,00548	1,284	0,011246	0,006238	0,519	0,034973
0	0,010666	1,331	0,021912	0,020645	1,448	0,055617
1	0,009819	0,976	0,031731	0,014067	0,7	0,069685
2	-0,01202	-1,774	0,019711	0,004181	0,3	0,073866
3	-0,00359	-0,276	0,016121	-0,0118	-1,082	0,062068
4	0,004586	0,837	0,020707	-0,02749	-2,392**	0,034579
5	-0,00059	-0,085	0,020117	-0,01596	-1,428	0,018618

** 0,05 düzeyinde anlamlı

BSAO<%100 olan şirketlerin kümülatif anormal getirileri incelendiğinde (Tablo 5 ve Şekil 2), kümülatif anormal getirilerin olay tarihinden sonraki güne (+1) kadar artış gösterdiği görülmekte ve olay tarihinden sonraki gün en yüksek değerini almaktadır.

Şekil 2: 2012-2014 Yılları Arasında BSAO<%100 Olan Şirketlerin Kümülatif Anormal Getirilerinin Olay Tarihine Duyarlılığı

Kümülatif anormal getirilerin t testi sonuçlarına göre; BSAO<%100 olan şirketlerin hisse senedi getirilerinde (-5,+1), (-4,+1), (-4,0), (-3,+1), (-1,+1) ve (0,+1) dönemlerinde 0,05 düzeyinde anlamlı pozitif kümülatif anormal getirilerin elde edilmesinin mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 6).

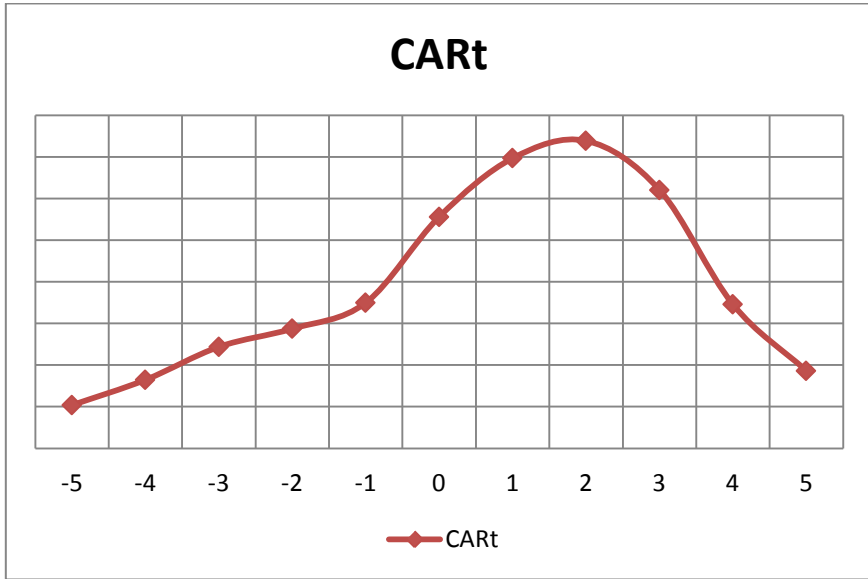
Tablo 6: 2012/2014 Yılları Arasında BSAO<%100 Olan Şirketlerin Olay Penceresi İçerisindeki Farklı Periyotlarda CAR t Değerleri ve Anlamlılık Düzeyleri

Periyot	CAR t değeri	Periyot	CAR t değeri
(-5,+5)	0,983062	(-3,+2)	1,010596
(-5,+4)	1,019917	(-3,+1)	3,537569**
(-5,+3)	0,800815	(-3,0)	2,723962
(-5,+2)	1,021283	(-2,+5)	0,704571
(-5,+1)	2,757397**	(-2,+4)	0,740301
(-5,0)	2,193093	(-2,+3)	0,512434
(-4,+5)	1,068298	(-2,+2)	0,728881
(-4,+4)	1,109174	(-2,+1)	2,93488
(-4,+3)	0,885036	(-2,0)	2,028697
(-4,+2)	1,122162	(-1,+5)	0,726506
(-4,+1)	3,47934**	(-1,+4)	0,764549

(-4,0)	2,815385**	(-1,+3)	0,533457
(-3,+5)	0,962831	(-1,+2)	0,76024
(-3,+4)	1,002759	(-1,+1)	6,600355**
(-3,+3)	0,777781	(-1,0)	4,403575
(0,+1)	34,19273**	(0,+5)	0,457015

** 0,05 düzeyinde anlamlı

BSAO \geq %100 olan şirketlerin kümülatif anormal getirileri incelendiğinde (Tablo 5 ve Şekil 3), kümülatif anormal getirilerin olay tarihinden sonraki 2. güne kadar ($t=+2$) artış gösterdiği görülmekte ve olay tarihinden sonraki 2. gün en yüksek değerini almaktadır.

Şekil 2: 2012-2014 Yılları Arasında BSAO \geq %100 Olan Şirketlerin Kümülatif Anormal Getirilerinin Olay Tarihine Duyarlılığı

BSAO \geq %100 olan şirketlerin hisse senedi getirilerinde ise (-5,+3), (-4,0), (-3,+2), (-3,+1), (-2,+2), (-2,+1) ve (-1,+2) dönemlerinde 0,05 düzeyde anlamlı, (-5,+2), (-5,+1), (-5,0), (-4,+2) ve (-4,+1) dönemlerinde 0,01 düzeyde anlamlı kümülatif pozitif anormal getiriler elde edilebilmektedir (Tablo 7).

Tablo 7: 2012/2014 Yılları Arasında BSAO \geq %100 Olan Şirketlerin Olay Penceresi İçerisindeki Farklı Periyotlarda CAR t Değerleri ve Anlamlılık Düzeyleri

Periyot	CAR t değeri	Periyot	CAR t değeri
(-5,+5)	0,41375	(-3,+2)	3,934488**
(-5,+4)	0,843104	(-3,+1)	3,988676**
(-5,+3)	2,496783**	(-3,0)	3,063096
(-5,+2)	4,926431*	(-2,+5)	-0,13403
(-5,+1)	4,981998*	(-2,+4)	0,25674
(-5,0)	4,193331*	(-2,+3)	1,536377
(-4+5)	0,18702	(-2,+2)	3,418212**
(-4,+4)	0,599652	(-2,+1)	3,487683**
(-4,+3)	2,102672	(-2,0)	2,479511
(-4,+2)	4,248504*	(-1,+5)	-0,23742
(-4,+1)	4,242377*	(-1,+4)	0,147516
(-4,0)	3,425316**	(-1,+3)	1,363735
(-3,+5)	0,04942	(-1,+2)	3,448513**
(-3,+4)	0,42651	(-1,+1)	4,014922
(-3,+3)	1,855565	(-1,0)	2,639038
(0,+1)	7,463246	(0,+5)	-0,39133

**0,05 anlamlılık düzeyi

*0,01 anlamlılık düzeyi

5.Sonuç

Bu çalışmada 2012/2014 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin bedelsiz sermaye artırımı duyurularının, bu şirketlerin hisse senetleri getirilerine olan etkisi "Olay Çalışması" yöntemiyle araştırılmıştır. Bu bağlamda 2012/2014 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören ve bedelsiz sermaye artırımı duyurusu yapan şirketlerin hisse senedi kapanış fiyatları ve BIST 100 endeksi kapanış fiyatları kullanılarak aşırı getiri elde edilip edilmeyeceği ölçülmüştür. Araştırmada aynı zamanda bedelsiz sermaye artırımı oranlarının etkisi, bedelsiz sermaye artırımı oranı %100'den düşük oranda olan şirketler ve %100 ve daha yüksek oranda olan şirketler olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir.

Bedelsiz sermaye artırım duyurularının hisse senedi fiyatlarına etkisinin birkaç günden fazla olabileceği düşünülerek kümülatif anormal getiriler hesaplanmıştır. Bedelsiz sermaye artırım oranı dikkate alınmaksızın yapılan incelemede kümülatif anormal getirilerin hesaplanması sonucunda olay penceresi süresince kümülatif getirilerin tamamı pozitif ve olay gününden sonraki gün (+1) en yüksek seviyeye çıkmaktadır. Diğer günlerde ise anormal getirilerdeki düşüşün etkisiyle kümülatif getirilerde bir düşüş görülmektedir. Aynı zamanda (-5,+1), (-5,0), (-4,+1), (0,+1) dönemlerinde 0,05 anlamlılığa, (-4,0), (-3,0), (-2,+1), (-1,+1) dönemlerinde 0,01 anlamlılığa sahip pozitif kümülatif getirilerin elde edilebileceği görülmüştür. Ancak olay tarihinden sonra istatistiksel olarak anlamlı anormal getiri elde etmek mümkün değildir.

Bedelsiz sermaye artırım oranı %100'den düşük olan şirketlerin anormal getirileri incelendiğinde, olay penceresi içerisinde herhangi bir günde istatistiksel olarak anlamlı anormal getiri elde edilemeyeceği anlaşılmıştır. Kümülatif anormal getiriler incelendiğinde ise (-5,+1), (-4,+1), (-4,0), (-3,+1), (-1,+1) ve (0,+1) dönemlerinde 0,05 düzeyinde anlamlı kümülatif getirilerin elde edilmesinin mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bedelsiz sermaye artırım oranı %100 ve daha yüksek oranda olan şirketlerin anormal getirileri incelendiğinde, olay tarihinden 4 gün sonra ($t=+4$) 0,05 düzeyinde anlamlı anormal getiri elde etmek mümkündür. Ancak bu anormal getiri negatiftir. Dolayısıyla olay tarihinden 4 gün sonra yatırımcıların pozitif getiri elde edebilmeleri için açığa satış işlemi gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Kümülatif anormal getiriler incelendiğinde ise (-5,+3), (-4,0), (-3,+2), (-3,+1), (-2,+2), (-2,+1) ve (-1,+2) dönemlerinde 0,05 düzeyde anlamlı, (-5,+2), (-5,+1), (-5,0), (-4,+2) ve (-4,+1) dönemlerinde 0,01 düzeyde anlamlı kümülatif getiriler elde edilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırma sonuçları; Barnes ve Ma (2001), Mishra (2005), Malhotra, Thenmozhi ve Kumar (2011), Fernando ve Guneratne (2009) ve Raja ve Sudhahar (2010)'ın yaptıkları çalışmalardan elde ettikleri sonuçlardan farklılık gösterirken, Juan (2003), Gunasekara (2005), Adaoğlu (2006), Raja ve Sudhahar (2010)'ın çalışma sonuçlarıyla benzerlik taşımaktadır. Adaoğlu (2006) tarafından Türkiye'de Hisse Senetleri Piyasasında yapılan araştırma sonuçları ile bu çalışma; 3. ve 5. günler arasında negatif ortalama anormal getiriler elde edilmiş olması bakımından benzeşmektedir. Ancak Adaoğlu (2006)'nın çalışmasında (0,+2) periyotunda anlamlı pozitif kümülatif anormal getiri elde edilmişken, bu çalışmada (0,+1) periyotunda anlamlı pozitif kümülatif anormal getiri elde etmek mümkündür.

Sonuç olarak; 2012-2014 yılları arasında bedelsiz sermaye artırım duyurusu yapan şirketlerin hisse senetlerinden olay penceresi içerisinde (-5 gün,+5 gün) kümülatif anormal getiriler elde edilebilmektedir. Dolayısıyla

Borsa İstanbul'un incelenen dönem içinde etkin bir piyasa olmadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Adaoğlu Cahit (2006), “*Market Reaction to ‘Sweetened’ and ‘Unsweetened’ Rights and Offerings in an Emerging European Stock Market*”, Journal of Multinational Financial Management,(16),p.249-268.
- Altaş Soner(2010), “*Anonim Şirketlerde Şarta Bağlı Sermaye Artırımı*”, Mali Çözüm, Sayı:98,s. 145-156.
- Balachandran Balasingham, Robert Faff, Sally Tanner(2004),”*Further evidence on the announcement effect of bonus shares in an imputation tax setting*”, Global Finance Journal (15), p.147-170.
- Barnes Michelle L., Shiguang Ma(2001), “*Market Efficiency or Not? The Behaviour of China’s Stock Prices in Response to the Announcement of Bonus Issues*”, Center for International Economic Studies, Discussion Paper No. 0120, p.1-28.
- Basha Jeelan. V(2014), “*Wealth Maximization : An Empirical Analysis of Bonus Shares and Right Issue*”, Indian Journal of Applied Research, Vol. 4, Issue. 5, p. 105-108.
- Campbell, John Y., Lo, Andrew W. ,MacKinlay, A. Craig (1996), “*The Econometrics of Financial Markets*”, Princeton University Press.
- Dima, Bogdan, MILOS, L. Raisa (2009), “*Testing The Efficiency Market Hypothesis For The Romanian Stock Market*”, Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 11 (1) , pp.402-415.
- Dolley J.(1933), “*Characteristics and Procedure of Common Stock Split-Ups*”, Harvard Business Review, p. 316-326.
- Dutta Anupam(2014), “*Parametric and Nonparametric Event Study Tests: A Review*”, International Business Research, Vol. 7, No. 12, p. 136-142.
- Erdoğan, Muammer ve Bakir Elmas(2010), “*Hisse Senedi Piyasalarında Görülen Anomaliler ve Bireysel Yatırımcı Üzerine Bir Araştırma*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:14, s.1-22.
- Fama, Eugene(1970), ‘*Efficient Capital Markets: A Review Theory and Empirical Work*’, Journal of Finance,25(2),p. 383-417.
- Fernando K.G.K. , Guneratne P.S.M.(2009), “*Measuring Abnormal Performance in Event Studies: An Application with Bonus Issue Announcements in Colombo Stock Exchange*”, Working Paper Series, p. 1-12.

- Gunasekara H.M.D.T.(2005), “*Share Price Reactions to Bonus Issue Announcements of Sri Lankan Stock Market (1993-2004)*”, Master Thesis, Department of Management of Technology, University of Moratuwa.
- Jamroz, P., KORONKIEWICZ, G. (2013). “*Stock Market Reactions to the Announcements and Executions of Stock-Splits and Reverse Stock-Splits*”, *Optimum Studia Ekonomiczne*, 5 (65), 34-50.
- Juan Tan Kok(2003), “*The Effect of Bonus Issue Announcement Date and Ex-Date on Stock Prices of the Kuala Lumpur Stock Exchange*”, Master Thesis, University of Malaya.
- Kawira Kamanja Bessie(2014), “*The Effect of Bonus Issue Announcements on Share Prices of Commercial Banks Listed at the Nairobi Securities Exchange*”, Research Project in Finance of the University of Nairobi.
- Kothari, S. P., WARNER, Jerold B. (2007). “*Econometrics of Event Studies*”, *Handbook of Corporate Finance*, Vol 1.
- Mackinlay, A. Craig (1997), “*Event Studies in Economics and Finance*”, *Journal of Economic Literature*, Vol 35(1). p. 12-39.
- Malhotra Madhuri, M. Thenmozhi, G. Arun Kumar(2007), “*Stock Market Reaction and Liquidity Changes Around Bonus Issue Announcement: Evidence from India*”, 10th Capital Market Conference, Indian Institute of Capital Markets Paper, p. 1-12.
- Malhotra Madhuri, M. Thenmozhi, G. Arun Kumar(2011), “*Evidence on Changes in Time Varying Volatility Around Bonus and Rights Issue Announcements*”, Working Paper 61/2011, Madras School of Economics, p.1-30.
- Mishra Asim. K. (2005), “*An Empirical Analysis of Market Reaction Around the Bonus Issues in India*”, Indian Institute of Management Working Paper, No. 10,p. 1-29.
- Raja M., Sudhahar J.Clement(2010), “*An Empirical Test of Indian Stock Market Efficiency in Respect of Bonus Announcement*”, *Asia Pasific Journal of Finance and Banking Research*, Vol.4, No.4.
- T.C. YASALAR (14.02.2011). **6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu**. Ankara: Resmi Gazete (27846 sayılı).
- Bedelsiz ve Bedelli Paylar, <http://www.borsaistanbul.com/urunler-ve-piyasalar/urunler/paylar/hisse-senedi-cesitleri> (08.02.2015)
- Yavuz Mustafa(2013), “*Yeni Türk Ticaret Kanununa göre İç Kaynaklardan Sermaye Artırımı*”, *Mali Çözüm*, s. 129-140.

Ekler

Tablo 1: 2012/2014 Yılları Arasında %100'den Düşük Oranda Bedelsiz Sermaye Artırımı Yapan Şirketler, Bedelsiz Açıklama Tarihleri ve Bedelsiz Sermaye Artırım Oranları

Şirketin Adı	Şirketin BIST Kodu	Bedelsiz Sermaye Artırımı Açıklama Tarihi	Bedelsiz Sermaye Artırım Oranı (%)
AKDENİZ GÜVENLİK HİZMETLERİ A.Ş.	AKGUV	27.09.2013	28,57
ALBARAKATÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.	ALBRK	04.04.2012	66,98
ALTERNATİFBANK A.Ş.	ALNTF	20.02.2012	40
ANADOLU HAYAT EMEKLİLİK A.Ş.	ANHYT	25.04.2014	8,57
ANADOLU HAYAT EMEKLİLİK A.Ş.	ANHYT	26.04.2013	16,66
ARSAN TEKSTİL TİC. Ve SANAYİ A.Ş.	ARSAN	19.11.2013	20
ARSAN TEKSTİL TİC. Ve SANAYİ A.Ş.	ARSAN	28.02.2013	25
ATA GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	ATAGY	28.05.2012	20,76
A.V.O.D. KURUTULMUŞ GIDA VE TARIM ÜRÜNLERİ A.Ş.	AVOD	09.05.2012	36,63
BERKOSAN YALITIM VE TECRİT MADDELERİ ÜRETİM VE TİC. A.Ş.	BRKSN	13.06.2012	30
BİLİCİ YATIRIM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	BLCYT	21.11.2012	50
DEMİSAŞ DÖKÜM EMAYE MAMÜLLERİ SANAYİİ A.Ş.	DMSAS	24.02.2012	25
EGELİ&CO GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	EGLYO	16.04.2013	11,11
EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	EREGL	20.02.2013	13,27
EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	EREGL	16.02.2012	43,72
ETİLER GIDA VE TİCARİ YATIRIMLAR SANAYİ VE TİC. A.Ş.	ETILR	17.07.2013	55
EURO YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	EUYO	21.10.2014	49,14
KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SAN. Ve TİC. A.Ş.	KRDMA	04.07.2014	8,06
KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SAN. Ve TİC. A.Ş.	KRDMA	04.07.2014	8,06
KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SAN. Ve TİC. A.Ş.	KRDMD	04.07.2014	8,06
LOKMANHEKİM ENGÜRÜSAĞ SAĞLIK, TUR., EĞİTİM VE İNŞ. A.Ş.	LKMNH	08.04.2014	50

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES
 Güz/Autumn 2015-Sayı/Issue 35

MEPET METRO PETROL VE TESİSLERİ SAN.	MEPET	22.11.2013	37
İHLAS GAZETECİLİK A.Ş.	IHGZT	27.09.2012	50
İŞ YATIRIM MENKUL DEĞERLER A.Ş.	ISMEN	17.05.2012	10
MMC SANAYİ VE TİCARİ YATIRIMLAR A.Ş.	MMCAS	18.12.2012	56,9
PRİZMA PRES MATBAACILIK YAYINCILIK SAN. VE TİC. A.Ş.	PRZMA	03.06.2013	76,47
SARAY MATBAACILIK KAĞITÇILIK KIRTASIYECİLİK TİC. VE SAN. A.Ş.	SAMAT	27.03.2012	50
SODA SANAYİİ A.Ş.	SODA	25.09.2012	15,24
TRANSTÜRK HOLDİNG A.Ş.	TRNSK	19.09.2012	11,49
TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	SISE	11.06.2012	10,85
USAŞ YATIRIMLAR HOLDİNG A.Ş.	USAS	17.02.2012	84,21

Kaynak : <http://isyatirim.com.tr> ve <http://kap.gov.tr> (08.02.2015)

Tablo 2: 2012/2014 Yılları Arasında %100 ve Daha Yüksek Oranda Bedelsiz Sermaye Artırımı Yapan Şirketler, Bedelsiz Açıklama Tarihleri ve Bedelsiz Sermaye Artırım Oranları

Şirketin Adı	Şirketin BIST Kodu	Bedelsiz Sermaye Artırımı Açıklama Tarihi	Bedelsiz Sermaye Artırım Oranı (%)
ADESE ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ TİC. A.Ş.	ADESE	19.08.2014	200
AKFEN HOLDİNG A.Ş.	AKFEN	22.01.2013	100
ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİC. A.Ş.	ASELS	01.06.2012	112,56
ATLANTİK PETROL ÜRÜNLERİ SAN. VE TİC. A.Ş.	ATPET	24.10.2014	103,87
BORUSAN MANNESMANN BORU SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	BRSAN	04.11.2013	400
BRISA BRIDGESTONE SABANCI LASTİK SANAYİ VE TİC. A.Ş.	BRISA	11.06.2012	4000
CLK HOLDİNG A.Ş.	CLKHO	04.07.2012	200
CREDITWEST FACTORING A.Ş.	CRDFA	02.09.2013	100
DESPEC BİLGİSAYAR PAZARLAMA VE TİC. A.Ş.	DESPC	14.03.2012	100
GARANTİ FACTORİNG A.Ş.	GARFA	30.04.2013	278,57
GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	GUBRF	25.07.2013	300
KUYUMCUKENT GAYRİMENKUL YATIRIMLARI A.Ş.	KUYAS	20.12.2013	1518,45
İTTİFAK HOLDİNG A.Ş.	ITTFH	08.04.2013	100

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES
Güz/Autumn 2015-Sayı/Issue 35

KAPLAMİN AMBALAJ SANAYİ VE TİC. A.Ş.	KAPLM	28.03.2013	316,67
KARSUSAN KARADENİZ SU ÜRÜNLERİ SANAYİ A.Ş.	KRSAN	24.08.2012	860,78
KOMBASSAN HOLDİNG A.Ş.	KOMHL	14.01.2013	100
NETAŞ TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.	NETAS	11.04.2012	900
NUROL GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	NUGYO	26.03.2012	300
ORMA ORMAN MAHSULLERİ İNTEGRE SANAYİ VE TİC. A.Ş.	ORMA	23.10.2013	424,9
UYUM GIDA VE İHTİYAC MADDELERİ SANAYİ VE TİC. A.Ş.	UYUM	12.03.2012	200

Kaynak : <http://isyatirim.com.tr> ve <http://kap.gov.tr> (08.02.2015)

Bağımsızlık Sonrası Kırgız Şiirinde Dil Teması*

Yrd. Doç. Dr. İsmail Turan KALLİMCİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü
tur@mu.edu.tr

Öz

Dil iletişimin en temel unsuru olmasının yanında, sosyal ve milli yapıyı muhafaza eden ve yönlendiren en önemli unsurdur. Çalışmamızda dilin sosyal ve milli bir kurum olarak işlevinden yola çıkılarak bağımsızlık sonrası Kırgız şiirindeki dile dair yazılmış şiirler incelenmiştir. Bağımsızlık sonrası süreç içinde özellikle eğitim ve devlet dili olarak Kırgız Türkçesinin durumu, şairlerin mısralarında yansıttığı fikirler vasıtasıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Kırgız şairleri Kırgız Türkçesini en çok sosyal, siyasi, ekonomik alanda etkili olan Rusça karşısındaki durumunu konu etmişler, Kırgız halkında dil bilinci oluşturabilmek için anadil üzerine birçok şiir yazmışlardır. Bu şiirlerin çoğunda romantik bir duyuş hissedilse de bazılarında realist yaklaşımlar görülmektedir. Bağımsızlık öncesi edebi sahaya adım atmış dolayısıyla sosyalist düşünce sisteminden etkilenmiş olan şairler ile bağımsızlık sonrası eser vermeye başlayan şairlerin ana dil hassasiyeti ve bu konuya yaklaşımları karşılaştırılmıştır. Bu yaklaşımlardan hareketle Kırgız toplumunun Kırgızca ve Rusçaya karşı takındıkları tavır da gösterilmeye çalışılmıştır. Şiirler değerlendirilirken dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartları göz önüne alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız edebiyatı, Kırgız şiiri, Dil teması

The Theme of Language in Kyrgyz Poetry After The Independence

Abstract

Besides being the most basic means of communication, language is one of the most important elements protecting and directing the national structure. On the basis of the function of the language as a social and national institution, poems

* Bu makale “Bağımsızlık Sonrası Modern Kırgız Şiirinde Milli Temalar” adlı doktora çalışmamızdan geliştirilerek çıkarılmıştır.

written in relation to the language after the independence in Kyrgyz literature were analyzed in the current study. During post-independence period, the status of Kyrgyz Turkish as the language of education and bureaucracy was attempted to be determined through the ideas presented by poets in their poems. Kyrgyz poets compared Kyrgyz Turkish mostly with Russian, which was the dominant language used in social, political and economic fields and wrote many poems for the purpose of creating language awareness in Kyrgyz nation. In most of these poems, though romantic nationalistic sentiments are recognized, some of them depict realistic views. In the current study, poets starting to produce literary works before the independence; that is, in the socialist era, thus, affected from the thinking system of this period and those of the poets starting to write after the independence in terms of sentiments towards the mother tongue and approaches adopted. While evaluating the poems, political, social and economic conditions of the era were taken into consideration.

Key words: Kyrgyz literature, Kyrgyz poetry, theme of language

Giriş

Dilin yapısal ve işlevsel yönleri üzerine birçok tanım ve tarif yapılmıştır. Doğan Aksan dili, “*Dil, düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir*”¹ şeklinde dilbilimsel bir yaklaşımla tanımlamıştır. Muharrem Ergin ise, “*Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, tabii bir vasıta, kendine özgü kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, ses ve işaretlerden örülmüş sosyal ve milli bir kurum*”² şeklinde tanımlamış, dilin millet hayatındaki işlevsel yönüne dikkat çekmiştir. Ziya Gökalp “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” eserinde millet ve devletlerin bekasının sağlanabilmesinin en önemli kaidelerinden birinin dil olduğunu, ona sahip çıkmak ve dış etkilerden korumak gerektiği belirtilmiştir.³ Bu bağlamda dilin tarihsel süreç içinde gelişen ve değişen bir yapısı olduğu göz önüne alınarak milli dillerin canlı tutulması gerekmektedir. Dilin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, özünü kaybetmeden gelecek nesillere aktarılabilmesi ise ancak ve ancak dilin, sosyal kültürel alanda etkin kullanılması ve devlet dili olarak işlerliğini sürdürebilmesi ile mümkün olacaktır. Doğan Aksan başka bir dil tanımında “*Dil*

¹ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 55

² Muharrem Ergin, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak Yay., İstanbul, 1995, s. 7

³ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, (Haz. İbrahim Kutluk), Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yay., Ankara, 1976, s. 14-19.

*bir toplumun düşünce yapısını, anlatım yollarını gösteren, onu millet yapan, insanın toplumla en sıkı bağlarını oluşturan, onun bilinçaltına inen kültürün en güçlü ögesidir. İnsan ana diliyle toplumun bir parçası olur. Bu sebeple yapma bir dilin ana dili olarak benimsenmesi güç, daha doğrusu olanaksızdır.”*⁴ diyerek anadilin kültürel belleğin devamını sağlayan en önemli unsur olduğunu belirtmiştir. Kültürel alanda ise dilin yaşatılmasının en önemli yolu edebiyattır. Toplumun anadil ile oluşturduğu edebiyat hem o toplumun dilinin gelişmesine ve canlı kalmasına, hem de o toplumun milli kimliğinin pekişmesine yardım edecektir.

Kırgız Türkleri Sovyet yönetimi süresince anadillerini kültürel ve siyasi alanda kullanmak hususunda bazı zorluklar çekmişlerdir. Elit tabakanın dili olarak Kırgız halkı arasında benimsenen Rusça, Kırgız Türkçesinin günlük dil olarak bile kullanımını ikinci plana itmiştir. Kırgız Türkçesiyle eğitim veren okullar gün geçtikçe azalmış, Kırgız Türkçesinin geleceği hususunda endişeler artmaya başlamıştır. Bu durum Kırgızistan’ın bağımsızlığını almasıyla değişmeye başlasa da sosyal, kültürel ve siyasi alanda Kırgız Türkçesinin canlandırılması ve yaygınlaştırılması süreci sancılı olmuştur. Günümüzde dahi Kırgız Türkçesinin üzerindeki Rusça tahakkümü kalkmış değildir. Bağımsızlık sonrasında devlet dili olarak Kırgız Türkçesinin kabul edilmesi, büyük bir kesim tarafından sevinçle karşılanırsa da, yeni yüzyılın başlangıcıyla birlikte, Rusça da Kırgız Türkçesi ile birlikte devlet dili olarak tekrar resmi statü kazanmıştır. Bu durum birçok Kırgız aydını tarafından protesto edilse de geri adım atılmamıştır.

Eğitim dili için de benzer bir süreç yaşanmıştır. Bağımsızlık sonrasında millî yönelimlerin artmasıyla paralel olarak Kırgız Türkçesiyle eğitim, Kırgızistan’ın genelinde rağbet görmeye başlamıştır. Ancak, Türk cumhuriyetlerinin dış dünyaya açılan penceresi olarak Rusça’nın ağırlığını hissettirmesi uzun sürmemiştir. Günümüz teknolojisinin ve elektronik dünyasının takibi zorunlu olarak, Kırgız insanları tarafından Rusça ile mümkün olmaktadır. Ayrıca maddi imkansızlıklar sebebiyle, matbaa ve yayınevlerinde kullanılmakta olan teknik makineler değiştirilememiş, dolayısıyla, Rusça’nın hiç olmazsa yazılı basın üzerindeki etkisini kırmayı mümkün hale getirecek latin alfabesine geçiş sağlanamamıştır. Kırgızistan’da iş sahasının az olması, Kırgızistan üniversitelerinde eğitim alıp mezun olan gençlerin birçoğunun, Rusya’ya veya Rusça’nın hüküm sürdüğü eski Sovyet ülkelerinde çalışmaya itmiştir. Bu durum Rusça’yı Kırgız insanının gözünde vazgeçilmez olan yerini sağlamlaştırmıştır. Günümüz Kırgızistan’ında eğitim dilinin önemli bir bölümünün Rusça’ya dönmesinin en önemli sebeplerinden biridir.

⁴ Aksan, age., s.91-92.

Kırgız aydınları ve edebiyatçıları bu durumu ıstırap içinde takip etmekte, eserlerinde, yazılarında bu konu üzerinde sıkça durmaktadırlar. Kırgız şairleri de, Kırgız Türkçesinin, her geçen gün biraz daha elden kayıp gidiyor olmasını şiirleriyle, Kırgız okurlarına anlatmaya çalışmaktadırlar. Sovyet Dönemi şairleri arasında sayılan ama bağımsızlık döneminde de edebi sahaya eserleriyle katkıda bulunan, Sooronbay Cusuyev, Baydılda Sarnogoyev, Esengul İbrayev ve Ernis Tursunov başta olmak üzere, Sovyetler Birliğinin son dönemlerinden itibaren edebî sahada isimlerinden söz ettirmeye başlayan Şayloobek Düşeyev, Anatay Ömürkanov, Akbar Rıskulov ve Gülcamila Şakirova; bağımsızlık sonrası edebi sahaya adım atan ve yazmaya başlayan, Kırgız modern şiirinin geleceği olarak gösterilen Altınbek İsmayilov, Eldar Ottokurov ve Mirlan Samiykoco uulu gibi, Kırgız şiirinin bağımsızlık sonrası döneminde eser veren üç kuşağının temsilcileri ana dil meselesindeki görüşlerine şiirlerinde yer vermişlerdir. Kırgız Türkçesinin durumunu, onun üzerine yapılan hataları ve geleceği için ne yapılması gerektiğini, Kırgız insanına, özellikle de Kırgız gençlerine hitaben yazdıkları uyarı niteliğindeki şiirler ile göstermektedirler.

Dil Temalı Şiirler ve İncelemeleri

Emine Gürsoy Naskali Kırgız Türkçesinde yazılmış ana dil hakkındaki şiirlerin, Türkiye'deki gibi çok olduğunu dikkat çektikten sonra, bu durumu özgüven eksikliğine bağlamaktadır. Naskali'ye göre diline güvenen, dili ile özgüven içinde olan, dünya arenasıyla boy ölçüşebilecek seviyede güçlü bir dile sahip hiçbir millet bu kadar çok ana dil şiiri yazmaz.⁵ Dil temasında yazılmış şiirlerin çok olması elbette özgüven eksikliği ile açıklanabileceği gibi aynı zamanda dilin, millet ve devlet olunabilmesi için şart olduğunun anlaşılabilmesi ile de alakalıdır. Günümüzde Kırgızistan'da, bazı aydınlar ve siyasilere tarafından, millet-devlet oluşumunda sacayaklarından birinin ve en önemlisinin dil olduğunun farkına varılamamış olmasıdır. Kırgızistan'da bu durumun farkında olan bazı şairlerin dil konusunda bu kadar şiir yazmalarının sebebi özgüven eksikliğinden ziyade bunu topluma anlatabilme çabasıdır.

Sovyet dönemi şairlerinden olan Baydılda Sarnogoyev, bağımsızlık sonrasında yazmış olduğu şiirinde, Kırgız ve Rus insanının çatışmalardan uzak, birlik içinde yaşamalarını okurlarına tavsiye etmektedir. Şairin bağımsızlık sonrası şiirlerinde bu çokça görülmektedir. Rusça'nın ikinci bir ana dil olarak, Kırgız insanı tarafından değer verilip, öğrenilmesi, yabancı dil olarak

⁵ **Bağımsız Kırgızistan- Dügümler ve Çözümler**, Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası Dizisi, (Derleyen: Emine Gürsoy Naskali), Ankara, 2001, s. 5.

görülmemesi gerektiğini savunmaktadır. “Tilder Cana Eneler” (Diller ve Analar)⁶ adlı şiirinde bu görüşünü açıkça ifade etmektedir:

*Orus tili ekinçi ene tilibiz, Rus dili ikinci anadilimiz,
Oşon üçün maktap, cattap cürübüz. Bu sebepten övüp, bilip yaşarız.
Köp elderdin ortosunda köpürö, Birçok halkın arasında köprü,
Uşul tildin uluulugun biliñiz. Bu dilin büyüklüğünü anlayınız.*

Şairin Sovyet döneminin son demlerinde kaleme aldığı bu şiirde, sosyalist sisteme olan inanmışlık da gözümüze çarpmaktadır. Sistemin çökmeye başladığı, bağımsızlığın ufukta belirdiği bu dönemde bile, Rus dönemine övgü bulunmaktadır:

*Biz Kırgızdar kölçük elek köl bolduk, Biz Kırgızlar gölcük idik göl olduk,
Bul mezgilde deñiz menen teñ bolduk. Bu dönemde deniz ile denk olduk.
Calgız ene, calgız tildüü can elek, Tek analı, tek dilli insanlardık,
Eki eneliüü, eki tildüü el bolduk... İki analı, iki dilli halk olduk.*

Şair iki halkın birbiriyle dost geçinmesini, vazgeçilmez değerleri olan annelerine ve dillerine saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir. Şaire göre ortaya çıkan bu tablo sevindiricidir; iki dost milletten oluşan, iki resmi dili olan bir topluluk. Sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan bu günlere ulaşmalarında en büyük payın Ruslarda ve onların kurduğu sosyalist sistemde olduğu düşüncesine inanan pek çok Kırgızla karşılaşmak mümkündür. Sosyalist düzendeki aksaklıkların bireylerin hatalı uygulamalarından (Stalin gibi) kaynaklandığını düşünmektedirler. Sosyalist dönemde yetişmiş aydınlar, yazarlar ve şairlerin çoğu, bazı eleştirilerini sıralasalar da farklı düşünmemektedirler. Sarnogoyev'in bu şiirinde de Ruslara duyulan minnet açıkça görülebilmektedir.

*Kim barktasa öz enesin, öz tilin, Kim hürmet etse öz anasına, öz diline,
Barktay bilet düynö elinin köp tilin, Değerini bilir tüm halkların dillerinin.
Ar uluttun enesi uluu, tili uluu Her milletin anası ulu, dili ulu,
Öydö, ildiy dep ayta albaybız eç birin. Yüksek, alçak diyemeyiz hiçbirine.*

Yukarıdaki mısralarda şairin Kırgızlar arasında yükselen milliyetçilik havasının, Ruslara karşı bir harekete dönüşeceğinden çekindiği hissedilmektedir. Bu düşüncesini aktarırken de her toplum ve her insan tarafından kabul edilen evrensel değerlere dayandırmaktadır. 1989 yılında Kırgız Türkçesinin resmi statü kazanması ile, Rusların ve Kırgızların tavırlarının keskinleşmesi üzerine yazılan bu şiirin son dördlüğünde Kırgız gençlerine verilen öğüde devam etmektedir:

⁶ Baydılda Sarnogoyev, **Baydılda**, Kırgızistan, Bişkek, 1997, s. 322.

*Ukkun meni uul, kızım, çaştarım!
Uşul sözüm cadıbalday cattağın.
Tildi tilge, ene menen eneni
Çataştırbay öz-özünçö barktağın,
Törtönün teñ tazalığın saktığın.*

*Duyun beni oğlum, kızım, geçlerim!
Bu sözümü iyiden iyiye belleyin.
Dili dil ile, anayı ana ile
Çatıştırmadan başlı başına sayın,
Dördünün de temizliğini koruyun.*

Şairin bu şiirde gençlere çatışmadan uzak durmalarını öğütlerken “ana” olgusunu kullanmasının sebebi, onun insanlığın evrensel değerlerinin başında gelmesidir. Şair, Kırgız Türkçesi üzerinden başlayan gerilimi bu şekilde engelleme yolunu seçmiştir. Şiirin yazılmasındaki ana sebep dil meselesinden çok, sert esmeye başlayan milliyetçi rüzgârları engellemektir.

1989 yılında yaşanan tartışmaların benzeri, 21. yüzyılın hemen başında Rusçaya tekrar resmi dil statüsü verilmesi ile yaşanmış; alınan bu karar Kırgızistan’da birçok aydının tepkisine yol açmıştır. Kırgız dilinin kendisini günümüz dünya perspektifine göre ayarlayabilmesi, durmaksızın gelişen teknolojiyi takip edebilmesi ve kendini geliştirebilmesi için oldukça ters etkisi bulunan bu karara karşı çıkanlardan biri de Şayloobek Düyşeyev’dir.

Günümüzde Kırgız aydınlarının en çok sıkıntı duydukları, kaygılandıkları durum, Kırgız gençlerinin, kendi aralarında bile Kırgızca konuşmamasıdır. Sovyet döneminden gelen bir alışkanlık ile Rusça konuşmak, özellikle gençler arasında, medeniyet göstergesi olarak kabul görmektedir. Gençlerin Kırgızcaya yönelik bu vurdumduymaz tavırları, Şayloobek Düyşeyev’i de oldukça rahatsız etmektedir. Şayloobek Düyşeyev “Ene Tilin Unutkandar” (Ana Dilini Unutanlar)⁷ adlı şiirinde, Kırgız gençlerinin nasıl olması ve nasıl olmaması gerektiğini, basit ifadelerle anlatmaktadır:

*Kırgızın deysiñ maga
kıyşaktap biylep turup,
kırgızın deysiñ maga
tamekiñdin tütünüñ üylöp turup,
Kırgızın deysiñ maga
kırgızça arañ süylöp turup.*

*Kırgız’ım dersin bana
sırıtp dans ederken,
Kırgız’ım dersin bana
sigaranın dumanını üflerken,
Kırgız’ım dersin bana
Zar zor Kırgızca konuşurken.*

Şair yukarıdaki mısralarda, günümüz Kırgız gençlerinin, geleneklerinden uzaklaşmalarını ve Kırgız gencine yakışmayacak tavırlarını, ciddi bir meselelerde bile gayri ciddi tutum sergileyerek davranmalarını (“sırıtarak dans etmeleri”, “sigaranın dumanını üflemleri”) eleştirmektedir. Kırgız olmanın, Kırgızca bilmek ve konuşmakla mümkün olacağını belirtmektedir. Şair şiirinde, Murat adındaki bir Kırgız gencinin şahsında,

⁷ Şayloobek Düyşeyev, **Kaydıgerlik**, Bişkek, Adabiyat, 1991, s. 17.

Kırgız gençlerinin millî dil hususunda yaşadıkları buhrana ve ikileme dikkat çeker:

...tuugan el keçir, keçir,
tuz-nanına tükürböymün,
a birok emne kılam,
enemdi tüşünsöm da,
ene til degenge men tüşünböymün.

...halkım beni affet, affet,
tuzuna ekmeğine tükürmem,
fakat ne yapabilirim,
annemi anlasam da,
ana dil denileni ben anlamıyorum.

Murat'ın, dil konusunda yaşadığı ikilem ve iç dünyasında ortaya çıkan sıkıntı, aslında Kırgız gençlerinin, şairin penceresinden olması gerekenin verilmesinden başkası değildir. Mısraları okuyan ana dil hususunda gerekli itinayı göstermeyen bir gencin, suçluluk hissetmemesi imkânsızdır. Bir gencin, annesinin dediklerini anlamamasıyla, yabancılaşmanın en acı örneğini mısralarına yansıtan şair, Kırgız gençlerinin sadece Kırgız Türkçesini bilmelerinin yeterli olmayacağını, “ana dil” kavramının anlaşılmasının daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Şair, Murat'ın ana dili kavrayamamış olmasından kaynaklanan durumu:

Tüşünböymün
ırñdı,
makalñdı,
Koşoyuñ, Bakayñdı?

Anlamıyorum
şirini,
atasözünü,
Koşoy'unu, Bakay'ını?

mısralarıyla açıklamaktadır. Düşeyev'in anlatmaya çalıştığı “ana dil” meselesi sadece, Kırgız Türkçesinin, Kırgız insanları tarafından konuşulması, anlaşılması değildir. Kırgız Türkçesinin bilinmesi, şiirlerin ve atasözlerinin anlaşılması, Manas destanının kahramanları olan Koşoy ve Bakay'ın bilinmesi demektir. Bunların anlaşılması, Kırgız millî kimliğinin, anlaşılması ve bilinmesi yönünde anlamlandırılmaktadır. Şair, şiirin devamında Murat'ın şahsından Kırgız gençliğinin durumunu tasvire eder:

...tili bar bolgon menen
kañçalar sen sıyaktuu duduk boldu
ene tilin
tilmeçsiz süylöy albay?

...dili olmasına rağmen,
niceler senin gibi dilsiz kaldı
ana dilini
tercümansız konuşamadan?

Görüldüğü gibi şair, Kırgız gençliğinin vurdumduymaz tavrına, millî konularda hassasiyet kazanamamış olmalarına çok üzülmemektedir. Kırgız gençliğinin durumunun acınacak derecede olduğunu göstererek onları hırslandıran çabası mısralarda kendini hissettirmektedir. Dili olmasına rağmen konuşamayan, kendini ifade edemeyen, “ana dili”ni bir tercüman olmadan anlayamayan ve anlatamayan bir insan tasvirinin, az da olsa millî hassasiyeti olan Kırgız gencini etkilememesi, ona durumun vahametini hissettirmemesi

düşünülemez. Aydın, şair, bilim adamı, işçi, memur gibi toplumun her kesiminden insanların vurdumduymaz tavırlarıyla, Kırgız Türkçesini ve Kırgız gençliği bu hale gelmiştir. Şair şiirine şöyle devam eder:

ene tilin unutup mansap için ana dilini unutup makam için
eh kañçalar mañkurtka aylanışkan. Ah niceleri var mankurt olan.

Görüldüğü gibi şair, şiirindeki eleştirel üslubunu daha da keskinleştirmektedir. Cengiz Aytmatov'un "Gün Olur Asra Bedel" adlı millî kimlik üzerine yazılmış en anlamlı romanına atıfta bulunarak, mevki makam sahibi olabilmek amacıyla "ana dil"ini, kimliğini unutan mankurt tabir edilen kişilerin günümüzde sayılarının çok olduğunu söyler. Eleştirilerini sıradan halktan ziyade koltuk sahibi Kırgızlara yöneltmeye başlar:

...bilebiz dep töştörün kakkın menen ...biliyoruz diyerek böbürlense de
bilbender öz tilin kırgız emes! bilmiyenler öz dilini Kırgız değildir!

...Kaldaygandın baarı ele kanat emes, ...Yayılanın hepsi kanat değildir,
kabılandın baarı ele Manas emes, kaplanların hepsi Manas değildir,
kalkın çangan, kalkının tilin çangan halkını küçümseyen, dilini küçümseyen
han bolso da kırgızdın balası emes! han olsa da Kırgız oğlu değildir!

mırsalarıyla devam etmektedir. Şair "kaplanların hepsi Manas değildir" dizesiyle Kırgız halkını yöneten gelmiş geçmiş tüm Kırgız büyüklerini bu durumdan mesul tutmaktadır. Komünist idarenin etkisiyle, kraldan çok kralcı geçinen Kırgız devlet adamlarının ve aydınlarının varlığı, şairi kaygılandırmakta, kızdırmaktadır. Şair halkını, dilini, tarihini, kimliğini küçümseyecek kadar küçülen bu kişilerin, Kırgız olamayacağını söyler. Bunlar Kırgız devletini ve halkını yöneten, söz sahibi insanlar olsalar bile, şairin gözünde Kırgız değildir. Düyeyev şiirini dilin değil, dili unutturmayacak olan "ruhun" kaybedilmemesi gerektiğini ifade ederek şu şekilde neticelendirir:

...Til cogolboyt, ...Dil yok olmaz,
cogolso, cogolot dil, yok olsa, yok olur ruh,
tukumuñ da, neslin de
tuuruñ da vatanın da
cogolot bil! yok olur bil!
Til cogolboyt, dil yok olmaz,
cogolso aylanasiñ yok olursa dönersin
kolu-butsoz muncuga togolok bir... elsiz ayaksız bir bedene!

Dilin yitirilmesinin, "ruh" olarak anlamlandırıldığı, millî kimlik bilincinin yitilmesi ile söz konusu olacağını, dolayısıyla, Kırgız milletinin varlığının bu ruhu kaybetmemesi ile bağlantılı olduğunu söyler. Dilin kaybedilmesi ile

milletin elsiz ayaksız bir insana benzeyeceğini ifade eder. Ellerinden ve ayaklarından olan insan da başkalarının bakımına ve yönlendirmesine muhtaç yaşamaktan başka hiçbir şansa sahip değildir.

Ş. Düşşeyev “Kıyanattık” (İhanet)⁸ adlı şiirinde yine dil meselesi üzerinde durmuştur. Kırgız coğrafi isimlerinin Rusça olması, Kırgız isimlerinin kısaltılıp söylenmesi gibi olumsuzluklar üzerinde durmaktadır. Düşşeyev bu şiirde, sorular sormakta, sonrasında cevapları kendisi vermektedir:

Kırgız cerim

atıñ coku?

Atıñ kana?

Ata-babañ kaltırgan,

ata-babañ?

Kırgız yerim

adın yok mu?

Adın nerede?

Atanın babanın bıraktığı,

Atanın babanın?

Şair, binlerce yıldır, atalarından miras olarak gelen toprakların adlarının değiştirilmesini kabullenememektedir. Bir insanın adını kaybetmesi, ona sahip çıkamaması çok vahim bir durumdur, şair “Adın nerede?” diye sorarak okurda bir farkındalık uyandırmak istemektedir. Şiirin ilerleyen mısralarında, yukarıda sorduğu sorunun cevabını Kırgız halkının özeleştirisi niteliğinde cevaplandırmaktadır:

Cer atarın özgörtüp kıyamattık,

cerge-suuga casadık kıyanattık!

Caman emne,

cakşı emne ilgabadık!

Yer adlarını değiştirip sonsuza dek,

toprağa suya ihanet ettik!

Kötü nedir,

iyi nedir önemsemedik!

Şair, coğrafi isimlerin Sovyet dönemiyle birlikte değiştirilerek onlara Rusça isimlerin verilmeye başlamasını, Kırgız insanının toprağa, suya, daha net bir ifadeyle vatana ve atalara ihanet etmesi olduğunu söylemektedir. Kırgız halkının iyi ile kötüyü ayırt edemeyecek derecede acizlik içerisinde olduğunu belirtir. Bu acizlik o kadar hat safhadadır ki, isim değiştirmeler yazılan bir dilekçe ile gerçekleştirilmekte ve bu duruma muhalefet eden hiç kimse bulunmamaktadır.

balık karmap olturğan çal arızdansa balık tutup oturan ihtiyar arzuhal yazsa
Balıqçıñdı özgörttüñ “RİBAÇİYE” dep. Balıqçı’yı değıştirdin “RİBAÇİYE” diye.

Balıqçı kasabasının, orada balıkçılık yapan kişilerin dilekçesiyle Rusça aynı anlama gelen isimle değiştirilmesini örnek vermektedir. İlerleyen mısralarda, yerleşim yerlerinin Rusça isimlerini sayarak daha etkili bir anlatım sağlar. “*Kırgız ceri kırgızça emes*” (*Kırgız yeri Kırgızca değıl!*) mısramı

⁸ Düşşeyev, **Kaydigerlik**, s. 23.

defalarca tekrarlayarak, okuyucunun üzerinde baskı oluşturmaya ve onları dil meselesi üzerine bir şeyler yapmaya mecbur etmeye çalışmaktadır.

Şaire göre Kırgızlar dil meselesi üzerine o kadar vurdumduymazdır ki Kırgız Türkçesi olan isimlerini, Rusça dil kurallarına göre söylemeyi alışkanlık haline getirmişlerdir:

*Cadagalsa cakşımakay
Gülcan degen atın çangan
Gulya degen ayalıñ bar!*

*Sadece bu değil hoşça
Gülcan denen adını beğenmeyen
Gulya denen hanımın var!*

*... Coloman Corik atka konup algan,
Toktobay Tolik atka konup algan,
ömürü uzun bolsun dep tileşip
ısımın Ömüraalı koyuşkandar
“umru” dep,
Umrالی bolup algan!*

*... Coloman Corik adına kondu kaldı,
Toktobay Tolik adına kondu kaldı,
ömri uzun olsun diye dileyip
ismi Ömüraalı koyulanlar
“umru” diyerek,
“Umrالی” oldu kaldı!*

Kırgız insanının isimlerine karşı takındığı bu umursamaz tavır, Kırgız maneviyatıyla tezat teşkil etmektedir. Bu tezadı “Ömüraalı” (Ömürالی) isminin çocuğa uzun ömürlü olması niyetiyle verildiği unutulurken, Rusça söyleyiş kurallarına göre ve “ölüm” anlamına gelen “umru” kelimesi eklenerek “Umrالی” şeklinde söylenmesi ve verilme nedeniyle tamamen zıt bir anlam kazandığını, kelimelerle göstermektedir.

Düşşeyev millî dil meselesinde oldukça hassastır. Bu hassasiyetini, Kırgız şiirinin millî şiir örneklerinin zirvesi olarak kabul edebileceğimiz “Kaydıgerlik”⁹ adlı şiirinde de göstermekte geçmişten miras kalan coğrafi isimlerin “gömlek değıştirir gibi” çok kolay bir şekilde, vicdanlar sızlamadan değıştirilmesine şairin iinin yandığı görölmektedir. Sonraki mısralarda, “Kıyanattık” şiirinde verilen mısralarla benzer duygu ve düşşüncelerle, dil meselesi üzerinde durmaktadır:

*Koçkordu Koçkor debey
“Koçkorka” dep,
koygo aylanttıık.
Tokmoktu “Takmak” dedik,*

*Koçkor’a Koçkor demeyerek
“Koçkorka” diyerek,
Koyuna dönüştürdük.
Tokmok’a “Takmak” dedik,*

“Koçkor”, Kırgız Türkçesinde “koç” anlamına gelmektedir. Rusça söylenişinde, dişil takı olan –ka sonuna eklenerek söylenmektedir. Bu durum, kelimenin manasında, Kırgız Türkçesiyle düşünöldüğünde tezat teşkil etmektedir. “Koç” bilindiği günlük konuşmalardaki kullanımlarımızda, deyimlerimizde ve hatta

⁹ Düşşeyev, **Kaydıgerlik**, s. 11.

atasözlerimizde erkekliğin sembolü haline gelmiştir. Bu kelimenin Rusça dışıl takıyla, yumuşatılmasını yakalayan, bu durumdan yola çıkarak, yer isimlerinin değiştirilmesinin komik, aynı zamanda iç acıtan yönünü gözler önüne sermektedir. Şair sonraki mısralarda asıl söylemek istediğini ifade eder:

kırgızdı kırgız debey
“kırgız” dedik.

Kırgız'a Kırgız demeyip
“Kırgız” dedik.

“Kırgız” kelimesi, Kırgız kelimesinin Rusça ifadesidir. Bu ifade Kırgızlar tarafından, millî benliğini kaybetmiş, Rus kültürünün etkisini fazla yansıtan Kırgızlara verilen isim haline gelmiştir. Düyşeyev bu iki mısra ile aslında görüşlerini özetlemiştir. Kırgızca coğrafi adların, insan adlarının değiştirilmesi, aslında, Kırgız benliğinin, kimliğinin, kültürünün, felsefesinin değiştirilmesidir. Kırgız Türkçesinin korunabilmesi, Kırgız halkının ve devletinin korunabilmesi ile paralellik arz etmektedir.

Şairliğinin yanında güçlü bir tarihçi olan Bayas Tural, tarih ve siyaset alanında günümüz Kırgızistan'ında yaşanan gelişmeleri Uluttuk Uluu Kasiyet (Millî Yüce Vasıf) adlı kitabında toplamıştır. Tural bu kitabında, Kırgız Türkçesinin iki düşmanından bahsetmektedir. Bunlardan ilki Kırgız Türkçesinin önemini kavrayamamış, egemenliğin Kırgız Türkçesiyle mümkün olacağını anlayamamış “Kırgız”lardır¹⁰. Tural bu tür kişileri Cengiz Aytmatov'un “*Gün Olur Asra Bedel*” romanın mankurtlaştırılmış kahramanı *Coloman*'a benzetmektedir. Kırgız Türkçesinin ikinci düşmanı olarak Rusçayı görmektedir. Kırgız Türkçesinin geleceği açısından Rusçanın tesirinden kurtulması gerektiğini savunmaktadır.¹¹ Bayas Tural ile aynı görüşleri paylaşan şair Anatay Ömürkanov “mankurt”laşmayı başlıksız şiirinde, mısralarına şu şekilde taşımıştır:

Kırgızça bir söz bilbey,
Kırgızdardın tagdırın çeçip catkan
Kırgız menen mañkurt birdey
Enesine caa tartkan

Kırgızca tek kelime bilmeden,
Kırgızlar'ın kaderini belirleyen
Kırgız ile mankurt ayındır
Anasına yay geren.¹²

Şair hiç olmazsa Kırgızları yöneten liderlerin, toplumun önde gelenlerin Kırgızca bilmesi gerektiğini ifade ederek, Kırgızca bilmeyenleri “mankurt” ile eşdeğer tutmaktadır. Ömürkanov'a göre devlet yöneticileri, dil şuuru içinde hareket edip topluma örnek olmalıdırlar. Dil şuuru olmayan yöneticilerin, halka ve vatana ihanet içinde olduklarını ima etmektedir.

¹⁰ Kırgız Türkleri, Kırgız kültüründen uzaklaşmış, Rus kültürünün etkisinde fazlaca kalmış Kırgızları, Rusça söylenişiyile “Kırgız” olarak adlandırmaktadırlar.

¹¹ Bayas Tural, **Uluttuk Uluu Kasiyet**, Biyiktik, Bişkek, s. 20-21

¹² Anatay Ömürkanov, **Cankise**, Adabiyat, Frunze, 1991, s. 8.

Bağımsızlık sonrası Kırgız şiirinin önemli temsilcilerinden biri olan Gülcamila Şakirova “Kırılıp Kalsa Dağı, Kırgızga Küyböyt Alar!” (Kökü Kurusa Dahi, Kırgız’a Yanmaz Onlar!)¹³ adlı şiirinde, baştaki yöneticileri sert bir üslupla eleştirilmektedir:

...El üstünön güldögöndör,
Eldi közgö ilbegender.
Ene-tildi bilbegender,
Kırgız sözdön cadadık-dep.
A körökçö: Orus menen anglis
tilin bil-degender,
Tübü alardın kırgız emes!...

...Halk üstünden çiçek açanlar,
Halkı nazarına almayanlar,
Ana dili bilmeyenler,
Kırgızca’dan bıktık diye.
Onun yerine; Rusça ile İngilizce
dillerini bil diyenler,
Kırgız değil onların soyu!...

Halkın sayesinde belirli makam ve mevki sahibi olanların, Kırgızcaya gereksiz bir dilmiş gibi tavrı almalarını, Kırgızca yerine yabancı dillerin gerekli olduğunu savunanları yermektedir. Şakirova’nın nazarında onlar Kırgız değildir. Şiirin devamında bu tür kişilerin tavırlarını tasvire devam eder:

...Kırgızca söz süylösöñ,
Çüyriyüp ukkusı çok.
Kırgız tilin tübölökkö,
Til kılıp tutkusı çok!...

...Kırgızca söz söylesen,
Dönüp duymak istemez.
Kırgız dilini ebediyen,
Dil diye tutmak istemez!...

Görüldüğü gibi Kırgız yöneticilerin içinde, Kırgızcaya tahammül edemeyen, onun devlet dili olması bir yana günlük hayatta konuşulmasından bile haz etmeyen yöneticiler bulunmaktadır.

Anatay Ömürkanov’un Kırgız Türkçesinin Sovyet döneminde Ruslar tarafından gördüğü muamele oldukça hüznlendirmiştir. Şair “Kırgızdı Kemsintken Biröögö” (Kırgız’la Alay Eden Birisine)¹⁴ şiirinde, Rusların yıllar boyu Kırgız insanına ve Kırgız Türkçesine karşı tutumlarını konu etmektedir. Ömürkanov, Sovyetler Birliği döneminde ifade edemeyip içinde biriktirdiklerini bağımsızlık sonrasında söylemiştir. Bu şiir Ruslara karşı yazılmış en açık şiirlerden biridir. Ömürkanov şiirine:

Atıñ emes cıtıñ çokto bul cerde
kırgız çaşap kelgen süylöp kırgızca –
oşol tili emi kayra süylötsö,
kan işçüdüy karşılaştıñ ne mınça?!

Adın değil kokun bile yokken burada
Kırgız yaşar idi konuşup Kırgızca;
o dili şimdi tekrar konuştuysa,
kan içmiş gibi karşıladın niye bunca?!

mısralarıyla başlamaktadır. İlk iki mısradaki, Kırgızların Kırgızca konuşan ve yaşayan bir halk olduğunu ifade ederek şair; Rusların Kırgızlara ve Kırgız

¹³ Ayıl Ökmötü, 06.03.08, S. 8, s. 5

¹⁴ Ömürkanov, Cankise, s. 13.

Türkçesine kendilerine minnet duyması gerekiyormuş gibi tavır almalarına gönderme yapmaktadır. Kırgız Türkçesinin, devlet hayatında, eğitimde ve sosyal hayatta biraz olsun canlanmaya başlamasını, biraz olsun önem kazanmasını içine sindiremeyen Rusların bu tavırlarına şaşırılmaktadır. Şiirin devamında ise, Rusçanın halen her yerde hüküm sürdüğünü belirterek devam etmektedir:

*Ce cumuşka ce okuuga baratıp
calañ gana oruşça söz ugamin,
can cagımda calañ orus adaşıp
cürgönsüymün şaarında Rossiyanın.
Rusya'nın.*

*Ya işe ya da okula giderken
sadece Rusça sözler duyarım,
yan tarafımda sadece Rus kaplayıp
Dolaşıyormuşum gibi şehrinde*

Rusçanın günlük hayat içinde her yeri sardığını söyleyen şair, yaşadığı ortamın Rus şehirlerinden farkının olmadığını belirtir. Ömürkanov takip eden mısralarda Ruslardan, hesap sormaktadır:

*Öltürsöñ da sözün aytam çındıktın,
Öydö bolup össö eken dep kırgızga
emne berdiñ
tanıp tilin, tarihın
aylandırđıñ dostuğuñdu kuldukka.*

*Öldürsen de sözünü söylerim gerçeğin
Aşağıda kalıp gelişmese diye Kırgız'a
ne verdin
inkâr edip dilini, tarihini
döndürdüñ dostluğunu, tutsaklığa.*

Kırgızların Sovyet dönemi boyunca hakir görüldüğünü, bilerek gelişmesine engel olduğunu belirten Ömürkanov, Rusların Kırgız halkının tarihini ve dilini hiçe saymalarını, dostane yaklaşımlarının, eşitlik ve barış gibi kuru nutukların altında aslında gerçeklikle bağdaşmayan köleleştirme senaryosu yattığını belirtmektedir. Şairin herkesin bildiği fakat bağımsızlık sonrasında bile söylemeye cesaret edemediği düşünceleri bu denli sert bir üslupla dile getirmesi, muhteva açısından şiiri farklı bir yere taşımıştır. Şair sonrasında:

*A bolboso kileñdebe,
basıñtpa,
bizdin çoñdor kızmatı üçün baarına
çidayt, çidayt
birok el-curt çıdabayt
seldey kaptayt tiye berseñ kaarına.*

*Hiç olmazsa aşağılama,
hakir görme,
bizim büyükler makam için hepsine
katlanır, katlanır
fakat halk, yurt katlanamaz
sel olur basar basarsan damarına.*

demekte Rusların Kırgız insanına, tarihine ve diline karşı tutumlarını karşı isyan bayrağını çekmektedir. Bu tavırlar karşısında Kırgız devlet yöneticilerinin sessiz kalabileceğini fakat Kırgız halkının hiddetlendiğinde önünde durulmayacağı mesajını vermektedir.

Ömürkanov “Kuurugan Düynö” (Batısı Dünya)¹⁵ adlı şiirinde Kırgız Türkçesinin geleceği hakkında kaygılanmakta, Kırgız devletinin yöneticilerinin, dil meselesi üzerine umursamaz tavırlarını eleştirmektedir:

*Tordo tuylap turgan balık -
kanday bolso tak oşondoy,
tak oşondoy*

Erkindigim.

*Emne bolot erteñimde
ezelmeden kelgen tilim!*

*Ağda çırpınıp duran balık,
nasılsa tam da öyle,
tam da öyle*

Hürriyetim.

*Ne olacak geleceğimde
Ezelden beri gelen dilim!*

Bağımsızlığın kazanılmasıyla gelen hürriyetin çok sancılı bir dönemde olduğunu ifade eden şair, Kırgız dilinin geleceğinden umutsuzdur. Bilindiği gibi bağımsızlık sonrasında Kırgız Türkçesinin devlet dili olup olamayacağı tartışılmaya başlanmış, ilk önce devlet dili olarak Kırgız Türkçesi kabul edilmiş, sonrasında ise ikinci devlet dili olarak Rusça kabul edilmiştir. Bu tartışmalardan rahatsız olan şair, bu rahatsızlığını şiirine şöyle aksettirmektedir:

*Öz cerimde, öz elimde:
“Ene tiliñ carabayt dep
carabayt dep ökmöt tilge –”
kelekelep kemsintkenge
kantip çıdaym,
çıdaym kantip?!*

*Öz vatanımda, öz halkımda:
“Ana dilin işe yaramaz diye
yaramaz diye devlet diline”
aşağılayıp hakir görenlere
nasıl katlanırım,
katlanırım nasıl?!*

Ömürkanov, ana dili olan Kırgız Türkçesinin, yeni kurulan Kırgız devletinde, kendi ülkesinde, resmi devlet dili olup olamayacağını tartışanlara katılmanın çok zor olduğunu ifade etmektedir. Şairin, şiirin devamında ise sosyalist düzenin kurucusu olan Lenin’i bu konuda referans göstermesi dikkat çekicidir:

*Çırkrap tüşüp çokko
beremin kaysı sotko?!
Eerçitip barsam eger
uşulardı Leninge
emne dep aytar ele?!
Akıl menen tarihtı elep:
- Cer – elsiz
El – tilsiz bolboyt demek!*

*Çırpınıp düşüp köze
veririm hangi mahkemeye?!
Yanımda götürsem gitsem eğer
bunları Lenin’e
ne söylerdi acaba?!
Akılla tarihe dayanıp:
- Vatan, halsiz
Halk, dilsiz olmaz, derdi!*

Sonraki mısralarda, yönetimdekilerin, Kırgızca konuşan halkın sayısının az olduğunu öne sürerek, resmi devlet dili sayılamayacağını

¹⁵ Ömürkanov, **Cankise**, s. 15.

savunmaları, bunun karşısında tavır takınan ve düşünenler üzerinde baskı oluşturmaya çalıştıkları Ömürkanov tarafından verilmeye çalışılmıştır. Ömürkanov Kırgız diline karşı bu tavrı takınanlara şöyle seslenmektedir:

*Tışım bütün
içim tütün,
kılıç çappay,
multık atpay
tilin sonun dep baykatpay
anan oşol tildi suuruş
çın dostukka catat beken?!*

*Dışım tam
içim duman,
kılıç sallamadan,
kurşun atmadan,
dilin güzel diye çaktırmadan
sonra o dili yok etmek
gerçek dostluğa sığar mı?!*

Şair, Rusların dostça yaklaşıp, içten içe düşmanlık sergilediklerini, Kırgız dilini bir yandan överken diğer yandan onu yok etmek için ellerinden geleni yaptıklarını ifade eder. Ömürkanov'un burada bahsettiği Rus yönetiminin, Kırgız dilinde eğitim yapılmasına, gazete çıkarılmasına, radyo ve televizyon yayını yapılmasına izin vermesine rağmen, Rusçayı tüm Sovyetler Birliği genelinde cazibe merkezi olarak belirlemesidir. Zaman içinde Kırgızca eğitim-öğretim yapan okulların sayısının gitgide azalması dolayısıyla Kırgız dilinin, ana dili olan Kırgızlar tarafından bile rağbet görmeyen bir dil halini almasıdır. Bu durum dostça yaklaşarak düşmanlık beslemekten başka bir şey değildir.

*...Uyat emespi,
republika bolup turup
kırgız tili ökmöttük til
bolalabı deştin özü?!*

*...Ayıp değil mi,
cumhuriyet olmuşken
Kırgız dili devlet dili
olabilir mi demenin bile kendisi?!*

*...Ne berbedik,
ne albadıñ
bergen mart emes algan mart
emi ene tilim alsañ
emnem kalat?!
emnem kalat?!*

*...Neler vermedik,
neler almadın,
veren mert değil alan merttir;
şimdi ana dilimi alsan
neyim kalır?!
neyim kalır?!*

Ruslar, Çarlık Rusya döneminden başlayarak Sovyetler Birliği döneminde devam eden işgallerinde, Kırgız Türklerini maddî-manevî her bakımdan sömürmüşlerdir. Yer altı ve yer üstü maddi sömürülerin yanında din, dil, kültür gibi manevî yönlerden uygulamaya koydukları stratejik asimilasyon politikası, Ömürkanov'un yüreğini acıtmaktadır.

Kırgız dilinin gün geçtikçe kan kaybetmesi ilerleyen mısralarda yerini isyankâr bir tavra bırakır:

*Öz tilibiz özübüzgö
too, köl menen süylöşüügö
buyurbasa
çaşap ne bul ömürgö...*

*Öz dilimiz özümüze
dağ, göl ile söyleşmeye
izin vermezse
yaşamak ne lazım bu ömürü...*

Ömürkanov, Kırgız Türkçesinin kaybolup gitmesi ve zayıflamasıyla oluşacak durumu tasvir etmektedir. Kırgız Türkçesinin zayıflaması ile dünyayı ana dilinde algılamayacak olmanın, Kırgızca düşünemeyecek olmanın kaygısını çeken şair için hayat bir anda anlamını yitirmektedir. Kırgız Türkçesi, şair için, Kırgız Türkü için hayati öneme sahiptir. Çünkü şair, dilsiz devlet, dilsiz millet olamayacağını farkındadır. Şair şiirini:

Ömürkanov “Aytçı Kaçan?” (Söyle Ne Zaman?)¹⁶ adlı şiirinde ise Kırgızların Kırgız dilinin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan bihaber bir şekilde, kendilerini dev aynasında görerek, kuru haykırışlarla meseleye yaklaşmalarını yadsıtmaktadır.

*Oo, Kırgız tilim bay – dep,
tarıım tereñde – dep
mançırkagan
sen nege tiliñ menen tarıhña
tatıktuu bolalbaysıñ büt cagınan?!*

*Ah, Kırgız dilim zengin diye,
tarıım derinlerde diye,
kibirlenen
sen niye dilin ile tarihine
layık olamazsın her yönüyle?!*

Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Kırgız edebiyatında, şiirinde, gazete yazılarında, makalelerde, siyasilerin konuşmalarında, akademik değerlendirmeler ve toplantılarında, günlük hayat içindeki ikili sohbetlerde dile getirilen, Kırgız dilinin, tarihinin ve kültürünün çok zengin olduğu yönündeki düşüncelere karşı çıkmaktadır. Kırgız Türkçesi elbette köklü bir tarihi derinliği olan, Türk lehçelerinden biridir. Ömürkanov Kırgız dilinin bu yönünü bilmektedir. Ancak, Kırgız kültürü ve dili büyük bir erozyona uğrarken, bunu görmezden gelip bu büyüklükle övünmek kibirden başka bir şey değildir. Ömürkanov bu konuda çok haklıdır. Hızla gelişen teknoloji dünyasını yakalamak aslında Kırgız Türkçesine koyulan bir hedef olmalıdır. Bu açığı fark eden şair, Kırgız insanının dış dünyaya açılan penceresinin hâlihazırda Rusça olmasını kabullenememekte, Kırgızları tarihine ve diline lâıyk olmaya çağırmaktadır.

Akbar Rıskulov, Kırgız Türkçesinin hızla kan kaybettiğinin farkındadır. Kendisi uzun süre büyükelçilik yapan Rıskulov, diplomasinin içinde olan biri olarak okurlarına defalarca Kırgız dilinin “Gerekliliği Ne?”¹⁷ diye sormaktadır:

¹⁶ Ömürkanov, **Cankise**, s. 10.

¹⁷ Akbar Rıskulov, **Kuduret**, Biyiktik, Bişkek, 2003, s. 151.

*Kırgızga kırgız tildin keregi ne?
Kızmatça carabasa keregiñe,
bilimdin bara albasañ biyigine
ilimdin kire albasañ tereñine-
kırgızga kırgız tildin keregi ne?*

*Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği ne?
İş hayatında yaramaz ise bir işine,
bilimin ulaşamazsan yükseğine
ilmin giremezsen derinine;
Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği ne?*

Akbar Rıskulov, Ş. Düyşeyev ve A. Ömürkanov gibi bağımsızlık döneminin önde gelen şairleri gibi Kırgız Türkçesinin sosyal hayatta ve eğitim dili olarak içine düştüğü durumdan üzüntü duymaktadır. İş hayatı, bilim hayatı gibi, dilin kullanıldıkça geliştiği en lüzumlu alanlarda bile Kırgız Türkçesinin kullanılmıyor olması şairin “Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği?” nedir diye sormasına neden olmaktadır. Şiirin devamında ise Kırgız dilinin sosyal hayat içindeki durumunu tasvir etmektedir:

*Kuduñdap kurbuñ menen körüşpösöñ,
kuttuktap kubamçın bölüşpösöñ,
kıcırıñ kaynap tursa köp işke sen
kırgızça mookuñ kana söğüşpösöñ-
kırgızga kırgız tildin keregi ne?*

*Şakalaşıp arkadaşınla görüşmezsen,
kutlayıp sevincini bölüşmezsen,
sinir olduğunda birçok işe sen
Kırgızca rahatça sövemezsen
Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği ne?*

İnsanoğlunun temel ve coşkun duygularının ifadeleri olan şakalaşmak, sevinmek, kızmak, küfretmek gibi eylemlerin bile ana dilinde yapılmıyor olduktan sonra “Kırgız'a Kırgız dilinin gereği yoktur. Günümüzde özellikle gençler arasında hakim dil Rusçadır. Sosyal hayat içindeki en basit diyaloglar bile şairin belirttiği gibi Rusça ile yapılmaktadır. Millî hassasiyet sahibi bir insan için ortaya çıkan bu tablo kabullenilemezdir. Rıskulov ilerleyen mısralarda durumu biraz daha ileri götürmekte, daha vahim bir tablo çizmektedir:

*enenin süttüñdöy ak ene tilde
beşik ır eşitpesek kelinderden-
kırgızga kırgız tildin keregi ne?!*

*ananın sütü gibi ak ana dilde
beşik türküleri işitmezsek gelinlerden;
Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği ne?*

Çocukların kulaklarına ilk kez söylenen ninnilerin bile artık Kırgızca yapılmaması şairin aynı soruyu sormasına sebep olmaktadır.

Bağımsızlık dönemiyle birlikte edebi sahada adından söz ettirmeye başlayan şairlerden Çınbay Tursunbekov, “Til” (Dil)¹⁸ adlı şiirinde Kırgız Türklerinin ana dillerine kayıtsız kalmalarına kızmakta ve bu olanlara yüreği burkulmaktadır. Kırgızistan'da, özellikle şehirlerde yaşayan Kırgızlar günlük

¹⁸ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, (Haz. Süleyman Kayıpvov), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 32, Kırgız Edebiyatı II, Ankara, 2005, s. 534.

hayat içinde, ne Kırgızca ne de Rusça olduğu belli olmayan karışık bir dil kullanmaktadırlar. Tursunbekov şiirine bunu ima ederek başlar:

*Köçölördön, avtobustun içinen,
Buruu tildüü kargızdarga kezigem.
Balkim alar tüşünüspöyt meni ança,
Men da alardı çala-moñol tüşünöm.*

*Sokaklarda, otobüslerin içinde,
Dili bozuk Kırgızlara rastlarım.
Belki onlar beni yeterince anlamaz,
Ben onları iyi kötü de olsa anlıyorum.*

Ne olduğu belli olmayan bu dili konuşan insanlara her yerde rastlamak mümkündür. Asıl acı olan taraf, bu tür insanların Kırgız Türkçesini hemen hemen hiç anlayamıyor olmalarıdır. Tursunbekov hem Kırgızca hem de Rusça'yı iyi bildiği için onların sohbetlerini az da olsa anlayabilmektedir. Şair kendi kültürüne, kendi diline yabancılaşan toplumu gördükçe, kendisinin yabancılaştığını düşünür:

*Bolom çooçun el içinde cürgöndöy,
Çooçun tildi bir az, bir az bilgendey.
Alar dağı kalpaktı başına
Kızıkçılık üçün gana kiygendey.*

*Yabancı halkın arasındaymışım gibi,
Yabancı dili iyi kötü biliyormuşum gibi.
Onlar da ak kalpağı başlarına,
İlginç olduğundan giymiş gibi.*

Şair, Kırgızistan'ın caddelerinde dolaşırken her yerde Rusça konuşulmasından dolayı bir şiirinde “Dolaşıyormuşum gibi şehirde Rusya'nın” diyen Anatay Ömürkanov ile aynı hisleri paylaşmaktadır. Tursunbekov ana dil meselesine vurdumduymaz bir yaklaşım gösteren Kırgızların başlarına giymiş oldukları “Ak kalpak”ı da bilinçsizce taşıdıklarını iddia etmektedir. Sonraki mısralarda ortaya çıkan karışık dil hakkında görüşlerini dile getirir:

*...Eki tildi eldir-seldir bilgençe,
Tagdır maga bir cakşına til bersin.*

*...İki dili şöyle böyle bilmektense,
Kader bana güzelce bir dil versin.*

Şair Rusçayı ve Kırgızçayı tam anlamıyla bilmeden karışık bir dil bilmektense, tek dili hakkını vererek bilmeyi tercih eder. İsteği de, duası da bu yöndedir. Şair son dörtlükte şiiri okuyanlara ana dil meselesine yaklaşımın nasıl olması gerektiğini göstermektedir:

*“Ene tiliñ erten ölot dese ele,
Dayarının men bugün ölüp kötүүgö”*

*“Eğer anadilin yarın ölecek deseler,
Hazırım ben bugünden ölmeye”*

*Degen sözün Gamzatovdun kayradan,
Salgım kelet ar bir adam esine.*

*Bu sözünü Gamzatov'un yeniden,
Hatırlatmak isterim her insana.*

Dünyaca tanınmış Avar şair Rasul Gamzatov'un şiirinden iki mısrayı alan şair dil konusuna yaklaşımın bu şekilde olması gerektiğini, ana dilin devamlılığının, bireysel yaşamlardan bile üstün tutulması gerektiğini öğütler.

Bağımsızlık sonrası Kırgız modern şiirinin üçüncü kuşak temsilcileri Kırgız dili konusunda daha hassas ve daha millî bakış açısına sahiptiler. Millî romantik akımın tesiriyle kendinden emin, coşkun söyleyişlere daha çok karşılaştığımız bu dönem şairleri (Altınbek İsmayilov, Eldar Attokurıv, Mirlan Samiykoco uulu) gelenek halini alan realist yaklaşımlarını da elden bırakmamışlardır.

Yeni kuşağın önde gelen şairlerinden Altınbek İsmailov, Kırgız dilinin millet olma sürecindeki önemini “Kantip Aytam” (Nasıl Söylerim)¹⁹ adlı şiirinin mısralarına şu şekilde yansıtmıştır:

Kakşap kelem: doo ketip baldarıña, Kızar söylenirim; suçlaıp çocuklarınıza
Kargış sözgö kabılıp kalbagıla. Takılıp kalmayın söylediğim bu kargışa.
Burmaladık tildi dep kantip aytam, Dilimizi bozduk diye nasıl söylerim,
Babalardın bayırkı arbagına?! Ezelki atalarımızın ervaına?!

Genç şairin mısralarında, Kırgız dili için duyduğu sorumluluk dikkati çekmektedir. Çocuklara dil bilinci aşılamayan anne babalara sitemde bulunan şair, emanet olarak gelen Kırgız Türkçesinin durumunu atalarına nasıl açıklayacağını düşünmekte, sıkıntı yaşamaktadır. İlerleyen mısralarda şair;

Unuttuk dep tilimdi kantip aytam, Dilimizi unuttuk diye nasıl söylerim,
Urpaktarga uyalbay arkamdagı?! Utanmadan gelecek nesillere?!

diyerek bu sorumluluğun sadece atalarına karşı olmadığını gösterir. Geçmişten gelen emanetin, tertemiz ve eksiksiz olarak gelecek nesillere bırakılması hususunda kendisini sorumlu hissetmektedir. Bu sorumluluğun ağırlığını omuzlarında hisseden şair sonraki mısralarda üslubunu sertleştirir:

Ene tilin esirip tangandardı, Şuursuzca ana dilini hakir görenlere,
Ene tilde aşatıp sökküm kelet!.. Ana dilimde söviip saymak isterim!..

Kırgız Türkçesine yöneltilen tehditleri ve bu duruma kayıtsız kalanlara kendi ana dilinde, Kırgız Türkçesiyle küfretmek ister. Dil meselesinde gösterdiği hassasiyetin sebebi sonraki mısralarda açıklığa kavuşur:

Tilsiz eldin tukumu kurut bolgon, Dilsiz halkın tohumu kurumuştur,
Tilin saktap kalgan el ulut bolgon. Dilini koruyan halk millet olmuştur.

Kendi diline sahip çıkamayan milletlerin yok olması kaçınılmazdır. Şair millet olabilmenin en önemli kaidelerini bu şekilde son iki mısradaki ifade etmiştir.

İsmailov “Emneñ Bar?” (Neyin Var?)²⁰ adlı şiirinde ise yönetim kademesindeki insanların dilin önemini kavrayamamış olmalarını ve kayıtsız

¹⁹ **Alam**, 02.11.07, S. 4, s. 12.

kalmalarını eleştirmektedir. Şair bu şiirinde, Kırgız Türkçesinde karşılığı olmasına rağmen çoğu terimin, işyerleri isimlerinin Rusça kullanıldığını söylemekte, buna göz yuman Kırgız yöneticilerini eleştirmektedir.

Bağımsızlık sonrası Kırgız şiirine adım atan, son kuşağın güçlü kalemlerden biri olan Eldar Attokurov da Kırgız dilinin doğru kullanılmamasından şikâyetçidir. “Bardığı Teñ Casalma” (Her Şey Yapmacık)²¹ adlı şiirinde şair bunu çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir.

*Casalmaloo colun abdan üyröndük. Yapmacıklık yolunu çok iyi öğrendik.
Tiliñdi da cön süylöböy burmalap, Dilini de doğru kullanmayı çarpıtıp,
Dilibiz da kalmay boldu kürmölüp!. Gönlümüz de kalmak üzere karışıp.*

Genç şaire göre dilin doğru kullanılmaması, özelliğini kaybetmeye başlaması ve kirlenmesi, gönüllerin de karışmasına; yani kirlenmesine sebep olmaktadır.

Yeni nesil şairlerden olan Mirlan Samiykocouulu ise eğitim dilinin Rusça olmasından kaynaklanan sıkıntıyı “Kayran Til” (Zavallı Dilim)²² adlı şiirinde konu etmiştir. Kırgızistan’da kırsal kesimde büyümüş olan, ilköğrenimini yaşadığı şehirde tamamlayan gençler, yükseköğrenim için geldikleri şehirlerde, gerek sosyal hayat içinde, gerekse eğitim alanında büyük zorluklar çekmektedirler. Samiykocouulu’nun şiirinde, köyde yetişmiş, Rusça bilmeyen bir çocuğun, Rusça bir sınava girdiğinde yaşadığı sıkıntı anlatılmaktadır.

*Kolumda depter barağı sözgö toltura, Elimde defter sayfası dolu sözlerle,
Ürgülöp barıp üstölgö kettim oltura. Çekinerek gidip oturdum sandalyeye.
Kısılıp ünüm kımbatka turdu söz aytuu, Kısılıp sesim çok zor geldi söz etmek,
Öz ene tildi almaşış kıyın bolçu da. Anadilini başka dille değiştirmek.*

Bağımsızlığın hemen sonrasında Kırgız Türkçesi ile eğitim yapan okulların sayısı artmaya başlamıştır. Fakat son yıllarda bu durum tersine dönmüş, Rusça eğitim-öğretim haddinden fazla güç kazanmıştır. Taşradan gelen bir öğrencinin iç dünyasını anlatan bu şiir bu bakımdan önemlidir. Şiirin devamında;

*Kırgız emes, orustan bolup ecekem, Kırgız değil, Ruslardandı öğretmenim,
Kırgızca emes oruşca bolçu erecem. Kırgızca değil, Rusça oldu kurallarım.
Kıyılıp ketti, kıyılıp ketti kayran til, Kıyılıp gitti, kıyılıp gitti zavallı dilim,
Kımbatı mına çaşoodon algan eresem. Büyük dersin özüdür hayattan aldığım.*

²⁰ <http://www.aktilek.com/Topic.aspx?BoardID=18&TopicID=678>

²¹ <http://www.kabar.kg/kyr/constkyrg/20060727/1>, (Eldar Attokurov hakkında Kabar gazetesinde yayınlanmış tanıtım yazısı ve şiirlerinden örnekler.)

²² Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kırgız Edebiyatı II, s. 584.

diyerek şair, öğretmeni ve kuralları Rusça olan bir eğitim sisteminin, bir Kırgız genci için ne kadar ağır ve onur kırıcı olduğunu anlatmaktadır. Şairin hayattan almış olduğu en büyük dersin bu olduğunu söylemesi, Kırgız Türkçesinin durumunun ders alınması gereken bir durumda olduğunu ima etmesidir.

Kırgız şiirinin son dönem şairlerinden olan Melis Rıspekov “Til Cönündö” (Dil Hakkında)²³ adlı şiirinde, ana dili bilmenin önemi üzerinde durmaktadır. Genç şair şiirinde Kırgızların ana dilini bilmesinin şart olduğunu, dil meselesinde vurdumduymaz tavır sergileyenlerin, Kırgız olamayacağını sert bir dille ifade etmektedir. Rusça öğrenmenin üzerinde hiçbir baskı ve engellenmenin olmadığını, dileyen kişinin bu dili öğrenebileceğini belirten Rıspekov sonraki dörtlükte, Kırgız dilinin ise Rusça karşısında ikinci sınıf dil muamelesi görmesini anlayamadığını belirtmekte, meselenin çözümünün devlet yöneticilerinden geçtiğini düşünmektedir.

...Başçılarıñ bapıldabay oruşça,
Süylöp tursa oşoloruñ kırıgızça.
Tili oñolso çopkut kiygen çoñdordun,
Çoñ taasiri tiygen turat kırıgızga.

Yöneticilerin mırıldanmayıp Rusça,
Söyler durursa onlar Kırıgızca.
Dili düzelirse çopkut giyen büyüklerin,
Büyük tesiri dokunur Kırıgız'a.

...Eger alar süylöböso kırıgızça,
Anda aşpayt kırıgız tili turmuşka,
Uuluñmun dep ulutmun dep ne gerek,
Urpaktarıñ ene tilin unutsa.

Eğer onlar söylemezse Kırıgızca,
O zaman geçmez Kırıgız dili hayata,
Oğlumun dese, milletim dese ne gerek,
Nesillerin ana dilini unutursa.

Rıspekov ilk önce baştaki devlet büyüklerinin Kırgız Türkçesi'ne olan yaklaşımlarını düzeltmeleri gerektiğini düşünmektedir. Onların Kırgızca konuşarak, halkı özendirmelerini istemektedir. Devleti yönetenler eğer dil meselesi üzerinde vurdum duymaz tavırlarını devam ettirirlerse, Kırgız olmanın da hiçbir anlamı kalmayacaktır. Dil bilincinin yitirilmesi, Kırgız kimliğinin yitirilmesi ile eşdeğerdir. Gelecek nesiller bu durumda tehlike içindedir.

Sonuç olarak, Kırgız Türkçesinin günümüz şartları içerisinde geleceği, şairler tarafından pek de parlak görülmemektedir. Baydılda Sarnogoyev başta olmak üzere bazı şairler Kırgız Türkçesi ile Rusçanın karşı karşıya getirilmemesi gerektiğini, her ikisinin de lazım olduğunu savunmaktadırlar. Buna rağmen bütün şairlerin ortak görüşü Kırgız Türkçesinin gün geçtikçe kan kaybettiği doğrultusundadır. Ş. Düyşeyev, A. Ömürkanov ve A. İsmayilov gibi şairler, Kırgız Türkçesinin bu durumunu, yönetim kademesindeki insanların kayıtsız kalmalarına bağlamaktadır. Dil temasında yazılmış şiirlerin büyük bir çoğunluğu, dilin yüceliği, güzelliği gibi konularda millî romantik duygularla

²³ Ayl Ökmötü, 27.03.2008, S. 11, s. 5.

değil, Kırgız Türkçesinin büyüklüğünün idrakinin yanında içinde bulunduğu kötü durum göz önüne alınarak realist bakış açısıyla yazılmıştır.

Sosyalist realizm metoduyla, Sovyet edebiyatının da bir parçası olarak kalemlerini geliştirmiş olan şairlerin, dil temalı şiirlerinde, bağımsızlık döneminin şairlerine göre kullandıkları üslup daha yumuşaktır. Şiirlerde Rusça'ya karşı takınılmış keskin bir tavra rastlamak mümkün değildir. Dil temasındaki şiirlerini bu şairler, millî ruh hali içinde coşkuyla yazmaktan ziyade çözüm üretmeye çalışan şiirler yazmışlardır. Şiirlerini sosyalist dönemden miras kalan realizmin etkisinde yazdıklarını söyleyebiliriz.

Dil temalı şiirlerde dikkati çeken özel bir durum, Sovyet dönemi şairlerinin şiirlerinin, Perestroyka dönemi veya sonrasında bağımsızlık dönemi şairlerinin şiirlerine nazaran daha yumuşak üslupla, denge politikası güdülerek yazılmış olmasıdır. Bunun sebeplerinden biri bahsi geçen şairlerin hayatlarının büyük bir çoğunluğunu Sovyet döneminde yaşayarak, eğitimlerini sosyalist sistemin gereğine göre almaları, edebî kişiliklerini ise sosyalist realizm metodunun çerçevesinde geliştirmeleri gösterilebilir. Bir başka sebep ise, Sovyet döneminin sosyal, siyasal ve kültürel hayattaki baskılarını görseler de, bazı çekincelerinden ötürü, üsluplarına ket vurarak, düşüncelerini ifadeye dönüştürerek eser verme cesaretini gösterememiş olmalarıdır. Perestroyka veya bağımsızlık dönemi şairleri ise (özellikle Ş. Düyşeyev ve A. Ömürkanov) bu tedirginliği üzerlerinden atmışlardır. Bunun sebebi ise bahsi geçen şairlerin, kendilerini bulmaya başladıkları gençlik ve eğitim dönemlerinin Stalin'in ölümünden sonra başlayan, rejimdeki çözülme sürecine rast gelmesi olarak düşünülebilir. Zaten bahsi geçen şairler Perestroyka dönemiyle birlikte edebi sahada isimlerinden söz ettirmeye başlamışlardır.

Kaynakça

Aksan, Doğan; **Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim**, C.1, TDK Yay., Ankara 1987.

Bağımsız Kırgızistan- Dügümler ve Çözümler, Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası Dizisi, (Derleyen: Emine Gürsoy Naskali), Ankara, 2001.

Düyşeyev Şayloobek; **Kaydıgerlik**, Bişkek, Adabiyat, 1991.

Ergin, Muharrem; **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak Yay., İstanbul, 1995.

Gökalp, Ziya; **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, (Haz. İbrahim Kutluk), Kültür Bakanlığı Ziya GökalpYay., Ankara, 1976.

Ömürkanov, Anatay; **Cankise**, Frunze: Adabiyat, 1991.

Rıskulov, Akbar; **Kuduret**, Bişkek, Biyiktik, 2003.

Sarnogoyev, Baydılda; **Baydılda**, Kırgızstan, Bişkek, 1997.

Tural, Bayas; **Uluttuk Uluu Kasiyet**, Bişkek, Biyiktik, 2005.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,(Haz. Süleyman Kayıpvov), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 31, Kırgız Edebiyatı I, 2005.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Haz. Haz. Süleyman Kayıpvov, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 32, Kırgız Edebiyatı II, 2005.

Aalam, 02.11.2007, S. 4., Bişkek.

Ayıl Ökmötü, 27.03.2008, S. 11, Bişkek.

Ayıl Ökmötü, 06.03.2008, S. 8, Bişkek.

<http://www.kabar.kg/kyr/constkyrg/20060727/1>

<http://www.aktilek.com/Topic.aspx?BoardID=18&TopicID=678>

Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)

Yrd. Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Gazetecilik Bölümü
makpinar25@hotmail.com

Öz

Reform politikaları kapsamında II. Mahmud döneminin sonlarına doğru devlet yönetiminde yeni kararlar alınmıştır. Dış politikanın idaresi 1836'da teşkil edilen Hariciye Nezareti'ne bırakılmıştır. Seksen altı yıllık dönemde otuz altı Hariciye nazırı görev yapmıştır. Bu çalışma ile hariciye nazırlarının eğitim ve kültür yönleriyle birlikte sosyal kökenleri, mesleki yaşamları hakkında bilgiler verilecek, kabinenin ikinci adamı konumunda olan hariciye nazırının profili oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, hariciye nazırı, eğitim, sosyal köken, mesleki birikim, rütbe, entelektüel, yabancı dil

The Ottoman Foreign Ministers (1836-1922)

Abstract

In the context of reform policies, new decisions were taken about the state management towards the end of Mahmud II. The administration of foreign policy has been left to the Foreign Ministry formed in 1836. Thirty-six ministers served the Ottoman Empire. in eighty-six year period. With this study giving educational and cultural aspects of the foreign ministers, their social roots and information about professional life will attempt to creat profiles of foreign minister who was locatedthe second man in cabinet.

Key Words: Bureaucracy, foreign minister, education, social roots, professional experience, rank, intellectual, foreign language.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim'in başlattığı reformlar II. Mahmud tarafından daha kararlı bir surette yürütülmüştür. Bu doğrultuda reformların istikrarlı bir hale getirilmesi için merkezi yönetim teşkilatının da yenilenmesine karar verilmiştir. İdari alana yönelik reformlarla, ordu ile ulemanın denetimi sağlanarak sivil bürokrasinin gelişimi amaçlandığı gibi, oluşturulan birimler

vasıtasıyla yetki ve sorumlulukların yeniden tanımlanması yapılarak merkezi idareye çağdaş bir nitelik kazandırılmak istenmiştir. Teşkil edilen yeni bürokratik yapıda Hariciye Nezareti, sadrazamlık makamından sonra gelmekteydi. Dışişleriyle, 1836'da teşkil edilen nezaretten evvel Dîvân-ı Hümâyün bünyesinde yer alan reîsülküttâb ilgilenmekteydi. III. Selim dönemindeki modernleşme teşebbüsleriyle konumu değişen Reîsülküttâblık makamına, nezaretin kuruluşuna değin yirmi bir devlet adamı tayin edilmişken, 1836'da tesis edilen nezarete ise, yaklaşık 86 yıllık süreçte otuz altı devlet adamı hariciye nazırı olarak görev yapmıştır. Bu çalışmada aldıkları eğitim, sosyal ve bürokratik kökenleri, mesleki tecrübeleri ve entelektüel yanlarıyla birlikte bu otuz altı bürokrat üzerinden kabinede ikinci adam gibi duran hariciye nazırının profili çizilmeye çalışılacaktır.

1.Eğitim Durumları

Osmanlı hariciye nazırlarının eğitim durumları incelendiğinde, sekizinin geleneksel veya klasik, üçünün hem geleneksel hem de modern, geri kalanların da modern tarzda bir eğitim aldıkları söylenebilir. Ancak birkaç nazırın eğitimi hakkında çok net bilgiler olmadığını da belirtmek gerekir. Geleneksel eğitimle yetişen hariciye nazırlarının içerik olarak, kıraat eğitimi, cami ve medrese dersleriyle dinî bilgiler, Arapça ve bir dereceye kadar da Farsça okudukları görülmektedir. Eğitimin, babadan, yakın çevredeki bilgi sahibi şahıslardan, ulemadan ve muallimlerden alınan özel derslerle yürütülmüştür. İlk Hariciye Nazırı Mehmed Akif Paşa (1787-1845) muhitteki ulemadan ve muhtemelen babasından dersler almıştır.

Ahmed Hulusi Paşa'nın aldığı eğitime dair bir bilgi yoktur. Hulusi Paşa (?- 1837) doğup büyüdüğü muhit içinde aldığı cami veya medrese eğitiminin ardından kabiliyetli bir kişi olsa gerek, İstanbul'a gönderilmiş ve muhtemelen bürokratlardan birisinin himayesinde Babîâli'de bir kaleme alınıp çok geçmeden reîsülküttâb kisedarlığına yükselmiştir (Süreyya, 1996: 677). Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) ilk eğitimin babasından aldıktan sonra medreseye devam etmiş ancak buradan icazet alamamıştır. Babasının vefatıyla birlikte eniştesi Seyyid Ali Paşa himayesinde eğitim sürecini tamamlamıştır⁶. Tanzimat'ın dikkat çeken simalarından Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) da geleneksel eğitime ilave olarak Enderun'da aldığı yüksek eğitimle bilgi ve kültür seviyesini artırmıştır². İlk hariciye nazırlarından İbrahim Sarım Paşa (1801-1854) da muhtemelen klasik bir eğitimden geçmiştir. Babasından kıraat dersleri almıştır. Kitabet bilgisi ve becerisiyle dikkat çeken Sarım Paşa'nın, bu alana yönelik özel eğitim aldığı söylenebilir³. Ebezade Mustafa Bey'in hazinedarı Nuri Bey'in oğlu olan Mehmed Şekib Paşa (?-1854) ise muhtemelen geleneksel eğitimle birlikte aldığı özel dersler ve kabiliyeti vasıtasıyla Dîvân-ı Hümâyün Kalemî gibi önemli bir birime dâhil olmuştur (Süreyya, 1996: V/

1574). Tanzimat'ın öncülerinden Âli Paşa (1815-1871) ise mahalle mektebi ve cami eğitimi alarak memurluğa geçiş yapmış kabiliyetli bir şahıs olarak tarif edilir⁴. Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından Safvet Paşa (1814-1883) ise sıbyan mektebine gittikten sonra Bayezid Camii'nde medrese dersleri, Arapça ve Farsça almıştır. Tercüme Odası'nda Fransızca öğrenmiştir (Pakalın, 1943: 3)⁵. Tanzimat'ın üç rüknünden biri diye ifade edilen Fuad Paşa geleneksel eğitimin yanı sıra modern ve batılı yüksek öğrenim gören ilk hariciye nazıdır. İlk eğitiminde geleneksel bir yol izlenmiş, dini ilimleri tahsil ederken Arapça ve Farsça da öğrenmiştir⁶. Sonrasında modernleşme kapsamında açılan Tıbbiye Mektebi'ne devam ederek kendine yeni ve farklı bir yol çizmiştir (Atılğan Gümüşsoy, 2006: 10-11). Gerçi Fuad Paşa (1814-1869) birkaç yerde bir müddet hekimlik yaptıktan sonra Mustafa Reşid Paşa'nın da teşvikiyle istifa edip hariciyenin gözde müessesesi Tercüme Odası'na girmiştir⁷. Abidin Paşa (1843-1906) çok boyutlu ve yoğun bir eğitim dönemi geçirmiştir. Preveze'de yerel mektepte okuduktan sonra camiye devam ederek bir müddet Arapça, Farsça ve dini ilimler tahsil etmiş, yazışma usullerini öğrenmiş ve Yunan edebiyatına dair dersler almıştır. Hesap, kozmografya, coğrafya ile birlikte farklı hocalardan Fransızca dersleri almıştır⁸. Yanya'da medreseye devam edip dinî ilimlerle birlikte Arapça ve Farsça gören Hüsnü Turhan Paşa (1839- 1927) bazı günlerde bir Rum mektebine devam etmiştir. Akabinde ise Atina Hukuk Mektebi'nde okumuştur. Bunlara ilaveten hukuk ve iktisat dersleri almıştır (DH.SAİDd: 47/165-166).

Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın çocukları Mehmed Cemil Paşa (1827- 1872) ve Ali Galib Paşa (1829- 1858) da muhtemelen özel derslere dayalı ama biraz daha batılı bir eğitim görmüştür. Server Paşa'nın eğitim dönemi imparatorlukta eğitim açısından değişim sürecinin öncesine denk geldiği için geleneksel bir eğitim almış olması kuvvetle muhtemeldir. Siyasete vakıf ve hitabeti kuvvetli bir bürokrat olan Server Paşa (1821- 1886) yine muhtemeldir ki, hususi derslerle kendini bürokrat yaşama hazırlamıştır (Süreyya, 1996: V/ 1496). Ahmed Arifi Paşa (1819- 1895) iyi şartlar içinde yetişmiştir. Arifi Paşa Arapça, Farsça ve Fransızca dil derslerinin yanı sıra tarih, coğrafya, siyasi ekonomi, milletlerarası hukuk ve jeoloji ile ilgili dersler aldı⁹. Yusuf Franko (1855- 1933)¹⁰ ve son dönemin adından söz ettiren bürokratlarından Ferid Paşa (1853- 1923)¹¹ da aldıkları özel eğitimin ardından bürokrasinin önemli birimlerinde çalışmaya başlamışlardır.

Osmanlıcılık düşüncesinin önemli temsilcilerinden Sava Paşa (1814- 1906) ise hariciye nazırları arasında ikinci tıbbiyelidir. Aslen Rum olan Sava Paşa muhtemelen özel derslerle tamamladığı ilk eğitim sürecinin ardından Tıbbiye Mektebi'ne devam etmiştir¹². Ahmed Tevfik Paşa (1845- 1936) ise, Topkapı'da sıbyan ve Vidin'de rüştiye mekteplerine devam etti. Ardından Davud Paşa'da askeri bir eğitim alarak mesleğe başladı¹³. Ahmet İzzed Paşa (1864- 1937) da

temel eğitimini babasından aldıktan sonra İstanbul'da bir yıl kadar bir rüştiyeye devam etmiştir. Sonrasında ise önce askeri liseye ve ardından harbiye mekteplerine devam ederek eğitimini tamamlamıştır¹⁴. Said(Kürt) Paşa (1834-1907) muhtelif sıbyan mekteplerinde okuduktan sonra İstanbul'a geldi burada Davut Paşa Rüştiyesi'ne devam etti. Said Paşa, sonraki aşamada dil dersleri başta olma üzere özel dersler olarak eğitimini tamamlamıştır¹⁵.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve çokça tercih edilen mekteplerden biri de Mülkiye idi. Hariciye nazırlarından da iki kişi bu okuldan mezundu. Son dönemin dikkat çeken bürokratlarından Mehmed Rıfat Paşa (1860-1925) sıbyan mektebinde başladığı eğitimini, Bayezid Rüştiyesi ve İstanbul Sultanisi'nde sürdürmüş ve ardından da Mülkiye Mektebi'nde parlak bir şekilde tamamlamıştır¹⁶. Bu mektebi bitiren ikinci hariciye nazırı da İbrahim Hakkı Paşa'dır. Sıbyan mektebinin ardından Beşiktaş Rüştiyesi'ne giden İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918), sonrasında ise bir yıl kadar Mahrec-i Aklam'a devam etmiştir. 1882'de Mülkiye'den fevkalade bir derece ile mezun olmuştur¹⁷. Öte yandan dönemin önemli bir diğer eğitim kurumu Galatasaray Sultanisi'nde ise, eğitim gören dört hariciye nazırı olmuştur. Mustafa Asım (Turgut) Bey (1870-1937) önce sıbyan mektebine ardından Soğukçeşme Rüştiyesi'ne devam etmiştir. Akabinde ise Galatasaray Sultanisi'ne giden Asım Bey, babasının vefatıyla buradaki eğitimini yarım bırakmıştır (Pakalın, 2008: II/ 127). Bosna doğumlu Mehmed Nabi Bey (1868- 1924) ise sıbyan mektebinin ardından Soğukçeşme Rüştiyesi'ni bitirip Galatasaray Sultanisi'ne devam etmiştir(DH.SAİDd: 26/193-194). Mustafa Reşid Paşa (1858-1924) ise sıbyan mektebini ve rüştiyeyi Fatih'te okumuştur. Galatasaray Sultanisi'nin ilk talebelerindendir. Bunlara ilaveten sonrasında Lisan Mektebi'ne devam etmiştir (Danışman, 1998: 15.) Bir hekim çocuğu olan Abdüllatif Safa Bey (1868- 1931) de hakeza sıbyan ve rüştiye mekteplerini bitirdikten sonra Galatasaray Sultanisi'nde eğitim görmüştür. Özel olarak da Arapça, Fransızca, riyaziyat ve siyasi ilimlere dair dersler almıştır (DH.SAİDd: 92/363-364).

Yurtdışında eğitim gören on hariciye nazırı vardı. Bunlardan birisi dışında, diğerleri dil eğitimlerinin yanı sıra çeşitli alanlarda eğitim görmek amacıyla yabancı ülkelere gitmişler veya gönderilmişlerdir. Yurtdışında eğitim gören ilk hariciye nazırı, İbrahim Edhem Paşa'dır (1818- 1893). Paris'te Barbet Enstitüsü'nde dil eğitimi alıp ardından Maden Okulu'nda okumuştur. İbrahim Edhem Paşa, ilk eğitimi kendisini küçük yaşta satın alıp evlatlık edinen Koca Hüseyin Paşa'nın konağında görmüş ve sonra paşanın diğer çocuklarıyla birlikte 1830'da Paris'e gitmiştir¹⁸. XIX. yüzyılı ikinci yarısında Aleksandır Karatodori Paşa (1833- 1906), aldığı özel derslerin dışında Fener Rum Mektebi'ne devam etmiş, sonrasında da yüksek öğrenim için Paris'e giderek uzun yıllar orada kalmıştır. Paşa, fen ve edebiyat eğitiminin akabinde hukuk doktorası yapmıştır¹⁹. Hukuk bilgisiyle dikkat çeken bürokratlarından Ermeni

Noradunkyan Efendi (1852- 1925) ise Kadıköy'deki Fransız mektebinde okuduktan sonra, Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk ve siyasi ilimler okumuştur²⁰. Said Halim Paşa (1863- 1921) ise özel eğitimin ardından aynı eğitimi İsviçre'de almıştır (Said Halim Paşa, 2011: 15). Milaslı Halil Menteşe Bey (1874- 1948) ilk eğitimini memleketinde aldığı söylenir. İdadi eğitimine ise İzmir'de devam etmiştir. Paris'te hukuk eğitimi görmüştür²¹. Ahmet Nesimi Bey (1876- 1958) de ilk eğitimini doğduğu Hanya'da almıştır. Paris'te hukuk ve siyasi ilimler okuyanlardan birisi de odur (Milliyet Gazetesi, 8 Şubat 1958). Mehmed Nuri Efendi, 1839'da ikinci kez Paris sefirliğine atandığında on iki yaşındaki oğlu Mehmed Asım Paşa'yı (1821- 1886) dil eğitimi için Paris'e götürmüştür²². Avrupa'da küçük yaştan itibaren öğrenim gören Raşid Paşa'nın (1824- 1876) ne tür bir eğitim aldığı bilinmemektedir²³. Ama öncelikli olarak paşadan, bürokrasinin en geçer akçesi olan Fransızca'yı öğrenmesi beklenmiştir. Sarayda aldığı eğitim ardından Halil Şerif Paşa (1831- 1879) Fransız tarzı bir eğitim alması için on üç yaşında Paris'e askeri bir okula gönderilmiştir. Askerlik sanatı haricinde dil, hukuk ve fen eğitimi aldığı ifade edilmektedir (Haddad, 2001: 19). Hariciye nazırları arasında askeri eğitimli üçüncü kişidir. Netice itibariyle, Hariciye Nezareti'nin kurulduğu yıllarda ve öncesinde yetişen nazırlar daha ziyade geleneksel eğitim almışken eğitimdeki yenileşme hamleleriyle modern eğitim kurumlarının sayısı çoğalmış ve diğer nezaretlerde olduğu gibi bu kurumların hariciyedeki ağırlığı da artmıştır.

2.Görev Süreleri

Nazırların ortalama görev süreleri iki yıl üç aydan biraz daha fazla bir zamana tekabül etmektedir. II. Mahmud döneminin son yıllarında tesis edilen nezarete üç kez atama yapılmış ve üç farklı bürokrat görev yapmıştır²⁴. Yaklaşık yirmi iki yıl tahtta kalan Sultan Abdülmecid döneminde ise, on sekiz atama yapılmış ve sekiz farklı bürokrat nazırlık makamına oturmuştur. Sultan Abdülaziz'in yaklaşık on beş yıllık padişahlığında ise, on üç atama gerçekleşmiş ve yine sekiz farklı bürokrat bu makamı temsil etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç yılı aşan devrinde ise on sekiz atamaya karşılık on farklı bürokrat nazırlık koltuğuna oturmuştur. II. Abdülhamid sonrası siyasal istikrarın iyice azaldığı yıllarda ise yirmi sekiz tayinle birlikte on iki farklı devlet adamının nezaret koltuğuna oturduğu görünür.²⁵ Bu bilgilere göre, II. Abdülhamid döneminde daha istikrarlı bir görünümün ortaya çıktığı söylenebilir.

Görev sürelerine bakıldığında kesintisiz en uzun müddet görev yapan Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'dır. Paşa, II. Abdülhamid döneminde Kasım 1895 ile Şubat 1909 arasında on uç yıldan fazla bir süre nazırlık görevinde bulunmuştur. Toplam süre itibariyle ise, en uzun müddet görevde kalan Mehmed Emin Âli Paşa'dır. 1846- 1871 yılları arasında bu makama sekiz

atanan paşa, on dört yılı aşkın bir süre görev yapmıştır. Beş nazırın toplam görev süresi elli yılı aşmaktadır. Bu iki nazır dışında Mustafa Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Kürd Mehmed Said Paşa toplam görev sürelerinin uzunluğuyla dikkat çekmektedir.²⁶ Mehmed Said Paşa 1882-1895 yılları arasında üç kez oturduğu nazırlık makamında on yıldan fazla bir süre kalmıştır. Fuad Paşa ise 1852-1869 yılları arasında beş kez bu makama atanmış ve yedi yılı aşkın bir müddet görev yapmıştır. Mustafa Reşid Paşa ise 1837-1854 yılları arasında üç kez görevlendirilmiş ve altı yıldan fazla bir süre görevde kalmıştır. 36 nazırdan 19'u bir yıldan daha az bir süre nazırlık makamında kalmıştır²⁷. Yusuf Franko Paşa 1919 yılı şubatında kurulan kabinedeki sekiz günlük vazife ile toplamda en kısa süre görev yapan nazırdır²⁸. Ancak makamda en kısa süre kalan ise iki günlük göreviyle Safvet Paşa olmuştur. 1882 yılı sonlarında hükümeti kuran Ahmed Vefik Paşa'nın, aldığı bazı kararlarla padişahı ve bürokratik çevreyi rahatsız etmesi hükümetin sonu olmuştur²⁹. Bundan önce kurulan Said Paşa hükümetinin son günlerinde Hariciye nazırı olarak atanan Mehmed Asım Paşa, sadrazam azledilince sadece beş gün görev yapabilmiştir.³⁰ Bu çok kısa süreli görevler de II. Abdülhamid döneminde dir.

Kabinelerde yer alan hariciye nazırlardan İbrahim Sarım Paşa ve Mehmed Raşid Paşa ile birlikte beş bürokrat bir ila iki yıl arasında görev yapmıştır³¹. Aralarında Server Paşa ve Ahmed Arifi Paşa'nın da yer aldığı beş nazır ise iki ila üç yıl arasında makamda bulunurken, Safvet Paşa ile Mehmed Asım Paşa üç yılı aşkın bir müddet hariciyeye nezaret etmiştir³². Mehmed Akif Paşa, Ali Galib Paşa ve Mehmed Nabi Bey'in aralarında yer aldığı yirmi üç nazır makama bir kez oturmuşlardır. Server Paşa ve Raşid Paşa'lar iki kez tayin edilirken, Mehmed Asım Paşa ve Abdülatif Safa Bey ile birlikte yedi bürokrat üçer kez hariciyeye nazır olarak göreve gelmişlerdir. Damat Ferid Paşa üç görevini de ikinci sorumluluk olarak vekâleten yürütmüştür³³. Tanzimat döneminin yenilikçi bürokratlarından Sadık Rıfat Paşa bu makama dört kez tayin edilmiştir. Son dönemin mümtaz şahsiyetlerinden Âli Paşa sekiz, Safvet Paşa altı ve Fuad Paşa beş atama ile hariciye ofisine nazır sıfatıyla en fazla gelip giden üç bürokrati olmuşturlar.

3.Bürokratik Kökenleri

Hariciye nazırlarının önemli bir bölümünün mesleki hayata ilk adımlarını Tercüme Odası, Dîvân-ı Hümûyun Kalemi ve hariciyenin teşkilatlanması ile oluşturulan kalemler vasıtasıyla attıkları görülmektedir. Ancak başka kalemlerde yetişip hariciyeye dahil olanlar olduğunu da belirtmek gerekir. Bunların bazıları hariciyede yoğun mesai harcamışken, bazılarının hariciye ile bağlantıları sınırlı düzeyde olmuştur. Öte yandan nezaret sistemi içinde de birimlere geçişte ve bürokrasi içinde yükselişte himayeciliğin önemini

koruduğu görülmüştür. Nazırların sekizi çalışma hayatına Dîvân-ı Hümûyun Kalemi'nden adım atmıştır. Siyasi işlere vakıf ve sadık bir bürokrat olarak tanımlanan İbrahim Sarım Paşa kitabetteki kabiliyeti ve işindeki gayreti ile Reisülküttâb Süleyman Necib Efendi'nin takdirini kazanmıştır. Akabinde Süleyman Necib Efendi'nin damadı olunca bu durum kısa sürede yükselişine imkân sağlamış ve 21 yaşındayken hacelik rütbesini almıştır³⁴. Mehmed Şekib Paşa ise Mehmed Akif Paşa'nın himayesinde bürokratik sürece dâhil olup yetişmiştir (Türkgeldi, 1930: I(3)/42). Siyasi işlere hâkim ve dirayetli bir devlet adamı olduğu söylenmektedir (Süreyya, 1996: V/ 1574). Anadolu'dan gelerek merkezi bürokrasiye dâhil olmayı başaran nazırlardan biri olan Ahmed Hulusi Paşa kısa sürede reisülküttab kisedarı olmuş ve kalem içinde hızlıca yükselmiştir³⁵. Yetenekleriyle adından söz ettiren Âli Paşa da Mustafa Reşid Paşa vasıtasıyla bürokraside kendine yer bulduğu rivayet edilir. Ağabeyi Arif Efendi'nin himayesinde bürokrasiye dâhil olmuş olan Safvet Paşa'nın, hariciye ve maarifteki gayretleriyle tanınan, kabiliyetli ve başarılı bir bürokrat olduğu ifade edilmektedir³⁶. Babası Şekib Paşa'nın delaletiyle Dîvân-ı Hümûyun Kalemi'ne giren Ahmed Arifi Paşa'dan, Murad Efendi anılarında Babiâli kalemlerinde çalışanlar arasında Âli Paşa'nın en sevdiği genç ve saygın kişilerden biri olarak bahsetmiştir. Ayrıca, Arifi Paşa'nın, onun oluşturduğu anlayışın veya ekolün tipik bir örneği olduğunu söylemiştir (Murad Efendi, 2007: 308-309). Mustafa Asım Bey de ilk önce Dîvân-ı Hümûyun Kuyûd Odası'na çırak olmuş, sonra Umûr-ı Şehbenderî Müdürü Şemşeddin Paşa'nın delaletiyle Umûr-ı Şehbenderî Kalemi'ne alınmıştır (Pakalın, 2008: III/ 127). Mustafa Reşid Paşa'nın Seyyid Ali Paşa'nın mühürdarlığını yaptıktan sonra bir rivayete göre Reisülküttâblık dairesine girip kâtip olarak yetişmiştir. Bir başka aktarıma göre ise, Sadâret Mektûbî Kalemi'ne girmiştir³⁷. Bunlar bir yana, Reşid Paşa Tanzimat öncesinin ve sonrasının yoğun diplomatik atmosferinde hem Londra hem de Paris sefirliği vazifeleriyle önemli bir hariciyecisi olduğunu göstermiştir.

1820'lerde büyük beklentilerle teşkil edilen Tercüme Odası ise bürokrasideki ağırlığını zamanla belli etmiştir. Nitekim Aleksandır Karatodori Paşa ve Mehmed Raşid Paşa'nın yer aldığı sekiz bürokrat Tercüme Odası'nda vazifeye başlamıştır.³⁸ Karatodori Paşa saray hekimliği de yapmış aynı zamanda Tıbbiye Mektebi muallimi olan babası İstefanaki Efendi vasıtasıyla odaya girmiştir³⁹. Bir yıldan fazla bir süre Mısır bürokrasisi içinde çalışan Mehmed Raşid Paşa akabinde Tercüme Odası'na halife olarak girmiştir⁴⁰. 1836'da kurulan Hâriciyye Nezareti zamanla daha örgütlü hale gelirken yeni birimlere kavuşmuş ve bu birimlerden de yetişen nazırlar olmuştur. İbrahim Hakkı Paşa, Mehmed Nabi Bey, Abdüllatif Safa Bey ve Yusuf Franko Paşa Hâriciyye Nezâreti'nin 1850'lerden sonra teşkil edilen birimlerinden Tahrirat-ı Hariciyye Kalemi'nde çalışmaya başladıkları görülmektedir⁴¹. Bunların dışında, Gabriyel

Noradunkyan Tahrîrât-ı Ecnebiye Evrak Odası'nda⁴² ve Server Paşa Hâriciyye Mektûbî Kalemî'nde (Süreyya, 1996: V/ 1496), Ahmed Nesimi(Sayman) Hâriciyye İstişâre Odası'nda⁴³, Mustafa Reşid Paşa Mezâhib Odası'nda⁴⁴ ve hariciyedeki birimi tam olarak belirtilmese de, Ferid Paşa(Damat) olmak üzere hariciye bünyesinde yer alan bu diğer birimlerde vazifeye başlayan toplam dokuz kişi bulunmaktadır (Küçük, 2008: I/ 451). Netice olarak toplamda yirmi beş bürokratin hariciye silkinde ilerlenecek bir yolda mesleki yaşama adım attığı görülmektedir.

Öte yandan hariciye silkiyle pek örtüşmeyen memurluklarla vazifeye başlayan on bir nazır bulunmaktadır. Ancak çoğunun, mesleki yaşamlarının önemli bir kısmı hariciye dâhilinde geçmiştir. Nazırlardan Ali Galib Paşa ve Mehmed Cemil Paşa merkezi kurumlar içinde ağırlığı olan Sadâret Mektûbî Kalemî'nde çalışmaya başlamışlardır. Öyle ki, bu kurum diğer birimlere memur yetiştiren dairelerin başında gelmektedir. Cemil Paşa bu başlangıcın ardından babası aracılığı ile memur tayin edildiği Paris Sefareti'nde üç kez sefirlik yaparak hariciye silkinden bir bürokrat olduğunu göstermiştir (Süreyya, 1996: II/ 393-394, 542). Sadık Rıfat Paşa ise ailesinin talebiyle bir yıl Enderun'da çıraklık yaptıktan sonra Sadâret Mektûbî Kalemî intikal ettirilmiştir⁴⁵. Pertev Paşa'nın himayesindeydi (Kuneralp, 2008: II/ 182). İki kez Viyana sefiri olması ve dört defa hariciye nazırlığı yapması Tanzimat'ın hariciyecilerinden olduğuna delalettir. Ancak paşa Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın biraz gölgesinde kalmış ve iç çekişmelerden zarar görmüştür. Bunlara ilaveten Mehmed Akif Paşa Yozgat'ta Dîvân kâtibi olarak başlayıp Anadolu'dan Babiâli'ye intikal etmiştir⁴⁶. Akif Paşa nazırlığa geçişte devletin son reisülküttabıdır. İbrahim Edhem Paşa ve son nazır Ahmed İzzet Paşa aldıkları eğitimin neticesi subay olarak ordu bünyesinde göreve başlamışlardır⁴⁷. Berlin ve Viyana gibi önemli sefaretlerdeki vazifeler Edhem Paşa'nın bürokratik kariyerinde hariciyenin de önemli bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir. Ordudaki deneyimleri ile birlikte I. Dünya Savaşı dönemindeki bazı diplomatik tecrübeler sınırlı da olsa Ahmed İzzet Paşa'nın hariciye ile bağını teşkil etmiştir. Paşa, mili mücadele yıllarındaki nazırlık görevleri sırasında toplum menfaatlerini gözetken bir tutum sergilemiştir. Ayrıca kendisine bağımsızlığından sonra Arnavutluk krallığı da teklif edilmiştir.

Abidin Paşa'ya ise Mabeyn-i Hümâyün'da silahşorluk vazifesi tevdi edilmiştir⁴⁸. Bir müddet sonra bu görevinde ayrılmıştır. Eğitimi ve yabancı dil bilgisi ile dikkat çeken Abidin Paşa'nın mesleki yaşamının büyük bölümünü yerel yönetimlerde geçirmesi ilginçtir. Halil Şerif Paşa Mısır'dayken hıdivin ikinci kâtibi idi⁴⁹. Paris'teki görevi sırasında Âli Paşa'nın tavsiyesiyle sefirlik görevi verilmiş ve böylece Osmanlı hariciyesinin hizmetine girmiştir. Atina, Petersburg, Viyana ve Paris elçilikleriyle diplomat kimliğini ortaya koymuştur. Yetenekli bir diplomat ve salon adamı olarak tarif edilmiştir⁵⁰. Murad Efendi

onu “Yeni Fuad” olarak tanımlamıştır. Fuad Paşa ve Sava Paşa tıbbiye kökenlidir ve mesleğe hekim olarak başlamışlardır. Fuad Paşa hazır cevap ve salon adamı olarak nitelendirilir. Orduda hekim yüzbaşı olarak göreve başlayan Fuad Paşa çok geçmeden hariciyenin gözde birimi Tercüme Odası’na geçerek mesleki açıdan yeni bir başlangıç yapmış. Bir iki yıl içinde Mütercim-i evvel olmuş, bir müddet Londra Sefareti’nde çalışmış ve bazı diplomatik görevler üstelenmiş olan Fuad Paşa beş kez oturduğu hariciye koltuğundaki yedi yılı aşan görev süresiyle ne kadar mühim bir hariciyeci olduğunu göstermektedir⁵¹. Zaptiye hekimi ile mesleki yaşama adım atan Sava Paşa daha sonra ağırlıklı olarak yerel yönetimlerde görev yapmıştır. Kariyerinde hariciyenin pek fazla yer teşkil ettiği söylenemez⁵². Bürokrasi içerisinde çıraklık yapmadan üst düzey görevlerle memuriyete başlayanlar da olmuştur. Said Halim Paşa Şûrâ-yı Devlet azalığı⁵³ ve Halil Mentеше ise Dâhiliyye nazırlığı ile memuriyet hayatına başlamışlardır⁵⁴.

İbrahim Sarim Paşa ve Halil Şerif Paşa ile birlikte 11 hariciye nazırı, nazır olmadan önce hariciye müsteşarlığı görevinde bulunmuşlardır. Âli Paşa, Karatodori Paşa ve Sava Paşa müsteşarlık makamına ikişer kez atanmışlardır. 1880’de nazır olan Sava Paşa’dan sonra hiçbir nazır müsteşarlık görevinde bulunmamıştır⁵⁵. Hariciye nazırlarının yirmi ikisi adliye, dâhiliye, maarif, ticaret nazırlığı gibi görevlerle de çeşitli kabinelerde yer almışlardır⁵⁶. Bunlardan Safvet Paşa 1850’lilerin sonlarından 1880’lerin başına değin hariciye dışında dört farklı nezarete onun üzerinde nazırlık görevinde bulunarak teşkil edilen kabinelerin adeta vazgeçilmezi olmuştur. İbrahim Edhem Paşa da hariciye dışında beş nezarete dokuz kez nazırlık yapmıştır. Ayrıca aralarında Mustafa Reşid Paşa ve Safvet Paşa’nın da yer aldığı 11 hariciye nazırı, sadrazamlık makamına da oturmuştur⁵⁷. Diğer yandan Server Paşa ve Ahmed Tevfik Paşa’nın da aralarında yer aldığı 22 nazır ise, çeşitli ülkelerde farklı düzeylerde elçilik ve diplomatik temsilcilik vazifesini ifa etmişlerdir⁵⁸. Bu nazırlardan dokuzu hariciye nazırı iken sefirliğe ve yine dokuzu, sefir iken nazırlığa tayin edilmişlerdir. Mustafa Reşid Paşa(Büyük) hariciye nazırı iken iki kez sefir tayin edilmiştir. Reşid Paşa aynı zamanda bir kez de sefir iken nazır tayin edilmiştir⁵⁹.

4.Sosyal Kökenleri

Hariciye nazırlarının ailelerine bakıldığında, babalarının meslek olarak yarıya yakınının yani 16’sının kalemiye(mülkiye) mensubu olduğu görülmektedir. 9 nazırın babası esnaf, tüccar, ağa ve bunların dışında kabul edebileceğimiz grup içindedir. 3’ünün babası askeriye mensubu iken, 4’ü ise ilmiye mensubudur. Bunun dışında nazırlar arasında 3 tabip çocuğu bulunmaktadır. Ayrıca 1 nazırın ailesi bilinse de ne işle meşgul olduğuna dair

bir bilgi yoktur. Öte yandan hariciye nazırlarının önemli bir bölümünün babaları dışında, kalemiye, ilmiye ve askeriye mensubu olarak imparatorluğa hizmet etmiş yakın akrabaları olduğu görülmektedir. Ayrıca nazırların büyük çoğunluğu İstanbul'da yetişmiş ve buradaki olanaklardan faydalanarak bürokrasinin üst kademelerine gelme imkânı yakalamışlardır. Ancak Anadolu'dan ve başka yerlerden gelip bürokrasi içinde tutunanlar da olmuştur. Yozgatlı Mehmed Akif Paşa ile Çorumlu Ahmed Hulusi Paşa ve Milaslı Halil Menteşe Bey'dir. Bunun dışında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın reformlarıyla öne çıkan Mısır'dan Halil Şerif Paşa, Mehmed Raşid Paşa ve Said Halim Paşa da merkezi bürokraside kendilerine yer bulmuşlardır. Irak taraflarından Said Paşa ve Lübnan'dan Yusuf Franko Paşa eklenebilir. Batı bölgelerine bakıldığında ise Manastır'dan Ahmed İzzet Paşa, Preveze'den Abidin Paşa, Yanya'dan Sava Paşa ve Hüsnü Turhan Paşa, Girit'ten Ahmed Nesimi Bey

İlk Hariciye Nazırı Mehmed Akif Paşa'nın babası kadılık yapmış bir zattır. Amcası ise vekâleten de olsa Reîsülküttâblık makamında bulunmuş, Mustafa Mazhar Efendi'dir⁶⁰. İlk nazırlardan İbrahim Sarım Paşa'nın babası Ayasofya türbedarı Hafız Musa'dır. Aynı zamanda çeşitli yerlerde kadılık yapmıştır. Kayınpederi ise Reîsülküttâb Süleyman Necib Efendi'dir⁶¹. Fuad Paşa'nın dedesi Rumeli kazaskerliği de yapmış Mehmed Salih Efendidir. Çok renkli bir şahıs olan babası ise II. Mahmud döneminin ulemasından İzzet Molla'dır⁶². Mustafa Asım Bey ise her iki taraftan ilmiye ricaline mensup bir aileden gelmekteydi. Babası Trabzonlu Hocaoğulları ailesinden Ahmed Rifat Bey idi. Ancak vazifelerine dair bilgi yoktur. Asım Bey, anne tarafından ise Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin torunudur⁶³.

Hariciye nazırlarının ekserisinin kalemiye ve mülkiyeye mensup ailelerden geldiğini belirtmiştik. Sadık Rifat Paşa Tersane emniyeti de yapmış aslen Vidinli Hacı Ali Bey'in oğludur⁶⁴. Aslen Kastamonulu olan Mustafa Reşid Paşa Ruznamçeci Mustafa Efendi'nin oğludur. Ali Galib Paşa ve Mehmed Cemil Paşa da Mustafa Reşid Paşa'nın oğullarıdır⁶⁵. Ali Galib Paşa Sultan Abdülmecid'in kızı Fatıma Sultan ile evliydi. Ahmed Arifi Paşa Hariciye nazırlığı da yapmış Mehmed Şekib Paşa'nın oğludur⁶⁶. Server Paşa'nın babası Bâb-ı Seraskeri'de başkâtiplik yapmış Mehmed Servet Efendi'dir⁶⁷. Server Paşa Sultan II. Mahmud'un torunu Ayşe Sıdika Sultan ile evlenmişti⁶⁸. Halil Şerif Paşa ise Mehmed Ali Paşa'nın yakın adamlarından daha sonra İstanbul'a gelmiş ve Bursa valiliği de yapmış Mehmed Şerif Paşa'nın oğludur⁶⁹. Mehmed Raşid Paşa'nın babası Dramalı Haydar Hasan Paşa, bir dönem Mısır sarayında silahşorluk hizmetinde bulunmuş, daha sonra ise mutasarrıflık yapmıştır⁷⁰. Mehmed Asım Paşa ise Paris sefirliği de yapmış olan Mehmed Nuri Efendi'nin mahdumudur⁷¹. Mehmed Said Paşa'nın babası, Süleymaniyeli Handanzade Hüseyin Paşa Babanlı Ahmet Paşa'nın kethüdalığını yapmış bir zattır. Said Paşa'nın vezir olmasından sonra Hüseyin Paşa'ya beylerbeyiliğe denk

mirmiranlık rütbesi verilmiştir (Süreyya, 1996: III/ 717). İbrahim Hakkı Paşa ise İstanbul Şehremaneti Meclis Reisi Sakızlı Remzi Efendi'nin oğludur⁷². Said Halim Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. Babası Halim Paşa da hanedandan olup vezir konumundaydı⁷³. Mustafa Reşid Paşa'nın babası Müftizade Şakir Bey Yanya'dan İstanbul'a geldikten bir müddet sonra (Büyük)Mustafa Reşid Paşa hamiliğine girmiştir. Zimemât Komisyonu reisliği ve Meclis-i Maliye reisliği gibi görevler yapmıştır⁷⁴. Yusuf Franko Paşa ise Lübnan mutasarrıflarından Franko Nasri'nin evladıdır⁷⁵. Franko Paşa Lübnanlı ve Hıristiyan Araptır. Ferid Paşa (Damat) ise Şûrâ-yı Devlet azalığı da yapmış olan Seyyid Hasan İzzet Efendi'nin oğludur⁷⁶. Ferid Paşa II. Abdülahmid dul olan kız kardeşi Mediha Sultan ile evlenmiştir⁷⁷. Ferid Paşa'nın sarayla olan bu akrabalığı II. mesleki kariyerine olumlu etki ettiği görülmektedir Arnavut kökenli Ahmed İzzet Paşa ise Manastır dâhilinde mutasarrıf olarak hizmet vermiş Haydar Bey'in oğludur⁷⁸.

Üç nazırın hekim çocuğu olduğu görülmektedir. Bunlardan Rum Aleksandır Karatodori Paşa, II. Mahmud ve Abdülmecid'in saray hekimlerinden Edirneli İstefanaki Karatodori'nin oğludur.⁷⁹ Bir diğer Rum Sava Paşa'nın babası Yanyalı Sava Efendi de kendisi gibi hekimdi⁸⁰. Abdüllatif Safa Bey, Tabip Miralay İbrahim Lütfi Bey'in evladıdır⁸¹. Babası ordu hizmetinde bir hekimdi. Diğer taraftan üç nazırın babası da ordu hizmetinde bulunmuştur. Ahmed Tevfik Paşa'nın babası, Kırım Harbi ve Doksan üç Harbi gibi iki önemli savaşta görev yapmış ve aslen Kırmırlı Ferik İsmail Hakkı Paşa'dır⁸². Mehmed Nabi Bey ise Osmanlı ordusunda çeşitli hizmetleri olmuş Müşir Mustafa Tevfik Paşa'nın mahdumudur⁸³. Nabi Bey Bosna'da doğmuş, ancak babası aslen Menemenlidir. Gerçek ailesi hakkında bilgi olmayan Rum asıllı İbrahim Edhem Paşa, sadrazamlık da yapmış olan Kaptanıderya Koca Hüsrev Paşa'nın evlatlığı olup, onun tarafından yetiştirilmiştir⁸⁴.

Mehmed Şekib Paşa'nın babası Mehmed Nuri Bey, Ebezade Mustafa Bey'in hazinedarlığını yapmıştır (Süreyya, 1996: V/ 1574). Tanzimat'ın önemli devlet adamlarından Âli Paşa'nın babası Ali Rıza Efendi ise Mısır Çarşısı Kapıcısı ve aktarlarından⁸⁵. Safvet Paşa voyvodalıklarda istihdam edilmiş Trabzon eşrafından Mehmed Hulusi Ağa'nın mahdumudur⁸⁶. Abidin Paşa'nın babası Ahmed Bey ise, yöresinin zenginlerindendi. Arnavut asıllı olan paşanın babası Konya'ya sürgün edilmiştir⁸⁷. Noradunkyan'ın babası Krikor Efendi uzun yıllar Ekmekçi başı olarak hizmet vermiştir (Pamukciyan, 1988: IX(49)/ 45). Ermeni Krikor Efendi Divriğildir. Hüsnü Turhan Paşa Yanya dâhilindeki Pirmedi kasabasında mukim bir hanedana mensuptu, babası Yahya Bey idi⁸⁸. Mehmed Rıfat Paşa ise Balkapanı tüccarlarından Hasan Efendi'nin oğludur (Çankaya: 1968-1969: III/ 91). Milaslı Halil Menteşe yöresinin zenginlerinden Kadızadelere mensup bir bürokrattı⁸⁹. Ahmed Nesimi Bey, birkaç kuşak öteden Hanya fatihi olarak bilinen Musahib Yusuf Paşa'nın torunlarından⁹⁰. Babası

Softazade İbrahim Bey ise Hanya eşrafındandı. Bir belgede Ahmed Hulusi Paşa'nın seyyid sülalesinden olduğu ifade edilir. Babası Çorumlu Ebubekir Efendi'dir ve muhtemelen ilmiye mensubudur. Ancak bu hususta net bir bilgi veya ipucu yoktur.

5.Rütbeleri

Otuz altı hariciye nazırının yarısı vezirlik rütbesini nazır olmadan evvel almıştır. Ahmed Hulusi Paşa, Halil Şerif Paşa, Sava Paşa ve Turhan Hüsni Paşa, bunlardan bazılarıdır⁹¹. M.Akif Paşa, Sadık Rıfat Paşa ve Abidin Paşa gibi altı bürokrat, hariciye nazırlığına atanırken vezirlik rütbesini aldığı görülmektedir⁹². Mustafa Reşid Paşa ve M. Emin Âli Paşa ilk⁹³, Fuad Paşa ise ikinci nazırlığı sırasında⁹⁴, İbrahim Sarım Paşa, Mehmed Şekib Paşa ve Said Halim Paşa ise hariciye nazırlığı görevini tamamlayıp başka makamlara atadıktan sonra vezirlik rütbesini elde etmişlerdir⁹⁵. Nazırlardan altısı ise vezirlik rütbesiyle taltif edilmemiştir. Bu nazırlar, Gabriyel Noradunkyan Efendi, Mustafa Asım Bey, Halil Mentеше Bey, Ahmed Nesimi Bey, Mehmed Nabi Bey ve Abdülatif Safa Bey'dir⁹⁶. Bu nazırların hepsi, II. Abdülhamid'in tahttan inişinden sonra nezaret görevine tayin edilen bürokratlardır. Ali Galib Paşa çok erken sayılabilecek bir yaşta, 23 yaşında vezirlik rütbesini almıştır.

Hariciye nazırların makama tayinindeki yaş ortalamasının takriben 48 olduğu görülmektedir. Ali Galib Paşa (Damat) hariciye nazırlığına 28 yaşında atanarak en genç nazır unvanını almıştır. Onu, geleceği parlak ve başarılı bir şahsiyet olarak 31 yaşında nazır atanan, Âli Paşa izlemiştir. Nazırlığa tayinde yaş ortalamasının ilerleyen yıllarda arttığı yani nezaretin teşkilini takip eden ilk evrede, daha erken yaşlarda atamaların olduğu görülmektedir. Ali Galib Paşa ile beraber otuzlu yaşlarda tayin edilen nazır sayısı yedidir. Bunlardan sadece Abidin Paşa'nın nezaretin teşkilinden epey sonra 1880'de nazırlık makamına atandığı görülmektedir⁹⁷. Hüsni Turhan Paşa ve Ferid(Damat) Paşa 66 yaşında göreve gelerek en geç yaşta atanan nazırlar olmuşlardır. Altmışlı yaşlarda tayin edilen üç nazır daha vardır⁹⁸. Mehmed Akif Paşa ve İbrahim Sarım Paşa ile birlikte ikisinden tam emin olmamakla beraber kırklı yaşlarda on dört nazır ataması yapıldığı görülmektedir⁹⁹. Ellili yaşlarda nazır tayin edilen bürokrat sayısı ise ondur.1836'da kuruluşundan sonra nazırlık makamına ellili yaşlarda ilk tayin edilen bürokrat Server Paşa'dır. Paşa 1871 yılında göreve gelmiştir¹⁰⁰.

6.Entelektüel Yönleri

Hariciye Nazırlarına bakıldığında, yarıya yakınının farklı düzeylerde de olsa iki veya daha fazla yabancı dil bildiği görülmektedir. Birkaç kişi hariç, çoğunluk Fransızca bilmektedir. Karatodori Paşa kendi lisanı Rumca hariç Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, Latince, İngilizce ve Almanca

olmak üzere toplam sekiz dille dikkat çekmekte¹⁰¹. Mehmed Said (Kürd) Paşa¹⁰² Arapça, Farsça, Almanca, İngilizce ve Fransızca, Mehmed Rıfat Paşa ise İngilizce, Fransızca ve Almanca, Rusça ve Rumca beşer dil bilen veya kullanan bürokratlar olarak nazırlar arasında yer alıyorlar (Çankaya, 1968-1969: III/ 92). Beş dil bilen Abidin Paşa'nın memuriyet hayatının, daha çok valilik ve mutasarrıflıklarda geçmesi ilginçtir¹⁰³. Arnavut kökenli Hüsnü Turhan Paşa da dil kabiliyeti ile dikkat çeken bürokratlardandır. Zira paşa, Rumca, İtalyan ve bir miktar İspanyolca ile birlikte Türkçe ve Fransızca bilmekteydi¹⁰⁴. Gabriyel Noradunkyan Efendi ile birlikte İbrahim Hakkı Paşa, Said Halim Paşa ve Ahmed İzzed Paşa dörder dil biliyorlardı¹⁰⁵. Tanzimat'ın mimarları olarak görülen Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa ile birlikte sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Ahmed Arifi Paşa ve Lübnanlı Yusuf Franko Paşa üçer dil bilen beş hariciye nazırı vardı.¹⁰⁶

Yaşamının önemli bir bölümünü yabancı ülkelerde geçirmiş olan Halil Şerif Paşa, hariciyedeki ehliyetiyle dikkat çeken Safvet Paşa, Galatasaray Sultani'sindeki müdürlük yapmış olan Sava Paşa iki dil bilenler arasında yer almaktadırlar. Mısır'da doğup büyümüş ve Fransa'da okumuş Mehmed Raşid Paşa, babası Nuri Efendi'nin Paris sefirliği sırasında Fransa'da dil eğitimi görmüş Mehmed Asım dışında, Mustafa Asım ile çeşitli sefaretlerde ve birimlerde aldığı görevlerle dil ve tercümanlık hususunda ehliyetini ortaya koymuş olan Abdülatif Safa Bey de iki dil bilmekteydi. Kesin olmamakla birlikte, tek dilen bilenleri sayısı on ikidir. İlk hariciye nazırı ve edip kimliği ile de takdir gören Akif Paşa'nın Arapça bilmekteydi¹⁰⁷. Tercüme Odası'nda bulunmuş olması ve diplomatik görevleri münasebetiyle bir dil bildiğini düşündüğümüz Mehmed Şekib Paşa'nın Arapça ve Farsça bilme ihtimali de vardı. Öte yandan İbrahim Edhem Paşa ve Server Paşa gibi birkaç nazırın uğraşı ve kariyerlerine bakıldığında daha fazla dil bilme olasılığından bahsetmek mümkündür. Ancak bunlara dair belirgin ipuçları yoktur.

Tanzimat sürecinde Viyana sefirliği de yapmış ve Metternich ile yakın dostluğu olmuş olan Sadık Rıfat Paşa'nın da batı dillerinden birini bilmediği söylenir (Kuneralp, 2008: II/ 182). Londra sefirliği yapmış İbrahim Sarım Paşa'nın Redhouse'dan Fransızca dersleri aldığı rivayet edilir (Kılıç, 2009: 57). Öte yandan genç yaşta ölen Ahmed Hulusi Paşa hakkında bir bilgi edinilememiştir. Muhtemelen onun da Batı dillerinden herhangi birini bilmediği söylenebilir. Ancak 1800'lerin ilk yarısında bürokrasi içinde belirli yerlere gelmiş bu üç bürokratin Arapça ve Farsça bilmeleri muhtemeldir.

Osmanlı bürokratlarının genel bir özelliği de hem sanat hem ilimle uğraşmalarıdır. Hariciye nazırlarına da bakıldığında birçoğunu farklı sanat ve ilim sahasıyla meşgul oldukları ve geride izler bıraktıkları görülmektedir. İlk Hariciye nazırı olan Akif Paşa bunlardan biridir. Akşf Paşa'nın *Tabsıra, Münşeat-ı Elhac Akif Efendi, Eser-i Akif Paşa, Muhaberat-ı Hususiyye-i Akif*

Paşa ve Risaletü'l Firasiyye ve Siyasiyye ismiyle çeşitli eserleri bulunmaktadır (Karaca, 2004: 11-12). Mehmed Şekib Paşa'nın da yazıyla uğraştığı ve hattat olduğu söylenir (Süreyya, 1996: V/ 1574). Sadık Rıfat Paşa'nın İtalya'ya yaptığı geziyi anlatan *İtalya Seyahatnamesi* isimli eseri ile birlikte resmi ve hususi yazıları, *Müntehabat-ı Asar-ı Rıfat Paşa* ismiyle yayınlanmıştır¹⁰⁸. Fuad Paşa'nın *Vasiyetname* ismiyle anılan notları daha sonra düzenlenerek yayınlanmıştır. Ayrıca şairliğinden ve nükte dolu fıkralarından bahsedilir¹⁰⁹. Bir Türkçe gramerinden¹¹⁰ ve Fransızca kaleme alınmış *Bir Bilenden Kutsal Yerler Meselesi* adlı çalışmadan da bahsedilir¹¹¹. İbrahim Edhem Paşa ise, *Mecmua-ı Fünun*'da tabii ilimlerle ilgili yazılar yayınlamıştır. *Yeni Mikyaslara Dair Risale* isimli çalışması oğlu İsmail Galib'in adıyla neşredilmiştir. Üç dilde basılan *Usûl-i Mimaîr-i Osmânî*'yi Ahmed Vefik Paşa ile birlikte hazırlamıştır. Ayrıca *Endülüüs Tarihi* isimli eserin ilk cildini hazırlamıştır.¹¹²

Ali Galib'in hat sanatı ve musiki ile uğraştığı ifade edilmektedir. Resime düşkünlüğü ile bilinen Halil Şerif Paşa iyi bir koleksiyoncuymdu. Öte yandan, *Kudema-yı Mülük-i Mısriyye Tarihi* ismiyle Mısır tarihine yönelik bir eseri bulunmaktadır. Mehmed Raşid Paşa'nın da şairliğinden bahsedilir. Ahmed Arifi Paşa Michaud'ın *Histoire des Croisades* adlı eserini Ali Fuad Bey ve Edhem Pertev Paşa ile birlikte tercüme etmişlerdir¹¹³. Aynı zamanda Arifi Paşa coğrafya, tarih ve hukuk gibi sahalardaki bilgisiyle dikkat çekmekteydi. Devrin önemli entelektüellerinden biri olan Karatodori Paşa, Paris'te okurken, *Code Napoléon, Privilèges sur les Immeubles ve De l'erreur en Matière Civile D'après le Droit Romain et le Code Napoléon* isimli tezler hazırlamıştır. *Mecmua-ı Fünun*'da yazıları çıkmıştır. Tusi'nin *Keşfü'l-Kina an Esrari's-Şekli'l-Maruf bi'l-Katta* adlı geometri ilgili eserini Fransızcaya çevirmiştir¹¹⁴. Rum cemiyeti bünyesinde çıkan *Kosmos* isimli neşriyatta çeşitli konulara yönelik yazıları yayınlanmıştır¹¹⁵. Fıkıh ilmine ilgisi olan Sava Paşa'nın *İslam Hukukunda Usul* adlı iki ciltlik bir eseri bulunmaktadır¹¹⁶. Daha sonra ise Sava Paşa Galatasaray Sultanisi'ndeki yöneticilik yaptığı dönemde bazı hocaların İslam fıkıhıyla ilgili derslerine devam ederek hukuk bilgisini geliştirmiştir¹¹⁷.

Devrin önemli şahsiyetlerinden biri de Abidin Paşa'dır. Yunanca yazı ve şiirleri vardır. Ayrıca *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif, Meâli-i İslam, Müdâfaa-i Âlem-i İslâmiyet gibi eserleri bulunmaktadır*¹¹⁸. Kürd Said Paşa'nın ise kaside yazdığı ve edebiyata ilgisinden bahsedilmektedir¹¹⁹. Hüsnü Turhan Paşa hukuk bilgisine sahipti. Fransızca bilen Ahmed Tevfik Paşa'nın hatıratı, torunu tarafından *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmed Teyfik Paşa* adıyla yayınlanmıştır. Ayrıca paşanın *Tarih-i Mücmel-i Kurân-i Vusta* ismiyle tercüme bir eseri vardır. Mehmed Rıfat Paşa'nın İlmi yönüyle herkesçe takdir edilen İbrahim Hakkı Paşa'nın *Medhal-i Hukuk-i Beyneddüvel, Tarih-i Hukuk-i Beyneddüvel, Tarih-i Umumi, Muhtasar İslam Tarihi, Hukuk-i İdare* ismiyle çeşitli eserleri mevcuttur. Noradunkyan Efendi ise *Punç* ismiyle Ermenice

haftalık bir gazete yayımlamıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun imzaladığı antlaşmalara dair bilgi veren *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman* adıyla dört ciltlik bir çalışma yapmıştır (Kayar- Malhasyan, 2008: II/371). Sporcu kimliği ile tanınan Mustafa Asım Bey aynı zamanda ressam idi (Pakalın, 2008: III/ 128).

Memleketin ve İslam âleminin durumunu kendine dert edinen Said Halim Paşa da birçok eseri bırakmıştır. *Meşrutiyet, Taklitçiliğimiz, Taassup ve İslam Dünyası Neden Geri Kaldı* gibi ondan fazla eseri bulunmaktadır¹²⁰. Son dönemin nazırlarından olan Halil Mentеше'nin anıları *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları* ismiyle yayımlanmıştır¹²¹. Yusuf Franko Paşa'nın iyi bir karikatürist olduğu ifade edilir¹²². Ahmed İzzed Paşa'nın hatıraları *Feryadım* ismiyle daha sonra basılmıştır¹²³. Ahmed Hulusi Paşa, İbrahim Sarım Paşa ve Abdülatif Safa Bey'in de aralarında bulunduğu nazırın sanat, kültür ve ilimle uğraşp uğraşmadıklarına dair net bilgiler bulunmamaktadır. Ancak görülen o ki, bahsedilen hariciye nazırlarına bakıldığında, Tanzimat'la birlikte oluşan yeni aydın ve bürokrat tipini yansıtan birçok kişi bulunduğu görülmektedir.

Sonuç

XIX. yüzyıldaki kesintisiz reform süreciyle birlikte ortaya çıkan Hariciye Nezareti'nde nazır olarak görev yapan ilk bürokratların daha geleneksel usullere göre ve otodidaktik bir sistemle yetiştikleri görülür. Ancak bu durum zamanla değişmiş ve daha hazır bir halde memuriyet görevi almaya başlamışlardır. Zaman içinde özellikle eğitime bağlı olarak nazırların nitelik unsurları da farklılaşmaya başlamıştır. Önceleri ketumiyet, iyi ahlak sahibi olma, sır tutma gibi daha insani kabul edebileceğimiz özellikler yeterli görülürken sonrasında eğitim dâhilinde daha somut ve rasyonel olarak kabul ettiğimiz bir takım şartlar öne çıkmaya ve bunlar resmiyet kazanmaya başlamıştır. Bir başka deyişle, eğitim memuriyetle ile daha kuvvetli şekilde irtibatlandırılmaya başlanmıştır. Ancak sosyal kökenlere bakıldığında nüfuzun önemini koruduğunu da söylemek gerekir:

Memur ve bürokratlardan önceleri Arapça ve Farsça gibi dilleri bilmesi beklenirdi. Fakat sonrasında batı dilleri bilhassa Fransızca tercih sebebi olmuştur. Hatta nazırlara bakıldığında birçoğunun iki veya daha fazla dili kullanacak hale geldiği görülmektedir. Gün geçtikçe ülke dışında eğitime gösterilen ilgi artmış, ancak bunun yanında imparatorluk bünyesinde kurulan ciddi eğitim müesseslerine de rağbet olduğu görülmektedir. Batı etkisiyle pozitif ve beşeri bilimler ile birlikte muhtelif sanat dallarına ilgi duyan bürokrat sayısı artmış ve entelektüel bir boyut oluşmaya başlamıştır.

Hariciye nazırlarının on birinin sadrazamlık, yirmi ikisinin çeşitli kabinelerde nazırlık ve yine yirmi ikisinin muhtelif başkentlerde sefirlik yapmış olması yeni bürokratik ve diplomatik anlayış içinde hariciyecilerin önemli ve etkin bir yere sahip olduklarını göstermektedir. Ancak ellinin üzerinde atama olduğu göz önünde bulundurulursa, nezaret yönetiminde zaman zaman istikrarın kaybolduğu söylenebilir. Tabi bun da monarşik yapı sebebiyle otoriteyi güçlü kılma düşüncesinin de etkili olduğu denilebilir. Diğer yandan tecrübeye bağlı olarak ilk yıllardan itibaren mesleki devamlılığa büyük oranda önem verildiği, ancak zaman zaman bunun dışına çıkan örneklerin de olduğu görülmektedir. Bu tür durumlarda da bilgi birikiminin ve tecrübenin esas alındığı söylenebilir

Kaynakça:

I. Yayınlanmamış Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA).

A. MKT.NZD., 11/56, BEO, 142759
DH.SAİDd 1/257, DH.SAİDd, 1/576 577, DH.SAİDd, 1/ 252-253, DH.
SAİDd, 2/998, DH. SAİDd, 2/ 1008, DH. SAİDd 4/ 114, DH. SAİDd, 22/37-38,
DH. SAİDd 26/ 193-194, DH.SAİDd, 37/265-266, DH. SAİDd, 47/165-166,
DH. SAİDd 81/473, DH. SAİDd, 92/363-364, DH. SAİDd 183/100, İ.DH.,
69451,
İ.DUİT, 9/54, İ.DUİT, 9/56,

II. Süreli Yayınlar

Milliyet Gazetesi, 8 Şubat 1958

Tanin Gazetesi, 18 Mayıs 1947

III. Yayınlanmış Eserler

- Akarlı, E. D. (1993). *The Long Peace: Ottoman Lebanon (1861-1920)*. London-
New York: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- Akpınar, M. (2010). *Bir Tanzimat Bürokrati Ve Diplomati Olarak Aleksandır
Karatodori Paşa (1833-1906)*. Konya: Selçuk Üniversitesi
Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Akpınar, M. (2010). Bir Saray Hekiminin Serencamı: İstefanaki Karatodori
(1789-1867). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı
(14/1), 173-184.
- Aksu, C. (2008). Abidin Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar Ansiklopedisi*.
Cilt (1). İstanbul: YKY, 77.
- Aydın, M. (1994). Edhem Paşa İbrahim. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt (10),
İstanbul.
- Belek, M, Orhun H. ve Diğerleri. (1969). *Meşhur Valiler*. Ankara: İçişleri
Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları.
- Bilim, C. (1990). Tercüme Odası. *OTAM*, Sayı (1), 29-43.
- Bostan, M. H. (1992). *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa*, İstanbul: İrfan
Yayıncılık.
- Çankaya, A. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Cilt (3),
Ankara: Mars Matbaası.
- Çelik, A. O. (2003). *Abidin Paşa (1843-1906)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Danışman, H. B. (1998). *Artçı Diplomat*. İstanbul: Arba Yayınları.

- Davison, R. H. (1986). Halil Şerif Paşa: The Influence of Paris and The West on An Ottoman Diplomat. *Osmanlı Araştırmaları*, VI, 48-65.
- Demirel, A. (2008). Halil Menteşe. *Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar*. Cilt (2), İstanbul: YKY, 203-204.
- Demirel, F. (2010). *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Dino, A. (1995). *Kısa Hayat Öyküm*. (Haz. Ferit Edgü), İstanbul: Can Yayınları.
- Efe, P. (2010). Milleti Rum'dan Bir Münevver: Aleksandros Karatheodoris. *Toplumsal Toplum*. Sayı (193), 83-93.
- Ergin, O. N. (2007). *İstanbul Şehreminleri 1855-1928*. (Yay. Haz. Ahmed Nezh Galitekin). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gencer, B. (2007). Osmanlı Kozmopolitanizmi İçin Tabii Hukuk Teorisi: Sava Paşa. *Bilimname*. Sayı (13/2), 8-36.
- Girgin, K. (1994). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Gümüşsoy A, E. (2006). Keçecizade Mehmed Fuad Paşa(1815-1869). Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tez.
- Haddad, M. (2001). *Halil Şerif Paşa Bir İnsan, Bir Koleksiyon*. İstanbul: P Kitaplığı.
- Halim Paşa S. (2011). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: İz Yayıncılık.
- İnal, İ. M. K. (1969). *Son Asır Türk Şairleri*. Cilt (1) MEB Basımevi, İstanbul.
- İnal, İ. M. K. (2013), *Son Sadrazamlar*. Cilt (1-3). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kara, İ. (2008). Said Halim Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar*, Cilt (2). İstanbul: YKY,. 487- 488.
- Karaca, T. N. (2004). *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kaynar, R. (2010). *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ttk Basımevi Ankara
- Kenanoğlu, M. M. (2009), Sava Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt (36). İstanbul, 183-184.
- Koç M. (2008). İzzet Molla (Keçecizade). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar*. Cilt (1). İstanbul: YKY, 689-690.
- Kuneralp, S.(1999). *Son Dönem Osmanlı Ricali Erkân ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis Yayıncılık
- Kuneralp, S. (1999). Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri. *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç- Ankara 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Bildiriler*. Ankara: TTK Basımevi, 113- 126.
- Kuneralp, S. (2008). Mehmed Sadık Rıfat Paşa. *Yapıtları Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar*. Cilt (2). İstanbul: YKY,182.

- Küçük C. (2008). Ferid Paşa (Damat). *Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar*, Cilt (1). İstanbul: YKY, 451-453.
- Malhasyan, S. K. (2008). Noradunkyan Kapriel. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. Cilt (2), İstanbul: YKY, 371.
- Menteşe, H. (1996). Halil Mentese'nin Anıları: Osmanlı Meclisi Mebusan Reisi, (Yay. Haz. Orhan Birgit ve diğerleri). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları,
- Mismer, C. (1975). *İslam Dünyasından Hatıralar: İstanbul, Girit, Mısır, Cezayir* (Çev. Mehmed Rauf). İstanbul: Bedir Yayınevi,
- Mordtmann, A.D. (1999). *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*. (Çev. G. Songue – Habermann). İstanbul: Pera Yayıncılık.
- Murad Efendi (2007). *Türkiye Manzaraları*. (Çev. Alev Sunata Kırım) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztuna, Y. (1996). *Devletler ve Hanedanlar: Türkiye (1074-1990)*. Cilt (2), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öztuna, Y. (2006). *Tanzimat Paşaları Âli ve Fuâd Paşalar*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Pakalın, M.. Z. (1943). *Safvet Paşa*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt (2), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1972). *Tanzimat Maliye Nazırları*. Cilt (1), İstanbul: Kanaat Kitabevi
- Pakalın, M. Z. (2008). *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Cilt (2). (Yay. Haz. Şakir Batmaz), Ankara: TTK Basımevi,
- Pakalın, M. Z. (2008). *Sicill-i Osmanî Zeyli*. Cilt (3). (Yay. Haz. Gülbadi Alan). Ankara: Ttk Basımevi,
- Pakalın, M.. Z. (2008). *Sicill-i Osmanî Zeyli*. Cilt (16). (Yay. Haz. Serdar Sakin), Ankara: Ttk Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (2009). *Sicill-i Osmanî Zeyli*. Cilt (19). (Yay. Haz. Mehmet Metin Hülagu). Ankara: TTK Basımevi.
- Pala İskender (1998), “ Abidin Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi* Cilt (1), İstanbul, 310.
- Pamukciyan, K. (1988). Divrikli Noradunkyan Ailesi ve Kapriyel Noradunkyan Efendi. *Tarih Ve Toplum*. IX (49), 42-48.
- Sava Paşa (1955-1956). *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*. Cilt (1-2), (Çev. Baha Arıkan). Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları.
- Semiz, Y. (1994). Sadık Rıfat Paşa, Hayatı ve Görüşleri (1807-1857). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı (1), 135-144.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Avrupa Ahvaline Dair Risalesi. *Liberal Düşünce Dergisi*. Sayı (3), 115-124.

- Süreyya, Mehmed. (1996). *Sicil-i Osmanî*. Cilt (1-4). (Yay. Haz. Nuri Akbayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Şeref, A. (1980), *Tarih Söyleşileri*. (Sade. Mübeccel Naim Duru). İstanbul: Sucu Matbaası.
- Toksoy, C. (2008). İbrahim Sarım Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt (1), İstanbul: YKY, 642
- Uçman A. (2008). Akif Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. Cilt (1), İstanbul: YKY, 180.
- Uluçam, M. (2008). Âli Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. Cilt (1), İstanbul: YKY, 221-222.
- Wasti, S.. T. (1996). Halil Menteşe- The Quadrumvir. *Middle Eastern Studies*. XXXII (3), 92-105.
- Yayın Kurulu (2008). Ahmed İzzed Furgaç, *Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt (1), İstanbul: YKY, 466-467.
- Yayın Kurulu (2008), Fuad Paşa (Keçecizade), *Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar Ansiklopedisi*. Cilt (1), İstanbul: YKY, 465-466.
- Yayın Kurulu (2008). Hüsrev Mehmed Paşa (Koca). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt (1), İstanbul: YKY, 598-599.
- Yayın Kurulu (2008). İbrahim Edhem Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar Ansiklopedisi*. Cilt (1), İstanbul: YKY, 620-621.
- Yılmaz M. (2008). Safvet Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlar Osmanlılar Ansiklopedisi*. Cilt (2), İstanbul: YKY, 485-486.
- Yılmaz, R. (2008). Mustafa Reşid Paşa(Büyük), *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. Cilt (2). İstanbul: YKY, 318-322.
- Yurdakul, İ. (2008). *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Harcıye Nazırı	Eğitimi	Görev Tarihi	Toplam Görev Süresi	Diğer Onemli Görevler	Akrabalar
Mehmed Akif Paşa (1787-1845)	Özel ders (Ulemeden)	11 Mart 1836- Haziran 1836	3 ay 7 gün	Amedci, Beylikçi Reisülkütüb, Dâhiye nazırı Kocaaltı mutasarrıfı	Babası: Aynıtabzade Mehmed Efendi (Kadı) Amcası: Mustafa Mazhar Efendi (Reisülkütüb)
Ahmed Hulusi Paşa (?- 1837)	Klasik eğitim (Cami ve medrese?)	Haziran 1836-1837 Haziran	11 ay 23 gün	Darhane emini, Sadâret Kethidası, Mühürmat-ı Harbiye nazırı, Sadâret kaymakamı, Menetşe mutasarrıfı	Babası: Ebubekir Oğlu: Emin Mehmed Bey (Müdürris) Oğlu: İbrahim Esad Bey (Müdürris ve İzmir Mollası)
Mustafa Reşid Paşa (1800-1858)	Babasından aldığı dersler ve medrese	Temmuz 1837- Mart 1841, Aralık 1845- Ekim 1846, Mayıs 1853- Aralık 1854	6 yıl 3 ay 4 gün	Amedci, , Londra sefiri, Hariciye müstesarı, Paris sefiri, Sadrazam, Meclis-i Valâ reisi, Meclis-i Tanzimat reisi,	Babası: Mustafa Efendi (Ruznamçeci) Eniştesi: Seyyid Ali Paşa (Sadrazam ve Mora valisi)
Mehmed Sadık Rifat Paşa (1807-1857)	Özel ders ve Enderun	Mart 1841- Ocak 1842, Mayıs 1843- Aralık 1844, Mayıs 1848- Ağustos 1848, Mart 1853- Mayıs 1853	2 yıl 8 ay 12 gün	Amedci, Viyana sefiri, Sadâret müstesarı, Meclis Ahkâm-ı Adliye reisi, Maliye nazırı,	Babası: Hacı Ali Bey (Tersane emini) Oğlu: Mehmed Rauf Paşa (Sadâret Müstesarı)
İbrahim Sarım Paşa (1801- 1854)	Klasik eğitim (Cami ve medrese)	Ocak 1842- Mayıs 1843	1 yıl 4 ay 17 gün	Baş mukataacı, Divân-ı Hümayun beylikçisi, Hariciye müstesarı, Dâr-ı Şûrâ-yı Babâli azası, Dâhiye nezareti müstesarı, Ticaret nazırı, Londra sefiri, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi, Sadrazam, Hudâvendigâr valisi, Trabzon valisi,	Damadı: Ahmed Celal Paşa (Meclis-i Ayan azası)
Mehmed Şekib Paşa (?- 1854)	Klasik eğitim (Cami ve medrese)	Aralık 1844-Aralık 1845	11 ay 21 gün	Beylikçi, Hariciye müstesarı, Londra sefiri, Meclis-i Valâ azası, Viyana sefiri, Sadâret müstesarı, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi,	Babası: Mehmed Nuri Bey (Hazmedar) Oğlu: Ahmed Artifi Paşa

Harcıye Nazırı	Eğitimi	Görev Tarihi	Toplam Görev Süresi	Diğer Onemli Görevler	Akrabalar
Mehmed Emin Ali Paşa (1815-1871)	Mahalle mektebi ve cami eğitimi	Ekim 1846- Mayıs 1848, Ağustos 1848- Ağustos 1852, Aralık 1854- Mayıs 1855, Temmuz 1857- Ocak 1858, Haziran 1861- Ağustos 1861, Aralık 1861- Şubat 1867, Şubat 1869- Eylül 1871	14 yıl 4 ay 4 gün	Londra sefiri, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi, Sadrazam, Aydın valisi, Hüdavendigâr valisi, Tanzimat Meclis-i reisi,	Babası: Ali Rıza Efendi (Misir Çarşısı aktarı ve kapıcıbaşı) Dedesi: Mehmed Salih Efendi (Rumeli Kazaskeri) Babası: Keçecizade İzzet Molla (Müfettiş, kadi ve şair)
Fuad Paşa (1814-1869)	Klasik eğitim (cami ve medrese) ve Tıbbiye	Ağustos 1852-Mart 1853, Mayıs 1855-Kasım 1856, Ocak 1858-Haziran 1861, Ağustos 1861-Aralık 1861, Şubat 1867- Şubat 1869	7 yıl 11 ay 4 gün	Divân-ı Hümayun tercümanı, Amedci, Sadâret müsteşarı, Tanzimat Meclis-i reisi, Sadrazam, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi, Serasker,	Kapıanderya Koca Hüseyin Paşa tarafından evlatlık alındı Çocukları: Osman Hamdi Bey (Arkeolog, Ressam ve müzeci) Halil Edhem Eldem (Mülkiye ve Darüşşafaka müdürü, Şehremini, müze müdürü, mebus), İsmail Galib (İlk nümizmatlardan)
İbrahim Edhem Paşa (1818-1893)	Özel eğitim, Barbet Enstitüsü, YüksekMaden Mektebi	Kasım 1856- Nisan 1857	5 ay 6 gün	Ticaret nazırı, Maarif nazırı, Tırhala valisi, Yanya valisi, Adliye nazırı, Nafia nazırı, Berlin sefiri, Şûrâ-yı Devlet reisi, Sadrazam, Viyana sefiri, Dâhiliye nazırı	Babası: Mustafa Resid Paşa, Kayınpederi: Sultan Abdülmeçid
Ali Galib Paşa (1829-1858)	Özel eğitim?	Nisan 1857- Temmuz 1857	3 ay 1 gün	Meclis-i Valâ-yı Ahkâm Adliye azası, Hazine-i Hassa nazırı, Evkaf nazırı, Ticaret nazırı	Babası: Mehmed Servet Efendi (Bâb-ı Seraskeri Nizâmîye Hazinesi başkâhibi)
Server Paşa (1821-1886)	Özel eğitim?	Eylül 1871- Ağustos 1872 Ağustos 1877- Şubat 1878	2 yıl 4 ay 21 gün	Ticaret müsteşarı, Altıncı Belediye Dairesi reisi, Girit valî vekili, İstanbul şehremini, Paris sefiri, Nafia nazırı, Şûrâ-yı Devlet reisi, Meclis-i Ayan azası, Adliye nazırı	Eşi: Ayşe Sıhka Sultan (II. Mahmud'un torunu) Torunu: Ziya Songülen (Fenerbahçe Spor Kulübü ilk başkanı)
Mehmed Cemil Paşa (1827?- 1872)	Özel eğitim?	Ağustos 1872- Eylül 1872	1 ay 15 gün	Paris sefiri, Meclis-i Hazâin azası, Meclis-i Valâ azası	Babası: Mustafa Resid Paşa Kardeşi: Ali Galib Paşa Oğlu: Mustafa Resid Bey (Şûrâ-yı Devlet azası)

Harcıye Nazırı	Eğitimi	Görev Tarihi	Toplam Görev Süresi	Diğer Önemli Görevler	Akrabalar
Halil Şerif Paşa (1831-1879)	Fransız tarzı özel bir eğitim ve Paris'te askeri okul eğitimi	Eylül 1872- Mart 1873	5 ay 17 gün	Atma sefiri, St. Petersburg maslahatçısı, Harcıye müsteşarı, Viyana sefiri, Adliye nazırı, Paris sefiri	Babası: Mehmed Şerif Paşa (Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın sağ kolu)
Mehmed Esad Safvet Paşa (1814-1893)	Mahalle mektebi, Medrese eğitimi (Bayezid)	Mayıs 1873- Mayıs 1873, Ocak 1875- Kasım 1875, Aralık 1876- Temmuz 1877, Şubat 1878- Aralık 1878, Temmuz 1879- Ekim 1879, Kasım 1882- Aralık 1882	3 yıl 5 gün	Divân-ı Hümayun tercümanı, Harcıye Nezareti müsteşarı, Sadaret müsteşarı, Ticaret nazırı, Meclis-i Vâlâ reisi, Paris sefiri, Maarif nazırı, Şûrâ-yı Devlet azası, Adliye nazırı, Nafia nazırı, Şûrâ-yı devlet reisi, Sadrazam, Devâir müfettişi, İşkodra, Vidin valisi, Aydın ve Suriye valisi, Nafia nazırı, Viyana sefiri,	Babası: Mehmed Hulusî Ağa (Voyvodalıklarda istihdam edilmiştir)
Mehmed Raşid Paşa (1824-1876)	Özel eğitim ve Paris'te eğitimi	Mayıs 1873- Mayıs 1874, Kasım 1875- Aralık 1876	1 yıl 3 ay 12 gün	Tekfirdağı kaymakamı, İşkodra ve Vidin mutasarrıfı, İzmir, Suriye ve Bosna valisi, Nafia nazırı, Viyana sefiri	Babası: Dramalı Haydar Hasan Paşa (Silahşör Biga mutasarrıfı)
Ahmed Arif Paşa (1830-1895)	Özel ders	Mayıs 1874- Ocak 1875, Temmuz 1877- Ağustos 1877, Aralık 1882- Nisan 1884	2 yıl 5 ay 1 gün	Harıcıye müsteşarı, Divân-ı Hümayun tercümanı, Harcıye müsteşarı, Topkane Müşirliği müsteşarı, Viyana sefiri, Marbuat müdürü, Maarif nazırı, Adliye nazırı, Meclis-i Ayan azası, Paris sefiri, Sicil-i Ahvâl Komisyonu başkanı, Sadrazam, Şûrâ-yı Devlet reisi, Meclis-i Vükela azası	Babası: Mehmed Şekib Paşa Oğur: Şekib Bey (Stokholm sefiri) Oğur: İsmail Edib Bey (Harıcıye memuru)
Aleksandr Karatodori Paşa (1833-1906)	Özel ders, Rum mektebi (Fener), Paris Üniversitesi Fünun ve Edebiyat, Hukuk doktorası	Aralık 1878- Temmuz 1879	7 ay 26 gün	Ticaret Nezareti müsteşarı, Harcıye Nezareti müsteşarı, Roma sefiri, Nafia nazırı, Harcıye nazırı, Sisam beyi, Girit valisi	Babası: İstefanaki Karatodori (Saray hekim) Kardeşi: Konstantin Karatodori (Şûrâ-yı Devlet azası ve Sisam beyi)
Sava Paşa (1814-1906)	Özel eğitim, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne	Ekim 1879- Haziran 1880	7 ay 22 gün	Zaptıye hekim, İsfakiye mutasarrıfı, Mekteb-i Sultani müdürü, Cezayir-i Bahri-i sefid valisi, Nafia nazırı, Girit valisi	Babası: Sava Efendi (Hekim)

Harcıye Nazırı	Eğitimi	Görev Tarihi	Toplam Görev Süresi	Diğer Önemli Görevler	Akrabalar
Abidin Paşa (1843-1906)	Mahalle mektebi, Cami ve Medrese eğitimi	Haziran 1880- Eylül 1880	3 Ay 3 gün	Preveze, Erbaa, Tekfir dağı ve Varna mutasarrıfı, Borsa komiseri, Sivas, Selanik, Adana ve Cezayir-i Bahri-i Sefid valisi	Babası: Ahmed Dino Bey Oğlu: Rasih Dino (Divân-ı Muhâşebât reisi, Torunları: Abidin ve Arif Dino, Celal Nuri ve Sedat Nuri İleri)
Mehmed Asım Paşa (1821-1886)	Özel eğitim ve Paris'te dil eğitimi	Eylül 1880- Mayıs 1882 26 Kasım 1882-30 Kasım 1882, Nisan 1884- Eylül 1885	3 yıl 1 ay 10 gün	Divân-ı Muhâşebât reisi, Edirne, Bosna, Kastamonu, Trabzon ve Tuna valisi, Adliye nazırı, Meclis-i Ayân azası, Şûrâ-yı Devlet reisi, Evkaf nazırı,	Babası: Mehmed Nuri Efendi (Paris sefiri) Oğlu: Suad Bey (Tercüme Kalemi, Server Paşa'nın damadı)
Kürd Mehmed Said Paşa (Süleymaniye) (1834-1907)	Sıbyan mektepleri, Rüştiye (Davud Paşa), Özel ders	Mayıs 1882- Kasım 1882, Eylül 1885- Haziran 1895, Ekim 1895- Kasım 1895	10 yıl 4 ay 3 gün	Mütercim-i evvel, Yanya, Midilli, Kıbrıs, Kars, Varna, Tulca, Timova mutasarrıfı, Cezayir-i Bahri-i Sefid valisi, Berlin sefiri, Şûrâ-yı Devlet reisi,	Babası: Handanzade Hüseyin Paşa
Hüsni Turan Paşa (1839-1927)	Medrese (Yanya), Özel ders, Rum mektebi, Hukuk Mektebi (Atna),	Haziran 1895- Ekim 1895	3 ay gün	Roma sefiri, Urfa mutasarrıfı, Madrid sefiri, Girit valisi, Evkaf nazırı, Şûrâ-yı Devlet reisi, Petersburg sefiri,	Babası: Yahya Bey, Kayınpederi: Ferik Hümi Paşa, Damadı: Cemil Bilsel
Ahmed Tevfik Paşa (Okday) (1845-1936)	Sıbyan mektebi (Topkapı), Rüştiye mektebi (Yidm), Askeri Okul (Davud Paşa)	Kasım 1895- Şubat 1909	13 yıl 3 ay 7 gün	Roma, Viyana, Berlin, Atina ve Petersburg sefarelerinde kâtip ve müşahatgüzar, Atna ve Berlin sefiri, Meclis-i Ayân azası, Sadrazam, Londra sefiri,	Babası: İsmail Hakkı Paşa (Ferik) Oğlu: İsmail Hakkı Bey (Sultan Valideddin damadı)
Mehmed Rifat Paşa (1860-1925)	Sıbyan mektebi, Rüştiye (Bayezid), Sultrani İstanbul, Mülkiye Mektebi	Şubat 1909- Ağustos 1911	2 yıl 6 ay 9 gün	Tiflis, Tırhala, Novorosiisk, Petersburg, Atna ve Pire sehbendleri, Londra Sefareti müsteşarı, Atna, Londra, Paris ve Berlin sefiri	Babası: Hasan Efendi (Balıkapı Tüccarlarından)

Harcıye Nazırı	Eğitimi	Görev Tarihi	Toplam Görev Süresi	Diğer Önemli Görevleri	Aile ve Akrabaları
İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918)	Sıbyan mektebi, Rüştiye (Beşiktaş), Mabrec-i aklam, Mülkiye	Ağustos 1911- Ekim 1911	1 ay 13 gün	Mabeyn-i Hümayun mütercimi, Mazarif nazırı, Dahiliye nazırı vekili, Roma sefiri, Sadrazam, Ticaret ve Nafia nazırı vekili, Berlin sefiri, Meclis-i Ayan azası,	Babası: Renzi Efendi (İstanbul Şehremaneti Meclis reisi) Babası: Ahmed Rıfat Bey (Müderris, mollâ) Annesi: Ayşe Sultka Hanım (Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin kızı)
Mustafa Asım Bey (Turgut) (1870-1937)	Rüştiye (Soğukçeşme), Sultani (Galatasaray), Lisan Mektebi	Ekim 1911- Temmuz 1912	8 ay 22 gün	Niş şebhendari, Viyana Sefareti müsteşarı ve maslahatgüzarı, Brüksel, Stockholm, Sofya ve Tahran sefiri,	
Gabriyel Noradunqyan (1852-1925)	Saint Josef College de France (Kadıköy), Sorbonne Ecole des Sciences Politiques ve Paris Üniversitesi (Paris)	Temmuz 1912- Ocak 1913	6 ay 25 gün	Babüalî hukuk müşaviri, Çetine Sefaret kâhibi, Hukuk Mektebi müallimi, Ticaret ve Nafia nazırı, Meclis-i Ayan azası,, Nafia nazırı	Babası: Krikor Noradunqyan (Ekmekçibaş)
Said Halim Paşa (1863-1921)	Özel eğitim (Kahire) Siyasal İlimler (İsviçre)	Ocak 1913- Ekim 1915	2 yıl 8 ay 29 gün	Şûrâ-yı Devlet azası, Meclis-i Ayan azası, Şûrâ-yı Devlet reisi, Sadrazam,	Dedesi: Kavalah Mehmed Ali Paşa Babası: Halim Paşa (Vezir, Mısır hanedanından)
Halid Menteşe Bey (1874-1948)	İlk eğitim (İzmir), İdadî (İzmir), Hukuk Mektebi (İstanbul), Hukuk Fakültesi (Paris)	Ekim 1915- Şubat 1917	1 yıl 3 ay 11 gün	Meclis-i Mebusan reisi, Şûrâ-yı Devlet reisi, Dahiliye ve Adliye nazırı	Babası: Kadızade Salih Efendi (Toprak sahibi Mülâsıt bir zengin)
Ahmed Nesimi Bey (Şayman) (1876-1958)	İlk eğitim (Girit), İdadî (Girit), Hukuk ve Siyasî İlimler (Paris)	Şubat 1917- Ekim 1918	1 yıl 8 ay 19 gün	İstanbul mebusu, Ticaret ve Ziraat nazırı, Brest Litovsk Antlaşması mürahhası	Babası: Sofrazade İbrahim Bey Kardeşi: Mehmed Ekmel Bey (Limni Sancağı tercümanı ve Münih şebhendar vekili)

Harcıye Nazırı	Eğitimi	Görev Tarihi	Toplam Görev Süresi	Diğer Önemli Görevleri	Akrabaları
Mehmed Nâbi Bey (Mememizade) (1868- 1924)	Sıbyan mektebi, Rüştiye (Soğukçeşme), Sultanı (Galatasaray)	Ekim 1918- Kasım 1918	17 gün	Petersburg şebhendeti, Lahay ve Paris Sefareti başkâhplığı, Paris Sefareti müstesarı, Atina, Sofya,Roma ve Bern sefiri	Babası: Mustafa Tevfik Paşa (Müşir) Kardeşi: Said Paşa (Ferik)
Mustafa Reşid Paşa (1858- 1924)	Sıbyan ve Rüştiye mektebi (Fah), Sultanı (Galatasaray), Lisan mektebi	Ekim 1911- Ekim 1911 Kasım 1918- Şubat 1919, Ekim 1919- Şubat 1920	7 ay 25 gün	Bükreş, Roma ve Viyana sefiri, Ticaret- Ziraat, Nafia ve Maarif nazırı, Londra mümesssli	Babası: Müfizzade Şakir Bey (Meclis-i Maliye reisi)
Yusuf Franko Paşa (1855- 1933)	Özel ders	Şubat 1919- Mart 1919	8 gün	Harcıye Nezareti Kalem-i Mahsus müdürlü, Cebel-i Lübnan mutasarrıfı, Posta ve Telgraf nazırı	Babası: Nasrı Franko (Cebel-i Lübnan mutasarrıfı)
Damat Mehmed Ferid Paşa (1853- 1923)	Özel ders	Mart 1919- Ekim 1919, 18 Temmuz 1919-1 Ekim 1919 Nisan 1920- Ekim 1920	11 ay 15 gün	Şûrâ-yı Devlet azası, Meclis-i Ayan azası, Sadrazam, Harbiye nazırı	Babası: Seyyid Hasan İzzet Efendi (Şûrâ-yı Devlet azası) Eşi: Mediha Sultan (II. Abdülhamid'in kız kardeşi)
Abdullahî Safa Bey (1868- 1931)	Sıbyan ve Rüştiye mektebi, Özel ders Galatasaray Sultanisi,	Haziran 1919- Temmuz 1919, Şubat 1920- Nisan 1920 Ekim 1920- Haziran 1921,	11 ay 18 gün	Atina maslahatgüzarı, Sadaret tercümanı, Bükreş ve Sofya sefiri, Ticaret nazırı	Babası: İbrahim Lütfi Bey(Tabip Miralay)
Ahmed İzzet Paşa (Arnavud) (1864- 1937)	Özel eğitim (Babadan), Rüştiye, Kuleli Askeri Lisesi, Harp Okulu, Erkan-ı Harbiye	Haziran 1921- Kasım 1922	1 yıl 4 ay 22 gün	Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye reisi, Meclis-i Ayan azası, Harbiye nazırı, Sadrazam, Dâhliye nazırı	Babası: Haydar Bey (Nasliç mutasarrıfı)

¹ Kaynar, 2010: 41-49; Öztuna, 2006: 15; Seyyid Ali Paşa Ispartalı olup 1816'da vezir rütbesiyle Mora valiliğine atanmıştır. 1819'da Hüdavendigâr valiliğine tayin edilmiştir. 1820'de ise sadrazamlık makamına oturmıştır. Daha sonra da bazı görevleri olmuş ve 1827 yılında vefat etmiştir, bkz. Süreyya, 1996, I/ 294.

² Şeref 1980, 94; Semiz, 1994: 1/ 135.

³ Süreyya, 1996: V/ 1482; Toksoy, 2008: I/ 642.

⁴ Mahalle mektebine devam ederken Kuran-ı Kerim'i hatmetmiştir. Evlerinin yakınında bulunan Bayezid Camii dersiamlarından Arapça ve dini ilimlere dair dersler almıştır, bkz. İnal,2013: I(I-V)/ 4; Öztuna, 2006: 25.

⁵ İnal, 2013: II (VI-X)/ 809; M. Yılmaz, 2008: II/ 485.

⁶ Murad Efendi, 2007: 299; Öztuna, 2006: 153.

⁷ Öztuna, 2006: 159; İnal, 2013: I (I-V)/ 149.

⁸ BOA., DH.SAİDd: 1/ 252-253; Aksu, 2008: I/ 77; Silahşor olarak saraya alındığında Fuad Paşa'nın himayesinde Fransızcasını iletmesi için üç yıl kadar Fransız mektebine gönderildiği belirtilir bkz, Belek vd., 1969: 28.

⁹ BOA., DH.SAİDd, 22/37-38; İnal, 2013: I (VI-X)/ 961.

¹⁰ Hususi muallimlerden dersler alarak eğitimi yapan Yusuf Franko Paşa bilhassa dil kabiliyeti ile Fransızca, İngilizce ve İtalyanca öğrendi, bkz. BOA., DH.SAİDd, 2/998; Pakalın, 2009: XIX/ 35.

¹¹ Ferid Paşa'nın hususi eğitimine dair bilgi yok ama hariciyede göreve başlayıp sonrasında da Paris, Berlin, Petersburg ve Londra Sefaretleri'nde ikinci kâtip olarak çalışmasına bakılırsa aldığı eğitimle elde ettiği yabancı dil bilgisiyle bu ofislerde çalışma şansını yakaladığını söyleyebiliriz, bkz. Küçük, 2008:I/ 451.

¹² BOA., A. MKT.NZD., 11/56, 22 N 1266; Kenanoğlu, 2009: XXXVI/ 183.

¹³ BOA., DH.SAİDd, 2/ 1008, 29 Z 1261; 1862'de göreve başlamıştır, bkz. İnal 2013: III (XI-XIV)/ 1704.

¹⁴ Yayın Kurulu, 2008: I/466; İnal, 2013: III (XI-XIV)/1973.

¹⁵ Babasına göre daha nüfuzlu bir olsa gerek, zira kendisi hariciye nazırı olduktan sonra babasına mirimiranlık yani beylerbeyi payeliği ihsan buyrulmuştur, bkz. Süreyya, 1996: III/ 717; BOA., DH.SAİDd, 1/576 -577, 29 Z 1250.

¹⁶ Mülkiye'den 1882 yılında mezun olmuştur, bkz. Çankaya, 1968-1969: III/ 91.

¹⁷ BOA., DH.SAİDd,183/100; Çankaya, 1968-1969: III/ 103.

¹⁸ Hüsrev Paşa'nın çocukları Hüseyin, Ahmed ve Abdülatif idi bkz. İnal, 2013: I (I-V)/ 602-603.

¹⁹ BOA., DH.SAİDd, 1/257, 29 Z 1249; Detaylı bilgi için bkz. Akpınar, 2010.

²⁰ BOA., DH.SAİDd, 81/473; Pamukciyan 1998, IX (49)/ 45.

²¹ Halil Menteşe, 1986: 3-7; Wasti, 1996: XXXII (3)/ 92.

²² Önce Mekteb-i İrfaniye'de Arapça ve Farsça derslerine devam etmiştir, bkz. BOA., DH.SAİDd, 4/ 114.

²³ Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısırlı gençlerden bazılarını Fransa'ya eğitime göndermekteydi. O dönem Mısır'da olan ve saraya yakınlığı ile bilinen Dramalı Hasan Paşa'nın oğlu Raşid Paşa da yurtdışına eğitim için gönderildi, bkz. Murad Efendi, 2007: 305; Süreyya, 1996: IV/ 1358.

²⁴ Bu üç nazır, Mehmed Akif Paşa, Ahmed Hulusi Paşa ve Mustafa Reşid Paşa'dır, bkz. Ek Tablo:1

²⁵ Öztuna, 2006: II/ 1032- 1034; 1800'lerin sonuna kadar olan kısma Sicill-i Osmanî'den de bakılabilir. Yalnız burada Said Paşa'nın dördüncü kez atandığı ifade edilir. Bu doğru değildir, zira bahsedilen tarihte Ahmed Tevfik Paşa Kasım 1895'ten beri görevdedir, bkz. Süreyya, 1996: V/ 1784-1785.

²⁶ Reşid Paşa yaklaşık beş yıl dört ay, Fuad Paşa yedi yıl on ay ve Said Paşa on yıl altı ay hariciye nazırlığı yapmışlardır, bkz. Ek Tablo:1

²⁷ Ek Tablo:1

²⁸ Yeni kabineyi kuran Damat Ferit Paşa hariciye nazırlığı görevini de üstlenmiştir, bkz. BOA., İ.DUİT, 9/54, 23 Ca 1337; BOA., İ.DUİT, 9/56, 01 C 1337.

²⁹ II. Abdülhamid devrinde Safvet Paşa altıncı kez atandığı bu makamda 30 Kasım- 02 Aralık 1882 tarihleri arasında görev yapmıştır, bkz. M. Yılmaz, 2008: II/ 485; İnal, 2013: I (I-V)/ 692.

³⁰ İki nazır da peşi sıra göreve gelmişlerdir, bkz. BOA., İ.DH., 69451, 14 M 1300.; Said Paşa'nın azlinle dair, bkz. İnal, 2013: II (VI-X)/ 1014.

³¹ Diğerleri ise Halil Menteşe Bey, Ahmed Nesimi Bey ve Ahmed İzzet Paşa'dır, bkz. Ek Tablo:1

³² Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Mehmed Rıfat Paşa ve Said Halim Paşa iki yıldan fazla bir müddet nazırlık makamında bulunmuşlardır. Said halim Paşa bu görevi dört yaptığı sadrazamlık vazifesiyle birlikte yürütmüştür, bkz. Ek Tablo:1

³³ Diğer dört bürokrat, Mustafa Reşid Paşa (Büyük), Ahmed Arifi Paşa, Mehmed Said Paşa ve Mustafa Reşid Paşa'dır, bkz. Ek Tablo:1

³⁴ Pakalın, 1972: 80; II. Mahmud döneminde yapılan düzenlemelerde müstakil hale getirilmiş bir rütbedir. Bu rütbeyi alanların defterdar, hariciye, dâhiliye ve maliye nazırı bile tayin edilebilecek konuma geldiği ifade edilmektedir, bkz. Pakalın, 1993: II/ 695.

³⁵ Süreyya, 1996: II/ 677; Reis kisedarları genelde Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'nin temayüz etmiş kâtipleri arasından atanırdı, bkz. Ahışalı, 2001: 157.

³⁶ Arif Efendi, Serasker Halil Rıfat Paşa'nın kethüdalığını yapmakta idi, bkz. Pakalın, 1943: 3; Mordtmann, 1999: 303-304.

³⁷ Eniştesi İspartalı Seyyid Ali Paşa'nın güven ve sevgisini kazandı ve onun mühürdarı oldu, bkz. Kaynar, 2010: 44-45; Öztuna, 2006: 16.

³⁸ BOA., DH.SAİDd,1/257; BOA., DH.SAİDd, 1/576 577; Mehmed Said Paşa, Hüsnü Turhan Paşa, Mehmed Asım Paşa ve Mehmed Rıfat Paşa, bu odaya dahil olan diğer kişilerdir. Ahmed Tevfik Paşa ise askeriyede az bir müddet çalıştıktan sonra sağlığından ötürü ayrılarak maaşsız bir surette Tercüme Odası'na girmiştir, bkz BOA., DH.SAİDd, 47/165-166; BOA., DH.SAİDd, 2/ 1008; Çankaya, 1968-1969: III/ 91; Fuad Paşa başlangıçta hekimlik yapsa da, ilk vazifesinden sonra Mustafa Reşid Paşa'nın da teşvikiyle 1837'de Tercüme Odası'na geçmiştir, bkz. Bilim, 1990: I/ 40 (Dipnot 53).

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akpınar, 2010: 14(1)/ 173-184.

⁴⁰ Raşid Paşa da Mısır'da yaptığı Ahkâm-ı Mısıriyye azalığı görevinde bulunmuştur, bkz. Süreyya, 1996: IV/1358

⁴¹ BOA., DHSAİDd, 2/998; BOA., DH.SAİDd, 92/363-364.

⁴² BOA., DH.SAİDd, 81/473; İlk teşebbüsler bir yana, bu odaların kuruluş tarihleri kesin bilinmemekle beraber 1850'lerde teşkil edildiği söylenebilir, bkz. Kılıç, 2009: s. 81-100.

⁴³ BOA., BEO, 142759, 11 Ca 1320; Pakalın, 2008: II/ 33.

⁴⁴ Mustafa Reşid Paşa'nın mülazemetle 1874'te çalışmaya başladığı bu oda 1877'de alınan kararla Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu arada Mustafa Reşid Paşa'nın stajyerlik yeri Hariciye Mektûbî Kalemî'ne nakledilmiştir. Muhtemelen bu değişiklik karara bağlı olarak yapılmıştır, bkz. BOA., DH.SAİDd, 37/265-266; F. Demirel, 2010: 65-70.

⁴⁵ Süreyya, ilk önce sarayda Hazine Odası'na dâhil edildiğini söyler, bkz. Süreyya, 1996: V/ 1396; Şeref, 1980: 95.

⁴⁶ Yozgat ayanından Cabbarzade Süleyman Bey'in yanında çalışmaya başladı, bkz. Karaca, 2004: 9.

⁴⁷ Edhem Paşa, miralay rütbesiyle Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye memur oldu, bkz. Yayın Kurulu, 2008: 1/ 620; Önce Kuleli Askeri Lisesi, ardından Harp Okulu ve Erkan-ı Harbiye'de okuyup 1887'de mezun olarak orduya katıldı, bkz. Yayın Kurulu, 2008: I/ 466.

⁴⁸ Asıl ismi Zeynelabidin'dir, Arnavut kökenli olup, doğduğu yerde göreve başlamıştır, bk. BOA., DH.SAİDd, 1/252-253.

⁴⁹ 1850'lerin başında Mısır'a dönünce önce Hidiv Abbas Paşa'nın 1854'ten sonra ise Said Paşa'nın yanında hizmet etti, bkz. Haddad, 2001: 19-20; Davison, 1986: VI/ 48.

⁵⁰ Haddad, 2001: 22; Murad Efendi, 2007: 305-306.

⁵¹ Ek Tablo:1

⁵² Mismar, 1975: 46; Kenanoğlu, 2009: XXXVI/ 183.

⁵³ 1888'de II. Abdülhamid tarafından "mirmiranlık" rütbesi verilen Said Halim Paşa, Şûrâ-yı Devlet azalığına tayin edilmiştir, bkz. Said Halim Paşa, 2011: 15.

⁵⁴ Menteşe, 1986: 132-133; Pakalın, 2008: VIII/ 1.

⁵⁵ Mustafa Reşid Paşa (1836-1837), İbrahim Sarım Paşa (1837-1838), Sadık Rıfat Paşa (1840), Mehmed Şekib Paşa (1840), Âli Paşa (1840-1841, 1845-1846), Safvet Paşa (1855-1856), Halil Şerif Paşa (1868-1870), Server Paşa (1870-1871), Ahmed Arifi Paşa (1871-1874), Aleksandır Karatodori Paşa (1872-1874, 1876-1878) ve Sava Paşa (1878, 1879)

⁵⁶ Ek Tablo:1

⁵⁷ Mustafa Reşid Paşa altı kez, Âli Paşa beş kez, Ahmed Tefvik Paşa dört kez, Fuad Paşa iki kez, İbrahim Edhem Paşa, Safvet Paşa, Ahmed Arifi Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Said Halim Paşa, Mehmed Ferid Paşa ve Ahmed İzzed Paşa ise birer kez sadrazamlık makamına oturmuşlardır, bkz. Kunalalp, 1999: 1; Öztuna, 1996: II/ 1031-1032.

⁵⁸ Nazırlar Londra, Paris, Viyana, Berlin, Roma, Petersburg, Brüksel, Atina, Stokholm, Bükreş Sofya ve Tahran da sefir, maslahatgüzar ve mümessil olarak görev yapmışlardır, Bkz. Ek Tablo:1

⁵⁹ Hariciye nazırı iken elçiliğe atananlar: Mustafa Reşid Paşa Londra (1838), Paris (1841), Mehmed Sadık Rıfat Paşa Viyana (1842), Server Paşa Paris (1872), Mehmed Raşid Paşa Viyana (1874), Safvet Paşa Paris (1878), Mehmed Said Paşa Berlin (1883), Ahmed Tefvik Paşa Londra(1909) ve Mehmed Rıfat Paşa Paris (1911). Sefir iken Hariciye nazırlığına atananlar: Mustsfa Reşid Paşa Paris (1845), Mehmed Cemil Paşa Paris (1872), Halil Şerif Paşa Viyana (1872), Mehmed raşid Paşa Viyana (1875), Ahmed Arifi Paşa (1877), Safvet Paşa Paris (1879), Ahmed Tefvik Paşa Berlin (1895), Mehmed Rıfat Paşa Londra (1909), Mustafa Reşid Paşa Viyana (1911) ve Mehmed Nabi Bey Roma (1918), bkz. Kunalalp, 1999.

⁶⁰ Mazhar Efendi de tıpkı yeğeni gibi ilk evvel Cabbarzade Süleyman Bey yanında katiplik yaparak işe başlamıştır., bkz. Süreyya, 1996: III/ 933; Karaca, 2004: 9.

⁶¹ 1822'de Süleyman Necib Efendi'nin kızıyla evlendikten sonra hacelik rütbesini almıştır, bkz. Toksoy, 2008: I/ 642; Girgin, 1994: 76

⁶² Atılgan Gümüşsoy, 2006: 9; Koç, 2008: I/ 689

⁶³ Babadan dedesi Mustafa Asım Efendi de ulemadan bir zattu, bkz. Pakalın, 2008: III/ 127; Hasan Efendi, Sultan Abdülaziz döneminde iki kez şeyhülislamlık yapmıştır. Sultanın hal'ine dair fetvayı verdiği söylenir, bkz. Yurdakul, 2008: 285-286.

⁶⁴ Enderun'da yetişmiş ve bostancibaşı olarak hizmete başlamıştır. Son görevi ise Masârifât nazırlığıdır, bkz. Süreyya, 1996: I/ 247.

⁶⁵ Cemil Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın ilk evliliğinden, Ali Galib Paşa ise ikinci evliliğinden olmuştur, Kaynar, 2010: 44

⁶⁶ Baba oğul hariciye nazırlığı yapmışlardır. Mehmed Şekib Paşa'nın babası Ebezade Mustafa Bey'in hazinedarı Mehmed Nuri Bey'dir., bkz. Süreyya, 1996: IV/ 1244.

⁶⁷ Ergin, Server Paşa'nın babasının adı Said Servet Efendi olarak vermektedir, bkz. Ergin, 2007: 147.

⁶⁸ Ayşe Sıdika Sultan, II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan ile Gürcü Halil Rıfat Paşa'nın kızları olup 1835 yılında doğmuştur. Halil Paşa'nın ilk evliliğinden olmuştur, bkz. Süreyya, 1996: II/ 580-581.

⁶⁹ Mehmed Şerif Paşa doğup büyüdüğü Mısır'da defterdarlık ve mirmiranlık yapmıştır. Abbas Paşa'nın valiliği döneminde Mısır'dan ayrılarak İstanbul'a gelmiştir. Meclis-i Vâlâ azalığı ve Bursa valiliği gibi görevlerde bulunmuş bir zattır, bkz. Süreyya, 1996: .V/ 1590.; Haddad, 2001: 19.

⁷⁰ Murad Efendi, 2007: 305; Süreyya, 1996: II/ 658.

⁷¹ Mehmed Nuri Efendi, Divân kaleminden yetişip mümeyyiz oldu. Daha sonrasında Londra ve Paris sefirliği ile hariciye müsteşarlığı gibi görevlerde bulundu, bkz. Süreyya, 1996: IV/ 1272.

⁷² Sakızlıdır. Tercüme halifelerinden olup Mütercim-i evvel olmuştur. Sakız mutasarrıflığı, Amasya Mahkemesi reisliği gibi görevlerde bulunmuştur, bkz. Süreyya, 1996: IV/ 1375.

⁷³ Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu olan Halim Paşa, vezirlik yapmış bir zattır. Mısır Hidivi İsmail Paşa ile arası bozulunca İstanbul'a yerleşmiştir, bkz. Kara, 2008: II/ 487; Bostan, 1992: 17-19.

⁷⁴ II. Mahmud döneminde müftülüğe intikal usulünün değişmesiyle Müftizade Mehmed Bey Arnautluk'tan ayrılarak 1883'te İstanbul'a gelmiştir. Kalemden yetişmiş bir zattır. Hizmetleri sırasında Mustafa Reşid Paşa ile yakınlık kurmuş ve Reşid Paşa'nın himayesine girmiştir. Bu yakınlık münasebetiyle sevdiği paşanın adını oğluna vermiştir. Paşanın kardeşi Yusuf Ziya Paşa da çeşitli ülkelerde yaptığı sefirliklerle Osmanlı diplomasisine uzun yıllar hizmet etmiştir, bkz. Süreyya, 1996: V/ 1564; Kunalalp, 1999: 126; Danişman, 1998: 14-15.

- ⁷⁵ Franko Nasri Paşa 1868-1873 yılları arasında Lübnan mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur, Akarlı, 1993: 194.
- ⁷⁶ Hasan İzzet Efendi kaleminden yetişip Bahriye Meclisi'nde başkâtip olmuştur. Dîvân-ı Muhâsebât azalığı ve Bahriye müsteşarlığı gibi vazifelerde bulunmuştur, bk. Süreyya, 1996: II/ 846-847.
- ⁷⁷ Küçük, 2008: I/ 451.
- ⁷⁸ Ahmed İzzet Paşa'nın babası Nasîç mutasarrıflığı yapmış bir zattır, dedesi Timur Bey ayandandır bkz. Yayın Kurulu, 2008: I/ 466; İnal, 2013: II (XI-XIV/ 1973
- ⁷⁹ 1809'da Ayvalık Rum Okulu'nda eğitimini tamamladıktan sonra okul müdürünün aracılığıyla İtalya'ya gitmiştir. Pisa Üniversitesi'nde Matematik, Fizik, Tıp, Felsefe ve Filoloji alanlarında eğitim görmüştür. 1827 yılında II. Mahmud'un hekimisi olmuş ve Sultan Abdülmecid döneminde de bu vazifesini sürdürdü, bkz. Akpınar, 2010: 177.
- ⁸⁰ Kenanoğlu, 2009: XXXVI/ 183; Pakalın, 2008: XVI/ 135.
- ⁸¹ Tabip Miralay İbrahim Lütü Bey askeriyedeki hizmetlerinin yanı sıra, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyye'de azalık yapmıştır, bkz. Pakalın, 2008: XVI/ 16
- ⁸² Tuna havalisi kumandanlığı yapmıştır, bkz. Pakalın, 2009: XIX/ 1.
- ⁸³ Mustafa Tevfik Paşa'nın babası Adana dâhilindeki Menemenli aşiretinden bir beydi. Amcası vasıtasıyla Mısır'a gönderilmiştir. Asker olarak yetişti Kırım Harbi'nde güzel hizmetleri oldu. İşkodra mutasarrıflığı yapmıştır. Doksan Üç Harbi'nde Kars kumandanı olarak yer almış ve Bosna'da yine kumandan olarak bulunmuştur, bkz. Süreyya, 1996: V/ 1632-1633.
- ⁸⁴ Hüsrev Paşa Abaza kökenlidir. İmparatorluğa büyük ve önemli hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. İki kez tayin edildiği kaptanıderyalık makamında on yıldan fazla bir süre hizmet etmiştir. Ülkenin çeşitli yerlerinde valilik yapmıştır. Ayrıca Meclis-i Vâlâyî Ahkâm-ı Adliye reisliği görevinde bulunmuştur. 1839'da kendini sadrazam tayin ettirmiştir. Bir yıla yakın bir süre bu makamda kalmıştır., bkz. Yayın Kurulu, 2008: I/ 598-599; İnal, 2013: I (I-V)/ 602-603; İbrahim Edhem Paşa 1821 Mora İsyanı sırasında muhtemelen Sakız Adası'ndan İstanbul'a getirildi ve Hüsrev Paşa tarafından satın alındı., İbrahim Edhem Paşa, 2008: I/ 620.
- ⁸⁵ Öztuna, 2006: 25; Uluçam, 2008: I/ 221.
- ⁸⁶ Sürmeneli Mehmed Hulusi Ağa'nın evladıdır, bkz.M. Yılmaz, 2008: II/ 485; İnal, 2013: II (VI-X)/809.
- ⁸⁷ Yerleştiği Preveze'de emlak, çiftlik ve gemi sahibi bir şahıs olarak biliniyor. Fakat daha sonra Ahmed Bey devlete isyan eden M. Ali Paşa ile olan arkadaşlığından ötürü isyan edebilir endişesiyle Konya'ya sürgün edilmiş ve orada koleradan vefat etmiştir, bkz. Çelik, 2003: 37; Dino, 1995: 24.
- ⁸⁸ BOA., DH.SAİDd, 47/165-166
- ⁸⁹ Babası Kadızade Salih Efendi idi, bkz. Pakalın, 2008: VIII/ 1.
- ⁹⁰ Babası Softazade İbrahim Bey'dir. Giritlidir. Hakkında pek bir bilgi yoktur, bkz. Pakalın, 2008: II/ 33.
- ⁹¹ Bkz. Ek Tablo:1
- ⁹² Uçman, 2008: I/ 180; BOA., DH.SAİDd, 1/252-253; Semiz, 1994: 137; İbrahim Edhem Paşa, Server Paşa ve Ahmed Arifi Paşa da nazır atanırken vezir yapılmışlardır, bkz. Yayın Kurulu, 2008: I/ 620; BOA., DH.SAİDd, 22/37-38; Süreyya, 1996: V/ 1496.
- ⁹³ Reşid Paşa, 1837'de "müşir" rütbesiyle ama paşa unvanını kullanmaksızın nazır tayin edildi. 1838'de yurtdışından döndüğünde vezirlik rütbesini alarak paşa oldu., bk. Kaynar, 2010: 95-97; R. Yılmaz, 2008: II/ 319; Âli Paşa ilk olarak 1846'da Hariciye Nazırı oldu. 1848'de ise vezirlik rütbesini aldı, bkz. Uluçam, 2008: I/ 221.
- ⁹⁴ 1855'te ikinci kez hariciye nazırı atanırken vezirlik rütbesini aldı, bkz. Yayın Kurulu, 2008: I/ 465.
- ⁹⁵ İbrahim Sarım Paşa 1842'de nazır atanmıştır. Ancak 1846'da maliye nazırı olduğunda vezirlik rütbesini almıştır, bkz. Pakalın, 1972: I/ 84; Şekib Paşa 1844'de nazır olmuş, 1854'de ise vezirlik rütbesini almıştır, bk. Süreyya, 1996: V/ 1574; 1913'te önce hariciye nazırı oldu. Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra ise vezirlik rütbesiyle Sadaret kaymakamlığına ve ardından sadrazamlığa atandı, bkz. Pakalın, 2008: XVI/ 71.
- ⁹⁶ Noradunkyan Efendi *bâlâ*'ya, Mustafa Asım Bey, Abdülatif Safa Bey, Mehmed Nabi Bey, Halil Menteşe ve Ahmed Nesimi Bey ise *ülâ evvel* rütbesini yükselmişlerdir, bkz. BOA., DH.SAİDd, 81/473; BOA., DH.SAİDd, 92/363-364; BOA., DH.SAİDd, 26/ 193-194; Pakalın, 2008: III/ 128.
- ⁹⁷ Sadık Rıfat Paşa 34, Mustafa Reşid Paşa 37, Fuad Paşa 38, İbrahim Edhem Paşa 38 ve 1880'de nazır olan Abidin Paşa 37 yaşındaydı bkz. Ek Tablo:1
- ⁹⁸ Noradunkyan Efendi 60, Sava Paşa 64 ve Yusuf Franko Paşa 64 yaşındaydı, bkz Ek Tablo:1
- ⁹⁹ Mehmed Akif Paşa 47, İbrahim Sarım Paşa 41, Halil Şerif Paşa 41, Mehmed Raşid Paşa 49, Aleksandır Karatodori Paşa 45, Mehmed Said Paşa 48, Mehmed Rıfat Paşa 49, İbrahim Hakkı Paşa 48, Mustafa Asım Bey 41, Halil Menteşe Bey 41, Ahmed Nesimi Bey 41'dir. Kesin olmamakla beraber Ahmed Hulusi Paşa'nın 1790'ların sonunda doğduğunu tahmin ediyoruz. Zira paşanın İstanbul'a gelişi ve memuriyetteki yükselişine dikkat edildiğinde 40 yaşın üzerinde olduğu söylenebilir. Mehmed Şekib Paşa'ya da bakıldığında oğlu Arifi

Paşa 1819 doğumlu olduğuna göre, ona muhtemelen 1790'larda doğmuştur. Göreve gelişi de 1844 olduğuna göre kırklı yaşların ortalarında olma ihtimali yüksektir. Mehmed Cemil Paşa ise üvey kardeşi 1829 doğumlu Ali Galib Paşa'dan birkaç yaş büyük olduğu söylenmektedir. Hatta Seyyid Ali Paşa'nın ölümünden birkaç yıl evvel doğduğu ifade edilmektedir. Paşa 1826 yılında vefat ettiğine göre Cemil Paşa, 1823 veya 1824 doğumludur. Göreve de ömrünün son yılında gelmiştir, yani 48 veya 49 yaşındaydı, bkz. Kaynar, 2010: 44.

¹⁰⁰ Server Paşa 50, Safvet Paşa 59, Ahmed Arifi Paşa 55, Mehmed Asım Paşa 59, Ahmed Tevfik Paşa 50, Said Halim Paşa 50, Mehmed Nabi Bey 50, Mustafa Reşid Paşa 53, Abdülatif Safa Bey 51, Ahmed İzzet Paşa 57'dir.

¹⁰¹ BOA., DH.SAİDd, 1/257; Akpınar, 2010: 7.; Mordtmann, 1999: 303.

¹⁰² BOA., DH.SAİDd, 1/576-577.

¹⁰³ BOA., DH.SAİDd., 1/252-253.

¹⁰⁴ BOA., DHSAlD. 47/165-166.

¹⁰⁵ BOA., DH.SAİDd, 81/473; BOA., DH.SAİDd., 183/100; Bostan, 1992: 18; Yayın Kurulu, 2008: I/ 467

¹⁰⁶ BOA., DH.SAİDd, 1/257.

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz., Karaca, 2004: İnal, 1969: 69-78.

¹⁰⁸ Seyitdanhoğlu, 1996: 3/ 115- 124; Kunalalp, 2008: II/ 182.

¹⁰⁹ Yayın Kurulu, 2008: II/ 466.

¹¹⁰ Cevdet Efendi ve Finlandiyalı Dilbilimci Kellgren tarafından Turku'da tercüme edilmiş bir çalışmadır, bkz. Mordtmann, 1999: 301.

¹¹¹ Eserin esas adı, *La Vérité sur la question des saints lieux par quelqu*, bkz. Mordtmann, 1999: 301.

¹¹² Aydın, 1994: X/ 419.

¹¹³ Eser *Emrü'l Acib Fi Tarih-i Ehli's Salib* ismi ile tercüme edilmiştir, bkz. Pakalın, 2008: III/ 115.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akpınar, 2010/ 188-216.

¹¹⁵ Dante'nin *İlahi Komedya'sı* ile ilgili G. Antoniadou'nun ve K. Musurus'un yaptığı çeviri çalışmalarını dilbilimselliği açısından irdelemiştir. Diğer yazılarının bir bölümünde ise Arap ve Fars şiiri üzerine incelemeler yapmıştır. Ayrıca Osmanlı aydınların lisan çalışmaları üzerinden Osmanlıcaya yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur, bkz. Efe, 2010: 193/ 88-90.

¹¹⁶ Sava Paşa, 1955-1956: I-II; Gencer, 2007: 13/ 7-36.

¹¹⁷ Fıkıh bilgisini iletirmek için Sava Paşa, mektepte Mecelle Hocası Rauf Efendi'nin ve Ahmed Hamdi Efendi'nin derslerine devam edip, özel olarak Kütahyalı Nuri Efendi'den dersler aldığı görülmektedir. Ayrıca Sava Paşa, Mecelle'nin daha iyi değerlendirilebilmesi için İbn-i Halebî'nin *Mülteka'l Ebhur* ve Molla Hüsvrev'in *Düerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm* isimli eserlerinin incelenmesini sağlamıştır, Bkz. Sava Paşa, 1955-1956: I/ 19-20, 117, 129.

¹¹⁸ Yazı ve şiirleri *Neogolos Gazetesi*'nde yayınlanmıştır. İmam Busiri'nin *Kaside-i Bürde*'sinin tercüme ve şerhini hazırlamıştır, bkz. Aksu, 2008: I/ 77; Pala, 1988: I/ 310.

¹¹⁹ Hikâyelere ilgisinin olduğu söylenmektedir, bkz. Pakalın, 2008: XIV/ 55-58.

¹²⁰ Said Halim Paşa, 2011: 29-34; Bostan, 1992: 110-118

¹²¹ A. Demirel, 2008: II/ 204; Detaylı bilgi için bkz. Menteşe, 1986.

¹²² Pakalın, 2009: XIX/ 36: Örük, Tanin Gazetesi, 18 Mayıs 1947

¹²³ Yayın Kurulu, 2008: I/ 467; Detaylı bilgi için bkz. Ahmed İzzet Paşa, 2013.